

X 142 868

KÖSZEG FERENC
MÚLTUNK VÉGE

KALLIGRAM
Pozsony, 2011

103 517

© Kőszeg Ferenc, 2011
ISBN 978-80-8101-444-4

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001026399

Anikó emlékének

Kiadta a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2011.

Első kiadás. Oldalszám 464.

Felelős kiadó Szigeti László.

Felelős szerkesztő Mészáros Sándor.

Borítóterv Hrapka Tibor.

Nyomdai előkészítés Róth Andrea.

Nyomta a Nikara – Róbert Jurových, Krupina.

Vydal Kalligram, spol. s r. o., Bratislava 2011.

Prvé vydanie. Počet strán 464.

Vydavateľ László Szigeti.

Zodpovedný redaktor Sándor Mészáros.

Návrh obálky Tibor Hrapka.

Grafická úprava Andrea Róthová.

Vytlačila Nikara – Róbert Jurových, Krupina.

X 17 2 8 6 8

„... kipörögnek a napvilágra...”

Gyerekek az ellenzékben és a rendszerváltáskor

A „gyerekek” – Fanni, Áron és Suri – kommentjeivel

A nagyhírű jugoszláviai magyar folyóirat, az *Új Symposion* magyarországi utódlapja, az *Ex Symposion* felkérte „a rendszerváltás gyermekeit”, akik még gyerekként, de többé-kevésbé közelről látták, élték át a létező szocializmus összeomlását Magyarországon, hogy írják le az emlékeiket. Engem mint az egykori demokratikus ellenzék tagját Pályi Márk, a lapszám egyik szerkesztője, azzal keresett meg, hogy írjak egy esszét arról, mit jelentett számunkra, a család, a gyerekek számára, hogy a helyzetünk hirtelen megváltozott, afféle „ellenzékiből” közszereplő, politikus lettem. Úgy éreztem, nem elég ha pusztán a rendszerváltás egy-két évéről írok, a történethez hozzátartoznak az előzményei is. Megpróbáltam végiggondolni, vajon hogyan éltek a gyerekeink Fanni (1975), Áron (1976) és Sára (1977), akit kiskora óta mindenki csak Surinak hívott, a mi szabálytalan, ellenzéki családjunkban, hogyan élték át a pártállami rendszer düledését, a rendszerváltást, vagyis az 1980-as évtizedet és a következő évtized kezdetét. Én persze a történetnek – pontosabban a történet egyes epizódjainak – csak a kisebbik felét tu-

dom elmondani, amennyit láttam, észrevettem abból, hogyan reagáltak a gyerekek arra, ami velem, velünk történt, miközben ők félig-meddig felnőttek. Éva, a feleségem nálam sokkal többet tudott a gyerekekről, de amit tudott, már nem mondhatja el, 1997-ben meghalt. A gyerekeket (akik persze már rég felnőttek) kértem meg arra, írják le, emlékeznek-e, hogyan emlékeznek arra, amire én emlékszem. Az *Ex Sympozion* szerkesztősége elfogadta, hogy háromszor annyit írtam, mint amennyit kértek tőlem. Nagyvonalúságukat ezúton is köszönöm.

(„Ja, a Fanni!”) Mindez talán egészen másképpen alakul, talán gyerekeim se lennének, vagy nem azok lennének a gyerekeim, akik a gyerekeim, ha 1970 nyarán nem ismerkedem meg Bence Györggyel és népes baráti körével. Hiszen ebben a körben kerültünk össze Évával is. Futólag ugyan korábban is találkoztunk, nekem tetszett is a vékony szőke tanárnő, de ennek a két évvel korábbi találkozásnak nem volt folytatása. A következő találkozást, akár a Bencével való megismerkedést, Kenedi János hozta össze, a pesti élet Mercuriusa, praktikus céllal, hogy Éva, a Magvető szerkesztője kölcsönkérhessen tőlem egy könyvet, amelyet lektorálni akart a kiadója számára. Amikor visszahozta a könyvet, Bence már nálam lakott, kapcsolatunk a lakásban kialakult társasági életnek a keretében bontakozott ki. Ezt a történetet azonban most nem mondom el, hiszen Fanni születéséig még több mint négy év telt el. Évával 1974-ben házasodtunk össze, az egyik tanúnk Bence volt, a házasságkötést követő családias összejöveteleken ott volt Krassó György, a radikális ellenzék későbbi legendássá vált alakja. Fanni születése is afféle társasági-ellenzéki eseménnyé vált. Éva orvosos ugyanis, aki tizenkilenc évvel később tévesen diagnosztizálta Éva betegségét, rosszul számította ki a szülés várható időpontját. Éva több mint tíz napot töltött a kórházban a szülés előtt, baráti körünk

tagjai, akiket nem is annyira a rendszer iránt érzett megvetésük, inkább a szellemi munkával kapcsolatos igényességük kötött össze, nap mint nap telefonáltak, hogy megvan-e már a gyerekek. (Akkoriban még nem tudták megmondani, milyen nemű lesz az újszülött, az izgalmat ez is fokozta.) A vajúdás hosszadalmas volt és fájdalmas, maga a szülés kockázatos. De a várákozást és a kínládást mintha utólag igazolta volna az eredmény: Fanni sűrű sötét hajjal született, és az első pillanattól kezdve volt benne valami különleges, ami magára vonta az emberek figyelmét. Amikor másnap visszamentem a kórházba, és az akkori szokásoknak megfelelően mondtam a nővérnek, hogy az egy per kettes újszülöttet szeretném megnézni, az egy pillanatig elgondolkodott, majd úgy kiáltott fel, mint akit valamilyen hirtelen öröm ért: – Ja, a Fanni! Tessék csak velem jönni. Ez a felkiáltás, ez a „Ja, a Fanni!” megmaradt az óvodában, az iskolában, de egy kicsit még a felnőtt életben is.

(*Köszeg Áron apukája*) 1977 decemberétől háromgyerekes család voltunk, az akkori népesedéspolitikai intézkedések értelmében számos kedvezményre lettünk volna jogosultak, például azonnal kaphattunk volna tanácsi lakást – ha nem lett volna. De sajnos – illetve szerencsére – volt. Hiába feleltünk meg hát a Kádár-rendszer szélében-hosszában propagált családmódeljének, a jó dolgunkban nem részesülhettünk a kedvezményekből.

A gyerekek nem a kerületi tanács Cukor utcai óvodájába jártak, hanem az Állami Könyvterjesztő Vállalat, az ÁKV óvodájába. (Vagy a Cukor utcai óvodába fogok járni, vagy a Kávét utcai óvodába, magyarázta a két és fél éves Fanni a játszótéren nagy komolyan egy másik kislánynak.) Az ÁKV óvodát valamilyen rejtélyes okból jobbnak képzeltük, mint a tanácsi óvodát. Azt, hogy a gyerekeink oda jártanak, az tette lehetővé, hogy a mun-

kahelyünk, nekem az Európa Könyvkiadó, Évának a Magvető vállalta az óvodai hozzájárulás kifizetését. Amikor 1979-ben aláírtam a tiltakozást Havel és társai prágai elítélése miatt, majd ennek nyomán kirúgtak a kiadói állásomból, természetesen az óvodai hozzájárulást is elvesztettem. Kevésbé természetes, hogy Kardos György ezredes, a Magvető Könyvkiadó igazgatója megüzente Évának, egy éven belül tőle is megvonja a támogatást. A szocialista humanizmus jellegzetes megnyilvánulása volt ez, hiszen akár azonnal is megvonhatta volna, viszont az előre bejelentett megvonásnak sem volt semmi oka, legfeljebb az, hogy így akart ütni egyet egy magamfajta ellenzéki-ellenséges elem családján. Kiutat ebből a helyzetből csak az biztosított, ha elmegyek a könyvterjesztőhöz dolgozni. Volt is valami összeköttetésem, a Rákóczi úti Könyváruházigazgatója megígérte, hogy felvesz. Erre azért is szükségem volt, mert be kellett látnom, hogy szabadúszóként nem tudok megélni. Néhány nap múlva azonban az áruházigazgatója felhívott, hogy a vállalat személyzeti osztálya megtiltotta a felvételemet. Ez nem volt elképzelhetetlen, hiszen az állambiztonsági szervek ismerték a kapcsolataimat, tudták, hogy nemcsak aláírtam az 1979-es tiltakozást, de gyűjtöttem is az aláírásokat, az ekkoriban keletkezett Napi Operatív Információs Jelentésekben, amelyeket 1997-ben kaptam meg, gyakran szerepel a nevem. Ugyanakkor azonban szélesebb körben nem voltam ismert, nem volt kézenfekvő, hogy az ÁKV magától megtiltsa a felvételemet. Különböző is, ha valóban megtiltotta, az politikai diszkrimináció, erről meg akartam bizonyosodni. Másodmagammal (hogy tanúm is legyen) felkerestem a személyzeti vezetőt. Ő nem tiltotta meg a felvételemet, állította; az volt a benyomásom, hogy fogalma sincs, miről beszélek, arra a kérdésre, hogy ismeri-e a nevem, igaz, kissé bizonytalanul, nemmel válaszolt. Az áruházigazgató eszerint magánszorgalomból, esetleg a saját állambiztonsági tartóztatási feladata

szerint hazudozott. A személyzeti asszony végül megkérdezte, miért akarok az egyetemi diplomámmal az ÁKV-nál dolgozni. – Az ÁKV óvodába járnak a gyerekeim – feleltem –, szeretném, ha ott is maradhatnának. A személyzeti felragyogott: – Maga a Kőszeg Áron apukája? Ezért volt olyan ismerős a neve. A lányom szerelmes a maga fiába. Persze, hogy fel van véve. Holnap már kezdhet is az Erkel Könyvesboltban. Most azonnal menjen oda. Így lettem könyvesbolti eladó, az ötéves fiam protekciójával. Éva néhányszor bejött a boltba a gyerekekkel, az eladó lányok persze eljátszották a szokásos „Jaj, milyen aranyosak ezek a gyerekek!”-spektákulumot. A negédeskedő boltvezető-helyettes bevitte őket az eladótér mögötti irodába, és kólát töltött nekik. Csak a másságát alig titkoló boltvezetőn látszott, hogy az idegeire mennek a kis látogatók. Annál is inkább, mert ilyenkor szokott másfél-két órás telefonbeszélgetéseket folytatni kebelbarátjával, a fentebb említett áruházigazgatóval az előző hétfélig meg a következő hétfélig tervezett buliról. A gyerekek persze ezt nem érzékelték, Fanni még évek múlva is emlegette, milyen büszke volt arra, hogy hátra mehetett az irodába, ahová a vevőknek nem volt szabad belépniük.

(„Nagyon bűdös krimi”) 1982 júniusában zaklató módon kezdték követni a demokratikus ellenzék néhány tagját, mindegyiket azokat, akik szamizdatot készítettek, azaz engedély nélkül adtak ki könyveket, folyóiratokat. Demszky Gáborral kezdték, ha kilépett az utcára, nyolc-tíz férfi vette körül, a kocsiját három hatalmas luxusautó követte. Rám néhány nappal később került sor, előzőleg lefoglalták egy irodalmi antológia szedését, amelyet cenzúrázatlan írásokból állítottam össze, és amelyet a Szegényeket Támogató Alap javára próbáltam megjelentetni. A követők letáboroztak a könyvesbolt előtt, az utcán körülvettek, lökdöstek. A gyerekek ekkor érzékelték először az ellenzé-

ket zaklató államhatalom létezését. Évával megbeszéltük, hogy a bolt zárása után a Szent István parkban találkozunk. Fanni vette észre először, hogy idegenek jönnek a nyomomban, amikor leültem az egyik padra, ketten mellém ültek, hiába kérte őket Éva, hogy üljenek át egy másik padra, hiszen a szomszédos padokon nem ült senki. Fanni akkor hétéves volt, akkor fejezte be az elsőt, riadtan kérdezte, miért jönnek utánunk a bácsik. Surin látszott, hogy forr benne a méreg. Kocsival mentünk haza, mögöttünk a három luxusautó. 1983 márciusában házkutatás volt a lakásunkban. A belügyesek késő este érkeztek, Éva éppen lefektetni készült a gyerekeket. A házkutatók humánusan igyekeztek viselkedni, először a gyerekek szobáját fogják átvizsgálni, mondták, hogy aztán a gyerekek nyugodtan alhassanak. A szobával valóban hamar végeztek, nem találtak semmit. A többi szobában aztán hosszabban időztek, főképp a hallban, ahol a szamizdatokat tartottam, csöppet sem rejtegetve, hiszen árusítottam őket, vásároltak belőle bőségesen az állambiztonsági szervezet ügynökei is. A lefoglalt írások jegyzékének elkészítése aztán további órákat vett igénybe, az éjszaka közepén járunk, amikor beültettek a rendőrautóba, és bevittek a Budapesti Rendőr-főkapitányság Tolnai Lajos utcai épületébe. Meg voltam győződve róla, letartóztatnak, legkevesebb két évet kapok. Én csodálkoztam a legjobban, amikor hajnalban mégis elengedtek. – Látod, Fanni – mondtam másnap –, nem kell nekünk a tévében krimet néznünk, ide jön a krimi, házhoz. – Fanni elfintortotta az orrát. – Nagyon bűdös krimi volt. Én is utáltam a házkutatókat meg félttem is tőlük, de az orrom nem volt olyan finom, mint Fannié.

(Fanni írja:) A házkutatás éjszakájára jól emlékszem. A szokásos lefekvés előtti káosz közepette csöngettek, ami nem volt különösebben meglepő. Gyerekkorunkban a nap minden szakában

jártak hozzánk ismerősök, fél idegenek, sőt idegenek. Ezen az estén nyolc-tíz öltönyös férfi jelent meg. Nem hasonlítottak a tipikus látogatóinkra (például nem volt szakálluk), de ami a többségében pocakos, izzadság szagú (igen, bűdös!) férfiaknál jobban megijesztett az az egyetlen egyenruhás rendőr megjelenése volt. Ő magas volt, vékony és fiatal (talán jó szagú is?) és ellentétben egyik-másik kedveskedni próbáló öltönyössel meg se szólalt, de a gumibotja és pisztolya láttán beszaladtam a fürdőszobába, gondolván megvárom ott, amíg elmegy. Aztán rám tört valamilyen testvérem és visszamentünk együtt a szobánkba, ahol elképesztő rendetlenség volt, de a rendőrök átkutattak mindent, amihez hozzáfértek, beleértve az íróasztalomat. (Nagyon kellemetlen érzés volt – mi közülük az én dolgaimhoz?) Amikor viszont az egyikük még a Zongoraiskola 2 című kottámat is tüzetesen átlapozgatta, már csak nevetni tudtam. Milyen titkokat remélt felfedezni a 15 oldalas füzetkékben? Talán még megjegyzést is tettem, hogy a kottába nem fér el semmi, de az is lehet, hogy csalódka az emlék, és csak szerettem volna (be)szólni, de nem került rá sor. Az éjszaka közepén arra ébredtem, hogy rettenetesen fáj a térdhajlatom. Sírva mentem át anyámhoz, aki még nem volt ágyban, mert a házkutatók még mindig tevékenykedtek. Mama megnyugtatott és lefektetett az ágyába: – Aludj, Fannika. Biztos a növéstől fáj a lábad. Majd jövök én is nemsokára. – A villany égett még jó sokáig, és az üvegajtón keresztül néztem, ahogy a másik szobában a könyvespolchoz állított létráról az egyik házkutató egyesével adogatta le a könyveket. Nem túl jó munka ez a házkutatóság sem, gondoltam még mielőtt elaludtam.

Sok évvel később (1994-ben talán) joghallgatóként néhány év-folyamtársnőmmel együtt hostesskedtem és tolmácsoltam egy nemzetközi jogi konferencián. A konferencia vendégei között magas rangú legfelsőbb bírák és alkotmánybírák is voltak, úgyhogy őket kormányőrök vigyázták. A kormányőrök főnöke egy

ket zaklató államhatalom létezését. Évával megbeszéltük, hogy a bolt zárása után a Szent István parkban találkozunk. Fanni vette észre először, hogy idegenek jönnek a nyomomban, amikor leültem az egyik padra, ketten mellém ültek, hiába kérte őket Éva, hogy üljenek át egy másik padra, hiszen a szomszédos padokon nem ült senki. Fanni akkor hétéves volt, akkor fejezte be az elsőt, riadtan kérdezte, miért jönnek utánunk a bácsik. Surin látszott, hogy forr benne a méreg. Kocsival mentünk haza, mögöttünk a három luxusautó. 1983 márciusában házkutatás volt a lakásunkban. A belügyesek késő este érkeztek, Éva éppen lefektetni készült a gyerekeket. A házkutatók humánusan igyekeztek viselkedni, először a gyerekek szobáját fogják átvizsgálni, mondták, hogy aztán a gyerekek nyugodtan alhassanak. A szobával valóban hamar végeztek, nem találtak semmit. A többi szobában aztán hosszabban időztek, főképp a hallban, ahol a szamizdatokat tartottam, csöppet sem rejtegetve, hiszen árusítottam őket, vásároltak belőle bőségesen az állambiztonsági szervezet ügynökei is. A lefoglalt írások jegyzékének elkészítése után további órákat vett igénybe, az éjszaka közepén járunk, amikor beültettek a rendőrautóba, és bevittek a Budapesti Rendőr-főkapitányság Tolnai Lajos utcai épületébe. Meg voltam győződve róla, letartóztatnak, legkevesebb két évet kapok. Én csodálkoztam a legjobban, amikor hajnalban mégis elengedtek. – Látod, Fanni – mondtam másnap –, nem kell nekünk a tévében krimet néznünk, ide jön a krimi, házhoz. – Fanni elfintorította az orrát. – Nagyon bűdös krimi volt. Én is utáltam a házkutatókat meg félttem is tőlük, de az orrom nem volt olyan finom, mint Fannié.

(Fanni írja:) A házkutatás éjszakájára jól emlékszem. A szokásos lefekvés előtti káosz közepette csöngettek, ami nem volt különösebben meglepő. Gyerekkorunkban a nap minden szakában

jártak hozzánk ismerősök, fél idegenek, sőt idegenek. Ezen az estén nyolc-tíz öltönyös férfi jelent meg. Nem hasonlítottak a tipikus látogatóinkra (például nem volt szakálluk), de ami a többségében pocakos, izzadság szagú (igen, bűdös!) férfiaknál jobban megijesztett az az egyetlen egyenruhás rendőr megjelenése volt. Ő magas volt, vékony és fiatal (talán jó szagú is?) és ellentétben egyik-másik kedveskedni próbáló öltönyössel meg se szólalt, de a gumibotja és pisztolya láttán beszaladtam a fürdőszobába, gondolván megvárom ott, amíg elmegy. Aztán rám tört valamilyen testvérem és visszamentünk együtt a szobánkba, ahol elképesztő rendetlenség volt, de a rendőrök átkutattak mindent, amihez hozzáfértek, beleértve az íróasztalomat. (Nagyon kellemetlen érzés volt – mi közük az én dolgaimhoz?) Amikor viszont az egyikük még a Zongoraiskola 2 című kottámat is tüzetesen átlapozgatta, már csak nevetni tudtam. Milyen titkokat remélt felfedezni a 15 oldalas füzetkékben? Talán még megjegyzést is tettem, hogy a kottába nem fér el semmi, de az is lehet, hogy csalóka az emlék, és csak szerettem volna (be)szólni, de nem került rá sor. Az éjszaka közepén arra ébredtem, hogy rettenetesen fáj a térdhajlatom. Sírva mentem át anyámhoz, aki még nem volt ágyban, mert a házkutatók még mindig tevékenykedtek. Mama megnyugtatót és lefektetett az ágyába: – Aludj, Fannika. Biztos a növéstől fáj a lábad. Majd jövök én is nemsokára. – A villany égett még jó sokáig, és az üvegajtón keresztül néztem, ahogy a másik szobában a könyvespolchoz állított létráról az egyik házkutató egyesével adogatta le a könyveket. Nem túl jó munka ez a házkutatóság sem, gondoltam még mielőtt elaludtam.

Sok évvel később (1994-ben talán) joghallgatóként néhány év-folyam társnőmmel együtt hostesskedtem és tolmácsoltam egy nemzetközi jogi konferencián. A konferencia vendégei között magas rangú legfelsőbb bírúk és alkotmánybírúk is voltak, úgyhogy őket kormányőrök vigyázták. A kormányőrök főnöke egy

ket zaklató államhatalom létezését. Évával megbeszéltük, hogy a bolt zárása után a Szent István parkban találkozunk. Fanni vette észre először, hogy idegenek jönnek a nyomomban, amikor leültem az egyik padra, ketten mellém ültek, hiába kérte őket Éva, hogy üljenek át egy másik padra, hiszen a szomszédos padokon nem ült senki. Fanni akkor hétéves volt, akkor fejezte be az elsőt, riadtan kérdezte, miért jönnek utánunk a bácsik. Surin látszott, hogy forr benne a méreg. Kocsival mentünk haza, mögöttünk a három luxusautó. 1983 márciusában házkutatás volt a lakásunkban. A belügyesek késő este érkeztek, Éva éppen lefektetni készült a gyerekeket. A házkutatók humánusan igyekeztek viselkedni, először a gyerekek szobáját fogják átvizsgálni, mondták, hogy aztán a gyerekek nyugodtan alhassanak. A szobával valóban hamar végeztek, nem találtak semmit. A többi szobában aztán hosszabban időztek, főképp a hallban, ahol a szamizdatokat tartottam, csöppet sem rejtegetve, hiszen árusítottam őket, vásároltak belőle bőségesen az állambiztonsági szervezet ügynökei is. A lefoglalt írások jegyzékének elkészítése aztán további órákat vett igénybe, az éjszaka közepén járunk, amikor beültettek a rendőrautóba, és bevittek a Budapesti Rendőr-főkapitányság Tolnai Lajos utcai épületébe. Meg voltam győződve róla, letartóztatnak, legkevesebb két évet kapok. Én csodálkoztam a legjobban, amikor hajnalban mégis elengedtek. – Látod, Fanni – mondtam másnap –, nem kell nekünk a tévében krimet néznünk, ide jön a krimi, házhoz. – Fanni elfintorította az orrát. – Nagyon bűdös krimi volt. Én is utáltam a házkutatókat meg félttem is tőlük, de az orrom nem volt olyan finom, mint Fannié.

(Fanni írja:) *A házkutatás éjszakájára jól emlékszem. A szokásos lefekvés előtti káosz közepette csöngettek, ami nem volt különösebben meglepő. Gyerekkorunkban a nap minden szakában*

jártak hozzánk ismerősök, fél idegenek, sőt idegenek. Ezen az estén nyolc-tíz öltönyös férfi jelent meg. Nem hasonlítottak a tipikus látogatóinkra (például nem volt szakálluk), de ami a többségében pocakos, izzadság szagú (igen, bűdös!) férfiaknál jobban megijesztett az az egyetlen egyenruhás rendőr megjelenése volt. Ő magas volt, vékony és fiatal (talán jó szagú is?) és ellentétben egyik-másik kedveskedni próbáló öltönyössel meg se szólalt, de a gumibotja és pisztolya láttán beszaladtam a fürdőszobába, gondolván megvárom ott, amíg elmegy. Aztán rám tört valamilyen testvérem és visszamentünk együtt a szobánkba, ahol elképesztő rendetlenség volt, de a rendőrök átkutattak mindent, amihez hozzáfértek, beleértve az íróasztalomat. (Nagyon kellemetlen érzés volt – mi közük az én dolgaimhoz?) Amikor viszont az egyikük még a Zongoraiskola 2 című kottámat is tüzetesen átlapozgatta, már csak nevetni tudtam. Milyen titkokat remélt felfedezni a 15 oldalas füzetkékben? Talán még megjegyzést is tettem, hogy a kottába nem fér el semmi, de az is lehet, hogy csalódka az emlék, és csak szerettem volna (be)szólni, de nem került rá sor. Az éjszaka közepén arra ébredtem, hogy rettenetesen fáj a térdhajlatom. Sírva mentem át anyámhoz, aki még nem volt ágyban, mert a házkutatók még mindig tevékenykedtek. Mama megnyugtatót és lefektetett az ágyába: – Aludj, Fannika. Biztos a növéstől fáj a lábad. Majd jövök én is nemsokára. – A villany égett még jó sokáig, és az üvegajtón keresztül néztem, ahogy a másik szobában a könyvespolchoz állított létráról az egyik házkutató egyesével adogatta le a könyveket. Nem túl jó munka ez a házkutatóság sem, gondoltam még mielőtt elaludtam.

Sok évvel később (1994-ben talán) joghallgatóként néhány év-folyamtársnőmmel együtt hostesskedtem és tolmácsoltam egy nemzetközi jogi konferencián. A konferencia vendégei között magas rangú legfelsőbb bírák és alkotmánybírák is voltak, úgyhogy őket kormányőrök vigyázták. A kormányőrök főnöke egy

alacsony, valamikor talán jóképű, ötven körüli pasas volt, aki előszeretettel lebzselt körülöttünk. Amikor bemutatkoztam neki felcsillant a szeme: – Fanni, Fannika! Még mindig a Párizsi udvarban laktok? Hogy van a kis öcséd, hogy is hívják? És volt egy kishúgod is, ő még nagyon picike. – A pasi úgy viselkedett, mint egy rég nem látott nagybácsi. Az évfolyamtársaim nem értették a helyzetet. – Ti ismeritek egymást? – kérdezte az egyik lány. Akkor lassan leesett, hogy azért tudja, ki vagyok, mert ex-házkutató. Döbbszem néztem rá, ő meg zavartan, heherészett, lapogatni próbált, de én udvariasan hártottam a további barátkozást, és úgy tűnt, egy pillanatra elszégyellte magát. Másnap újból odajött hozzám, és könnyezve elmesélte, hogy a rendszerváltás óta összemolott az élete, a felesége elhagyta, ő meg ezt a szar munkát csinálja már mióta, pedig ezredes. Jó pszichológiai fogás volt. Őszintén megsajnáltam.

(*Ritkán jöttek, de állandóan voltak*) A zaklatások, házkutatások, kihallgatások ellenére, a szorongások és lebukások ellenére, amelyekért az ember csak önmagát, a saját ügyetlenségét és felelőtlenségét okolhatta, az ellenzéki élet kalandosan jó volt, olyan, mint egy végtelenbe nyúló vízi túra nyár derekán. Tényleg úgy éreztem magamat, mint a bálozó magyar jakobinusok, s végül még a nyakazás is elmaradt. Meghívott vendégek ritkán jöttek hozzánk, de a lakásunkban állandóan volt valaki, szamizdat-készítők és szamizdat-vásárlók, köztük a besúgók, rajongók, panaszosok és paranoiások, aztán, 1988-89 táján, pártalapítók meg a börtönökből amnesztiával szabadult elítéltek, köztük olyanok is, akiket azért zártak börtönbe, mert szidták a rendszert, de közben azért elloptak egy villanyfűrőt. Nem is beszélve a fogorvosokról és a fogbetegokról, akik a lakás bérbe adott részében tanyáztak: a vékony falon áthallatszott a fúró sivítása, a kezeléstől rettegő gyerekek zokogása, a rendelés befe-

jezése után pedig olykor boldog sikolyok, a fogorvos és – a szigorú, idős asszisztensnőt időnként helyettesítő – csinos pót-asszisztensnő, vagy a szép fogorvosnő és valamely jóképű paciens örömeinek félreérthetetlen hangjai. A *Beszélő* szerkesztőségi megbeszéléseit ugyancsak a rendelés után, a fogorvosi várószobában tartottuk attól az önkényes feltételezéstől vezérelve, hogy ott nincs lehallgató berendezés. A konyhaajtón kopogtató Nagy Bálintnak az akkor hatéves Áron nyitott ajtót, megrettent a szakállas, erőteljes alaktól, akinek testtömege legalább az ötszöröse volt az övének. Nyitva hagyta az ajtót és riadtan kiabálta: – Jött egy szakállas bácsi. Aztán Iványi Gábor érkezett meg, Áron ismét berohant a szobába, és elképedve újságolta: – Még jött egy ugyanolyan!

A lakásunk a négyzetméterek számát tekintve (176 négyzetméter) igen nagy volt, de a harmadát nem használhattuk, mert ott működött a fogorvosi rendelő, amelynek bérleti díja megélhetésünk nélkülözhetetlen pillére volt. (A rendelő kiadását 1991-ben szüntettük meg, pedig most, nyugdíjas éveimben, milyen jól jönne megint ez a bevétel.) Így hiába volt a lakásban tágas – ablaktalan – hall, hosszú előszoba, sőt a csöpp cselédszoba is, az immár öttagú családnak valójában két szobája volt. Kézenfekvő volt az ötlet, hogy a régi építésű, azaz nagy belmagasságú szobában galériát lehetne építeni a gyerekeknek. A szamizdatkészítésben fontos szerepet játszó Gyarmathy Katalin közvetítésével kerültünk 1985-ben kapcsolatba fiatal építésszel, a ma már országos híré tervezőépítész Borza Endrével, Novák Zsuzsával és a mindenhez értő ezermester Taksás Misi-vel. Épült is – viszonylag olcsó anyagokból, aránylag kevés pénzért – olyan csodagaléria, hogy a *Lakáskultúra* című lap több oldalt szentelt a bemutatásának: mindhárom gyereknek külön szobája volt – fent a magasban. Csak hát a baráti munka áráként az építkezés a tervezett három hét helyett hat hónapig tartott.

Az építkezés folyamatos házibuli közepette zajlott, a fiatal építészek megállás nélkül szórakoztatták a gyerekeket, hihetetlen mennyiségű sört ittak meg, a gyerekek föl-alá szaladgáltak az épülő galéria lépcsőin, átmásztak egyik „szobából” a másikba, halálos rémületbe ejtve a mutatványaikkal a szüleiket. Olyan is megesett, hogy amikor Éva hazaért a gyerekekkel, az egyik építész egy addig ismeretlen lány társaságában kászálódott elő a félkész galériára felcipelt pokrócok közül. Ennyi év után sem sikerült felfedeznem, hogy ez az élmény traumatikus hatással lett volna a gyerekek lelki és erkölcsi fejlődésére.

(Áron írja:) *Nem volt. Kicsit talán zavarba jöttem, de, ha jól emlékszem, szórakoztatónak is találtam a helyzetet. Ennél talán emlékezetesebb és meghatározóbb élmény volt, amikor egy délután anyámmal együtt értünk haza, és a konyhában egy sündisznó fogadott minket. Tovább mentünk a fürdőszoba felé, ahol apám ült a fürdőkádban egy számomra ismeretlen nővel. Anyám egyesével törte szét az összes tányért a konyhában, és sírt, kiabált. A nő és a sündisznó elpárolgott. Apám pedig felöltözött, és húgommal, Surival együtt elment otthonról. Néhány órával később egy teljes, új konyhakészlettel jöttek vissza. Én úgy éreztem, ezután hamar visszaállt a családi béke. El is könnyeltem magamban, hogy hát ez így van rendjén, ennyi belefér, egy férfinak ennyit szabad. Első komoly kapcsolatomban folyamatosan úgy éreztem, hogy meg akarom, hogy meg kéne csálnom a barátnőmet, és borzasztóan frusztrált, hogy ez nem jött össze. Azóta eltelt még egy két kapcsolat, és túltettem magam ezen a frusztráción. Ma már egyáltalán nem gondolom cikinek azt az elképzelést, hogy hűséges akarok lenni a csajomhoz.*

A kisszoba váltakozó lakóin kívül alkalmi vendégeink is voltak, akik néhány napra vagy hétre költöztek hozzánk. A legemléke-

zetesebb közülük Háy Ágnes volt, aki maga is gyerekeknek tekintette magát, elvárta, hogy kiszolgálják, viszont gyakran énekelt a gyerekeknek, egy bolond királyról például. A gyerekek megtanulták, és hosszú ideig énekelgették ezeket a dalokat. Megpersze rajzolt nekik, és nekünk, felnőtteknek is. Mosonyi Aliztól a születésnapjára mindenki egy-egy szekrénymesét kapott. Fanni meséje egy tökéletes, szépséges, okos királykisasszonyról szólt, akinek a kezéért fényes lovagok versengtek, mígnem ő meg nem szökött a királyi udvarból, hogy egy libapásztor felesége legyen. Krassó Gyuri, az idő tájt Háy Ági szerelme, élettársa, azzal nyűgözte le a gyerekeket, hogy élethűen tudott ugatni. A gyerekek egy ideig elbűvölten nézték, aztán érezhetően megrettentek a dühös ebbé változó Krassótól.

(*Nyuszi rokonai és üzletfelei*) Ebben a Felszabadulás téri átjáróházban persze ott forgolódtak a gyerekek barátai is. Reggelinél, a hétfégi ebédeknél, vacsoráknál tucatnyi név pörgött az asztal körül, a gyerekek osztálytársainak, barátainak a neve. Időnként reménytelen kísérleteket tettem, hogy megkülönböztessem Kacsát és Galát, akiket Fanni emlegetett. – Ki a Gala? – kérdezem szenilis nagypapaként, amikor már vagy századszor hallottam a nevét. A legtöbb barátja Surinak volt, az ő körüket végképp nem bírtam áttekinteni, olyanok voltak, mint a Micimackóban Nyuszi barátai, rokonai és üzletfelei. De Suri nem is akarta, hogy bárki felnőtt belépjen az ő világukba, az ő világába. Még felnőtt korában is mintha őrizte volna azt a meggyőződését, hogy a nemzedékek között nincs átjárás. – Mit tud egy hatvanéves ember beszélgetni egy huszonöt évessel? – kérdezte szinte sértődötten, hiába magyaráztam, hogy még nem voltam harminc, amikor, mondhatni, atyai barátom lett az akkor nyolcvanéves Komlós Aladár. Surinak ehhez a különvilágához hozzátartozott, hogy kislánykora óta titkos naplót vezetett, a feljegy-

zéseiből csak néha mutatott meg egy-egy bekezdést. Pedig nem is lett volna szüksége naplóra. Elképesztő memóriájával felnőttként is fel tudja idézni, milyen ruha volt rajta, amikor nyolcéves korában először ült repülőgépre, és milyen tortát ettünk Fanni tizenötödik születésnapján. Egy alkalommal Fanni egy barátjával beszélt meg találkozót, de hirtelen belázasodott. Mobiltelefon persze még nem létezett. Arra kértem Surit, ő menjen el a randevúra, mondja meg, Fanni beteg. Suri megmakacsolta magát, nem volt hajlandó elmenni. Én őrvöngtem, ordítottam Surival, Éva Suri mellé állt, ettől még hisztérikusabb lettem, az asztalon előttem álló tarhonyás pörköltet a falhoz vágтам, a barnásvörös folt évekig, a legközelebbi festésig ott éktelenkedett az étkezőkonyha falán. Suri pontosan beszélt el a jelene tet a naplójában (ezt a részt később megmutatta). „Mindenki ellenem volt – írta. – Anyám védett”. Pedig Suri mindenki kedvence volt, Surinak is én neveztem el, ő meg viszonzásul Szürinek hívott, amikor a szakállam meg a hajam őszülni kezdett. – Nekem Suri a kedvencem – mondtam –, Évának Áron. A legközelebbi barátom, Semjén András francia felesége, Michèle gyorsan közbeszólt: – Nekem Fanni a kedvenc. Ő olyan titokgyerek. – Az a fontos az életben – jegyezte meg András ironikusan –, hogy mindenki legyen *valakinek* a kedvence.

Fanni – akármilyen különösen hangzik is – már két éves korában valamiféle elismerést váltott ki, az eszességével, azzal, hogy látszott rajta, megérti a helyzeteket, érti az emberi viszonylatokat anélkül, hogy e viszonylatok összetevőiről bármiféle tapasztalata lehetne. – Annyira furcsa – mondta egy gyerekzsúron az okos, mindig visszafogott Z. Zsófi, maga is két kisgyerek anyukája –, hogy Fanni még hároméves sincs, mégis látni már rajta, hogy érzékeli, mennyire nehéz dolog a létezés. – A létezés persze mindenkinek nehéz, különösen gyerekkorban, amikor az embernek még nem szarusodott el az érzékenysége. De a lé-

tezés terhe, abban a tiszta formában, ahogy Fannin kiütközött, csak keveseken látszik. Ezt érzékeltette Michèle a maga szóleleményével: titokgyerek.

Suri nemcsak az én kedvencem volt (amiből pedagógiailag nagyon is helyteleníthető módon egyáltalán nem csináltam titkot), de mindenkit elbűvölt. Ez a varázs érzéki természetű volt. Harminc évvel ezelőtt, amikor még nem öntötte el a világot a paranoid rettegés a pedofília gyanújától (amelynek a legfőbb funkciója vélhetően az, hogy kitöltse a gyűlölködés-űrt, amely a homofóbia tilalma nyomán keletkezett) nem kellett szégyellni, eltitkolni, hogy egy kisgyereknek lehet érzéki varázsa. Suri a finom testalkatával, a vékonyságával, a törekeny, karcsú végtagjaival, a káprázatos hajlékonyságával váltotta ki ezt az érzéki hatást, meg persze a kedvességével, a kérdéseivel, a világos-kék szeme figyelmes pillantásával. Az akkor még nőtlen költő és műfordító Rácz Péter, akivel 1984 nyarán közösen szerveztünk intenzív német nyelvtanfolyamot, a jövődöbelijének nevezte a hét éves Sárít. Évekkel később, amikor Péter megnősült, a hírre a már kamaszodó Suri arcán enyhe bosszúságot véltem átsuhanni. Egy vasárnap délután elmentünk a Szovjet Kultúra Házába, amelynek kiállításait ingyen lehetett látogatni. Rajtuk kívül nem volt más a tágas kiállítóhelyiségben. Suri átlósan keresztülcigánykerekezte a termet, mint aki jobban szeret így közlekedni, mint a két lábán. Önfeledten cigánykerekezett füves mezőkön, de néha az utcán is. „Kígyó”, vagyis az artista-mesterségben is otthonos hivatásos bohóc Vági Zsuzsa, látva Suri mozgását, azt tanácsolta, kezdjen sportszerűen tornázni. Éva azonban semmiképpen sem akarta, hogy Suriból netán tornászversenyző legyen. – Magamra kenném – mondta a konyhai asztalunknál ülve P. Viktor Suriról és Surinak. Viktor sötét, érzéki sugárzásának hatása alól kevés nő tudta kivonni magát. Magamra kenném – ennél brutálisabban és ennél érzékleteseb-

ben aligha lehet kifejezni, milyen volt Suri hároméves korában, és milyen hatással tudott lenni a felnőttek világára.

Volt azonban a kapcsolatunknak egy másik, nem kevésbé elragadó, de nem érzéki, inkább intellektuális aspektusa is. Jutka néni, a harmadikos Áron osztályfőnöke egy hétre nyaralni vitte az osztályát a Zempléni-hegységbe. Úgy volt, hogy kísérő szülőként Éva is csatlakozik a csoporthoz, Jutka néni viszont hozzájárult, hogy az elsős Suri is velük menjen. Éva belázasodott, ezzel Suri nyaralása is veszélybe került. Vállaltam, hogy én menjek el Éva helyett az osztállyal. Nem én voltam az egyetlen kísérő apuka, takarodó után Jutka néni számos apukával sörözött a langyos éjszakában hatalmas kacagások közepette. Én nem szereztem, nem is nagyon bírom a sört, ebből az esti programból inkább kimaradtam. Úgy is kezeltek, afféle alig-férfiként. Viszont rábeszéltem Jutka nénit, ha már itt vagyunk az ország egyik legszebb hegyvidékén, menjünk el kirándulni. Sikerült is jól eltévednünk. A gyerekek élvezték a málnázást, de Jutka néni még évek múlva is átkozott, hogy miattam kellett annyit gyalogolnia – mintegy nyolc kilométert –, amennyit életében még soha. Alighogy megérkeztünk a nyaralás színhelyére, Jutka néni kihirdette, másnap tábortűz lesz. Suri már az első este lapot írt a Mamának, aztán odaadta nekem, hogy adjam postára, de el is olvashatom. „Tegnap tábortűz volt – írta Suri. – Nagyon jó volt.” – Suri – mondtam elképedve –, a tábortűz csak holnap lesz. Miért írod, hogy tegnap? Suri csodálkozott, hogy ennyire értetlen vagyok. – De mire megkapja, már tegnap lesz. – És miért írod, hogy nagyon jó volt? – Ha nem lesz jó, azt úgyse írnám meg – felelte Suri öntudatosan. Sokan mondták, hogy Suri meg én arcra nagyon hasonlítunk egymásra. De mindig tudtam, hogy nemcsak arcra, hanem a gondolkodásmódunk, a természetünk tekintetében is. – Sárika – magyaráztam –, ezen túl nem Sárikának, hanem Mórícának foglak hívni. Suri látta, hogy tetszik nekem, amit

beszél. Összefonta a mutató- meg a nagyujját, Móricka, mondta, felmutatva az összefont ujjait. Hosszú ideig ez maradt a jelünk, Móricka és a szövetségünk jele.

(Suri írja:) *Szellemi szabadfoglalkozású – ez szerepelt a „gondviselő foglalkozása” rovatban az ellenőrző könyvemben, alsó tagozatos koromban. Ez az abszurd szókapcsolat elég volt ahhoz, hogy kívülállónak érezzem magam az osztályban. Bezzeg mások szülei 8-tól 4-ig dolgoztak – mennyire irigyeltem én ezt!*

Tudtam már kiskoromtól, hogy az apám ellenzéki – amiről érdekes módon a „neszkávé” szó jutott eszembe –, de hogy ez mit is jelent, azt nem igazán értettem. Annyit mindenesetre érzékeltem, hogy túlképzetten dolgozik könyvesbolti eladóként, meg azt is láttam, tudtam, hogy a szobája komódján halomban állnak az illegális szamizdat kiadványok. Olykor-olykor valódi boltost játszhattam, vagyis nekem fizetett valaki egy Beszélő számért, ez igen felnőttesnek tetszett. De a sok bizonytalansági tényező, ami nemcsak a gyakran váltakozó munkahelyekből, és szüleim viharos szerelmi életéből fakadt, hanem a folytonos, a lakásunkban is zajló szervezkedő hangulatból is, inkább szorongást keltett. Ebben a bizonytalanságban láttam kicsúcsosodni az ellenőrzőmben lévő stigmát. Ekkoriban, kilenc-tíz évesen, arról beszéltem rendszerint, hogy „szabályos” családra vágyom, átlagos szülőket akarok, átlagos étellel. Kinéztem magamnak egy-egy átlagos, persze jó tanuló, jól balesztázó kislányt, és arról álmodoztam, hogy bár csak az ő életüket élném.

A másik, ezzel párhuzamos érzés, ami végigkísért gyerekkoromban, a büszkeség volt. Tudtam, éreztem, hogy a jó ügyért harcol apukám. Amikor a rendőrök jöttek házkutatást tartani, rájuk haragudtam, azt éreztem, hogy legszívesebben megütném őket. Ahogy a rendszer olvadt, a büszkeség egyre erősödött bennem. A kívülállóság érzése pedig teljesen el is múlt, amikor a Lauder

Javne Gimnáziumba kerültem 1991-ben. Kiderült, hogy vannak hozzám hasonlóan gondolkodó, ismerős kulturális közegből származó emberek, csak azok többsége nem a körzeti iskolában található. De később is vonzott az, ami átlagos, nem véletlen, hogy visszavágytam a normál iskolába két év Lauder után, és örültem, hogy a legjobb barátaim között van római katolikus és első generációs értelmiségi is. Igaz, a Lauderben meg az volt a meglepő, hogy a hasonló háttérű barátaim szülei, nagyszülei párttagok, részben meggyőződéses kommunisták voltak. Ez akkor éppoly távolinak tűnt, mint egy nagyon vallásos vagy egy nem értelmiségi közeg

(Egyszerűen éhes volt) Hagyományos, patriarchális apaként leginkább szegény Áronnal viselkedtem, őt nyomtam el a lányok rovására. Áron egyszer, úgy hatévesen megkérdezte Rácz Pétert, van-e testvére. – Négy nővérem van – felelte Péter. Áron felsóhajtott: – Akkor neked még rosszabb, mint nekem! Ha valaki idegesített a gyerekek baráti köréből, az leginkább S. Tamás volt. Ez már később történt, a '90-es évek legelején, Áron és Tamás akkoriban lettek – egy időre – elválaszthatatlan barátok. Naphosszat ültek az egykori rendelőben, nem is beszélgettek, csak bámulták egymást.

(Áron írja:) Reggeltől estig, estétől reggelig beszélgettünk, megállíthatatlanul, talán csak olyankor tartottunk szünetet, amikor apám ránk nyitott, aggódva... Tamás elvben gitározni tanította Áront, de ez se nagyon működött, Áron időnként pengetett egy-egy akkordot, de az oktatás nem haladt, bár Tamás állítólag egészen jól gitározott. Aggasztott az is, vajon nincs-e ennek az odaadó egymást bámulásnak valami erotikus tartalma. Liberalizmus ide, liberalizmus oda, ennek nem örültem volna, holott – vagy éppen, mert – a saját tapasztalatomból is tudtam, milyen

erotikusan színezett vonzalmat érezhet az ember tizenéves korában a fiúbarátai iránt. Tamás édesapja rákos volt, hosszú betegeskedés után halt meg, Éva mindenkinek adott enni, aki a lakásunkban megfordult, gyerekeknek, felnőttek egyaránt. Tamás gyakran evett nálunk, ez azonban nem együttérzést váltott ki belőlem, hanem az ellenérzésemet növelte, afféle éhenkórász potyalesőnek láttam, pedig egyszerűen csak éhes volt. Már megvolt a surányi hétvégi házunk, oda mentünk ki egy este kocsi-val. Áron azt kérte, vigyük Horányba, a barátai ott buliznak, ott is marad éjszakára, ott van Tamás is. Tamás apja egy-két nappal korábban halt meg, üvölteni kezdtem Áronnal, hogy szégyellhetné magát a barátja, hogy bulizni megy, amikor az apja még el sincs temetve. Áron félig sírva, félig kiabálva kelt a barátja védelmére, azt kiabálta, amit magamtól is tudhattam volna, hogy Tamás nem közönyből, hanem a gyász elől menekülve megy a haverjai közé. Mindkettőnknek, Áronnak is, de nekem is fel kellett nőnünk, hogy barátok lehessünk.

(Áron írja:) Igen. Nekem ezek szerint sikerült a felnövés huszonévesen, miután elköltöztem Amerikába, apámnak pedig valamikor a hatvanas éveiben. Mindig van remény.

Kicsit bővebben, mert ez erősen megmaradt. Talán Surányban kezdődött, erre nem emlékszem pontosan, de a veszekedés Pesten volt, otthon, a Felszabadulás téren. És nemcsak apámmal veszekedtem, hanem anyámmal is, és talán még a lányokkal is. Mindenki apámmal értett egyet. Mindenki helytelenítette Tamás viselkedését. És az én részvételemet a helytelen viselkedésben. Borzasztóan kiborultam, nagyon meg voltam bántva. Tamás végigcsinált egy-két évet a rákos apjával, akinek a betegsége undorító szenvedéssel járt. Az apja meghalt, ő meg emberek közé akart menni. Egyáltalán nem fért a fejembe honnan veszik a bátorságot, a tudást ehhez az érzéketlen basztatáshoz.

Talán átsuhant már akkor a gondolat, vajon hogyan lesz ez az anyám halála után, aki akkor már túl volt a betegsége első felvételén. Anyám halála estéjén Tamással mentem metal koncertre a Petőfi Csarnokba. Senki nem szólt egy szót se.

(Összekapcsolt szellemek) Áron protekciója elegendő volt ahhoz, hogy felvegyenek könyvesbolti eladónak, az ő élete azonban nem volt felhőtlen az Állami Könyvterjesztő óvodájában. Lassan érő gyerek volt, az óvodában nem mutatott különleges képességeket. 1982-ben, amikor csoportja az őszi iskolakezdés előtt állt, az óvoda vezetője szülői értekezletet hívott össze. Elmondta, minden gyerekről jellemzés készül, ezt megküldik az iskolába. A szülők egykedvűen vették tudomásul a bejelentést, nekem azonban sehogyan sem tetszett. Aggódtam Áron miatt, mert Margó néni, Áron csoportjának az óvó nénije időnként arra célozgatott, vajon iskolaérett-e Áron. De a hatévesekről készítendő jellemzés felidézte bennem azt a jellemzést, amelyet az egyetemi elhelyező bizottságban helyet foglaló KISZ-tag évfolyamtársaim írtak rólam. Eszerint a marxizmus gyakorlati oldalát, ami a közösségi élet, nem tettem magamévá, és ezzel a nem-közösségi természetemmel minden tantestületre veszélyt jelenthetek. Felszólaltam tehát, arról beszéltem, hogy egy ilyen jellemzés tehetetlenséget jelenthet egy gyerek számára a jövőben iskolájában, nem is szólva arról, hogy az efféle jellemzések némelyeket az ötvenes évek káderlapjaira emlékeztethetnek. A vezető óvónő eszes hölgy volt, valószínűleg hallotta már, hogy a nevetem a Szabad Európa szokta emlegetni, annál is inkább, mert a testvére a tévében volt szerkesztő. Nyomban felfogta, hogy ezekből az óvodás jellemzésekből akár politikai ügy is lehet. Gyorsan helyesbített hát, természetesen úgy értette, mondta, hogy a jellemzéseket egyeztetik a szülőkkel, és a szöveget csak akkor továbbítják az iskolának, ha azt a szülő elfogadta. Margó

néni láthatólag semmit sem értett az egészről. A szülői értekezlet után megmutatta a gyerekek legújabb rajzait: macskát kellett rajzolni, még hozzá vörös macskát. Áron egymásba érő csúcsíves vonalakat rajzolt, macskára valóban nem emlékeztettek. – Tetszik látni, apuka? Ezt rajzolta az Áron – mondta. Hangsúlyozta érzékeltette: És még egy ilyen gyerek apukája akadékoskodik a szülői értekezleten. Áron megrángatta a kezem: – Összekapcsolt szellemeket rajzoltam – súgta felém derűsen. Margó nénit a főnöke nyilván figyelmeztette, hogy mihez tartsa magát, mert legközelebbre, sértődött arccal, olyan jellemzést adott a kezembe, amelynek alapján akár az érettségi bizonyítványt is kiadhaták volna Áronnak. A történet révén átélhettem, milyen könnyű ilyen értékelések alapján kisegítő iskolákba küldeni a szegény vagy éppen cigány családokból jött gyerekeket, akiknek a szülei nem tudnak ráijeszteni az óvó nénire, a tanárookra és a nevelési tanácsadóra. – Szerencséd – mondta egyszer Solt Ottilia –, hogy nem cigány családban születél. A kézírásod alapján benyomtak volna egy kisegítő iskolába, és legfeljebb szemetes lehetett volna belőled. Pedig valószínűleg csak rejtett balkezes voltam. Survival ilyen problémák nem kerültek felszínre. Csak később, már iskolas korában mondta el, hogy a fejére öntötték a karamellás tejet, mert nem akarta meginni. Ez volt a „Kávét utcai” óvoda, amelyért küzdöttünk, hogy a gyerekeknek ne kelljen a Cukor utcába, a tanácsi óvodába járniuk, ahol az előtérben Lenin mellszobrára fogadta a szülőket és a gyerekeket.

(Lukács György iskolája) A Deák téri iskoláról is azt hallottuk, hogy sokkal jobb, mint a Váci utcai. Az V. kerületi tanácsnál azt mondták, a Váci utcához tartozunk, ne is próbáljuk máshová vinni a gyerekeket. Ennek ellenére bejelentkeztünk a Deák téri iskola igazgatójánál, Gauland Mátyásnál. Még ki se nyitottuk a szánkat, az igazgató, a későbbiekben Matyi bá-

csi, harsány szónoklatba kezdett: senkit nem vesz fel, aki nem az iskola körzetébe tartozik. Az egyik kerületi vállalat párttitkára próbálkozott nála, egyes szülők magas szintű kapcsolatokra hivatkoztak, de ő nem olyan ember, rá nem lehet nyomást gyakorolni. Ezután kicsit lehiggadt, és az iskola múltjáról kezdett beszélni. Milyen remek iskola volt ez, mondta, amikor az államosítás előtt még az evangélikus egyház irányította. Ez a terep nem volt teljesen ismeretlen számunkra, Éva írta meg elsőként Lukács György életrajzát, a kéziratot aztán Kardos György elszüllyesztette, Éva csak Kardos György halála után kapta vissza, amikor már semmilyen újdonságértéke nem volt. Nemcsak azt tudta tehát, hogy Lukács az evangélikus gimnáziumba járt, vagyis abba a Deák téri (Sütő utcai) épületbe, ahol 1981-ben az általános iskola működött, hanem azt is, hogy kik voltak az osztálytársai meg azt, hogy a híres iskolában a protestánsok fizették a legalacsonyabb tandíjat, a zsidók többet fizettek, a legmagasabb tandíj azonban a katolikusokat terhelte. Matyi bácsi sóhajtozva beszélt arról, hogy az iskola volt növendékei Nyugat-Európában és Amerikában gyűjtést kezdtek az iskola visszavásárlása érdekében, milyen jó is lenne, ha a Deák tér ismét az evangélikus egyház kezébe kerülne. Az igazgató láthatólag örült, hogy megértő beszélgető partnerekre akadt. Hirtelen megkérdezte, hol is lakunk voltaképpen. – A Felszabadulás téren, a Jégbüfé oldalán – feleltük. – De hiszen akkor ide tartoznak – kiáltott fel Matyi bácsi. – Hozzák csak a gyereket beiratkozni. Nem erősködünk, hogy a tanácsnál mást mondtak, nem is derült ki sosem, valójában melyik iskolához tartoztunk. Sokan állítják máig is, hogy a Deák tér valóban jobb volt a pesti általános iskolák átlagánál. Matyi bácsi harsogása ellenére, az iskola divatba jött a pesti értelmiségi elit körében, tele volt körzeten kívüli gyerekekkel. *Deák diák* címmel újságot adtak ki, pályázatokat hirdettek, Suri a novellapályázaton, Fanni az iskolatörténeti pályázaton nyert

díjat. Fanni mindig tiszta jeles volt, azt is nehezen viselte el, ha egy feleletére csak négyest kapott, de a legkevésbé sem volt stréber, csöppet sem akart megfelelni a tanároknak. Ezt néhányan rossz néven vették tőle éppen, mert olyan kikezdehetetlenül jó tanuló volt. Jó tanuló, de túlságosan zárkózott, nem elég közösségi, mondták rá egyes tanárai. Ennek ellenére a Nemzeti Múzeum lépcsőjén neki kellett előolvasnia a pajtáscsalád-fogadalom szövegét – Én, Kőszeg Fanni – kezdte a szöveget, és vagy hatvan gyerek zúgta a nyomában, Én, Kőszeg Fanni, pedig megmondták nekik, mindenki a saját nevét mondja. Szuggesztív gyerek az én lányom, gondoltam. Fanni most ennyi példányban fogadta meg, hogy ahol tud, segít.

A fogadalom ellenére a Deák téren szinte nem létezett úttörőélet, nem volt egyenruha, menetelés, vörös nyakkendő, mint az én gyerekkoromban, az úttörőtábor valójában iskolai tábor volt. Orfűn a gyerekek nagy katonai sátrakban laktak, vaságyakban aludtak. Rossz időszakot fogtak ki, napokig esett az eső, mindenki bokáig süllyedt a sárban, reménytelen sár volt a sátrak belsejében is. Zászlófelvonás nem volt, de a körletrendre ügyelni kellett, bár a sárban tapicskolva rendet tartani eléggé reménytelen vállalkozás volt. Ráadásul a híres orfűi tó vizét szennyeztetnek minősítették, hiába sütött ki végre a nap, fürödni tilos volt. Amikor meglátogattuk a tábort, a gyerekek azt kérték, vigyük őket haza. Attól tartottunk azonban, hogy ezt a tábort felügyelő tanárok, azaz a gyerekek iskolai tanárai, barátságtalan gesztusnak fogják tekinteni, és rábeszéltük a gyerekeket, bírják ki a táborban. Nem volt okos a döntésünk, a következő napokban megint zuhogott az eső. Az egyik tanár rászólt Surira, hogy a sátorban, az ágy alatt elhelyezett bakancsa sáros. Suri bement a mosdóhelyiségbe, és a folyóvíz alatt lemosta a bakancsát. Tetten érték, iszonyatos cirkuszt csináltak belőle, hogy a bakancsát belemosta a mosdóba. Holott mosdóról szó sem volt, a víz

a csapból egy vályúba ömlött, onnan folyt le az emésztőgödörbe. A gyerekek a folyóvíz alatt mosakodtak, ott mosták a fogukat, a szájukból a vizet ugyancsak a vályúba köpték. Sebaj, a kivrívóan közösségellenes magatartást meg kellett büntetni: Suri *tábori rovót* kapott. Attól tartok, hogy ez a fogalom se előtte, se utána nem létezett. Lehet, hogy Suri az egyetlen ember az országban, akinek tábori rovója is volt. A tábori rovót Fanni éppenséggel megúsza, pedig ő volt, aki megmondta az egyik kísérő tanárnak, hogy ebben a sárban nem lehet fenntartani a tisztaságot és a rendet. Ez újabb bizonyíték volt arra, hogy akármilyen jó tanuló is, önfejű és nem elég közösségi.

(*Özek sorfala*) Az ellenzékben részt vevők többnyire különböző szubkultúrákból érkeztek az ellenzékbe, a Lukács-tanítványok második nemzedéke körül kialakult népes baráti körből, Kemény István tanítványi köréből. De maga az ellenzéki lét is szubkultúrát teremtett. Aki ellenzékiként elvesztette az értelmiségi állását, abban a bejárható értelmiségi karrierutak idegenkedést keltettek, az állásukban megmaradtak viszont sokszor úgy érezték, szabadkozniuk kell, amiért állásban vannak. Inkább kerülték hát a kínos találkozást. Meg persze sokan akadtak, akik egyszerűen féltek attól, hogy jelentik róluk, tartják a kapcsolatot a megfigyelés alatt álló, „lefeketedett” ellenzékiekkel. A hajdani közös témák, munkahelyi ügyek elvesztették a súlyukat, az ellenzékben mindennapos témákról kívülről állóval nem lehetett és nem illett beszélni. Az ellenzékhez tartozók egymásra utalt kört alkottak, a barátságok és szerelmek a körön belül virágoztak. Jó volt benne lenni ebben a körben, az ember nem kirekesztettnek, hanem kiválasztottnak érezte magát. Elsőként talán Sáska Géza oktatáskutató és szenvedélyes pedagógus vetette fel, még a nyolcvanas évek elején, hogy a baráti kör gyerekei számára, a szülők közreműködésével tábort lehetne szer-

vezni a Szentendrei szigeten, még hozzá éppen Surányban, ahol tíz évvel később magunk is háztulajdonosok lettünk. Géza mellett Pityesz, azaz a fotós Jávor István volt a gyerekek állandó kísérője, később a Hétfői Szabadegyetem egyik házigazdája, aki a Fekete Doboz társalapítójaként végigvideózta a rendszerváltás eseményeit. A szigetről hazatérve a gyerekek megállás nélkül az „Izabellának hívják a tehenemet” kezdetű nótát énekeltek. Ha más szigeti gyerekkel találkoztak, például Nanával – Haraszi Miklós és Pécsi Vera Anna nevű kislányával – rögtön rázendítettek erre a fülbemászó, bár tökéletesen értelmetlen dalra. A kezdő sor akkor azonban így hangzott: „Sáska Gézának (vagy Jávor Istvánnak) hívják a tehenemet”, amire persze hatalmas kacagás következett. A későbbi években, az első próbálkozásnál rendezettebb módon, évenként szerveződtek ellenzéki gyerektáborok. Itt már nem esetlegesen cserélődő szülők ügyeltek a gyerekekre, hanem olyanok, akik a tábor egész idejére vállalták az együttlétet a gyerekekkel. Nem is lehetett volna másképp, az új tábor nem a főváros közelében volt, hanem igen távol, az őrségi Őriszentpéteren, vagy Dél-Zalában, az akkori jugoszláv határon, Tornyiszentmiklóson. Úgy hiszem, a gyerekek itt nagyon jól érezték magukat, évek múlva, még felnőtt korukban is nosztalgiával beszéltek az ottani nyaralásokról. Az épület, ahol laktak, a határátkelőhely közvetlen közelében volt, a határőrök időnként benéztek hozzájuk. Aligha tudták, hogy a táborozók jórészt ellenzéki-ellenséges elemek gyerekei, és a kísérő felnőttek is gyanús személyek. A kísérő felnőttek között ott volt Demszky Gábor is, de a gyerekeknek két kedvencük volt, Nóvé Béla és Hodosán Rozi. Amikor először látogattuk meg a tábort, Rozi elmondta, ha a gyerekek közül egyesek összevesznek, né tán összeverekednek, Áron ebben sosem vesz részt. De ha megkérdezi, hogy történt a dolog, a tizenegy éves Áron, a résztvevők jelenlétében is egész pontosan elmondja, ki kezdte, miért kezd-

te. Nem lódít, nem fantáziál, nem részrehajló. Amit Áron mond, abban tökéletesen meg lehet bízni. – Ez a gyerek – mondta Rozi – egyszerűen nem képes se a hazugságra, se az igazságtalanságra.

A könyvterjesztő személyzeti vezetőjének kislánya után Tornyiszentmiklóson zajlott Áron következő szerelme – ebben is inkább passzív résztvevő volt. A Turci néven emlegetett S. Dorka szeretett bele Áronba, s Áron ezt a szerelmet, tartózkodóan, de azért valamennyire viszonzotta. Hébe-hóba még évekkal később is leveleztek. Késő este lett, mire Tornyiszentmiklósról elindultunk hazafelé. Az út erdőn vezetett keresztül, egyszerre, mintha a földből nőttek volna ki, őzek álltak előttünk. Az utolsó pillanatban sikerült fékezni, az őzek nem mozdultak, csak a szemükből verődött vissza a reflektor fénye. Lekapcsoltam a világítást, az őzek eltűntek az erdőben, mintha sosem lettek volna ott. Elvárzásolva vezettem tovább, Tornyiszentmiklós meg az erdei út meseként maradt meg az emlékezetemben.

(Áron írja:) *A táborban a felnőttek és a gyerekek mellett volt néhány, korban a kettő között elhelyezkedő fiatal lány, amolyan tábori segítők. Talán ők voltak az értelmi szerzői is, de mindenképpen fő kivitelezői voltak a tábor egyik legjobb játékának, a házassodósdinak. Az egyik ilyen lánytól tudtam meg, hogy Turci nem az egyetlen érdeklődő, még azt is a tudomra adta a lány, hogy ha egy kicsit idősebb lennék, ő is benevezne. Mindenesre Turci volt a legelszántabb, így őneki ígértem meg, hogy elveszem. A játék első felvonása a ceremónia volt. A ceremóniát megelőzően, amíg a menyasszony készülődött, nem volt szabad őt látnom. Idétlen tizenegyévesként rá akartam törni a készülődő lányokra, nagy ajtónyomogatós csata alakult ki, de egyszer csak megszűnt az ellenállás, kitarult az ajtó, és Turci egy akkora pofont kevert le nekem, hogy vagy egy méterrel odébb penderültem. Végül nem láttam semmit.*

A ceremónia után egy masnival összekötötték a férj jobb csuklóját a feleség bal csuklójával, és így kellett maradni az esti táncos mulatságig. Kizárólag ha az egyik félnek a mosdóba kellett mennie, lehetett röviden szétválni. A közeli réteken összekötözve kellett különböző elrejtett kincseket megtalálni. Miután túl voltunk a kincsek megtalálásán, talán egy-két pisilésen, és néhány további esküvő megtekintésén még mindig ott volt az egész délután. Biciklizni támadt kedvem. Mondtam Turcinak, hogy bicikliznék, és már mentem is a járműért. Szép lassan hajtottam, Turci meg kicsit felgyorsította lépteit, így mentiünk néhányszor a fasor végéig és vissza. Már a jelenet közben átfutott bennem a gondolat, hogy bár tényleg biciklizni volt kedvem, mégis nem azért kezdtem-e ebbe a játékba, mert kíváncsi voltam, hogy megtehetem-e az újdonsült feleségemmel ezt a szemtelenséget, és látván, hogy a válasz igen, azon töprengtem, vajon miféle különös sármnak köszönhető, hogy mosolyogva fogadja ezt a sajátos ötletet.

(Zwillinge) Amikor 1963-ban hazajöttem Nyugat-Európából, elhatároztam, ha nem bírtam kint maradni, holott meglelt volna rá a lehetőségem, lezárom magamban az 1956 óta tartó vívódást, hogy Magyarországon éljek-e vagy Nyugaton, viszont megpróbálok itthon is úgy élni, mintha nem szocialista országban élnék. Ez persze abszurd elhatározás volt, hiszen hamarosan a Szépirodalmi Könyvkiadónál kaptam állást, és nagy odaadással szerveztem a hazánk felszabadulásának huszadik évfordulójára kiadott ünnepi kötetek népszerűsítését, viszont nemhogy a pártba nem léptem be (igaz, nem is hívogattak), de hosszú ideig még a szakszervezetbe sem, Németországban pedig megrendeltem a *Die Zeit* című hetilapot, és meg is kaptam a rendes postával vagy két éven át. Ennek a „nem is itt élek” projektnek volt később a része, hogy arra törekedtem, járjanak a gyerekek legalább egy-egy évig külföldön iskolába – ne olyan pesti

módon beszéljék az idegen nyelveket, ahogy én. Fanni esetében erre a lehetőséget a Semjén Andrásékkal kialakult családi barátság teremtette meg. Andrással 1956, azaz a gimnázium IV. osztálya óta voltunk barátok. Amikor Michèle először jött Magyarországra, András még nem vált el az első, ugyancsak francia feleségétől, mindketten nálunk laktak, Éva pedig Michèle-nél Marseille-ben. Ekkor, 1973 késő nyarán alakult ki az Éva haláláig tartó barátságuk. Michèle már terhes volt Zazival, Éva arról panaszkodott, hogy gyereket szeretne, de nem esik teherbe. – Ich muss Zwillinge haben (Ikreim kell, legyenek) – mondta Michèle. Zazi születése után kilenc hónappal született meg Fanni. Attól kezdve, hogy Andrásék megpróbáltak Magyarországon élni (Michèle néhány hónap alatt megtanult magyarul) Zazi és Fanni egykorúaknak és testvéreknek tekintették magukat, mintha valóban ikrek lennének. A gyerekek születése után 1980-ban mentünk először külföldre, Andrásék Marseille mellett egy nyaralóhelyen béreltek házat. Már kora reggel kimentek a piacra, megvették a reggelihez járó croissant-t, az ebédre szánt rombuszhalat, előkészítették a hal mellé tálalandó fehérmártást. – Megérkezett házunk aggastyánja – üdvözölt András, amikor úgy tíz óra fele kikászálódtam az ágyból. Hamarosan megjelent a két és fél éves Suri is, két kezét óvatosan maga elé tartva bilitgette le a kertbe vezető három lépcsőfokon. – Itt a virágkezű Sárika – mondta András. Ez az állandó jelző hosszú időn át rajta maradt Surin. Mielőtt hazajöttünk Franciaországból, megállapodtunk, hogy Fanni karácsonyig Andráséknál marad. Fanni még óvoda volt, de Marseille-ben Zazival együtt elkezdte az iskolát. Karácsonykor olyan franciásan ejtette ki a magyar szavakat, hogy a peleskei nótárius kiszaladt volna a világból kétségbeesésében. Ez a tapasztalat bátorított arra, hogy felvessem Andrásnak, menjen ki Fanni hozzájuk egy egész iskolaévre, cserébe később majd Zazi jöjjön hozzánk, ahogy a dualizmus korában küldték

az alföldi gyerekeket Selmezbányára német, az ottaniakat meg Sárospatakra, magyar szóra. Ismerőseink közül sokan csodálkoztak, hogy küldhetjük el a nyolcéves gyereket idegenbe, mi azonban Évával úgy éreztük, Fanni az iker családjához megy. Könnyűnek azért nem volt könnyű, az aranyos francia gyerekek ellenségesek voltak az idegennel szemben, kezdetben azért csúfolták, mert nem beszélt franciául, később pedig azzal bősztette őket, hogy az év végére ő lett az osztályelső. Mindez azonban nem sikerülhetett volna, ha Michèle a munkából hazajövet nem tanul naponta Fannival. – A számtant valamennyire értem – mondta Fanni a telefonba úgy november táján –, de tanultunk valami Vercingetorixről, aki olyan, mint nálunk Árpád, hát abból semmit se értettem. Ma viszont a kiejtése alapján egy francia se állapítja meg Fanniról, hogy nem született francia.

(*Over the Rainbow*) 1985-ben, mint korábban és később is számos ellenzéki, megkaptam Soros György New York-i alapítványának az ösztöndíját. Kezdetben a magyar hatóságok akadályozták az ösztöníjasok kiutazását, később azonban – a kissé népmesei ízű elbeszélés szerint – amerikai illetékesek megmondták az újabb hitelekért kilincselő Fekete Jánosnak, a Magyar Nemzeti Bank alelnökének, hogy akkor kap pénzt, ha Bence György és a többiek, akik a Soros Alapítvány ösztöndíjából részesültek, kiutazhatnak Amerikába. Az én útlevélkérelmem semmiféle akadályba nem ütközött, egy éves külföldi tartózkodásra kaptam engedélyt. Bár az ösztöndíj három hónapra szólt, egy évig kint akartam maradni, hogy Suri Amerikában végezhesse el a 2. osztályt. Persze a születés sorrendjében Áron következett volna. A sorrendcserét önmagam számára azzal indokoltam, hogy Áron túlságosan anyás, nehezen viselné el a kiszakadást az ottani környezetből, egy lány különben is könnyebben alkalmazkodik egy új családhoz. Persze magamban tudtam, hogy elfo-

gult vagyok Suri javára. Első szerelmem, F. Éva Washingtonban élt, angol férje közgazdászként a Világbanknál dolgozott. Annak idején, amikor Éva 1963 táján elvégezte a gyógypedagógiai főiskolát, én beszéltem rá, hogy menjen ki au pair-nek, azaz bébisitternek Angliába, sőt a követségi ügyintézésben is a segítségére voltam. Akkoriban az útlevél még csak két évre volt érvényes, de az „ablak”, a 30 napra szóló kiutazási vízum intézményét még nem találták fel, így Éva legálisan tölthetett el egy évet Londonban, egyet pedig Párizsban. Ez alatt ismerkedett meg Frankkel, az ő feleségeként utazhatott ki, ismét legálisan, Angliába. Levelemre Éva nyomban azt válaszolta, szívesen magukhoz veszik Surit, elfér a 17 éves lányuk meg a 14 éves fiuk mellett. Biztonságos környéken lagnak, az ő gyerekeik is a közeli, tandíjmentes, nyilvános iskolába jártak, oda szívesen beíratják Surit is. Egyetlen kérésük, kössünk egészségbiztosítást Suri nevére. Egyenesen Washingtonba repültünk, Suri fel volt dobva, büszkén feszített a mackós hátizsákjával. Az amerikai életünk azzal kezdődött, hogy Éváék egy hétre elutaztak, egyedül maradtunk a nagy házban Surival és Éva gyerekeivel. Suri nem akarta megenni a rendelkezésünkre álló ételeket, ekörül volt az egyik visszatérő veszekedésünk. Megmostam a válláig érő, loboncos haját, Magyarországon még nem terjedtek el a haj kifésülését elősegítő balzsamok, vagy lehet, hogy csak én nem ismertem őket. Mindenesetre a hajmosás után nem bírtam kifésülni Suri haját, Suri ordított, hogy fáj a fésülés, én ordítottam, hogy miért ordít, úgy éreztem, ezt nem bírom sokáig, egész komolyan azt mondtam Surinak, amint Éváék megjönnek, visszamegy Magyarországra. Ez jobban hatott, mint az ordítózás, éreztem, hogy Suri elszántan meg akarja mutatni, ő is képes arra, amire Fanni képes volt. Akkor érzékeltem először, hogy a virágkező Sárikában milyen kemény akarat rejtőzik. Az üres hetünkben megpróbáltunk kicsit ismerkedni a várossal, persze nyom-

ban eltévedtünk, a fekete gettó kellős közepén találtuk magunkat. Azt se tudtam pontosan, hol lakunk, hiába kérdezősködtem, a fekete buszsofőrök válaszaiból egy szót sem értettem. Elrabolnak, túsul ejtik a gyereket, hogyan tudok váltságdíjat fizetni, gondoltam szorongva... aztán valahogy csak hazataláltunk. Éva elvitte Surit a tanító nénihez, aki az ő gyerekeinek is a tanító néni volt, minthogy Suri nem tudott angolul, számtanfeladatokat kellett megoldania. Suri fennakadás nélkül adta össze, vont a számokat, a tanító néni a következő évi feladatokkal próbálkozott. Éva rászólt Surira, ezt már ne oldd meg. Suri kicsit sértődötten nézett rá, ezt a feladatot is meg tudta volna oldani, de engedelmesen széttárta a karját, nem megy tovább. – Nem akartam, hogy a harmadik osztályba tegyék, így is elég nehéz lesz megtanulnia angolul – mondta Éva.

Elutaztam New Yorkba, az ösztöndíjam a New School for Social Research nevű egyetemre szólt, ahol a 30-as évektől, a Száműzöttek egyetemén német emigránsok tanítottak, köztük Hannah Arendt. A státuszom vendégkutató volt, Szilágyi Sándorral ketten kaptunk egy irodahelyiséget, rajtunk múlt, hogy mire használjuk az időnket. Brooklynban vettem ki szobát, egy Ridgewood nevű környéken, ahol szinte mindenki csak spanyolul beszélt. (Ridgewood létezéséről a New York-i ismerőseim közül egyedül Soros György édesanyja tudott: nap mint nap keresztülvágott a rosszhírű városrészen, amikor az emigrációjuk kezdetén hamburgeres bódéja volt valahol Brooklynban.) A lakbér itt mintegy a harmada volt annak, amennyit Manhattanben kellett volna fizetnem. Ettől kezdve minden második hétvégén elutaztam Washingtonba, hogy Surival legyek, karácsonykor pedig magammal vittem New Yorkba, magyar ismerősöknél karácsonyoztunk, ahol volt két kislány, Surinál alig idősebbek. Karácsony után Washingtonban Éva azzal fogadott, jobb lenne, ha legalább egy hónapig nem jönnek, mert a jövetelem mindig visz-

szaveti Surit az angoltanulásban. Nagyon rosszul esett a tilalom, de beláttam, hogy Évának igaza van. December végén Suri még alig beszélt angolul, bár sok mindent értett, februárban viszont, amikor újra láttam, már főként, áprilisban pedig kizárólag angolul beszélt. Az iskola rendszeresen értesítést küldött a szülőknek a gyerek fejlődéséről. „Sara fő feladata, hogy angolul tanuljon”, írták 1985 novemberében. ’86 januárjában: „Kezd angolul beszélni. Keményen próbálkozik”. Áprilisban: „Sara jól halad. Az angolja egészen jó.” Végül júniusban: „Sara jól haladt. Az angolja kitűnő.” A folyamatos stressznek persze nyilván megvolt a maga ára. Suri rákapott, hogy meglehetősen értelmetlen kérdéseket ismételgessen. Éváéknál élt egy Morris nevű, némileg elhízott kandúr, később megismerkedtünk egy Mona nevű kutyával. Suri százszor nekem szegezte a kérdést: – Whom do you like more: Morris or Mona? (Kit szeretsz jobban, Morrist vagy Monát?), holott nem szerettem egyiket sem. Aztán azt kérdezte újra meg újra: Who is more beautiful: Snowwhite or Sleeping Beauty? (Ki a szebb: Hófehérke vagy Csipkerózsika?) Pedig ő is pontosan tudta, hogy se a kérdésnek, se a válasznak nincs semmi értelme.

A Soros Alapítványtól sikerült némi további pénzt szerezni, tartottam néhány előadást az 1985-ös, hallatlanul demokratikusnak kikiáltott magyarországi választásokról és ennek kapcsán a rendszer reformjának a korlátairól New Yorkban, Washingtonban, San Franciscóban, Kanadában, hol angolul, hol magyarul. Megjelent egy cikkem a *The Wall Street Journal*-ban. (Mint utóbb kiderült, viselt dolgaimról sűrűn küldözgették a jelentéseket Budapestre az állambiztonsági szervezet Amerikába telepített ügynökei.) Suri befejezte az iskolaévet, megtanult angolul, céljaink elérévék, mondhattam Kemény Zsigmond stílusában. Az amerikai bizonyítványa elég jó volt, csak science-ből kapott C pluszt, azaz hármast. Ennek természetesen semmifé-

le jelentősége nem volt, mégse bírtam megállni, hogy szemrehányást ne tegyek neki. – Mert nem vitte be a magot – mondta Albertine, Éva lánya, akit Suri nagyon szeretett. Egy babszemről volt szó, amelyet otthon csíráztatni kellett, és utána bevenni az iskolába. – De bevitettem, csak már nem volt ott senki, és bedobtam a postaládába. Ezzel a mondattal Surit még évekig ugراتni lehetett. – Nem vitted be a magot – mondtam, ő meg elkecseregetten kiabálta: – De bevitettem. Pedig közben már az egyetemre is felvették.

Az iskolaév végére kijött Éva (a feleségem Éva) is Amerikába, Surival együtt vártuk a Dulles repülőtérén. Éreztem, hogy Suri nyugtalan, mintha szorongana valamitől. – Nem fogok tudni beszélni a mamával – mondta letörten. – Ugyan, Suri, ne aggódj! Egyrészt a mama tud angolul, meg fog érteni. Te pedig tudsz magyarul, nem hiszem, hogy ne tudnál magyarul beszélni. A szorongása elmúlt, de amíg Amerikában voltunk, valóban nem szólalt meg magyarul. Elutaztunk Los Angelesbe, ott élt Gábor Iván, tizenéves koromban a legjobb barátom. Sikeres pszichiáter lett, a negyedik feleségével élt együtt, egy gyönyörű, Tahitiből származó francia nővel, akkor született a közös gyerekük (a hatodik Iván hét gyereke közül), Marc Árpád. Az asszony elhozatta Tahitiből a saját egykori maori dajkáját. – A nagyapja még emberevő volt – súgta Iván Surinak. Suri attól kezdve félnék tisztelettel kerülgette a nénit, aki nagyon kedves volt hozzá is meg mindenkire.

Béreltünk egy kocsit, és elmentünk egy hétre a nevadai sivatagba, onnan fel a Grand Canyon tetejére, ahol majd halálra fagyva töltöttünk el egy éjszakát egy indián sátorban, indián gyerekekkel fürödtünk a Colorado folyóban. Éva kétszáz dollárt nyert ruletten Las Vegasban, de nem mert csak úgy elmenni a nyereményével az asztaltól, és a következő tíz percben elvesztette az egészet. San Franciscóból az óceán partján mentünk

vissza Los Angelesbe. Még az utunk elején, az első tankoláskor vettünk egy kazettát, Judy Garland dalaival. Suri rákattant, attól kezdve egyfolytában az *Over the Rainbow*-t meg a *Dear Mr. Gable*-t hallgattuk, egy héten át napi öt órában. Néhány percnyire voltunk Iván házától, a kazetta egyszerre felmondta a szolgálatot, a lejátszóból is csak úgy tudtuk kivenni, hogy a szalag darabokra szakadt. Így rendeltetett: az út végével az elbűvölő dalolásnak is vége lett. Ez volt a legszebb hetünk Amerikában. Washingtonból Frankfurtba repültünk, anyámhoz. Itt találkoztunk Áronnal is. Vele kénytelen volt Suri magyarul beszélni, de valóban törve beszélt az anyanyelvét. Áron kinevette, csúfolta, Suri pedig elkeseredetten kiabálta: – Én beszél jó magyar! – Ez persze egy hét alatt elmúlt, de az autentikus amerikai kiejtése megmaradt. Ősszel az iskolában Natus, aki az óvodában Suri legjobb barátnője volt, megkérdezte: – Te miért tudsz angolul? Hát te magyar vagy, nem?

(Tailor for gentlemen) Már csak Áronnak kellett egy évet külföldön iskolába járnia, hogy teljesültnek tekinthessem a tervet, a gyerekek nyelvi képzését. Kézenfekvő volt, hogy Áron anyámnál töltse ezt az évet, Frankfurtban. A Deák téren hatodikos lett volna, a német iskolarendszerben első gimnáziumba került. A nyolc évfolyamos általános iskola alsó tagozatából a felső tagozatba lépni, az sem kis változás, de gimnáziumba, szinte az elemiből még sokkal nagyobb ugrást jelent, miként azt a *Légy jó mindhalálig*ből is tudjuk. Anyám kiterjedt társasága majdnem teljes egészében Magyarországról vagy Erdélyből elszármazott emberekből állott. Áront valamennyien kedvelték, meghívták magukhoz. Így, ellentétben Fannival és Surival, akik folyamatosan francia illetve angol nyelvi környezetben éltek, Áron az iskolán kívül főleg magyar szót hallott, magyarul beszélt, már amennyire beszélt, mert sosem volt különösebben beszédes faj-

ta. A nyelvi képzése így nem volt olyan átütő siker, mint a lányoké, ráadásul a németországi évet nem fogadták el a hazai 6. osztály megfelelőjének, hiszen nem tanult magyar irodalmat, nyelvtant, földrajzot, vagyis a saját régi osztálya helyett nála kisebbekkel kellett egy osztályba járnia. (Áron írja:) *Ez nem igaz, kiválóan megtanultam ekkor németül.* Németül igazán jól Áron később tanult meg, tizenennyolc éves korában, amikor negyedikes korában magántanuló lett, és csak a vizsgára meg az érettségire jött haza, közben pedig egy újabb évet töltött Frankfurtban. Az hamar kiderült, hogy egy német gimnázium érettségiző osztályával nem tud lépést tartani. (Áron írja:) *Ez sem igaz. Lépést tartani nem lett volna olyan nagy probléma, beilleszkedni nem tudtam. Nem mertem megszólítani a barna szemű lányt, és rosszul éreztem magam.* Otthon ellenben egy fiatal némettanár foglalkozott vele. Hamar jó barátok lettek, Áron olyan átszellemülten beszélt Carstennek Kosztolányi novelláiról, hogy annak kedve támadt fordítani, holott egy szót sem tudott magyarul. Áron mondatról mondatra fordította neki Esti Kornél és az életmentő Ellinger történetét meg a tanárét, akinek sehogyan sem sikerül elegáns öltönyt csináltatnia. Sok-sok órát dolgoztak együtt, és hosszan töprengtek, hogyan lehet visszaadni németül a Kosztolányi-mondat minden igéből és minden jelzőből felismerhető iróniáját, távolságtartó keserűségét. Áronnak annyira kedvére való volt ez a közös munka, hogy érettségi után visszament Németországba, hogy folytassák az együttes fordítást. Csakhogy Carsten időközben Drezda környékén kapott állást, hogy wessiként ott okosítsa az ossi diákokat, akiket a kommunista nevelés részint bal, de – ellenhatásként – még sokkal nagyobb mértékben, szélsőjobb irányban torzított el. A lelkiismeretes tanár több iskolában tanított, reggeltől késő estig száguldozott a kocsián, amelyet egy-kétszer kölcsönadott Áronnak, a szász főváros és a környékbeli tanintézetek között. Áron va-

lamilyen rémes albrétben lakott, egyúttés fordításról szó sem lehetett. Egy este, amikor Áron felhívta a barátját, idegen hang szólt bele a telefonba: Carsten az előző éjszaka az autópályán halálos balesetet szenvedett. Áron elutazott a temetésre. – Amikor felhívtak a rendőrségről – mondta Carsten édesanyja –, hogy a kocsí karambolozott, de a holttestet még nem azonosították, egy darabig reménykedtünk, hogy maga halt meg. – Ezt a mondatot egy Kosztolányi-figura is elmondhatta volna. Néhány nappal később Áron hazajött, órákig fürdött, mert az albrétben csak hideg zuhany volt, de hogy mit élt át Drezdában meg a temetésen, arról soha sem beszélt.

(Áron írja:) *Hogy mit éltem át, arról tényleg nehéz volna beszélni, de a történetet én is sokszor elbeszéltem úgy, hogy jöjjen egy-két helyesbítés. Fordítani nem Carstennek támadt kedve, hanem nekem. Az érettségire való készülés mellett naponta órákat töltöttem a Kosztolányi novellák németre fordításával. Hetente volt Carstennel németórám, ilyenkor vittem el az előző héten lefordított anyagot, amit aztán még hosszan csiszolgattunk együtt. Néha félórás beszélgetés eredménye volt a helyes és odaillő német kifejezés megtalálása. Azt hiszem, mindketten élveztük a munkát, én biztosan, így az folytatódott egy évvel később, a drezdai időszakban is. Egy bonyolult mondatot hagytam félbe, amikor felálltam, hogy lemenjek enni valamit, és hogy az utcáról felhívjam Carstent. Az öccse vette fel a telefont. Mondta, hogy az előző éjjel Carstennek balesete volt, meghalt, tudnánk-e találkozni. A félbehagyott mondat örökre úgy maradt.*

Talán igaza volt Hodosán Rozinak, hogy én nem vagyok képes nem az igazságot elbeszélni, csak ezzel magyarázható, hogy helyesbítés okán úgy érzem, el kell rontanom ezt a tökéletesen megírt, morbid történet. Nem azt mondta a gyászoló és még sokkos állapotban lévő anyuka, hogy abban reménykedtek a baleset éj-

jelen, hogy én haltam meg, hanem azt, hogy abban reménykedtek, hogy Carsten valakinek kölcsönadta a kocsiját, és az halt meg. Csak hát én tudtam, hogy ez idő tájt én voltam az, akinek Carsten néha kölcsönadta a kocsiját, hogy ez a valaki csak én lehettem volna. Egy pár héttel korábban én ragadtam bele a sárba a falu szélén. Egy traktor próbált kihúzni, a kocsí nem moccan, a sárhányó viszont leszakadt. Ki kellett hívni az autómentőt. Tudtam, hogy erről az esetről a szülők is tudtak, mivel övék volt az autó. (Autókereskedésük volt.) Tehát ők is tudták, hogy mit jelent a mondat. Az apuka rá is szólt a feleségére. Az irodalmi megoldás persze frappánsabb és kegyetlenebb, csattan, és az olvasó az elképzelt gyásznéppel együtt húzza fel a szemöldökét egy pillanatra. A valóságban nem volt szemöldökfelhúzás, csak hallgattam, szomorúan bólogattam, és bár az irodalmi mondat is elhangozhatott volna, annyira egyértelmű volt a mondottak jelentése, én ez által érzékeltem valamit a gyereket elvesztő anyuka végtelen és felfoghatatlan fájdalomból, amihez képest az én tizenkilenc éves gyomromat napok óta szorongató fájdalom semmi. Nem haragudtam, de túl sok volt ez. Menekülni akartam, el Németországból, és előre az időben, ahol az átélt eset a személyiséget gazdagító élménnyé, és mesélhető, magamat érdekesebbé tevő történetté alakulhat át.

(*Az éhségstrájk meglepetése*) 1988 nyarán Éva a gyerekekkel Londonba utazott. Én nem mehettem velük, 1986 októberében bevonták az útlevelemet, és öt évre kizártak a külföldi utazásból, minthogy – így a határozat – „külföldi tartózkodása alatt a Magyar Népköztársaság állampolgárához nem méltó magatartást” tanúsított. Meg voltam győződve róla, hogy a határozattal az Amerikában tartott előadásaimat meg a *The Wall Street Journal*-ban megjelent cikkemet torolták meg. Az állambiztonsági iratok egy töredékének átadása után, 1997-ben kide-

rült, az igazi ok (miként Haraszi Miklós mindig is sejtette) az volt, hogy Amerikából hazatérve kiutaztam Prágába és Varsóba, hogy megszerezsem ismert ellenzékiek aláírását a forradalom harmincadik évfordulójára kiadandó nyilatkozathoz. Szerencsém volt, a rendszernek nem volt már öt éve. Csak két évig nem utazhattam, barátaim többségét jóval hosszabb ideig sújtotta az utazási tilalom. 1988 nyarán néhányan elhatároztuk, éhségsztrájkot kezdünk, mert az útlevíkérelmünket ismét elutasították, noha Kádár János utóda, Grósz Károly azt hirdette, hogy Magyarországon tökéletes az utazási szabadság. Évának nem beszéltem a tervről, azt akartam, hogy nyugodtan utazzon el a gyerekekkel. Csakhogy a sztrájkanya nem nálunk volt, hanem Krassó György szüleinek az egykori lakásában, ahol ekkor Gyuri volt sógora lakott, a Nádor (annak idején: Münnich Ferenc) utcában.

Éva többször felhívott, de nem talált meg se reggel, se este, jobban aggódott, mintha tudta volna, hogy éhségsztrájkolunk. Végül Krassó mondta meg, hol vagyok. Első beszélgetésünkön igyekeztem megnyugtatni Évát, kértem, semmiképpen ne jöjjenek haza a tervezettnél hamarabb, és a gyerekeknek lehetőleg ne mondja el, mi történik Budapesten. Szorongásában Éva mégis Fanni véleményét kérdezte, a tizenhárom éves Fanni pedig bölcsen ugyanazt mondta, amit én: maradjanak Londonban, engem úgyse tudnának rábeszélteni az éhségsztrájk abbahagyására. Másnap Éva az utcáról hívott, arról érdeklődött, ha nem eszem, tudok-e kakálni. A szemfüles Suri (tízéves volt) nyomban felfigyelt: faggatni kezdte Évát, miért kérdezte, hogy tud-e az apu kakálni. Éva végül kénytelen volt megmondani az igazat, Suri pedig inkább büszke volt, hogy az apukája akkora hős, hogy még koplalni is bír.

Az éhségsztrájk igazi meglepetéssel szolgált: ez volt az első alkalom, hogy a legális sajtó érdemben foglalkozott egy ellenzé-

ki akcióval. Már nemcsak a nyugati sajtónak meg a Szabad Európa Rádióknak nyilatkoztam, hanem a *Magyar Nemzet*nek meg a Rádió magazinműsorának, a *168 Órá*nak is. Számomra ez volt a küszöbön álló rendszerváltozás egyik legkorábbi, érzékelhető jele.

(Suri vészcsengője) A rendszerváltás a Deák téri általános iskolában valószínűleg viharosabb volt, mint az általános iskolák többségében. A Városligeti fasorban már 1989-ben megnyílt a legendás evangélikus gimnázium, első igazgatója hajdani történelemtanárom, Gyapay Gábor lett. Gauland Mátyás, a Deák téri iskola igazgatója, aki 1981-ben még tilos álmokat szövögett arról, hogy egyszer majd feltámad még a magas színvonaláról és befogadó szellemiségéről híres tanoda, úgy vélte, az evangélikus egyház nem tart igényt Budapesten még egy gimnáziumra. Tévedett, az iskola visszaigénylésének a lehetősége már 1990-ben szóbeszéd tárgya volt, 1991 őszén pedig Harmat Béla evangélikus püspök megegyezett Mihályi Gáborral, az V. kerület szabad demokrata polgármesterével, hogy a Sütő utcai épületben 1992 szeptemberétől nyolc osztályos egyházi gimnázium kezd működni. A épületet egyébként sosem államosították, az papíron mindig az egyház tulajdona maradt. A felbolydult iskolában tanárok, szülők, gyerekek azon töprengtek, azt mérlegelték, más iskolába kell-e menniük, vagy maradjanak-e a régi helyükön. A tanárok körében nyomasztó hírek keringtek, az iskolában ellenőrizni fogják, hogy a tanárok lutheri szellemben oktatnak-e, osztályfőnök pedig csak az lehet, aki evangélikus vallású. A kérdés a következő évben eldőlt, 1993-ban a tanárok 90 százaléka, s velük a diákok túlnyomó többsége új helyre, a józsefvárosi Orczy útra költözött. Fanni 1989-ben befejezte az általános iskolát, őt mindez már nem érintette. Áron 1990-91-ben volt nyolcadikos, ő is legfeljebb a csaták előszelét érezte. Suri

ellenben 1992-ben fejezte volna be az általánost, tehát telibe kapta volna a régi Deák halódásának két évét. Érdekes módon elsősorban ő maga volt, aki el akart menni a zűrzavarossá váló iskolából. Elhatározásába nyilván belejátszott, hogy „rokonai és üzletfelei” széles köréből sokan mentek át a „Lauderba”, a nem vallásos, de a zsidó kulturális hagyományokhoz kapcsolódó alapítványi iskolába. A Lauder a tetemes – és egyre emelkedő ösztöszegű – tandíj fejében európai érettségit ígért. De az új iskola és az új szellemű oktatás bevezetésének kínjai ezekben a kezdő években a tanításra és az iskola rendjére is rányomták a bélyegüket. A gyerekek teljesítményét a tanárok osztályzat helyett szöveges üzenetekben értékelték – elvben. De csak elvben, mert az üzenet végén ott állt az osztályzat is – és ez került a bizonyítványba. Az osztályzatok tényével szemben a szöveges értékelésben mindig volt valami megengedő, talán túlságosan is megengedő elem. „Feladatának rendben eleget tesz – írja az osztályfőnök – fantáziája jó, esze van, csak néha úgy érezzük, lelkileg egyáltalán nincs jelen az órán. Ha – lélekben – jobb helyen jár, akkor rendben, de ha sehol, akkor legyen szíves visszajönni!”

Ebben az időben – 1990-től – országgyűlési képviselő voltam és egyúttal a hetilapként megjelenő *Beszélő* főszerkesztője. Hétfőn délelőtt elmentem a heti frakcióülésre, és sokszor csak szerdán hajnalban értem haza, miután nyomdába adtuk a lapot. Ez nem volt akkora újdonság, a rendszerváltás előtt is elég keveset és eléggé összevissza voltam otthon. A rendszerváltás szétzilálta a könyvkiadókat, kiderült, ha az írókat nem kell mondatról mondatra ellenőrizni, egy könyvkiadóba nem kell húsz szerkesztő, elég kettő is. A Magvető szerkesztői is szétszicceltek, volt, aki szabadúszóként fordított annál is többet, mint korábban, volt, aki felcsapott ingatlanközvetítőnek. Éva a *Beszélő*t kiadó kft. ügyvezetőjeként, még több időt töltött a szerkesztőségben, mint én. A gyerekeknek arany életük volt, bár a korlát-

lan szabadság nemcsak édes, ijesztő is. Ez a magukra hagyottság lehetett az egyik oka, hogy Suri, mint a szöveges értékelésekből is kitűnik – meglehetősen sokat hiányzott a Lauderből.

De azért ez csak az egyik ok volt. A másik, hogy gyakran volt beteg. A megfázásai elhúzódó, lázas mandulagyulladásba torkollottak, ezek csak akkor szűntek meg, amikor tizen-nyolc éves korában végre kivették a manduláját. De éppen a '90-es évek elején aggasztóbb kórképek is jelentkeztek, gyulladásos betegségek, ijesztően magas vérsüllyedés. A Tűzoltó utcai Gyermekklinikán minden lehetséges vizsgálatot végigcsináltak. Autoimmunsyndroma? – írták rá a leletre kérdőjellel. Ez a szó még így, kérdőjeles formában is rémületbe döntött mindkettőnk, Évát is meg engem is. Tizenkét éves korában Suri egy barát-nőjével kitalálta, hogy vegetáriánus lesz, mert az menő. A másik kislány két hét múlva elfelejtette, hogy nem eszik húst, Suri ellenben kitartott a diétája mellett huszonegy éves koráig. Persze a vegetáriánus étrend is lehet változatos, de az sehogyz se fért bele a háztartásunkba, hogy Surinak külön menüje legyen. Ugyanazt kapta, amit a többiek, de csak a krumplit meg a főzeléket ette meg, a húshoz nem nyúlt. Lehet, hogy ez is oka volt a betegségeinek. Szerencsére akadt egy tapasztalt gyerekorvosnő, aki felfigyelt erre. – Vashiányos a gyerek – mondta –, felírok vastab-lettát, az sokat fog segíteni. Egyébként is olyan típus, akire régen azt mondták, hamar férjhez kell adni, az majd kigyógyítja. Annyiban igaza lett, hogy a mandulakivétel után meg a pubertás lezárultával Suri titokzatos betegségei megszűntek. Huszonnyolc éves korában ment férjhez, nem hamar, de nem is későn. Már két kislányuk van.

Az iskolával kapcsolatban megint Suri biztosan működő vészcsengője jelzett. Ahogy korábban a Deák helyzetének rendezetlenségéből, most a Lauder engedékenységből lett elege. Leírta a naplójába, találkozott egy régi osztálytársával, az említette,

hogy náluk nyelvtanórán mondatot elemeznek. Elfogta a vágy, hogy hullámvonallal húzza alá a határozókat, szaggatottal a tárgyat. Normális gimnáziumba szeretne járni, ahol mondatokat kell elemezni és osztályoznak. Október volt, a tanév rég megkezdődött, hirtelen új iskolát találni nem is volt olyan könnyű. Visszolyogtam attól, hogy képviselőként protekciót kérjek, de nem láttam más lehetőséget. Szerencsém volt, közel laktunk a Városházához, véletlenül összefutottam Sáska Gázával, akkoriban ő volt a Fővárosi Önkormányzat Oktatási Bizottságának az elnöke, neki mondtam el, hogy iskolát keresünk Surinak. Géza már másnap felhívott – Menj be – mondta – a lányoddal a Fazekasba, beszélj az igazgatónővel! – Szabadkozom: – Sári nem olyan jó tanuló, hogy a Fazekasba járjon, oda különben is csupa matematikusi jár, Sárinak pedig éppen a matematika nem az erőssége. Sáska Géza azonban megnyugtató: a Fazekasban a matematikai osztályok mellett vannak normál osztályok is, nincs mitől tartanunk. Amikor kijöttünk az igazgatónő szobájából, megpróbáltam komolyan beszélni Surival, mint egy igazi, tekintélyes szülő. De nem hiszem, hogy ez hatott. Inkább az, hogy Suri, ha kellett, mindig képes volt összeszedni magát. A Fazekasban tisztességesen tanult, az egyetemi felvételin az eredménye jóval a ponthatár fölött volt.

Pályafutása az új iskolában mégis egy – mondhatni politikai – balhéval kezdődött. 1994. március 4-én Csúcs László, a Rádió alelnöke azonnali hatállyal elbocsátotta a Rádió 129 alkalmazottját, köztük vezető szerkesztőket, mindenekelőtt azokat, akikről úgy gondolta, a közlegő választásokon az ellenzéket fogják támogatni. A következő napokban több tüntetés volt a Rádió előtt, még hozzá délelőtt, tanítási időben. Suri úgy érezte, nekik, első gimnazistáknak is ki kell fejezniük a szolidaritásukat a rádiósokkal, rábeszélte hát néhány osztálytársát, menjenek tüntetni – a Lauderben ez természetes lett volna. Szabályo-

san járt el, megkérdezte a matematikatanár osztályfőnökét, elmehetnek-e, de meg se fordult a fejében, hogy az osztályfőnök esetleg nemet mond. Annak meg az nem fordult meg a fejében, hogy a gyerek ezt komolyan kérdezheti, viccesen válaszolt hát: – Hát persze, menjetek csak! Oltári cirkusz lett az ügyből, az osztályfőnök, hogy magát védje, erősködött, hogy Surinak a hangsúlyából meg kellett volna értenie, hogy a szavai az ellenkezőjét jelentik annak, amit mondott. Így találkozott Suri először az eltérő világfelfogások közötti kommunikáció roppant nehézségeivel.

(Suri írja:) Ahogy beindult a rendszerváltás, és a földalatti mozgalom megjelent a nyilvános politikában, egyre erősödött bennem a büszkeség, a menőség tudata. Bár ez sokáig, tulajdonképpen mai napig párosul egyfajta szerénységgel is, hiszen nem szeretek-szerettem mások előtt kérkedni azzal, hogy apukám híres ember. De mégis irtó menő volt!

1988 júniusában Balatonon hallottam a Nagy Imre-megemlékezés résztvevői ellen intézett rendőrrohamról. Ez ijesztő volt. Az éhségstrájkokról már azt gondoltam, hogy: húha, a sokszor hisztérikus, fegyelmetlen apukámról, akit mama szó szerint öltöztetett reggelente, nem is gondoltam volna, hogy ekkora önmegtartóztatásra képes.

Érdekes módon 1989 nem él bennem olyan élesen, pedig hivatalosan ez a rendszerváltás éve. Az nekem, tizenkét éves gyereknek, túlságosan a valódi, száraz politikáról szólt. Bár ott álltam egy ideig a színpad mögött az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásainál, nem érdekelt az elhangzottak. Nagy Imre újratemetésére sem nagyon emlékszem, szerintem már Balatonon nyaraltam akkor; igaz tizenhárom évvel később az erről a rendezvényről szóló visszaemlékezésekről írtam a szakdolgozatomat pszichológia szakra.

Ennél izgalmasabb volt, amikor apu elkezdett a tévében szerepelni. Mindet felvettük videóra. Aztán 1990 nyarán Bánkon voltam egy „történelmi időutazó táborban”, ott nyaralt Horn Gyula unokája is. Habár politikailag (akkor még, a későbbi koalíciót nem sejtve) ellentétes táborhoz tartoztunk, összekötött bennünket, hogy mindketten celeb gyerekek voltunk.

Hihetetlenül menő volt az is, hogy Kis János köszöntötte Gazdagréten az apukámat az utolsó kampányeseményen, és „játékos kedvű barátjaként” beszélt róla. Igaz, Jancsit régóta ismertem, de mégis más volt a színpadon látni, ráadásul úgy, hogy tudtam, itt mindenki az apukámat ünnepli.

A legmenőbbek persze a fideszes fiúk voltak, mert ők fiatalok voltak és szexisek. Az is tetszett, hogy ők kicsit mások, többségük nem budapesti, nem is feltétlenül értelmiségi családból jött, viszont talán éppen ezért semmi értelmiségi finomkodás nem volt bennük, kimondták, amire gondoltak. Ez egy éles nyelvű, kamaszodásnak induló lánynak nagyon tetszett. Mindenkinek megvolt a kedvence: nővérem és anyukám Fodor Gáborra indult be, nővérem barátnőjének eredeti módon a nem szabályosan szép Orbán tetszett, nekem pedig, mint egy rendes tinilánynak, az akkor nyálasan szépfiús Deutsch Tamás. Olyannyira, hogy a Magyar Hírlapból kivágtam a fényképét, körbevágtam az arca mentén, és a naplómban őriztem. 90 nyarán valamikor a Három Kívánság című műsorban két lány azt kívánta, hogy Fodor Gáborral és Deutsch Tamással ehessenek narancsfagyit a Fórum cukrászdában. Olyan szellemes kérdéseket tettek fel a sztár-politikusoknak, hogy hány centi magasak. Ezután nem sokkal, kedvetlenül elmentem anyukámmal egy felnőtt buliba, ahol, csodák csodája, ott volt az akkor fideszes Molnár Péter és Fodor Gábor is. Úgy éreztem magam, mint ma egy tinilány, aki fókuszos sztárokkal keveredik egy partiba. Lassú volt a közeledés, de a buli végén órákig, talán anyai segédlettel (vagy a nővérem volt ott?) velük beszélgettem.

Kikérdeztem Fodort a tévé-felvételről is. De, most ahogy visszaemlékszem, az is lehet, hogy én kérdeztem meg, hogy melyikük a magasabb ő vagy Deutsch. Fodor azt felelte: „én viszem a pálmát”.

Büszke voltam a régi táboroztató Demszkyre is, hogy ilyen sokra vitte. A másik legizgalmasabb élmény az volt, amikor 1990 májusában a szokásos nyári kiruccanásra Demszkyék házába eljött Göncz Árpád is, a Magyar Köztársaság frissen megválasztott elnöke. A budira ki is írták, „itt járt a Köztársasági Elnök”. Ekkor tizenkét éves, sovány, hosszú szőke hajú, babaarcú kislány voltam. „Árpi bácsi” – időközben ennek a kifejezésnek politikai jelentősége lett, akkor azonban teljesen természetes volt –, végig simogatott, puszilgatott, cicavirágnak nevezett, vagyis úgy viselkedett, ahogy egy nagypapa a kisunokájával szokott. Én egyébként, sajnos, nem ismertem egyik nagypapámat sem.

1990-91-ben háromszor voltam a parlamentben, egyszer egy érdeklődő osztálytársammal mentem. Nem volt ez más, mint celebspotting, vagyis néztük a hírességeket, meglestük az „isteneiket” munka közben. Kedvenc sztorijaim ezek voltak: úgy mutatkozott be nekem Orbán Viktor, hogy „Kezicsókolom, kisasszony”; rám köszönt Csurka István a parlament folyosóján; és az MDF-es házaspár, Kónya Imre és Kutrucz Katalin, pedig keresztbe nyújtott kezét a nővéremnek és nekem.

Persze közben én is beléptem a kamaszkorba, és rászoktam arra, hogy megfigyeljek dolgokat, és a megfigyeléseimet csípős megjegyzések formájában közöljem. 1990. szeptember 28-án egyedül mentem le a Korzóra, ahol az első szabad helyhatósági választások kampánycsend előtti buliját tartották éjfélig. Talán a Pál Utcai Fiúk és a Sziámi lépett fel. Az egyetlen ismerősöm Fodor Gábor volt, aki egyedül érkezett. Kicsit beszélgettünk, majd megkérdeztem, miért van az, hogy a feleségét sosem hozza magával semmilyen rendezvényre. Ő szabadkozott, kínos helyzet volt. Nem telt

bele egy év sem, elváltak. Én pedig tizenhárom évvel később megkaptam a pszichológus diplomámat.

(Duna-gate a Horánszky utcában) Áron 1991-ben egy másik nagyhírű gimnáziumba, a Vörösmartyba került. Az iskola erőssége akkor (és ma is) a drámatagozat volt, és ez volt Áron erőssége is. A drámatagozatos diákok előadták az izraeli Jehosua Sobol *Gettó* című színművét, amely Peter Zadek berlini rendezésében lett nemzetközi hírű sikerdarab. A vilniusi gettóban játszódó történetben Áron Weisskopfot alakította, az ügyes szabót, aki egyenruha készítő üzemet rendez be a németek számára. Áron meggyőzően játszotta el az agyafúrt vállalkozót, aki a haláláig hisz benne, mindenkinek képes túljárni az eszén. Akkoriban nem bántam volna, ha Áron színész lesz.

A rendszerváltó szülők folyamatos távollétét leginkább talán Áron használta ki. A lakás tele volt a barátaival, hajnalig buliztak. Az iskolából Áront csak a színjátszás érdekelte, az elsős bizonyítványa rémületes volt. A színpadon ellenben nemcsak jól játszott, de jól is mutatott, így második korában „összejött” egy nagyon csinos osztálytársnőjével. Siska énekesnőnek készült, vidéki szülei lakást tartottak fenn Pesten a két gyereküknek, de Siska bátyja zenész volt, keveset tartózkodott otthon. A két második házaspárként élt együtt ebben a lakásban, házaspárként mentek nap mint nap az iskolába. Áront a fiú osztálytársai, akik egy évvel fiatalabbak voltak nála, hiszen Áron a Frankfurtban töltött idő miatt vesztett egy évet, vesztettül irigyelték, de imponált a lányoknak is. Megértettem a fiúkat, én egész életemben azokat az élményeket próbáltam, hiába, pótolni, amelyekben tizenhat és tizenkilenc éves korom között nem volt részem.

Volt Áronnak, még kisgyerek korából, egy műszaki zseni barátja, aki a szomszéd házban lakott, és gyakran megfordult nálunk. Feri összeeszkábált egy fél hüvelykujnyi rádió-adóve-

vő készüléket, Áron bevitte az iskolába, a gyerekek pedig azal szórakoztak, hogy rádión súgtak a felelő osztálytársaiknak, sőt a jó tanulók időnként lediktálták a dolgozatokat a többieknek, akár a francia diákok az *Éretlenek* című filmben, amelynek egyes részeit legalább ötvenszer láttam videón, mert a gyerekek imádták, és újra meg újra megnézték. A botrány mégsem a súgások és puskázások miatt tört ki. Áronék egyik osztálytársa ellen fegyelmi eljárás indult, a tárgyaláson az új keletű demokrácia jegyében a diákönkormányzat képviselője is jelen lehetett. Őt beszélték rá, hogy vigye be magával az adóvevőt, a folyosón pedig fülhallgatón követték a tanáriban folyó tárgyalást. Csak hogy valaki bekapcsolta a díszteremben álló rádiókészüléket, és mit sem sejtve rátekerte az adóvevő hullámhosszára. Egyszerre az egész iskolában felzengtek a zárt fegyelmi tárgyaláson feltett kérdések és válaszok. Hatalmas botrány tört ki, az egész osztály vádlott lett, a fővádlott pedig Áron, továbbá az a diák, aki ellen már úgymint folyamatban volt egy fegyelmi, meg a diákönkormányzat tagja, aki bevitte az adóvevőt a tárgyalásra. Hármukat kicsapás fenyegette. Az igazgató konferenciát hívott össze, amelyen a szülők is részt vehettek. Úgy éreztem magam, mint tíz évvel korábban, amikor az óvodai káderlappal szemben kellett védenem Áront meg a többi óvodást is. A tanárok, vagy legalább egy részük politikai ügynek vélték a történeteket. Még friss volt az 1990-ben kirobbant Duna-gate botrány, amikor kiderült, hogy az állambiztonsági szervezet lehallgatja, megfigyeli az új pártokat, mintha azok valamiféle illegális tevékenységet folytatnának, holott már hatályba lépett a módosított, demokratikus alkotmány. A társadalom nagy részének a tudatában a „lehallgatás” vált horror-szóvá (ahogy később az ügynök) holott a lehallgatás is meg az ügynök is, csupán technikai eszköze a rendszernek, amelyben a hatalom birtokosai kényük-kedvük szerint gyűjthettek adatokat politika ellenfeleikről. Amit Áronék tettek,

súlyos fegyelmi vétség volt, egyes tanárok azonban úgy beszéltek az osztályról és Áronról, mintha egyenesen a hírhedt III/III-as Csoportfőnökség iskolai megfelelői lennének. Úgy éreztem, meg kell próbálnom szembeszállni ezzel a teljesen téves, bűnbakot kereső felfogással. Jobb helyzetből indultam, mint az ÁKV óvodájában, országgyűlési képviselő voltam, elég gyakran szerepeltem a tévében, sokan tudták, hogy szerepem volt a Duna-gate ügy kirobantásában is, lehallgatás ügyben tehát szakértőnek számíthattam. Azt hiszem, mégsem ez hatott, hanem az, hogy talán sikerült meggyőzően elmondanom, mi a különbség egy önkényuralmi rendszer titkosszolgálatá és néhány pofátlan gimnazista között. Áron arcán láttam, imponál neki, hogy meggyőzőm a tanárokat is, a szülőket is. Legalább a többségüket. Az iskolából való kicsapás fenyegetése szétoszlott. Nyilvánvaló volt, hogy Áronék kisebb büntetéssel megússzák. De erre sem került sor: az osztály tanulóinak a többsége, köztük Áron is, átment egy angyalföldi középiskolába, amely nemrégiben alakult át dolgozók esti iskolájából középiskolává, és kapva kapott a nagyhírű belpesti gimnáziumból jött diákokon, meg az országosan ismert drámatagozaton. A két iskola igazgatója között valóságos háború tört ki, az ügyel a televízió is foglalkozott. Én nagyon helytelenítettem Áronék elhatározását. Úgy éreztem, hogy a távozásukkal elvesztegették annak az értékét, hogy az ellenséges tanári karral szemben voltaképpen győztek. De hát az osztályból húszan menni akartak, nem lett volna értelme, hogy éppen Áron maradjon ott.

(Együtt a parlamentben?) 1989 áprilisában, az ötvenedik születésnapom alkalmából rendezett házibulin ott volt a következő évek politikai elitjének számos tagja, jó néhányan olyanok, akik később ellenfelek lettek: Pető Iván és Kónya Imre, Tölgyessy Péter és Orbán Viktor. Viktorral, akinek a jelenlétéről egy vide-

okazetta is tanúskodik, eljött több más Fidesz-alapító: a fiatal demokraták a közeli Molnár utcában, a *Magyar Narancs* szerkesztőségi helyiségében tartottak vezetőségi ülést. Akkor a *Narancs* még a Fidesz lapjának számított, az egy éve megalakult pártnak még nem is volt más helyisége, mint a lap szerkesztősége. Talán Petri Ádám ötlete volt, hogy jöjjenek át testületileg hozzánk, az ifjú publicista még tizenöt éves sem volt akkor. Forradalmas időkben nem szokatlan, hogy valaki gyerekkorúként kerül bele a politikába. Krassó György tizennégy évesen, korengedménnyel lépett be a kommunista pártba, huszonegy évesen már ki is zárták. (Az SZDSZ-nek csak nagykorúak lehettek a tagjai, az volt az elv, hogy egy párt választókat akar megnyerni, mozgósítani, csak az lehessen tag, akinek van választójoga. A Fidesz azonban párt is volt meg ifjúsági szervezet is, ott ilyen korlátokat nem ismertek.) Fanni áhítattal nézte a már országos hírű Fidesz-vezetőket, őt és a két testvérét azonban Éva éjfél tájt átkísérte valamelyik barátunkhoz, aludni kellett menniük, hiszen Fanni is csak tizennégy éves volt.

A gimnáziumot Fanni 1989 őszén a Toldyban kezdte, egy barátnője hívta oda. Antall József egykori iskolája azonban túlzottan konzervatív, túlzottan MDF-es szellemű volt a számára. Első gimnazista korában belépett az akkor radikális és liberális Fideszbe. Éppen ezért második után át akart menni a liberálisnak mondott Berzsényibe. A biztonság kedvéért felhívtam a Berzsényi igazgatóját, bemutatkoztam – Jönne a Pető Márk után? – kérdezte az igazgató. Fanni nevében is megsértődtem, valójában nem is tudtam, hogy Pető Iván fia is a Berzsényibe jár. – Nem – feleltem kelletlenül – a Berzsényibe szeretne járni. Fanni átvétele nem okozott gondot, kitűnő tanuló volt, minden iskola örült neki. Ekkoriban egyébként már nem sokat foglalkozott az iskolával, a kitűnő bizonyítványát úgy mellékesen őrizte meg. A francia mellé megtanult angolul is, a Fidesz külügyi csoportjában dolgo-

zott, Hegedűs István mellett, az iskola engedélyével nemzetközi konferenciákra utazott, tárgyalt vagy tolmácsolt. Időnként elképzeltem, ha 1994-ben még nem is, 98-ban már Fanni is képviselő lehet. Milyen szép lenne, ha a két szövetséges párt színeiben együtt ülnénk a parlamentben. 1990 decemberében, az SZDSZ szombathelyi küldöttgyűlésén nem vállaltam a jelölést az ügyvivői testületbe. A testület ülései már hónapok óta úgy zajlottak, hogy valamelyik ügyvivő, többnyire Haraszi Miklós, számon kérte, ez vagy az a cikk miért jelent meg a *Beszélő*-ben, vagy miért nem írtunk erről meg arról. A *Beszélő* az SZDSZ-hez közelálló lap akart lenni, de nem pártlap. Be kellett látnom, nem lehetek egyszerre egy, a párttól szervezetileg független orgánus főszerkesztője és a párt irányító testületének tagja. Hazaérve Pestre elmondtam Évának, már nem vagyok ügyvivő. – De azért nem lehet meg a családnak ügyvivő nélkül – mondta Éva. – Fannit megválasztották a KÖSZ (a Középiskolások Szövetsége nevű, a Fideszhez közel álló ifjúsági szervezet) ügyvivőjének.

(Fanni írja:) Az 1989-es születési bulin rettenetesen be voltam zsongva. Felvettem a legszebbnek képzelt fekete-fehér csíkos, igazi ronda, a nyolcvanas évek divatját megtestesítő miniruhámat és gyerekkori legjobb barátnőmmel, Julival graszáltunk fel s alá izgatottan viharászva a híres politikusok láttán. Ismertem a fideszeseket személyesen is, hiszen addigra már jó néhány tüntetést megjártam a szüleimmel, és ellentétben a testvéreimmel (talán mert kicsit idősebb voltam) engem lenyűgöztek a rendszerváltás unalmas részletei is: Grósz Károly leváltásától az SZDSZ alapszabályának az elfogadásig és az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásáig minden érdekelt. Hallgattam a felnőtteket, kérdezgettem a szüleimet és komolyan tárgyaltam '56-ról a nagyon liberális kedvenc tanárommal, Foki Tamással, aki 1988 végén már forradalomként tanította az „októberi sajnálatos

eseményeket” a történelemkönyvekre fittyet hányva. Pedig 1988. október 23-án még sokakat előállítottak, és a haldokló állampárt kivezényelte rendőrségét, hogy a békés megemlékezőket elzavarják. Erre a tüntetésre nem is volt hajlandó elvinni az apám, legnagyobb bánatomra. Furcsa visszagondolni, hogy egy évvel később, már a Toldy gimnázium elsőseként csoportostól vonultunk át a Lánchídon a köztársaság kikiáltására.

Fideszes buliba egy gimnáziumi barátnőm vitt el, és nagyon hamar beléptem a pártba. Leginkább kampányolni jártunk meg bulikba (ezek nagyjából egymást fedő események voltak akkoriban), de az akkor még „bázisdemokrata” alapon működő Fidesz közgyűlésein is bárki részt vehetett. A fideszezést én találtam ki magamnak, részben függetlenedési szándékkal. Mikor apám SZDSZ-es ismerősei kérdezték, hogy miért nem az IDE-be (az SZDSZ akkori ifjúsági szervezetébe) léptem be, akkor elhúztam a számat: „szóba se jön” – mondtam megvetően. Össze se lehetett hasonlítani a Fidesz menősségi szintjét az IDE-vel vagy az IDF-fel (az MDF alsó tagozatával). Persze a Fideszben – főleg eleinte – az apám miatt fordítottak rám talán az indokoltnál nagyobb figyelmet. Az SZDSZ ugyan akkor még szövetséges párt volt, de sok viccelődés ment a rovásukra, akkoriban nagyrészt a kistestvér szerep elleni tiltakozásként. Nagy örömmel fogadták a „Kőszeg Papa” kislányát, és sokat faggattak az ellenzéki életről. Tizenöt évesen a KÖSZ ügyvivője lettem, és egészen 1994-ig az életem egyik fő színtere a Lendvai utcai Fidesz székház volt. Sokat jártam Fidesz rendezvényekre, gyűlésekre és nemzetközi konferenciákra is. 1992 tavaszán például egy kéthetes emberi jogi kurzuson képviseltem a Fideszt. Fantasztikusan érdekes volt: sokat tanultam a nemzetközi jogvédelem alapjairól egy nagyon szép Genf melletti erdőben, de a többi résztvevő számára már akkor is furcsa volt, hogy egy politikai párt képviselőjeként mit keresek egy efféle NGO képzésen.

Az összeborulás a Fidesszel nem tartott soká. Fodor Gábor, Molnár Péter kilépésekor, 1993 őszén Fanni még fideszes maradt, csatlakozott a Hegedűs István és Szelényi Zsuzsa vezette Párbeszéd platformhoz, amely megpróbálta fenntartani a kommunikációt a jobb felé kanyarodó Orbán Viktor és a hagyományos liberális irányzat között. Ez azonban nyilvánvalóan reménytelen próbálkozás volt, az 1994-es választás után Hegedűsék is kiléptek a Fideszből, de Fodorral ellentétben nem léptek be az SZDSZ-be. Ezzel véget ért Fanni politikai pályafutása. 1998-ban már én se vállaltam a képviselőjelöltséget. Ma nem tudok olyan pártot, amelynek képviselői között szívesen látnám Fannit. Visszájára fordítva Lenin híres közbekiáltását, Jeszt takaja partyija, azt hiszem, ő is azt mondaná: – Nincs ilyen párt!

(Fanni írja:) Életem egyik legizgalmasabb és legjobb kedvű időszaka volt a korai fideszezés. Nagyon felnéztem Orbán Viktorra és Fodor Gáborért is rajongtam; ittam minden szavukat. 1991 februárjában közös harmincadik születésnap bulit tartott az FMK-ban néhány fideszes aktivista. (Tizenhat éves fejemmel rettenetesen öregnek tűntek.) Meglepő módon Orbán Viktor is eljött, és még meglepőbb módon lehuppant mellém és két barátnőm mellé társalogni. Azt hiszem, a Fidesz belső ügyeiről volt szó, mi hárman képviseltünk valami álláspontot, Viktor pedig a maga határozott és lehengerlő stílusában vitatkozott velünk. Még ő se volt harminc éves, mégis az volt az érzésem, hogy két lépéssel előttünk jár, nem lehet nyerni vele szemben. Ennek ellenére nagy erőbedobással vitatkoztunk, egyszer csak az asztalra csapott, és azt mondta: – Na, de urak! Erre az egyik barátnőm nevetve válaszolt: – Nem tűnt fel, hogy rajtad kívül nincsenek az asztalnál urak? Mire Viktor: – Elnézést hölgyeim, de ezt vehetik bóknak. Majd felém fordult és azt mondta: – Na, gyere, csörögjünk egyet.

Fideszes pályafutásom 1995-re véget ért. Befejeztem a jogi tanulmányaimat Pesten meg Amerikában, és lassan tíz éve nem élek Magyarországon. Külföldi ismerőseim ámulni szoktak, amikor viccelődve elmesélem nekik, hogy egy teljes politikai karriert futottam be 14 és 20 éves korom között. Ahogy telnek az évek – leginkább talán önvédelemből – egyre kevésbé követem az otthoni politikai eseményeket, és ami eljut hozzám, az inkább aggaszt és elszomorít. A baloldal korrupciója és gyávasága lehangoló, de ma már nem mondanék igent Orbán Viktornak sem, ha esetleg táncba hívna. Erre szerencsére kicsi az esély.

2009

K.
TIZENÖT TÖRTÉNETE

Szeged, suttogások

Bergman filmjében a tíz éves Alexander szerelmes Majba, a vörös hajú, bicegő pesztonkába. A szerelem kölcsönös, Alexandert mindennél boldogabbá teszi, ha a lány ágyában feket, és orrát befúrhatja Maj vastag hálóingébe. Karácsony este Maj félig tréfásan, félig szomorúan bocsánatot kér Alexandertől: ezt az éjszakát Alexander szoknyapecér nagybátyjával kell töltenie, pedig sokkal szívesebben aludna a kisfiúval. Így ismeri meg Alexander az ölelés boldogsága után a féltékenység kínját. Alexander mostohaapja, a puritán és embertelen püspök házában Majnak természetesen nem lehet helye, a tekintélyes egyháznagy sosem túrné, hogy környezetében egy kisfiú szerelmes álmokat álmodjon egy felnőtt nő ágyában. Napjainkra a püspök erkölcse fölébe kerekedett Maj és Alexander kusza érzelmeinek. Az Amerikából világszerte szétterjedt újprüdéria, miután a homoszexualitást már nem illik üldöznie, pedofiát hörögve vesz üldözöbe minden erotikával átszótt érzelmi kapcsolatot felnőtt és gyerek között. Nem vitás persze, a szexuális erőszak legaljasabb formája a gyerekekkel szembeni erőszak. És erőszaknak minősül mindenfajta visszaélés a gyerek kiszolgáltatottságával, védekezésre képtelen helyzetével. Thomas Mann hőse, Aschenbach beleszeret a szépséges lengyel kisfiúba, és megbabonázva szegődik a nyomába Velence hídjain. Ezzel nyilvánvalóan elköveti a zaklatás büntettét. A New York-i Különleges Ügyosztály munkatársai, akiknek hőstetteit minden éjszaka nyomon

követheti az álmatlanságtól gyötört magyar tévéző, kéjesen bilincselnék meg a kisfiú után kajtató német celebet, és mélységes erkölcsi felháborodásukban úgy odakennék a falhoz, hogy minden tette kész magyar rendőr élvezze a gyönyörtől.

Hat és tizenkét éves kora között K. a nyarait, Szegeden töltötte, a nagymamájánál. Ezek a vakációk gyötrelmesen unalmasak voltak, hiszen K. minden osztálytársa, barátja Pesten élt. Viszont Szegedhez kötődött K. gyerekkori erotikus-szexuális élményeinek egy része is. És az élmények szereplői nem mind gyerekek voltak.

A szegedi ház mindennapos vendége volt W. Kati. A huszonöt év körüli nő egyenrangú partnerként beszélgetett a hét éves K.-val. Egy alkalommal a szégyenlősség került szóba, K. kijelentette, hogy ő egyáltalán nem szégyenlős. Kati erre megkérdezte, megfürödne-e a jelenlétében. K. hirtelen elszégyellte magát, egyszerre úgy érezte, nem természetes az, hogy egy nő jelenlétében fürödjön, de akkor már nem akarta visszavonni az előbbi szavát. Kati aznap este megint felbukkant K.-éknál, és letelepedett a fürdőszobában, miközben K. fürdött. K. nagymamája mindebben semmi tilalmasat nem látott, a korábbi beszélgetésről nem tudott, és meg sem fordult a fejében, hogy egy hétéves kisfiúnak neme van. K. ellenben feszengett, a fal felé fordult, miközben szappanozta magát, de közben izgatta is, hogy Kati nézi. A fürdés után K. felvette a pizsamáját, a nagymamája közben kiment megcsinálni az ágat. – Gyere ide – mondta Kati –, begombolom a slicced. Olyan régen nem gomboltam sliccet – sóhajtott, miközben hosszan matatott a gombokkal. K. bárhogy igyekezett, nem tudta felfedezni, hogy az élvezeg lány bizarr játéka valami lappangó traumát okozott volna a lelkében.

Ahogy hite szerint nem okozott traumát egy öt évvel későbbi, hasonló, de sokkal konkrétabb pesti élménye sem. Egy csúnya középfülgyulladás felszúrása után majdnem két hétig ágyban

kellett maradnia, a láza nem akart elmúlni. Fogorvos édesanyja hetenként kétszer vagy háromszor otthon is rendelt. Ezeken a napokon kora délután megérkezett Ilonka, az ösztövré aszisztensnő, aki huszonhét éves korára már igazi vénkisasszony volt. K. édesanyja rendszerint nem tudott elszabadulni a munkahelyéről a tervezett időben. Ilonka kikészítette a műszereket, utána nem volt semmi dolga, örült hát, hogy K., aki ugyancsak unatkozott, áthívta, üljön oda az ágy szélére. Hogy, hogy nem: orvosost kezdtek játszani. K. lehunyta a szemét, mint egy elaltatott beteg, Ilonka pedig a körmét végighúzta a hasán, mint-ha operálna. Aztán lejjebb csúszott a keze, és megfogta a fiúcska ágaskodó farkát, amely előbukkant pizsamából. K. kinyitotta a szemét, mire Ilonka rémülten ráhúzta a pizsamát, mint aki úgy véli, ha K. szeme be van hunyva, akkor nem is tudja, hol jár a keze. Így K. a maga jól felfogott érdekében, behunyva tartotta a szemét, és legfeljebb résnyire nyitotta ki, mert maga sem akarta elhinni, hogy a fütyije akkorára meg tud nőni. K. szerette volna kölcsönössé tenni a játékot, de ezt Ilonka nem engedte. Aztán K. meggyógyult, az iskolából hazaérve találkozott Ilonkával, de orvososdira többé nem került sor. Évtizedekkel később K. belegondolt, ha a fiával teszi egy nő ugyanezt, vajon mit szólt volna hozzá? Nem tudta eldönteni, hiszen amit Ilonka csinált, az csöppet sem volt a kedve ellenére. Abban azonban biztos volt, ha a lányával játszik egy férfi orvososdit, azt nem tűrte volna el. De hát hol van akkor a nemek egyenlősége?

Szegedi élményei közül a legszebb egy szőke lányhoz kapcsolódott. Talán Annának hívták, szép arcú parasztlány volt, tizenhat-tizenhét éves lehetett, a nagymamája azért fogadta fel K. mellé, hogy az újszegedi Tisza-strandra kísérgesse a kilencéves kisfiút. Anna ügyesen formázott figurákat a Tisza-parti agyagos iszapból. Az agyagemberkéken nem volt ruha, viszont annál hangsúlyozottabban látszott rajtuk a nemi jelleg. A nők

nek nagy mellük volt, a férfiaknak nagy... Annácska fűből még némi szőrzetet is varázsolt rájuk, sőt a nők lába közé kis hasítékot vágott a körmével. Aztán suttogva a nevükön nevezte a testrészeket. Meg azt is elmondta, melyik mire való.

K. nagymamája 1952-ben feladta a szegedi lakását, Budapestre költözött, K. több mint tíz évig nem járt Szegeden. Amikor azonban a Szépirodalmi Könyvkiadó munkatársaként az volt a feladata, hogy író-olvasó találkozókat, irodalmi esteket szervezzon, úgy gondolta, miért ne lehetnének a rendezvények éppen Szegeden. A nosztalgián kívül ebben annak is része volt, hogy 1964-től meglehetősen rendszerességgel írt könyvkritikát, és ezeknek a jelentős része a szegedi *Tiszatáj*-ban jelent meg. Kovács Sándor Iván, a folyóirat szerkesztőjeként újabb és újabb írásokat kért tőle. Ebben nyilván annak is szerepe volt, hogy a szerkesztő tudott K. szegedi gyökereiről... 1967 könyvhetére K. nagyszabású irodalmi rendezvényt szervezett Szegedre, az est fő vendége Illés Endre volt, K. főnöke. K. valamikor május elején elutazott Szegedre, hogy előkészítse a május végi eseményt, egyúttal azonban elment a *Tiszatáj* szerkesztőségébe is, hogy a levélváltásuk után személyesen is találkozzon Kovács Sándor Ivánnal. – Nem ismered meg? – kérdezte a harmincas éveiben járó szőke titkárnő. K. csodálkozva nézett rá, magától sosem jött volna rá, hogy Annát látja viszont. Szeretett volna beszélgetni vele, Kovács Sándor Iván azonban beinvitálta a szobájába, és amire ki-jött, Anna nem volt a helyén. Napközben K. a Tisza szálló üzletkötőjével tárgyalt, majd különböző illetékes elvtársakkal, a városi meg a megyei tanács művelődési osztályán. Négyre minden megbeszéléssel végzett. Egész nap arra gondolt, felhívja Annát, hátha találkozhatnak, hátha felidézhetik a Tisza-parti suttogásokat, aztán ki tudja, mi lesz a folytatás. De azért nem mert túl korán telefonálni, hiszen ha egy szerkesztő veszi fel a telefont, mit mond, miért keresi a titkárnőt. Aztán végül elszánta magát.

Öreges női hang jelentkezett, nyilvánvalóan csak a takarítónő volt bent a szerkesztőségben. – Már nincs itt – felelte K. kérdésére. – Most egy pár perce jött érte a főhadnagy elvtárs.

Talán jobb is, gondolta K., hogy nem pár perccel korábban telefonáltam.

Zászlófelvonás

A táborvezető éjszakai magányában lágytojást főz, a táborlakók leragasztott leveleit a gőz fölé tartja, majd óvatosan felbontja. Az arcán elégedettség: talán a tojás ízlik, talán a saját szemfülességét élvezi, de a tekintete, mintha némi zavarról árulkodna. A levélfelbontásra megvannak az illetékes szervek, ha egy diák-építőtábor vezetője bontogatja a leveleket, eljárása az 1960-as évek végén, akár túlkapásnak is minősülhet. A tábor feszült hangulata azonban indokoltá teszi a fokozott éberséget. A táborvezetőben feltámadnak forradalmas ifjúsága reflexei: a saját kezébe veszi a levélcenzúrárt. Gazdag Gyula első játékfilmjének egyik kulcsjelenete ez. *A sípoló macskakő* 1972-ben, a pártszervek minden gáncsoskodása ellenére, elnyerte a filmkritikusok díját. 1948-ban, húszéves ifiként ugyanez a táborvezető még nem lapított: az egész tábor előtt közölte, hogy elolvassa a táborlakók leveleit.

1947-ben két nagyfiú lépett be a Cukor utcai elemi iskola 2. osztályába. Kihirdették, hogy aki akar, jelentkezhet farkaskölyöknek a cserkészcsapatba. K. *A dzsungel* könyvén tanult meg olvasni, úgy érezte, szívesen lenne farkaskölyök, sokakkal együtt jelentkezett hát a csapatba. A történetnek mégse lett folytatása,

a cserkészzet sorvadozott, K.-nak az anyukája is azt mondta, inkább úttörő legyen, ne cserkész. Akkoriban az úttörőcsapatok még nem iskolánként szerveződtek, hanem területi alapon. A kerületi úttörőcsapat a kommunista párt belvárosi szervezetének Városház utcai irodájában jött létre. A kerületi úttörők vásárnaponként gyűltek össze, egyebek közt menetelni tanultak sípszóra. Bal-jobb, bal-jobb helyett az úttörőknél bal, bal, bal-jobb, bal-t vezényeltek. K. egy ideig azt hitte, háromszor csak a bal lábával kell lépnie, a jobb lábával lecövekelve egyre szélesebb terpeszbe ugrott. Ebből persze nyomban kavarodás támadt, a sor egymásra torlódott, az ifivezető pedig egyre ingerültebben kiabált: – Lépést válts!, ami csak fokozta a zűrzavart. Kirándulni is jártak, az egyik kiránduláson a csapatvezető elmondta, a jövő héttől az úttörő ing kék helyett fehér lesz. – Ez egyelőre titok – tette hozzá a csapatvezető –, senkinek sem mondhatjátok el. A változás okát veletek sem közölhetem. K. nyomban úgy érezte, kirekesztették valamiből. Máig irigyli azokat, akik megismerhették az ingváltás magyarázatát.

A nyári szünetben a csapat táborozni ment, három hétre Csolnok-Augusztatelepre. Indulás előtt a szülőket megkérték, varrjanak be egy azonosító számot a gyerekek minden holmijába. K.-nak az édesanyja a születésnapja alapján a 26-os számot választotta. Ez utóbb igen hasznosnak bizonyult, mert a nyolcéves K. a ruhadarabjai felét a táborban felejtette, a szám alapján azonban utóbb sikerült összeszedni őket. A szállás egy hodályszerű épületben volt, a 8-14 éves úttörők szalmazsákon aludtak, WC-re a közeli árnyékszékekre jártak. A hodály közvetlen közelében nem volt más, csak homok meg egy kuglipálya, ahol sört is csapoltak. Itt délutánonként a falusi legények kugliztak. A környék voltaképpen kirándulóhely, maga Csolnok németek lakta bányászfalu a Gete-hegy lábánál. Az Augusztai főhercegasszonyról elnevezett bányászlakótelepről (ma: Rákóczi-telep) rövid sé-

tával el lehet érni az országos kék jelzés ösvényéhez, innen a legközelebbi célpont a 457 méter magas Nagy Gete-hegy, ahonnan be lehet látni a dorogi medencét. Az úttörőket azonban K. emlékezete szerint nem vitték kirándulni, de még a faluba se. Ellenkezőleg: mindenkit arra figyelmeztettek, hogy a faluban svábok, azaz fasiszták laknak, akik a kitelepítés miatt gyűlölik a demokráciának nevezett új rendszert, és megverik a faluba betévedő úttörőket. Ettől kezdve K. rettegett minden helybélitől, aki felbukkant a tábor közelében. (A valóságban Csolnokot nagyrészt elkerülte a kitelepítés, gyakorlott bányászokra az új rendszerben is szükség volt.)

A telepről mindössze három alkalommal vitték el a csapatot teherautóval a tokod-altároi aknához, ahol le lehetett tusolni. A táborban ugyanis nem volt zuhanyozó. A kirándulás így is érdekes volt, K. és társai megnézhatték a liftet, amely a bányászokat vitte le a mélybe. Szó volt róla, hogy az első szintig gyerekek is lemehetnek megnézni a bányát, de erre aztán nem került sor.

Mozgalmi élet azonban volt. Az ifivezetők javaslatot tettek a csapattanács tagjaira, aztán az úttörők felemelték a kezüket, így tanulták a demokráciát. A legkisebbek képviselőiben K. osztálytársát és barátját, P. Misit választották be a tanácsba. K. elemi illetve általános iskolás éveit a Misivel folytatott esélytelen versengés ívelte át. Misi törekény volt, finom arcú, K. követője. Emiatt csúfolták is, mire K. – osztálytársai örömeire – öröngési rohamokat kapott, kergetni kezdte az csúfolódókat, akik vidáman futottak előle. Misi gyönyörűen rajzolt, hangszeren játszott, sötét alt hangján szólót énekelt a *Zseleznyák, a hős partizán* című kórusműben, 5-ikes korában, Micsurin követőjeként datolyát nevelt cserépből, hogy meghonosítsa Magyarországon a datolyatermelést, mert a datolya – mint mondta – kiváló lótap. K. legfeljebb arra volt képes, hogy a Davidov-terv szellemében egy gumicső segítségével a fürdőszobai mosdóból a kádba ve-

zesse a vizet, de nem tudott se rajzolni, se énekelni. K. rajongott Misiért, büszke volt a barátságára, közben azonban folyamatosan irigykedett rá, hisz Misi kapta meg az iskolában elsőként a vörös selyem nyakkendőt, minden tisztségre megválasztották, és még úttörővasutas is lehetett. A csolnoki tábor csapat-tanácsának első ülése után K. odasündörgött Misihez, és mint sok éves barátjától, megkérdezte, miről volt szó. Misi azonban, ahogy ezt K. voltaképpen el is várta tőle, nyomban zárkózott lett: – A csapat-tanács üléséről – felelte – kívülről állóknak nem beszélhetek.

A program nélküli napok végtelen lassúsággal teltek, az is nagy eseménynek számított, ha számháborúztak a kuglipálya mögött húzódó csenevész erdőben. A harmadik héten a csapat-vezető kihirdette, az utolsó előtti este táborzáró tábor-tűz lesz, szalonasütéssel és kultúrműsorral. Ehhez azonban amfiteátrumot kell építeni az erdő szélén: a fél méter magas, földből döngölt kör alakú sáncon ülnek a táborlakók, egy másfél-két méternyi szakasz üresen marad, az a bejárat, középen ég a tűz. – Mindenki fogjon ásót, lapátot, talicskát, kinek mi jut – mondta a táborvezető. Kornis Mihály leírja, milyen rosszul érezte magát a csillebérci úttörőtáborban, kérte a szüleit, hogy vigyék haza, aztán amikor kiderült, nem tehetik meg, homokot evett, hogy a betegszobára kerüljön. K. egy korábbi nemzedékhez tartozott, ő szégyellte, hogy nem érzi jól magát a táborban, önmagát hibáztatta, és minden megtett, hogy megfeleljen a társai, a vezetők elvárásainak. Ásással próbálkozott, de valamelyik ifi hamar kiszúrta, hogy nem nyomja elég mélyre az ásót, elvette hát tőle a szerszámot, és egy nagyobb, erősebb gyereknek adta oda. A lapáttal ugyanígy járt, a púpozott lapát földet nem bírta kiemelni a frissen ásott gödörből, a lapátot is tovább kellett adnia. Megkaparintott egy talicskát, de csak féltalicskányi földet bírt eltolni. Még el se ért az épülő padkáig, máris rászólt az egyik ifi, miért

indult el ilyen kevés földdel. Szerszám nélkül maradván sem akart azonban munka nélkül téblábolni. Azt találta ki, hogy utat épít az amfiteátrum bejáratához: a bejárat meg az erdőszélig nyúló homok közötti sávot megtisztítja a gyér, már amúgy is letaposott fűtől. Leült a leendő bejárat el, és tépni kezdte maga körül a fűvet. Persze nyomban tudta, hogy amit csinál, teljesen értelmetlen, a csöpp fű senkit sem zavart az amfiteátrum megközelítésében, a tépkedéstől pedig az ösvény semmivel sem lett útszerűbb. Egy ideig nem vették észre, hogy K. pajtás a földön ül, és a fűvet tépkedi, de aztán csak odajött az egyik ifi, és rákérdezett, mit csinál. – Utat építetek – felelte K. Az ifi meglepődve nézett rá. Aztán ahelyett, hogy felvilágosította volna, értelmetlenséget, amit csinál, hiszen a fűtépkedéstől az ösvény nem lesz inkább út, kivágta: – Ezt a szakaszt majd úgyis még felássuk.

K. érezte, az ösvény felását senki nem tervezte, nem is lett volna értelme, és a valóságban sem került rá sor. Az ifi abban a pillanatban találta ki, csak azért, hogy az övé legyen az utolsó szó, K. pedig vegye tudomásul, amivel úgyis tisztában volt, hogy az erőfeszítésének semmi értelme. – Így könnyebb lesz felásni – mondta K. makacsul, az ifi pedig otthagya, hadd tépegessen kedvére. Különben is esteledett, a szürkületben már senkinek sem tűnt fel a földön ülő gyerek, aki a fűvet tépi. Negyed századdal később, amikor K. könyvkiadói szerkesztőként köztisztvisletben álló szerzők kéziratát írta át, sokszor úgy érezte, még mindig ott ül a földön, a homályosuló erdő szélén, tépi a fűvet, s rettegve várja, hogy valaki megkérdezi, mit is művel voltaképpen.

A következő évben Eger közelében volt a tábor, egy erdei turistaházban. Ez a két hét már sokkal jobban hasonlított ahhoz, amit táborozásnak szoktak nevezni. Ágyban alhattak, a mosdóhelyiségben volt WC, zuhanyozó. Kirándulni is jártak, volt számháború, kultúrműsor. Meg persze ment az úttörő-katonás-

di: nemcsak sorakozó, zászlófelvonás, zászlólevonás, menetgyakorlat volt naponta, de egy alkalommal éjszakai riadó is. Néhány perc alatt kellett felöltözni sötétben, utána libasorban vonultak az erdei ösvényen, beszélgetni, zseblámpát gyújtani tilos volt. K. titokban azt remélte, hogy majd találkoznak az ellenséggel is, vagy legalább eljutnak valahová, ahol történik valami. De semmi sem történt, egy negyedórás erdei menet után a csapatvezető álljt, hátra arcot vezényelt, visszamentek a házba, és mindenki alhatott tovább.

Az egyik reggel a zászlófelvonáskor a táborvezető komor hangon bejelentette, hogy az egyik táborlakó, itt a neve következett, elárulta a tábor. Azt írta a szüleinek, nem szeret itt lenni, jöjjenek érte, vigyék haza. A táborvezető a felsorakozott úttörők előtt felolvasta a levél néhány mondatát, majd kijelentette, az árulót átadja a közmegvetésnek. Hatan-nyolcan a legközelebb állók közül rárohantak a megszállás után álló fiúra, és tenyérrel, ököllel ütni kezdték. A táborvezető egy-két percig nézte a mini-lincselést, majd vélhetőleg megijedt, hogy ebből azért baj lehet. – Elég! – kiáltotta. – Nem érdemi meg, hogy hozzáérjete. Azonnal értesítem a szüleit, hogy vigyék el innen, szégyent hozott a táborra. Addig az irodában lesz bezárva, senki nem szólhat hozzá. K. maga is árulásnak érezte, hogy az egyik társuk panaszkodott a táborra. Nem talált kivételt abban sem, hogy a táborvezető elolvassa a haza írt leveleket. Ezt nyilván a táborvezető is természetesnek tartotta, fel sem vetődött, hogy bármiféle magyarázattal szolgáljon. Hanem a verést, azt nem tudta elfogadni. Egy kiszolgáltatott ember ütlegetését, főképpen a hatalom védelmében, bármit követelt is el, felháborítónak tartotta. Ezt a véleményét nyomban el is mondta a körülötte álló társainak, akik részben egyetértettek vele, részben a vállukat vonogatták. Ebben a tekintetben K.-nak hatvan év alatt nemhogy a véleménye, de még az indulata sem változott semmit sem.

A következő, K. életében az utolsó, úttörőtábor még jobb volt. Ez már iskolai alapon szerveződött, együtt volt az osztály, sátorban laktak, a Balaton partján.

Különben is, csak egy hétig tartott.

Frau Poldi

1961-től a megszállás Kádár-rendszer különféle engedményeket tett a lakosságnak, köztük tartozott az is, hogy könnyebbé vált a külföldre utazás. Persze a döntés a Belügyminisztérium megfellebbezhetetlen joga volt, az útlevelekérelmek jelentős részét érdemi indokolás nélkül visszautasították, de azért egyre több ember utazhatott Nyugatra is. A '60-as évek elején az útlevele csak Európára és csak egy (később két) évre volt érvényes, de erre az időre nem vonatkozott további korlátozás. Az „ablakot”, amely ténylegesen harminc napra szűkítette a külföldön tölthető időt, akkor vezették be, amikor az útlevele érvényességi ideje papíron öt évre emelkedett. Ahogy befejezte az egyetemet, 1962-ben, K. Londonban élő távoli rokonai meghívása alapján útlevelekérelmet nyújtott be, és – fogorvos édesanyja egyik, vezető pártfunkcionárius betegének a közbenjárása segítségével – meg is kapta az egy évre érvényes útlevelet. Abban biztos volt, hogy egy évnél hamarabb nem fog hazajönni, de arra is hajlott, hogy végleg kint maradjon. Ebből a szempontból viszont meggondolatlan ötletnek bizonyult, hogy néhány hónap nyomasztó bécsi magány után rábeszélte barátnőjét, akivel nem sokkal az elutazása előtt „jöttek össze”, hogy utazzon ki utána. Áginnak ugyanis eszébe sem jutott, hogy „disszidáljon”, viszont egyedül haza-

menni sem akart. Ez a szerelmesek következő hónapjait gyötrő vitává változtatta át, és mondhatni előre megrontotta a hazatérésüket követő házasságuk hat évét.

Az összeg, amelyet K.-nak, majd utóbb Áginak is sikerült kifizettetnie Nyugatra, lehetővé tette, hogy az ifjú pár igen szűkös körülmények között, de ellegyen Bécsben. A maradás-hazatérés kérdése 1963 tavaszáig sem dőlt el, ekkor viszont mindketten kaptak egy ösztöndíjat a nagy hírű heidelbergi egyetem nyári kurzusára. A heidelbergi utazásig hátra volt még három hónap, a pénzük viszont egy hónapra sem volt már elegendő. Tekintettel a kezdődő turistaszezonra K. állást kapott Bécs szívében, a patinás Europa szállóban. A munkaköre nem volt annyira patinás, munkakönyvében a Küchenmädchen (konyhalány) besorolás szerepelt. Belépésekor K.-t felküldték a szálló legfelső emeletén működő Igazgatóság munkaügyi irodájába. A kitöltendő nyomtatványok között az egyik papír arról szólt, hogy tudomásul veszi, a szakszervezeti tagdíjat automatikusan levonják a fizetéséből. – De nem is vagyok szakszervezeti tag – mondta K. A tisztviselő értetlenül nézett rá, és közölte: – Itt mindenki szakszervezeti tag. Ha valamit nem ért, menjen be a szakszervezeti irodába, ott kérdezze meg. Én csak annyit tudok, hogy ezt a papírt minden új munkavállalónak alá kell írnia. Később, már Magyarországon, a Szépirodalmi Könyvkiadó munkatársaként K.-nak három éven át sikerült elugrania a szakszervezeti tagság elől. Végül azért lépett be, mert a kedves kolleganő, aki a szakszervezeti ügyeket intézte, elpanaszolta, hogy emiatt neki minden évben jelentést kell írnia arról, miért nem száz százalékos a dolgozók szervezettsége a vállalatnál. 1987-ben röplapokat terjesztett a szakszervezeti tagdíjnak a munkabérből való levonása ellen, 1990-ben pedig képviselőként módosító javaslatot készített a tagdíj automatikus levonásának tilalma érdekében. Mindannyiszor eszébe jutott a bécsi tapasztalata: az erős

szociáldemokrata hagyományokkal rendelkező Ausztriában a szakszervezet éppen olyan állami intézménynek látszott, mint a kommunista Magyarországon. Ausztriát a második világháború végétől több mint tíz éven át néppárti-szociáldemokrata nagykoalíció kormányozta. Minden közszolgálati munkahelyen az iskolától az állami üzemekig szigorú arányosítás uralkodott: ha az igazgató néppárti volt, az igazgató-helyettesnek szociáldemokratának kellett lennie, le egészen a pedellusig és a portásig. Bár demokrácia volt és többpártrendszer, a (nem politikai) morgolódás joga Magyarországon mintha mégis elevenebb lett volna, mint Ausztriában. Krumplipucolás közben K. viccelődő megjegyzést tette a szálló vezetésére. A mellette ülő ugyancsak alkalmi segédmunkás rémülten mutogatott a háta mögé: ne beszéljen így, csak egy vékony ajtó választ el bennünket az Igazgatóságtól. A Direktion szót használta, tiszteletteljesen, holott az ajtó mögött csupán egy, a konyhai adminisztrációval foglalkozó iroda helyezkedett el. A módszerolás ellenben annyira természetesnek számított, hogy az alkalmazottak az érintett füle hallatára panaszkodtak be egymást. K. itt sem tudott megszabadulni az akkor gyógyíthatatlannak tetsző neurózisától, egyre későbbben ért be a konyhába. Hogy a bűnét jóvátegye, tovább maradt, részt vett az esti takarításban, holott ez nem volt munkaköri kötelessége. Amikor az egyik, a konyhát és az éttermet felügyelő, sötét öltönyös aligazgató belépett a konyhába, nem a konyhaséf jelentette K. késéseit, hanem egy magánszorgalmú segédmunkás. K. elismerte, az állítás igaz, de hozzátette, este tovább marad, vagyis kitölti a munkaidejét. Az aligazgató a séfhez fordult, elfogadható-e ez az önkényes munkarend-módosítás. A séf a fejét rázta: K. munkájára délelőtt van nagyobb szükség. – Hallotta? – kérdezte K.-t az aligazgató. – Ha itt akar maradni, akkor legyen itt a munkaidő kezdetén. K.-nak nagyon tetszett ez a rationális, az üvöltözést és az erkölcsi prédikációt mellőző elinté-

zési mód. Az amerikai turisták, főképp vasárnap, jobbára bécsi szeletet rendeltek, ezt Bécsben valószínűleg rituális kötelezettségüknek tartották. Két nagy szeletet kaptak, a másodikhoz igen sok esetben már nem nyúltak hozzá. K. nem bírta elviselni, hogy tucat számra dobják ki az érintetlen hússzeleteket, behozott hát egy láboscát, és mint József Attila, abban vitte haza Ági és a maga vacsoráját. Kollegái természetesen emiatt is feljelentették, noha K. eljárása semmiféle érdeküket nem sértette. Ismét megjelent az öltönyös aligazgató, látva azonban, hogy K. olyan húst visz el, amit egyébként a szemétkébe dobának, undorodó arccal vállat vont. K. újabb érvet könyvelt el magában a piaci racionalitás mellett.

A segéd munkások csapatának legrégibb tagja Karl volt, egy érzékeny lelkű behemót, akit nélkülözhetlenné tett, hogy ő hozta be a raktárból a súlyos krumplis és zöldséges zsákokat, és könnyű szerrel emelte le a tűzhelyről a hatalmas, forró fazekakat. Az egyik nap a konyhaséf valamiért rászólt Karlra, a jó negyvenes óriás, mint egy óvodás kezdett üvöltözni, lerángatta a munkaruháját, és kijelentette, soha nem jön vissza. A séf legyintett, ezt havonta megcsinálja, délután újra itt lesz. Délután Karl ünneplőbe öltözve tért vissza, csontgombos tiroli bőrnadrágban, térdig érő gypjúharisnyában, bár az utcán harminc fokban volt a hőség. Előkerült az öltönyös igazgató, vállon veregette Karl-t, az üdvözült mosollyal, húzta vissza a levetett munkaruháját, és emelgette tovább a forró fazekakat. Az érdek nélküli módszerelő-kedvnek és az ájult felsőbb-ség-tiszteletnek ez az elegye annyira viszolyogtatta K.-t, hogy egyre gyakrabban gondolta, ennél talán otthon is jobban érezné magát. Pedig a bécsi konyhában a magyar társadalom is jelen volt. A magyar szakács, aki nemrégiben választotta a szabadságot, a legkevésbé sem volt tekintélytiszteelő: megállás nélkül szidalmazta a konyhát, a szállodát, Bécset és Ausztriát. K. belépésének nagyon megörült, vég-

re megértette valaki a magyar káromkodását. – Ezek beszélnek szabadságról? – kérdezte. – Odahaza a Kádár-rendszerben megállás nélkül zsidóztam, mégse lett semmi bajom. Ha itt kezdek zsidózni, rögtön bevisznek a rendőrök.

A mosogatógépet Frau Poldi kezelte; a szállodai munkája mellett házmester volt a közeli Postgasse egyik házában, amerre a bécsi egyetem régi épülete állt. Az étteremből folyamatosan érkező tányérokat, poharakat, evőeszközöket hihetetlen gyorsasággal pakolta be a gépbe, K.-nak a tisztára mosott edényeket kellett kiszednie, és kicsit áttörölve kihordania a tálalóasztalra. Hetenként egyszer Poldi néni szabadnapos volt, ilyenkor Karl dolgozott a gépnél: fél órán belül már halmokban állt az asztalon a mosatlan edény. Néhány nappal a heidelbergi kurzus kezdete előtt, K. felmondott a szállodában. – Franzl – mondta Poldi néni –, kár, hogy most elmész. Du bist schon so gut eingeschult, azaz már olyan jól beletanultál. Negyven évvel később K. persze örült, amikor megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí keresztiét. De a Poldi néni dicsérete mintha mégis többet ért volna.

„És hol vannak a régi pápák?”

Lator Lászlót 1949. szeptember 26-án rúgták ki az Eötvös Kollégiumból. A történeti emlékezés szerint a pártiskoláról frissen visszatért Kardos (Pándi) Pál a kollégiumi gyűlést az áruló Rajk meg a láncos kutya Tito szidalmazásával kezdte, de hamar beleunt a saját szövegébe – Hagyjuk az általánosságokat – mondta hirtelen. – Lator László! A '60-as évekre ez a brutális, forradalmi hang háttérbe szorult. A központi előadók, akik időként felkeres-

ték a kiadó szerkesztőségét, hogy a pártközpont agit-prop. osztályán készült értékelések meg Aczél György kijelentései alapján tájékoztassák a szerkesztőket a párt elvárásairól, nem említettek neveket, inkább azt hangsúlyozták, egyívásúak vagyunk, ebben a körben el lehet mondani, hogy bizonyos megszorításokra a németek, a csehek meg az oroszok kényszerítik rá a magyar pártvezetést. A tájékoztatást természetesen az állambiztonsági szervezet munkatársai is megkapták, mindenekelőtt a III/III-asok, hiszen a belső reakció elhárítása (ez volt a csoportfőnökség hivatalosan megjelölt feladatköre) szinte kizárólag a kultúra, a sajtó, a felsőoktatás és az egyházak területén zajló elhárítást jelentette. Végvári József, aki 1998-ban „a cég árulója” lett és társai a rendszer fejtágítókon gépelt listákat kaptak a sajtóban megjelent ellenzékieskedő írásokról, és a szerzőket-szerkesztőket sújtó szankciókról. A listák mellett külön „papír” szolgáltatva bizonyítékokat, jobbra idézeteket, tartalmi összefoglalókat az inkriminált írásokból. Néhány részlet egy 1981-es listából: „Gombár Csaba Erdei Ferencről (Tiszatáj); Végh: 56 volt az egyetlen győztes magyar forradalom; Eörsi verse az Életünkben – lásd papír: általánosítás [az aláhúzás mindenütt tollal, az eredetin]; Andor Mihály általánosítás (lásd papír); Petri vers általánosítás (lásd papír); Ki bombázta Kassát? – külpolitikai érdek; Dani az ÉS-ben [Csalog Zsolt írása]; Beteg lelkeletű ország: Csoóri; A társadalom alkalmatlan: Orosz István (lásd papír); Tiszatáj: lengyel blokk.” „Szankciók: Forrás bevonása; Hatvany Dániel pártfegyelmi; Mozgó Világ 1981/3. bevonása, szerkesztő-váltás; Jovanovics Miklós, Faragó Vilmos fegyelmi; igazoló jelentés Jelenkortól, Életünkől, Alföldtől.” A tényközlést negyvenoldali „papír” követi: „Szilágyi Ákos: Fejtegetésének lényege, hogy [...] az autonóm irodalom] Autonómiáját és szabadságát immár [arra fogja felhasználni], hogy a maga részét kérje a társadalmi hatalom egészéből, amelyet ma a politika monopolizál. (Kritika [1981] 1. sz.)”.

„»A sváb kitelepítés« a lebonyolítást illetően sok helyen alig különbözött a klasszikus deportálástól. Mészöly interjú, Jelenkor, 1981. január”. „Sükösd Miklós Áron: Mához egy hétre – Mozgó Világ. 1981. 1. sz. »Gdanskban most készül a történelem«”. „Csoóri a nyilvános szólásszabadság politikai szempontú korlátozottságát, a »politikusi érdek« beavatkozási jogát vonja kétségbe”. És végül: „Ez a demokratizmus-igény felülbírálja 1956 politikai minősítését”. Ezeket a feljegyzéseket K. természetesen csak 1989 decemberének utolsó napjaiban ismerhette meg, amikor Végvári Örnagy a kezébe adta a papírokat, amelyek akkor még államtitkot képeztek. De az idézett szövegek meg a szankciók 1981-ben is ismertek voltak. S köztudott volt az is, hogy a szankciók, folyóiratszámok bevonása, a Mozgó Világ egész szerkesztőségének lecserélése, a második nyilvánosság szereplőinek folyamatos zaklatása semmit sem ér: a szabadság terjed, mint plafonon a vízfolt. Az összeomlás közeledtét azonban a hatalmon lévők még annyira sem érzékelték, mint az ellenfeleik. A „papírok” félelemről nem árulkodnak. Legfeljebb a tehetetlenség érződik belőlük, egy béna Góliát elkeseredett fogcsikorgatása.

A hatalmon lévők szomorú tehetetlenségét K. jóval korábban is érzékelte. A '60-as évek közepén már inkább tehetetel volt, ha valaki túlságosan komolyan vette a kommunizmus meghirdetett eszméit. A televízió menedzszt játszó funkcionáriusai beleröhögtek a telefonba, ha a Kiadói Főigazgatóság valamelyik támogatott író népszerűsítését kérte tőlük. Ezt Pálos Endre a Kiadói Főigazgatóság propaganda osztályának a vezetője és egyúttal a főigazgatóság párttitkára panaszolta el a kiadói propagandisták értekezletén. Pálos mindig halkan beszélt, mint azok a kihallgató tisztek, akik így kényszerítik a gyanúsítottat, hogy koncentráltan figyeljen a kérdéseikre. Sötét zakót hordott, gallérját és vállát ellepte a gyér hajából aláhulló korpá. Egyszerre volt félelmes és viszályogtató. 1965-ben a pártve-

zetés a kádári szocialista nemzeti egység jegyében nagy fénnnyel akarta megünnepelni felszabadulásunk huszadik évfordulóját. 1910-ben egy könyv nyomdai előállítását legfeljebb néhány hétig tartott, ötven évvel később több mint egy évig. Az évfordulóra kiadandó könyvek listáját már 1964 tavaszán össze kellett állítani. Pálos a kezébe vette az évfordulóra javasolt művek jegyzékét. – *Csak az első száz év nehéz* – olvasta kérdő hangsúllyal az egyik könyv címét. – Ezzel a címmel akar a Szépirodalmi kiadni egy könyvet felszabadulásunk huszadik évfordulójára? Hiszen ez azt sugallja, hogy a neheze még hátra van. Javaslom, hogy hagyjuk ki az ünnepi könyvek közül. 1951-ben a jelenlévők valószínűleg megrettentek volna a minisztériumi párttitkár éberségétől, 1964-ben azonban a megjegyzés merő akadémikuskodásnak tetszett. Illés Endre, a könyvkiadó irodalmi vezetője idegesen pillantott le a hajlott hátú párttitkára, arckifejezése még megvetőbbé vált. – De Pálos elvtárs – szólalt meg az egyik könyvterjesztő vállalat képviselője –, ez a kötet Komlós János humoros írásainak a gyűjteménye. Komlósról mindenki tudta, hogy korábban ávos főtiszt volt, a megbeszélés idején pedig a *Népszabadság* kulturális rovatát vezette. Nyilvánvaló volt, hogy a könyv nem maradhat ki az ünnepi kiadványok közül. – Akkor legalább változtassa meg a címét – ajánlotta Pálos a szokásosnál is halkabban. – Majd megbeszélem vele – mondta Illés Endre kurtán. Sosem fogja megtenni, a könyv a mostani címmel jelenik meg, ezt Pálos is tudta. Többet azon a megbeszélésen nem is szólalt meg. K. úgy érezte, Komlósnak tényleg nem kéne azon viccelődni, mi minden vár még az emberekre a következő nyolcvan évben, miután az első húsz megkeserítéséhez maga is hozzájárult. A szempontjaik nyilván nagyon távol álltak egymástól. De K. azért kicsit megsajnálta a magára maradt Pálost.

Galgóczi Piroska nem szorult rá a sajnálatra. Formátumos aszszony volt, mind anakronisztikusabb elvhűsége is megőrzött va-

lamit egykori hitelességéből. Mindenki tudta róla, hogy az illegális kommunista pártnak is tagja volt, az azonban nem volt köztudott, hogy a német megszálláskor mint börtönből szabadult kommunistát internálták, majd az internálótáborból deportálták Auschwitzba, akár K. anyai nagyapját. Még kevesebben tudhatták, hogy 1953 tavaszán – vélhetően a készülő, majd Sztálin halála után lefűjt anticionista kampány sodrában – kizárták a pártból. Oda ugyan hamarosan visszavették, de 1956 után az egyik kádertemetőbe, az Állami Könyvterjesztő Vállalat propagandaosztályának élére száműzték. Akik itt ismerték meg, aligha gondolták, hogy a testes nő eredetileg tornatanár volt, mozgalmi pályafutását is a Munkás Testedző Egyesületben kezdte. Ekoriban, 1964 januárjában jelent meg az *Új Írásban* Illyés Gyula *A magánszorgalmú kutyák* című verse. Bár Illyés a cím alá óvatosan odaírta „Faluzási emlék”, mintha a vers falukutató ifjúkoráról szólna, nyilvánvaló volt, hogy az őrzöngve csaholó kutyák metaforája az ötvenes évek megveszekedett kádereit idézi. A telitalálat cím hamarosan beépült a magyar nyelvbe, a magánszorgalmú szót olyanok is használják, akik Illyést talán sosem olvasták. A megjelenés idején azonban a vers halálosan sértette az érintetteket, akik szívesebben látták magukat az új rend, néha talán hibákat is elkövetett, de hűséges harcosainak, mint veszett kutyáknak, akiket a gazda rúgása hallgattat el. Galgóczi Piroska hangjából K. a megbántottság mellett a tehetetlenséget vélte kihallani. – Megírhatta volna ezt a verset 1944-ben is – mondta Galgóczi. – Vagy a nyilasok csaholása nem zavarta? 1944-ben Illyés – *Hazám* cím alatt – ezt írta: „ha ital volna, lódítanám a falra / s nézném a sarkot, ahová kiköpjek”. Marosán György 1960 őszén megtehetette, hogy a *Sötét* című vers miatt egy diákgyűlés résztvevői előtt látványosan szétépje az *Élet és Irodalmat*. A könyvterjesztő párttitkára 1964-ben nem téphette szét az *Új Írást*: bolondnak nézték volna. Csak fortyogott magában, tudva, hogy semmit se tehet.

A Szépirodalmi Könyvkiadó albérló volt a Lapkiadó Vállalat épületében. Menekülve a saját munkája elől K. órákat fecsegett naponta az irdatlan ház, a hajdani New York palota különféle szerkesztőségeiben. Legszívesebben a *Népművelés* című lap szerkesztőségét kereste fel, olykor írt is ide egy-egy recenziót, de főképp udvarolni próbált, hiába, az egyik szerkesztőnek, a nála jó tíz évvel idősebb Kövendi Juditnak. Juditot neves írók, újságírók dongták körül, K. ámultan hallgatta a társalgásukat. Egyszer-egyszer összeszedte a bátorságát, beleszólt a beszélgetésbe, sőt tett néhány bíráló megjegyzést a népi írókra. Judit a népiek feltétlen rajongója volt.

Egy alkalommal Judit ragyogva tudatta, hogy három verset kapott első közlésre Illyéstől. K. elolvasta a verseket, megértette a szerkesztő örömét, hogy a költőfejedelem a kis példányszámú, félig-meddig szaklapnak adta a verseit. Nyilvánvaló volt, hogy a gesztus inkább Juditnak szólt, mint az orgánumnak. Az egyik a három közül kutyavers volt. Ebben a pillanatban belépett a szobába Ibos Ferenc, a lap főszerkesztője. Felöltőjét, mint szinte mindig, panyókára vetve hordta, ezt a viselési módot láthatólag nagyon elegánsnak vélte. Egyébként jó kiállítású férfi volt. Judit büszkén nyújtott át a verseket. – Ti mertek kutyaverset közölni Illyéstől? – kérdezte K. a főszerkesztőt. – Miért? Mi van vele? – érdeklődött Ibos. – Nem tudod, milyen botrány volt a *magánszorgalmú kutyák* körül? – kérdezett vissza K. bennfentesen. – Dehogynem – mondta Ibos. – Persze, hogy tudom. Még egyszer átfutotta a verseket, és mint aki alapos megfontolás után hoz döntést, közölte: – Akkor ezt a kettőt hozzuk, ezt nem. K. megrémült, ilyen átütő hatásra nem számított. – Ne haragudj – mondta Ibosnak. – Csak hülyéskedtem. A *magánszorgalmú kutyák* az egyértelműen politikai vers volt. Ez pedig egyszerűen kutyavers. – Nem azért – felelt Ibos gőgösen. – De ez nem sikerült olyan jól. Ibos a Népművelési Minisztériumban a színházi

főosztály helyettes vezetője volt, 1956-ban beválasztották a minisztérium Forradalmi Bizottságába. Nagyon kellett vigyáznia a főszerkesztői székére. Vigyázott. 1968-ban a *Népművelés* éléről a Pártközpontba került, az agit-prop. osztályon a napilapok referense lett, 1974-től pedig a *Tükör* főszerkesztője.

Judit páros lábbal rúgta ki K.-t a szobájából, teljes joggal. Később megbékélt, de a barátságuk nem állt helyre. Illyésnek végül két verse jelent meg a *Népművelés* 1965. évi 1. számában: *A fákhoz* és *az Ismét* című. A kihagyott kutyaversre K. nem bírt visszaemlékezni, de valószínű, hogy a *Kutyahang* maradt ki: Illyés 1965-ös kötetében, a *Dőlt vitorlában* a *Magánszorgalmún* kívül ez az egyetlen kutyavers. Ha valóban erről volt szó, nos, a *Kutyahang*, ha nem is olyan közvetlen módon politikai, mint inkriminált társa, de nem kutyavers. Inkább keserűen filozofikus költemény. Szerepelt is azok között a versek között, amelyeket a *Dőlt vitorla* ellenőrző szerkesztője az utolsó pillanatban akart kihagyni a kötet már megszerkesztett kéziratából. De ez a magánszorgalmú is pofára esett. A tizenhárom kihagyásra javasolt vers közül végül csak egy maradt ki. A felsült cenzor ellenben a *Népszabadság* belső munkatársa lett, és kritikusként még sokáig csépelte-vágta a lábra kapó magyar irodalmat.

„És hol vannak a régi pápák?” – kérdezi Villon (Vas István fordítása). Pápák? Legfeljebb köszvényes sekrestyések egy falusi plébánián. De azért ha megrázták a botjukat, az elsőáldozók riadtan húzták össze magukat.

1983-ban, Illyés Gyula temetésekor a sírra a „második nyilvánosság” is elhelyezte a koszorúját. A virágüzletben a szalagra akadémikuskodás nélkül felírták az *Egy mondat a zsarnokságról* két sorát és a koszorúzókat nevét: Beszélő szerkesztősége – AB Független Kiadó. A koszorút az üzletben kapott papírba csomagolva K. vitte ki a Farkasréti temetőbe. Ott derült ki, hogy a sírt legfeljebb a temetés után lehet megközelíteni. K. kezében

a tilalmas koszorúval végigállta a szertartást, a feliratos szalag minduntalan kibújt az átázott papírból. Végül szabad lett az út, de mindenütt rendőrök álltak. K. letette a koszorút a sírra, utána rendőrsorfal előtt kellett elhaladnia. Minden pillanatban úgy érezte, vállon ragadják, és már viszik is. Szinte megkönnyebbülés volt, hogy amikor véget ért a rendőrsorfal, maga Aczél György állt előtte. Személyesen nem ismerték egymást, így köszönni sem kellett. Két nappal később K. kiment a temetőbe, hogy megnézzze, megvan-e még a koszorú. Nem találta meg, de nem látott a síron egyetlen szalagot sem. Végvári őrnagy mondta el hét évvel később, a temetés után parancsot kaptak, hogy távolítsák el az ellenzék koszorúját. Csakhogy a virágrengetegben nem találták meg a keresett koszorút, és azt sem tudták biztosan, egy vagy több koszorút kell-e keresniük. A helyzetet a következő parancs oldotta meg: vágják le a koszorúkról az összes szalagot. Így jött létre a világ talán első borotvált sírja.

A koszorú szalagján ez a két verssor állt: „...nemcsak az éjben halkán / síkló gépkocsizajban...”

16 óra Veres Péterrel

„Lángelmét temetünk” – mondta Illyés Gyula Veres Péter sírjánál 1970. április 22-én. Veres Péterről Budapesten utat, az országban két iskolát neveztek el, de aligha van negyven évesnél fiatalabb ember Magyarországon, aki a könyveit olvasta volna, hacsak nem irodalomtörténeti, vagy még inkább eszmetörténeti érdeklődésből. K. még gimnazista korában elolvasta *A Balogh-család történetének* kötetait, megpróbálta megtanulni belőlük,

hogyan kell kukoricát kapálni, de a gyakorlatban nem tudta felhasználni a tudását. Tisztelettel vette tudomásul, hogy János az esküvőig nem ment túl Julcsával a csokolózáson, de ezt az erkölcsi tanítást sem bírta követni. Mégis hajlott arra, hogy igazat adjon Illyésnek. De még inkább Fodor Andrásnak, aki a naplójában egyszerűbben szólt: „...nem győzőm leírni, mit tanultam ettől az embertől az elmúlt 12 órában”.

Fodor András naplót vezetett (*Ezer este Fülep Lajossal*, 1986), így pontosan fel tudta idézni, mit mondott Veres Péter 12 órás balatoni körutazásuk (1967. július 10.) során a faültetés módszertanáról vagy Móricz és Illyés hibás parasztábrázolásáról. K. nem vezetett naplót, sajnos, így csak néhány mozzanatra emlékszik, pedig ő legalább 16 órát töltött Veres Péterrel, hozzávetőlegesen ugyanebben az időben, 1967 őszén. De az a néhány mozzanat élesen megmaradt az emlékezetében.

K. már negyedik éve volt propagandista a Szépirodalmi Könyvkiadónál, egyebek közt az volt a dolga, hogy író-olvasó találkozókat szervezzon. Veres Péternek sűrűn jelentek meg könyvei, a könyvterjesztő raktárai tele voltak velük. Akkoriban éppen a középkori krónikákhoz fűzött megjegyzéseit, apró esszéit rendezte kötetbe. Az író türelmetlenül várta a kocsit, amely a megbeszélt időnél vagy negyed órával később érkezett a Gárdonyi úti házhoz. Ráadásul még el kellett menni az előadóművész Palotai Erzséért is

Veres Péter beült a kocsiba, és beszélni kezdett. Ha irodalomról beszélt, volt egy kulcsszava: a hitelesség. A hitelességet azonban egészen szigorú – ha tetszik: szűkös – szociográfiai értelemben értette. „A szerelmi érzések túlzása (D’Annunzio), a lelki vívódások túlzása (Dosztojevszkij) s a természet fenségének a túlzása (Hugo Viktor) cseppet sem művészebb, mint a politikai tendenciájú író túlozása” – írta 1939-ben, a *Nyugtában*. Ezeknek az íróknak a műveivel ellentétben Darvas Jó-

zsef *Egy parasztcsalád története* című könyve „hiteles és megbízható, mint egy kubikos gödör-gazda beszámolója a végzett munkáról.” K. akkoriban jó néhány fiatal amerikai értelmiségivel találkozott, akik kizárólag szociológiai munkákat olvastak, és Faulknerről, Hemingway-ről vagy akár Malamudról hallani sem akartak. Tömörkény nem realista, fejtegette Veres Péter a kocsiban. Azt a novelláját idézte, amelyben egy paraszt ellop egy bábut a vásárbán. Otthon leteszi az asztalra, de mire visszafordul, a bábu áll, és fenyegetően néz rá. A paraszt újra lefekteti, de a bábu megint feláll. Természetesen egy Keljfeljancsíról van szó, de a tolvaj azt hiszi, a bábu a vétkére figyelmezteti. Hamis írás ez, mondta Veres Péter. Az efféle vásári csenést a parasztok sosem tekintették lopásnak, úgy gondolták, az árus úgylis becsapja őket, következésképp lelkifurdalásuk sem volt. Az esti rendezvényen Palotai Erzsébet elmondta az író *Gyermeckharag* című novelláját. Ez arról szól, hogy az író édesanyja szalmát lop a mezőn, hogy legyen mivel fűteni. Az intéző tetten éri, és a lovaglóostorával összeveri az asszonyt. Az öt éves kisfiúban ekkor támad az életre szóló gyűlölet az úri rend ellen. Vajon arról mit gondolt volna Veres Péter akár gyerekként, akár felnőttként, ha az intéző nem a lovaglóostorával, hanem halálos áramütéssel védte volna a tulajdont?

Tömörkény után Steinbeck került sorra. – Sose szerettem – mondta Veres Péter. – Te persze szereted – fordult K.-hoz. Az válaszolni akart, de az író nem várta meg. – Szavadat ne feledd – mondta, és visszavette a szót. Ez a nap folyamán többször megismétlődött. – Meg is akartam írni a véleményemet, de most nem tehetem. A baloldali Steinbecket a szocialista országokban szinte kommunistának tekintették, műveit rendre kiadták. 1967-ben azonban vietnami riportjában elismeréssel írt az amerikai hadseregről (fiai is Vietnámban szolgáltak), így nyomban kiderült róla, hogy nem is olyan jó író. – De az *Érik a gyümölcsben* – foly-

tatta Veres Péter – van egy jelenet. Egy teknőc megy keresztül az országúton. Ez jó, ez hiteles. K., amint hazaért, levette a polcra a könyvet. Nem kellett sokat lapozgatnia, a regény mondhatni a teknőccel kezdődik. Egy pillanatra megfordult a fejében, lehet, hogy csak idáig olvasta? De aztán elhessegette a kaján gondolatot: Veres Péter szenvedélyes olvasó volt.

Az irodalom után a Sztálinnal való találkozásáról beszélt. Ezt sokszor és szívesen mesélte el, először nem sokkal az esemény után, egy ünnepi rendezvényen, a Miskolci Nemzeti Színházban, aztán néhány évvel később a kezdő író Moldova Györgynek, aki le is írta hallottakat. Az elbeszélés az évek során kerekedett, színesedett, ott a kocsiban már igazi kis novella volt. 1948. február 13-án népes kormányküldöttség utazott Moszkvába, a szovjet-magyar barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírására. – Rákosi és Szakasits – mondta Veres Péter – úgy tekeregtek Sztálin körül, mint a férgek. Nem értettem, mitől félnek annyira. (Néhány nappal később K. beszámolt az útjukról a főnökének, Illés Endrének. Amikor idáig ért a történetben, Illés arca elsötétült. – Mi az, hogy nem értette? – vágott közbe. – A moszkvai perekről a harmincas éveken minden lap beszámolt. K. védeni próbálta Veres Pétert. – Aki a harmincas években baloldalinak vallotta magát – mondta – semmit sem hitt el abból, amit a magyarországi sajtó a Szovjetunióról írt. Lion Feuchtwanger tájékozottabb lehetett, mint Veres Péter. *Vallomás Moszkváról* című könyvében mégis együttérzéssel írja le, négy szemközti találkozásukkor Sztálin megrendülten beszélt arról, milyen személyes fájdalmat jelentett számára, hogy kiderült, hajdani barátja, Buharin áruló volt és kém. Tízéves korában – tette hozzá K. – nemegyszer hallotta, hogy édesanyja ismerősei szívbeli felháborodással beszélnek Rajk hitszegéséről. Illés Endre azonban a fejét rázta: – Képtelenség volt elhinni. K. felvétele a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz majdnem meghi-

úsult, mert a „vizsgadolgozatában” azt írta, a Rajk-per hatására egy Szilvási Lajos-regény kommunista hőségnek megrendül a hite a szocializmusban. – Ki kételkedett akkor a Rajk-perben? – kérdezte Illés Endre majdnem haragosan. Ez volt az első találkozásuk, még nem ismerték egymást.) – Sztálin érdeklődött irántam – mondta Veres Péter elégedetten. – Tudta, hogy író vagyok, tudta, hogy szocialista vagyok, és hogy paraszt vagyok. Ezt így együtt érdekesnek találta. A vacsoránál odafordult hozzám, és megkérdezte, milyennek látom az orosz földet. Nem tudom, feleltem, nem láttam, mert hó alatt van. Erre a nyugati diplomaták felkapták a fejüket, meg is jelent a nyugati lapokban, mit mondtam Sztálinnak. Aztán hozzátettem, de azt gondolom, jó a föld, mert a fák egyenesen nőnek. Ez megint tetszett Sztálinnak, hogy én a hó alá is belátok.

A háromkor kezdődő rendezvény öt helyett hétig tartott, s csak azért lett vége, mert hétkor már kezdődött a következő. Palotai Erzsi a *Gyermekeharagon* kívül elmondta az író próza-versét is, amelyet a német megszálláskor írt: „Ez a föld itt a tiéd, tartsd hát erősen, magyarom, / ha nem lehettél benne szálfá, legyél csak cserje, vagy / legyél csak gyom.” Hatalmas volt a taps, az est 11-ig tartott. Mire megvacsoráztunk éjfél lett, az író hajnali ötre időzítette volna az indulást. Látna a kétségbeesett arcokat, rosszállóan mondta: – Ti be akartok még menni a bárba. Nincs semmi értelme. A helyi szervezők is lesütötték a szemüket. Végül sikerült az indulást hat órára halasztani. Amikor K. fél hatkor kinézett az ablakon, az író csizmásan, nyakig gombolt ingben, de nyakkendő nélkül, már a szálloda előtti téren sétált.

A főváros felé menet K. megemlítette, néhány lap joggal tette szóvá, hogy magyar középkort idéző, folyóiratban már megjelent esszék egyike a Képes Krónika egy mondatának téves fordításán alapszik. Kálti Márk szövege szerint a bizánci császár anynyit mondott, hogy a magyar király, II. István az ő alattvalója,

azt, hogy „disznó ember”, nem mondta. Az író azonban nem akart változtatni a kommentárján. A császár és a magyar felesége (Szent László lánya) között kirobbanó, tettelegességgig fajuló vitából véres háború kerekedett. A nemzeti karakter része, fejtegeti Veres Péter a könyvében, amely *Bölcs és balgata őseink* címmel jelent meg, hogy az ilyen „hirtelen jött »összeröffenések«” (ma azt mondanák: flash mob) olyan történelmi eseményekbe torokollhatnak, mint Gellért püspök agyonverése, Mátyás királlyá választása, Táncsics kiszabadítása. „Ha vezetés nem érti a magyart, vagy a magyar nem érti a vezetést, mindig baj van”, teszi hozzá. Hátha valaki nem értené, hogy a középkor ürügyén 1956-tól írt.

Secco

Kenedi János nélkül nem született volna meg a magyarországi pop-korszak egyik főműve, Kemény György falfestménye K.-ék hajdani cselédszobájában.

1970 nyarán. Kenedi azzal az ötlettel lepte meg, K.-t, hogy egy barátjával együtt kivenné dolgozószobának a K. lakásának hajdani cselédszobáját, ahol korábban is ellakott K. egy-egy barátja. A két majdani szobaúr – a másik Bence György volt – hamarosan együtt kereste fel K.-t. Néhány hét múlva (ebben az időszakban a két bérlő viszonylag keveset dolgozott a dolgozószobájában) Kenedi megkérdezte K.-t, hozzájárul-e, hogy Kemény György kifesse a szobát. K. ismerte Keményt, rikító fürdőruha plakátjai botrány közeli szenzációt jelentettek a pesti utcán. Örömmel mondott tehát igent: a sivár, koszlott falú szobának egy sárga pacni is jót tett volna. A művész, a két donátor meg

a barátaik 1970 késő őszén, szombat este találkoztak K. konyhájában. Attól kezdve hónapokon át minden szombat este éjszakaig, sőt olykor hajnalig festéssel telt. Alkalmi közreműködők jöttek, néha a konyha is megtelt velük. A konyhaajtó meg a kishozza ablaka a gangra nézett, az udvar visszhangzott az éjszakában, a lakók időnként üvöltve követeltek csendet, de rendőrt talán csak egyszer hívtak. A készülő festmény igazi kollektív alkotás volt, az ikonográfiát a jelenlévők vitatták meg. A marxizmus reneszánszának a korszaka volt ez, a létező szocializmusból való kiábrándulást még nem követte a marxizmusból való kiábrándulás. Ellenkezőleg: a visszatérés a szabadság-filozófiaként fel-fogott marxizmushoz adta a világnézeti alapját a szovjet típusú rendszer elutasításának. Szemközt az ajtóval, az L alakú szoba egyik főfalára, a kékre festett szekrény fölé nyilván Marxnak kellett kerülnie. Hanem vicces egy portré volt ez, Le vieux Marx volt a felirata, egy kevésbé ismert öregkori fénykép után készült, pipával, pöttyös házikábtan, sárga nyaksálján ötágú vörös csilaggal. A donátorok, a szoba két lakója az ajtó két oldalán kaptak helyet. Bence feje felett Lukács György portréja, Kenedi fölött Trockijé. Holott Kenedinek Trockij sosem volt a mestere, inkább Bibó illet volna oda. Úgy látszik azonban, hogy a Bibó-kultusz, amelynek két kezdeményezője Kenedi és Szilágyi Sándor volt, '70 őszén még nem tört át. A sarokban New York lángol, egy megtermett utcakőről vaskos vércseppek csorognak alá, a tengerben egy hal hunglish nyelven kiált segítségért: Halp. Feljebb Marcel Duchamp csokoládémalma – nyilván Kemény kívánságára került oda. Ahogy Buster Keaton kettős portréjához, a filmekből ismert fiatalkori mellette meg az öregkori arcképéhez, Kenedi ragaszkodott. Buster alatt az Antonioni-filmek nagy sztárja: Monica Vitti. Ahogy a régi mesterek, Kemény önmagát is odafestette a képre, szerényen, egy az ajtóból nem látható oldalfalra, ritkás fogakkal, vállig érő hajjal. Alatta Szolzsenyicin körszakállas portréja. Ak-

kor magyarul még csak az *Ivan Gyeniszovics egy napja* jelent meg, de már ismert volt *A pokol tornáca* meg a *Rákostály* is. Biztosan csak annyit lehetett tudni róla, hogy nagy író meg hogy a szovjet sajtó gyűlölködve támadja. Ennyi elég volt ahhoz, hogy helye legyen a falon, azt még senki sem sejtette, hogy a bolsevik államot pravoszláv államra cserélné. A portrék egy része mellett, akár a régi képeken a szenteké, ott volt az ábrázolt személy neve. Vita csak arról támadt, hogyan kell írni Szolzsenyicin nevében a második i-t. Kovács András, a filozófus tudta biztosan (és helyesen), hogy a második i valójában jerü, amely köztes hangot jelöl az i és az ü között.

A kommunák és a szexuális forradalom korszaka volt ez. Az ajtó felett vaskos felirat: Fuck. Mellette tubus fogkrém Spermodent felirattal. A szekrény mögül ómódi gépkocsi gurult ki, rendszáma: LFS 69. K.-nak időnként elküldték Amerikából az Evergreen című avantgárd képeslapot, amely gyakran közölt erotikus képeket is. Ebből került a falra egy fotó: pucér nő egy férfi lábszáran lovagol. Kemény átdolgozásában a nő feje helyén magasba csapó felleg, mintha a beteljesülés egyenesen a mennybe lövellne. Háy Ági javaslatára egy mozivásznon képe került a falra, mellette egy filmtekercs négy kockája: egy férfi meg egy női nemi szerv közeledik egymás felé, majd áthatol egymáson. Ági a festett vászonra rögtön le is vetítette néhány akkoriban készült animációs filmjét. A kékre festett mennyezeten, hold, felhők, jin-jang, bombákat vető repülőgép, oldalt vámpírprotézis, vicsorgó fogorvos, Anarchy felirattal. A mennyezet sarkában kínai jel, jelentése állítólag macska, kiejtése: mao. Kemény megrajzolta a figurákat, kikeverte a színeket, a nagyobb felületekre aztán a házigazdák meg a vendégek vitték fel a festéket, versengve az ecsetért, ahogy Tom Sawyer barátai meszelték Sally néni kerítését. Hónapok teltek el, a heti öt-hat óra kalákában végzett munka nem is volt olyan sok, hiszen akármilyen csöppnyi volt is a szoba alapterü-

lete, a befestendő felület megközelítette az ötven négyzetmétert. Már csak egy nagyobb fal maradt üres, közvetlenül szemben az ajtóval, még hangsúlyosabb hely, mint a Marxé. Eszmetörténeti vita kerekedett, ki kerüljön oda. Valaki bedobta Robespierre nevét, de nyomban leszavazták: nem sokkal korábban Ludassy Mária tartott pompás előadást arról, hogy a jakobinus diktatúra mennyire az előképe volt a sztálinizmusnak. Hegelre mindenki legyintett, Kant mellett kialakult egy kis tábor, elvégre ő úgy taszította le a trónjáról Istent, ahogy a francia forradalmárok a királyt. – Micsoda macsó banda vagytok – jegyezte meg az egyik jelenlévő –, lehet, hogy történetesen férfi. – Nincs egyetlen nő se a falon, legfeljebb szex-szimbólumként. Mindenki egyetértett: egy nő kell a főfalra. Rosa Luxemburg odaillett volna, hiszen forradalmár volt, teoretikusként pedig keményen szembesegült Leninnel, a neve azonban, ki tudja, miért, mégse került elő. – Egy nő, akit mindannyian szeretünk? – mélázott valaki sóhajtva. – Fessétek oda ...t! Nő és mindketten szeretitek – szólalt meg P. száraz fahangon. A megszólaló a társaság egyik éppen távollévő hölgytagjának a nevét mondta, aki az egyik jelenlévőnek még a felesége, a másiknak már az élettársa volt. Az egyik érintett élesen válaszolt, a hangulat fagyos lett. Már-már úgy tetszett, a munka, legalább arra az estére, leáll. Ezekben hetekben folyt az esküdtszéki tárgyalás Angela Davis ügyében. A fekete filozófusnőt, Herbert Marcuse tanítványát azzal vádolták, hogy az ő nevére vásárolták azt a fegyvert, amellyel a tárgyalóteremben meggyilkolták Harold Haley bírót. Az ötlet, hogy ő kerüljön a főfalra, nem aratott osztatlan sikert, de eloszlatta a társaságra rátelepedő rosszkedvet, és tovább lendítette a vitát. Még nem lehetett tudni, valójában mekkora része volt a polgárjogi aktivistának a merénylet előkészítésében (az esküdtszék végül felmentette). Ellene szólt, hogy a szocialista tábor odaadón támogatta az Szabadságot Angela Davisnek! kampányt, miköz-

ben mesterét, Marcusét a szovjet sajtó emberbőrbe bújt farkasnak titulálta. Mellette szólt viszont, hogy egy évvel korábban – mintha csak egy szocialista országban történt volna – Kalifornia akkori kormányzója, Ronald Reagan nyomására megfosztották tanársegédi állásától a Los Angeles-i egyetemen. Végül, feminizmus ide vagy oda, mellette szólt az is, hogy akkor, huszonhat éves korában, a hatalmas afro-frizurájával egzotikusan szexi volt. Utóbb amikor Kubában Castro ünnepelte, vagy pláne amikor 1973-ban a kelet-berlini Világifjúsági Találkozó díszvendége volt, többen kínosnak érezték, hogy a szobába lépő őt pillantja meg elsőként. A százezer lakosra eső fogvatartottak számát tekintve az Egyesült Államok világelső. A kommunizmusból kiábrándulva Angela Davis jogvédőként az amerikai a „börtönipar” első bírálója lett. Talán mégsem olyan nagy baj, hogy a portréja a főfalról pillant le a látogatóra. Lukács György feje köré már oda volt írva a *Történelem és osztálytudat* fontos fogalma, a Klassenbewußtsein für sich, azaz az osztálytudat, amely a proletáriátusban forradalmi erővé válik. – Írjuk a feje fölé: Rassenbewußtsein (faji tudat) – javasolta K., amikor Angela Davis portréja elkészült. Az ötlet zajos tetszést aratott, jóllehet Angela a valóságban ellenezte a fekete nacionalizmust. A német szavakból széles, vörös nyílak kúsznak egymás felé, a két tudat a mennyezet közepén hatalmas villanással csap össze.

Április közepén Kemény és a többiek vasárnap délelőtt is dolgoztak: a mű készen volt, csak a művész talált rajta még javítani, kiegészíteni valót. A munkának ezen az utolsó napján K. tanúja lehetett, hogyan is működik az alkotó képzelet a vizuális művészetben. – Innen még hiányzik valami – mondta Kemény a Marx képe alatti helyre mutatva. – Látom is, ami hiányzik, csak nem tudom, mi az. Olyan mintha egy hosszú, vízben áztatott kiflit többször megtekertek volna. Vízben áztatott, megtekert kifli? Mi az, és hogy kerül Marxhoz? – Valami hosszú dolog kellene, ami te-

kereg – mondta Kemény – Kötél? – Kemény elégedetlenül hűmögött. – Gyűjtőzsinór? – Ez az – vágta rá Kemény. – Mondtam, hogy látom. Meg is festette rögtön a tekerő zsinórt, természetes, gömb alakú bombával az egyik, gyorsan kúszó lánggal a másik végén. A szignó az ajtó melletti falon ugyancsak terjedelmes, mint egyes régi mesterek képein: „Bencének, Kenedinek Kőszegnél festette Kemény a zúr 1970-ik és 1971-ik esztendejében”.

K. lakásában voltak népes házibulik, de annyian talán sosem voltak, mint a festmény avatásán. A művész egy performance-t adott elő: lefeküdt egy hatalmas, papírlapra, egy még nagyobb papírlapot borítottak rá, és az egészet lefújták festékekkel: a művész beleolvad a művébe. – Még a héten eljövök, ledokumentálom az egészet – mondta Kemény búcsúzóul hajnalban. Legközelebb harminchárom év múlva jött el, miután Földes András cikket írt a festményről a *Magyar Hírlap* 2003. karácsonyi számába, és interjút készített a művésszel. A szobáról készült CD-t többször is lejátszották 2004-ben, a Millenárison rendezett szamizdat kiállításon, majd pedig a Centrális Galéria *Kiáramlás és delej* című, a '70-es évek túrtiltott művészetét bemutató kiállításán. Az újrafelfedezés mintha maga a művész is mintha megfeledezett volna a művéről. Pedig ma sokan életműve egyik legfontosabb darabjának – és egyúttal egy korszak kulturális dokumentumának – tartják.

A köznyelv freskónak nevez minden falfestményt. Holott a freskót az teszi tartóssá, hogy a még nedves falra festik, így a festék együtt köt meg a habarcsréteggel. Kemény száraz falon dolgozott, valkiddal, a korszak széles körben használt falfestékével. Művének a szakszerű elnevezése így: secco. A secco kevésbé időt álló, mint a freskó, miként azt a művészettörténet leghíresebb seccójának, Leonardo da Vinci *Az utolsó vacsora*jának a sorsa is példázza. Kemény seccóját nemcsak az idő múlása rongálta, de a lakásban folyt többszöri tatarozás, átépítés is. A falról te-

nyérnyi darabokban hull alá a festett vakolat, egyes helyeken fél négyzetméternyi fehér foltok éktelenkednek. K. megpróbálta rábeszélteni Keményt, hogy állítsa helyre a művét, de a mester erre, érhető módon, nem vállalkozott. K. azt is vállalta volna, hogy meghatározott napokon látogathatóvá teszi a szobát, ha valamilyen közület fedezi a restaurálás milliós költségét. Javaslátát egyszer Demszky Gábornak is előadta, a főpolgármester azonban – noha annak idején számtalanszor láthatta a kifestett szobát – vélhetően nem tudta, miről van szó. A javaslatot úgy hárította el, mintha K. azt kérte volna, hogy a főváros festesse ki a lakását. Így hát a falfestmény pereg, pusztul, ahogy pusztul, lejárátódik a hatvanas-hetvenes évek forradalmas, új világot ígérő kultúrája is.

Kár. Mert az akkori forrongások, '68 felforgató reményei nélkül kicsit más lenne ma a világ. A párizsi barikádok nélkül Cohn-Bendit aligha lett volna Frankfurt város multikulturális ügyekért felelős tanácsnoka, és az Európai Parlament tagja. Angela Davis nélkül talán Obama se lenne az Egyesült Államok elnöke.

Legfeljebb K. merengene a múlton, ugyanúgy, ahogy most teszi, akkor is, ha a küsszoba nem lett volna kifestve, és ha a lakása nem lett volna egy időre – mint Kemény mondta egy interjúban – „az ellenzék főhadiszállása”.

Györgyike drága gyermek

Ezt a történetet sokan nem fogják kedvelni, morfondírozott K. – Kell ez neked éppen most? – folytatta egyes szám második személyben, tovább bonyolítva az igei személyragok zűrzavarát. – Éppen most, amikor könyvben is kiadták K. történeteit? Az ol-

vasók meg a kritikusok is elfordulnak tőled, azt fogják mondani, nem *písz*i, amit írsz. Egy férfisoviniszta disznó! Persze K. tudta, hiába vitázik önmagával, az effajta ellenvetések még inkább arra ösztökélik, hogy leírja, amit nem célirányos leírnia.

Györgyikét valóban Györgyinek hívták, de egyébként Szomor Dezső hősnőjéhez legfeljebb annyiban hasonlított, hogy megvolt benne a képesség, hogy felhívja magára a férfiak figyelmét, és az ujj köré csavarja őket. De ezzel nem szerzett palotát Bécsben, se tengerparti villát, mint színpadi névrokona. Csak arra volt jó, hogy általában nem kellett szobroznia a hidegben a Rákóczi téren. Amint megjött a fuvarból, rendszerint máris vitte a következő kuncsaft. Nem volt drága gyermek, bár kifejezetten olcsónak sem lehetett mondani: a történelmi jelentőségű 1968-as évben 300 forint volt a tarifája, ami az ezer párszáz forintos fizetések idején nem volt kis pénz. Persze, ha nem a téren jött össze a vendéggel, hanem a Pipacs bárban, akkor ezer forintot is elkért. Hogy akkor mennyit kapott, ha olykor behívták valamelyik vendégházba, amelyet az állambiztonsági szervezet tartott fenn párttagok és magas rangú külföldi vendégek számára, arról sosem beszélt. Bár nem csinált titkot sem a jövedelméből, sem a jövedelme forrásaiból, az államtitkot tiszteletben tartotta.

Sikereihez képest Györgyi nem volt különösebben csinos, arca inkább bumfordi, termete alacsony, de aki meglátta, annak rögtön az jutott eszébe. Amellett eszes volt, értette a dolgokat maga körül, és találon tudott megítélni, jellemezni embereket. Minthogy az anyja is prostituált volt, az apjának pedig a hírét sem hallotta, állami gondozásban nőtt fel, a Fóti Gyermekvárosban.

Az egyik évben, úgy tizenhat éves korában megnyerte a gyermekváros szavalóversenyét, a *Sirályt* mondta el, Zelk Zoltán nagy gyászversét. Egyszer állítólag maga a költő is meghallgat-

ta, és könnyezett a meghatottságtól. Két évvel később Györgyi férjhez ment egy állami gondozott fiúhoz, ez volt az első gyermekvárosi esküvő, pártbizottsági és minisztériumi emberek is eljöttek a nagy eseményre, hoztak nászajándékot, néhány használati tárgyat a nem létező lakásba. Aztán a fiatalok elhagyták az otthont, az ifjú férj eltűnt a főváros forgatagában, Györgyit pedig a váratlanul felbukkant anyja bevezette a mesterség rejtelmeibe.

Akkoriban K. a Szépirodalmi Könyvkiadóban dolgozott, a Lapkiadó Vállalat tornyos körúti épületében, amelyet egykori tulajdonosa, az amerikai biztosító társaság után New York Palotának neveztek. Estéi jó részét K. az épületben működő hajdani irodalmi kávéház – szocialista néven Hungária – preszszórészének vörös kárpittal bevont falai között töltötte. Egy délelőtt a portáról Györgyi hívta fel, elfúló hangon, sírva. Arra kérte, jöjjön le a Hungáriába, sürgősen beszélni szeretne vele. K. a kávéházban barátkozott össze Györgyivel, más lányok is bejártak ide melegedni a Rákóczi térről, Györgyi azonban ekkor P. Viktorral élt, aki napjai nagy részét a presszóban töltötte. Viktor egész megjelenésében volt valami sötét izzás, a szavainak akkor is súlya volt, ha valójában semmit sem mondott. Korábban börtönben is ült, ügyének volt némi politikai háttére, pécsi uránbányásként kikelt a „kommunista szombatnak” nevezett ingyenes túlóra ellen, ennek kapcsán összetűzésbe keveredett a rendészekkel, de szerencséjére csak garázdaságért ítélték el. A Hungiban, meg a Fiatal Művészek Klubjában írókkal, szerkesztőkkel került jó barátságba, színészi talentummal utánzott embereket, parodizálva nemcsak a gesztusait, a hanghordozásukat, de a szövegeiket is. Valaki, talán Eörsi István, Déry Tibornak is beszélt a deviáns uránbányászról, Déry meghívta magához. A *Felelet* hőse, a kistarcsai munkásfiú, Köpe Bálint életleli figurájának megalkotója ekkor már évtizedek óta aligha látott

virtigli prolit, örült, hogy találkozott eggyel. Börtönélményeikről beszélgettek, és nagyszerűen megértették egymást. Némelek szerint Csurka a *Házmestersírató*ban róla mintázta az alkoholista házmesterfiút; de ha így van is, Viktor előben sokkal érdekesebb volt, mint a hol dühöngő, hol érzelmős Zima Rudi.

K. Viktor révén ismerkedett meg Györgyivel, összebarátkoztak, sokat beszélgettek. K. értetlenkedett, miért fizetnek egyesek a szexért, hiszen akkoriban, a nagy szexuális forradalom idején, a lányok heccből vagy éjszakai szállásért elmentek az útjukba akadó pasikkal. Györgyi azonban elmagyarázta, vannak állandó vendégei, kispénzű, családos emberek, akik a költségvetésükbe belekalkulálják a havi háromszáz forintot, hogy aztán eldicsekedhessenek vele: szeretőt tartanak. – Viktort elvitték a rendőrök – mondta Györgyi sírva. – Bevarrják egy hónapra kmk.-ért, és én vagyok az oka. K. tudta, hogy a kmk. közveszélyes munkakerülést jelent, az egy hónap pedig bírói ítélet nélkül kiszabott rendőrhatósági őrizetet, amelyet általában a baracskai internálótáborban hajtanak végre. – Tudod – folytatta Györgyi –, Viktor tegnap nagyon bepíált, amikor mentünk haza, leütött, belém rúgott.

K.-t elöntötte a felháborodás. – De – próbált közbeszólni, Györgyi azonban folytatta – Ma be kellett mennem a tartóhoz... K. kikerekedett szemmel nézett a lányra, Györgyi a könnyei között is elnevette magát – Ne mondd már, hogy nem tudod! Minden lány be van szervezve, ha nem jelentünk, ránk verik az ütk.-t. (Üzletszerű titkos kéljégés, alapesetben ugyancsak egy hónap őrizetet jelentett.) A századosnő megkérdezte, mi történt velem, addig faggatott, amíg el nem mondtam, hogy a Viktor összevert. Erre rögtön kiküldött két hekust, hogy hozzák be. – Györgyi – mondta K. – tudod, hogy én jóba vagyok Viktorral, nem akarok ellene beszélni. De miért tűröd, hogy így bánjon veled? Vagy úgy gondolod, hogy ez a rend: a strici veri a kurvát?

Györgyi haragosan pillantott K.-ra. – Viktor nem strici. Azon kívül, amit együtt költünk el, semmit sem fogad el tőlem. Egy cipőt nem hagy venni magának. Az előző pasimnak motorbiciklit kellett vennem. – Györgyi – folytatta K. –, tényleg nem értlek. Te nem vagy rászorulva, hogy olyanokkal élj, akik elszedik a pénzed. – Tudod – felelt Györgyi már egy kissé megnyugodva, tárgyilagos hangon –, az ember ahhoz van szokva, hogy mindent pénzzel kell megfizetni. Könnyen jön a pénz, nincs értéke, könnyen költöm el. Kell valaki, aki velem van, megfizetem. De ilyen szeretőm, mint Viktor, még sosem volt. – Attól félsz, ha kiszabadul, megint meg fog verni – Dehogysis – felelte Györgyi. – Attól félek, hogy nem jön vissza hozzám. Bár verne meg. Tudod, utána annyira gyöngéd... K. maga is könnyezni kezdett. Úgy érezte, szereti Györgyit és szereti Viktort is. De tudta, hogy soha többé nem fognak összejönni.

Utóirat. Miután ez az írás megjelent a *Magyar Narancs*ban, Viktort nyugdíjba küldték a pártállami időkből itt felejtett intézményből, amely visszaélve a már teljesen indokolatlan monopolhelyzetével, iszonyatos árakat kért a szolgáltatásaiért. Viktor afféle mindenés ügyintézőként dolgozott a cégnél vagy két évtizede. Olyan népszerű volt, és olyan tekintély övezte, hogy K., amikor mellette ment végig az intézmény folyosóján, úgy érezte, a vezérigazgató kíséri. Az újonnan kinevezett hivatalvezető, akinek úgysis az volt a feladata, hogy tekintettel a válságra faragja le az intézmény költségvetését, semmit sem tudott Viktor varázsáról, amely a cég sok nyelvet beszélő értelmiségi munkatársait, férfiakat és nőket egyaránt, éppúgy lenyűgözte, mint valaha Déry Tibort meg a Rákóczi téri lányokat. Nyomban menesztette hát Viktort, mihelyt valamelyik bennfentes barom elkotyogta neki, hogy a hetilapban leírt „strici” az ő már rég nyugdíjas korú beosztottja. K. szégyellte magát, hogy rosszat tett a barátjának,

holott csak le akart írni egy embert, akinek rejtelmes vonzerejét világéletében irigyelte. Szégyenét még az is fokozta, hogy megtudta, Viktor hajdan jogtanácsos feleségének takarítást kell vállalnia, mert nem jönnek ki kettejük nyugdíjából.

Veszélyes, ártalmas dolog az írás gondolta K. Aztán ismét szégyenkezett, hisz a sóhajtozásában most is ott terpeszkedett a felőlőtlen önelégültség.

Puccs

I.

– Mondd, apu – kérdezte K.-t a tizenegy éves Sárika –, miért van az, hogy te pont akkor lettél ilyen híres, amikor Kis Jancsi meg a Demszky Amerikában van? 1988 őszén K.-t újságírók keresték, többször szerepelt a televízióban is. Az előző hónapokban sorra alakultak az akkoriban „alternatívának” nevezett társadalmi szervezetek. A demokratikus ellenzék nem a saját szervezete megalakítására törekedett, hanem a különböző szervezetek és csoportok szövetségét akarta létrehozni. Ez részben ésszerű megfontolás volt, hiszen a demokratikus ellenzék tagjai folyamatos állambiztonsági megfigyelés alatt álltak, az ő szervezeteikhez legfeljebb az elszántak meg az elkeseredettek csatlakoztak volna, akik már úgyis velük voltak. Munkált azonban a szövetségről szőtt álmok mögött egy remény is. Az tudniillik, hogy a szövetség egy ernyő alá tereli a népi és a demokratikus, vagy ha jobban tetszik, a nemzeti és a liberális-kozmetopolita ellenzék, magyarán a „magyarokat” és a „zsidókat”. Pedig a népnem-

zeti ellenzék, Pozsgay Imre védszárnyai alatt már 1987 szeptemberében létrehozta a maga szervezetét, amelynek lakitelki alakuló ülésére tüntetően nem hívták meg a demokratikus ellenzék képviselőit. Ennek ellenére hónapokon át folytak az egyeztető megbeszélések Kenedi János lakásán. A lakitelkiek vezetői nem jöttek el soha, noha a tanácskozás mindenekelőtt a velük létrehozandó megállapodásról szólt. Képviselőjükben Kiss Gy. Csaba volt jelen. K. határozottan együtt érzett vele: az volt a benyomása, hogy a jeles polonista őszintén reménykedik a szövetség létrejöttében. Amikor az alapító Felhívás tervezete végre megszületett, a szövetség nevére kellett javaslatot tenni. Valaki bedobta a konföderáció szót, ezt Kiss Gy. odaadón támogatta: a kifejezés, mondta, a Rákóczi-kor magyar-erdélyi konföderációját meg az 1668-as oroszellenes felkelést elindító lengyel konföderációt idézi. A következő ülésen aztán letörve jelentette be, Csúrkák semmilyen formában nem kívánnak csatlakozni az új alakulathoz, amely végül a kevésbé történelmi Szabad Kezdeményezések Hálózata néven jött létre 1988. március 17-én.

A Hálózatnak nem voltak tagjai, csak támogatói: az alapító Felhívást mintegy másfél ezren írták alá. Nem voltak vezetői, csak szóvivői. A május 1-jén megválasztott ideiglenes tanács nem képviselte a tagságot, hiszen tagok nem voltak. De nem képviselte a Hálózathoz csatlakozott csoportokat sem, mert a jelentősebb csoportokat a saját tevékenységük foglalkoztatta, az ernyőszervezetre már nem volt szükségük. Nyár elején a demokratikus ellenzék számos vezetője, akiket évek óta nem engedtek külföldre utazni, visszakapta az útlevelét. Elutazott Haraszti Miklós, Tamás Gáspár Miklós. Demszky Gábor egyéves ösztöndíjat, Kis János vendégprofesszori meghívást kapott Amerikába. Utóbbi a *Beszélő* ügyeinek vitelét K.-ra bízta; a Hálózat ügyeinek gazdája – vélhetőleg egy hasonló informális beszélgetés alapján – Magyar Bálint lett. Minthogy azonban a Hálózat,

akármennyire is ernyőszervezetnek kívánt látszani, elsősorban a demokratikus ellenzék szervezete volt, a Hálózattal kapcsolatos döntésekből K. sem maradhatott ki. Bálint és K. sem korábban, sem később nem találkoztak annyit, mint ezekben a hónapokban. – Folyton ide kell jönnöm hozzád – mondta Bálint zsörtölődve. – Te vagy az abszентista főúr majordomusa.

A két megbízott abban egyetértett, hogy a Hálózatnak át kell alakulnia. K. lopakodva fogott neki a munkának; a Hálózatnak, írta az alapító Felhívás aláíróinak címzett levelében, „a jelenleginél strukturáltabb szervezetté” kell válnia. A levélhez csatolt kérdőív arról érdeklődött, vállalná-e a címzett helyi csoport szervezését, vezetését, illetve kiket javasol a Hálózat megválasztandó Tanácsába. Ugyanakkor a levél szerint „a Hálózat továbbra is az autonóm kis csoportok tevékenységében (...) él”. K. attól tartott, hogy az ennél radikálisabb átalakítás elriasztaná a támogatók egy részét. Magyar Bálint ezzel nem értett egyet. Az átalakulást félreérthetetlené kell tenni, mondta, ehhez pedig össze kell foglalni a szervezet alapelveit és céljait, „mert a politizálódó társadalom önálló arculatunk híján nem tudna velünk mit kezdeni”. K. belátta, hogy Bálintnak igaza van. Az Elvi Nyilatkozat, amelyet Szabó Miklós fogalmazott meg, Kenedi Jánossal együtt, a megalakítandó szervezetet a magyar progresszió baloldali hagyományához kötötte. A hajdani szamizdat-terjesztő és későbbi kiskapó Prepeliczay István az elsők között jelentette be, nem lesz tagja egy olyan szervezetnek, amely Mindszentyt nem sorolja az elődei közé. Az 56-os munkástanács-vezető Dénes János az alakuló közgyűlésen mondott búcsút. Az elvi alapon kilépők száma azonban nem volt túlságosan magas. Bonyolultabb volt a helyzet Bába Ivánnal. Az MDF-kormány későbbi külügyi államtitkára a demokratikus ellenzék tagjának számított. A feleségével, Vásárhelyi Judittal együtt részt vett a Hálózat átalakítását előkészítő megbeszéléseken is, amikor azonban több hét-

re külföldre utazott, a feleségét valahogy elfelejtették meghívni a további megbeszélésekre. Hazaérkezése után Bába nem fogadta el az Elvi Nyilatkozatot, de végül nem a szöveget bírálta, hanem magát az átalakulást. K. szerette volna megbékíteni Bábaékat, meg is beszélt velük egy találkozót, de mire odaért a megbeszélés szpresszóba, a házaspár már nem volt ott. K. szégyenkezve látta be, hogy a késése ezúttal túlment a még tolerálható mértéken, inkább afféle freudi késés volt. Bába Ivánnal ezután csak nyilvános eseményeken találkozott, így sosem találta megfelelőnek az alkalmat, hogy legalább bocsánatot kérjen tőle. A demokratikus ellenzék magát radikálisnak tekintő „plebejus” szárnya a közvetlen demokrácia szellemében ellenezte, hogy a szervezetnek vezetése legyen. Ők minősítették az átalakulást, sőt visszamenőleges hatállyal már a Hálózat ideiglenes tanácsának a májusi megválasztását is puccsnak. Némelyek akkor ébredtek rá, hogy ellenzik az átalakulást, amikor nem találták a nevüket a megválasztandó harmincöt fős tanács ötven jelöltjének a névsorában, amelyet K. állított össze. Nem vette fel a lista például Bereczki Vilmost. Nem mintha sejtette volna, hogy Bereczki Palotás János néven 1971 óta ügynök volt, csupán azért, mert zavarta, hogy az egykori rovarirtó gázmester afféle kéretlen testőrként állandóan rányomul. Súlyos hibát azonban azzal követett el, hogy kihagyta Miszlivetz Ferencet, holott a szociológus kezdettől részt vett az átalakulás előkészítésében. Csakhogy közben folyton arról beszélt, egy tudományos ösztöndíjjal öt évre Kanadába utazik. Egyszeriben elterjedt, hogy az egész átalakulás K. magánbiznisze, „Kis Jancsi nem is tud róla”. – De, Feri, hogy tehetted ilyet – kérdezte K.-t egy régi ismerőse; hangjában a felháborodás őszinte együttérzéssel keveredett. Az átalakulás egyszeriben kiment a divatból. Hogy mekkora a baj, azt K. akkor értette meg, amikor Klaniczay Gábor hívta fel, akihez éveken át K. szállította a friss *Beszélő* húsz-húsz példányát.

– Hármunk nevében telefonálok – mondta Klaniczay. – Rév Istvánnal és Pető Ivánnal együtt úgy gondoltuk, mégsem vállaljuk a jelölést a Hálózat tanácsába. Történészek vagyunk, megmaradunk a kutatásnál, nem akarunk politikusok lenni.

– Katasztrofális vereséget fogunk szenvedni – jósolta Szabó Miklós. – Ki kellene bérelnünk egy másik helyiséget, ahová átvonulhatnánk, ha leszavazták a szervezetté alakulást. Nem kell nagy terem, nem leszünk sokan. A *Beszélő* korábban rendszeresen beszámolt az engedély nélkül működő vallási csoportok, így a Hit Gyülekezete megpróbáltatásairól. A hitesek támogatták a Hálózatot.. – Mit tudnánk segíteni? – kérdezte egyikük K.-t. – Gyertek el a közgyűlésre, és szavazzatok az átalakulás mellett – felelte K. habozás nélkül. – Másnap reggel megszólalt K. telefonja: Németh Sándor, a gyülekezet vezető lelkésze telefonált.

2.

K. egy belvárosi eszpresszóban találkozott Németh Sándorral. Meglepte, hogy a neves hitszónok milyen töredezetten beszél: keresi, elharapja, ismételteti a szavakat. K. találkozott már karizmatikus emberekkel, férfiakkal is, nőkkel is, olyanokkal, akik, ha egy vitában – akár ismeretlenként – megszólaltak, egyszerre csend lett, mert mindenki érezte, hogy a szóló a lényegét mondja ki, talán a vita utolsó szavát, amely után nem érdemes tovább beszélni. Meg találkozott olyanokkal is, akiknek meg se kellett szólalniuk: a kutató, mélyreható pillantásuk sokakban keltette azt a kínos, és mégis jóleső érzést, hogy ez a szempár átlát rajtuk, figyel és megért. Németh Sándor azonban nem ilyen volt, nem a beszédével, nem a szellemével, nem a tekintetével hatott, de ahogy ott ült a széken, zömök, inkább nehézkes testtel, az embernek az az érzése támadt, hogy valami erő veszi körül, aminek

a fizikai erőhöz semmi köze. K. kevésbé volt fogékony az effajta férfi-kisugárzásra, de utóbb többször is érzékelte, hogy a lelkipásztor sokakra, főként nőkre, mágneses hatással van.

Ehhez képest a beszélgetés nagyon is gyakorlatias volt. Németh Sándor néhány tesztkérdést tett fel, a kérdésekből K. láthatta, vagy láthatta volna, hogy a demokratikus ellenzék szabadság központú és a vallási vezető kinyilatkoztatás központú világképe között, túl azon, hogy a kommunista diktatúrát elutasítják, kevés a kapcsolódási pont. De a lelkész híveinek a támogatása nagymértékben megnövelhette az esélyét annak, hogy a közgyűlés megszavazza a Szabad Kezdeményezések Hálózata társadalmi szervezetté alakulását, igyekezett hát olyan válaszokat adni, amelyekről úgy vélte, hogy egy vallási vezető számára is elfogadhatóak. – Támogatja-e a szervezet a homoszexuális kapcsolatokat? – kérdezte Németh Sándor. Nyilvánvaló volt, hogy a Biblia embere nem várhat más választ, mint az azonos neműek testi kapcsolatának az elutasítását. A kérdés azonban ravaszul volt feltéve, könnyű volt rá liberális válasz adni. – Nem támogatjuk – felelte K. –, de elfogadjuk, mint két felnőtt ember magánügyét. A lelkész undorodó arccal bólintott – Ennyi elég – mondta. K. megértette, hogy a lelkésznek legalább annyira fontos a megegyezés, mint neki. A következő kérdésre K. elmondta, hogy a terhesség-megszakítást mind orvosilag, mind lelkileg károsnak tartják, mindazonáltal úgy vélik, nem lehet elvenni a nőktől a döntés jogát. K. felfogása egyébként ebben a kérdésben eltért a liberális normától. Elutasította, zsarnokinak és a gyakorlatban megvalósíthatatlannak tartotta az abortusztilalmat, de úgy vélte, semmiféle érveléssel nem lehet megkerülni azt a tényt, hogy a terhesség-megszakítás emberi lényt pusztít el. Nem volt merev az álláspontja a halálbüntetés eltörlésének ügyében sem. Úgy gondolta, ezt a kérdést majd a szervezet programjának az elkészítése során kell megvitatni. Németh

Sándor erre is bólintott: az alapelvekben tehát hamar megegyeztek. A lelkes két helyet kért A hit gyülekezete számára a létrehozandó szervezet tanácsában. K. ezt méltányosnak tartotta, hozzátette azonban, megígérni csak azt tudja, hogy a két javasolt személy rajta lesz a jelöltek listáján. Minthogy azonban a résztvevők nem ismerik őket, a megválasztásuk igen bizonytalan. A lelkes jóindulatúan pillantott K.-ra. – Arról én gondoskodom – mondta szelíden.

1988. november 13-án K. legyőzve örökös hajlamát a késésre, már jóval 9 előtt elindult a közgyűlés színhelye, a Jurta Színház felé. Ahogy a Népliget állomásnál kiszállt a metróból, annyi már bizonyos volt, attól nem kell tartani, hogy rendezvény érdeklenségbe fullad: az aluljáró lépcsőin tódultak az emberek – ismerősök és ismeretlenek – a Jurta felé. A sokaság és az újat kezdés izgalma mintha szétfújta volna az előző napok kételyeit. A regisztrált résztvevők száma meghaladta a 990-et, holott a színházban mintegy ötszáz férőhely volt. A színpadról lepillantva K. a nézőtér közepén egy népes csoportot fedezett fel, amely jellegét, állagát tekintve jól elkülönült a lent hullámlzó, szorongó tömegtől. Tömbben ültek, azaz nagyjából egyszerre kellett érkezniük, még a sokaság beáramlása előtt. K.-nak egy pillanatra a pártaktivisták jutottak az eszébe, akik az 1985-ös választást megelőző jelölőgyűlésen betöltötték a Váci utcai Központi Tiszti Ház hatalmas dísztermét, nehogy már az odasereglt egyetemisták és más egyéb civilek jelöltté válasszák Rajk Lászlót. De aztán elhessentette az ostoba gondolatot. Hiszen ezek a hitesek voltak, akik az ő hívására jöttek el a közgyűlésre. Számukat K. 350-re becsülte. Németh Sándor ennél nagyobb számot mondott. Ötszáz embert mozgósított, jelentette ki évekkel később. De elismerte, annál azért kevesebben voltak.

Az átalakulás mellett Magyar Bálint érvelt (a beszédet Kenedi Jánossal együtt jegyezte). A Hálózat nem volt sem koalíció, sem

párt, mondta. Politikai szervezetté kell alakulni, hogy képesek legyünk tárgyalni a „partnereinkkel és a kormánnyal (...) a demokrácia kialakítandó játékszabályairól”. A beszéd túl lépett szűkebb értelemben vett tárgyán. „Sem a gazdasági intézményrendszer, sem pedig a politikai intézményrendszer kialakításában nem számolunk »a harmadik úttal«: nincs sem a szocializmushoz vezető magyar út, és Európából sem vezet út a »kert-Magyarországhoz«.” Az Elvi Nyilatkozat elkerülte a gazdasági berendezkedés kérdését, elődökként pedig nagyrészt olyan mozgalmakat és személyeket sorolt fel, akik ellenfelei voltak a „létező kapitalizmusnak”: Kéthly Annát, Bibó Istvánt, Nagy Imrét. Bálint beszéde ezzel szemben is fordulat volt, akár „modellváltással” meg a „struktúraváltással” szembeszegett szava, a rendszerváltás. A beszéd az „első út” mellett foglalt állást, Nyugat-Európa kapitalizmusa mellett. Ez az állásfoglalás sokkal erőteljesebben jelölte ki az SZDSZ jövőendő útját, mint maga az Elvi Nyilatkozat. Az átalakulás ellen Bába Iván érvelt. Indulatos volt, de erőtlen.

Miszlivetz Ferenc nem kért szót, furcsa is lett volna, ha szervezetté alakulás ellen érvel, hiszen az utolsó napokig részese volt az átalakulás előkészítésének. Helyette Éliás Sára beszélt. Ha a megalkítandó szervezet bírósági bejegyzését kérjük, mondta, jogállamnak ismerjük el az önkényuralmi rendszert. Szavaira K. kérdéssel válaszolt. Vajon a felszólaló sosem kért útlevelet? Pedig ezzel legitimálta az önkényes útlevélszabályokat. A hallgatóság kuncogott. A közgyűlés majdnem egyhangulag támogatta a szervezet megalakulását, ellene mintegy 40-en szavaztak. A parázás indokolatlan volt, a szervezet, amelynek még nem volt neve, a hitesek nélkül is létrejött volna. Puccsnak a szervezetté alakulást már csak az a „törpe minoritás” nevezte, akiket leszavaztak.

A tanács és az ügyvivői testület megválasztására egyetlen szavazással került sor olyan módon, hogy a szavazók a jelöltlistáról

annyi nevet húztak ki, hogy csak harmincöt maradjon, majd közülük kilencnek a nevét beírták a megválasztandó ügyvivők listájára. Egyetértés alakult ki abban is, hogy a demokratikus ellenzék külföldön tartózkodó vezető kerüljenek be a tanácsba, a napi feladatokat ellátó, sűrűn ülésező ügyvivői testületnek azonban csak a hazatérésük után legyenek a tagjai. Így választották meg távollétükben a tanács tagjává Demszky Gábort, Kis Jánost, Tamás Gáspár Miklóst. A szavazás előtt négyen jelezték, hogy nem vállalják a jelölést. Közülük K. leginkább a katolikus Bokor bázisközösséghez tartozó Merza József visszalépését sajnálta. A jelölt azonban elmondta, hogy a hálózatot nemcsak demokratikusabb, de – matematikusként – korszerűbb szerveződési formának is látja, mint a hierarchikus szervezetépítést. A résztvevők további tizennégy nevet javasoltak a jelöltlistára, köztük a hitesek két képviselőjét, Hack Pétert és Mészáros Istvánt. Németh Sándor a szavának állt: a helyszínen jelöltek közül csak ők lettek a tanács tagjai. A szavazás előtt Németh Sándor félrevonta K.-t, és megkérdezte, kik azok, akiknek a megválasztását a tanácsba, illetve az ügyvivői testületbe különösen fontosnak tartja. K. nem akart válaszolni, azzal érvelt, hogy a demokratikus ellenzék ismert alakjait, a szervezet átalakulásának előkészítőit úgyis megválasztják ügyvivőnek. Végül azonban a lelkipásztor szelíd erőszakossága megtörte az ellenállását. A múltba tekintve igen valószínűnek tetszik, hogy a fővárosban alig ismert szekszárdi tanárnő, a Hálózat egyik első vidéki szervezője, Daczi Margit ennek a beszélgetésnek a nyomán lett a tanács tagja. A radikális esztergályost, Vass Istvánt egészen biztosan K. ajánlotta ügyvivőnek. Tetőt Magyar Bálint rosszálló megjegyzéssel nyugtázta. K. mintha ismét régi ismerőse hangját hallotta volna, aki néhány napja kérdőre vonta: – De Feri, hogy tehetél ilyet? Később némelyek azt mondták, Solt Ottiliát az SZDSZ-ben nem szabad túlságosan előtérbe állítani, mert kérlelhetetlensége elriasztja a párttal rokon-

szenvezőket. Az alakuló közgyűlésen Ottilia 590 szavazatot kapott, a legtöbbet a megválasztott ügyvivők közül.

Végezetül az új szervezet nevééről kellett döntenie. Hosszas vita után egy sebtében felállított bizottság hat javaslatot terjesztett a közgyűlés elé: Szabad Polgárok Szövetsége, Szabad Kezdeményezések Szervezete és így tovább. Volt olyan javaslat, amely mindent belesűrített volna a névbe: Magyar Demokraták Radikális Szövetsége. Egy felmérő szavazás után két javaslat maradt talpon: Radikális Demokraták Szövetsége és Szabad Demokraták Szövetsége. A névválasztás irányzatválasztás is volt, az első megoldás az új szervezetet a polgári radikalizmus hagyományához kötötte volna, a második a német szabaddemokraták mérsekelt, inkább konzervatív liberalizmusához. Délutánra a résztvevők létszáma a felére apadt, elsősorban a liberális értelmiség unta meg a hosszúra nyúlt vitát, a hitesek azonban fegyelmetlen a helyükön maradtak. K. úgy emlékezett, hogy a szabad demokraták név, a hitesek támogatásával 3 a 2-höz arányban nyert a radikális demokratákkal szemben. A jegyzőkönyv tanúsága szerint azonban a különbség korántsem volt ilyen nagy, a radikális jelző 214, a szabad 262 szavazatot kapott. Minthogy a hitesek egységesen szavaztak, de a szabad demokraták megoldásra nemcsak ők szavaztak, a számok azt mutatják, bármekkora volt is a reggeli létszámuk, a hitesek közül is sokan elhagyták a Jurát, ha aránylag kevesebben is, mint a nem-hitesek. K. a radikális demokraták elnevezés mellett volt, úgy érezte a saját csapdájába esett, az általa segítségül hívottak szavazták le. Idővel azonban belátta, hogy a szabad demokraták jobb név, mint a radikális demokraták lett volna.

Az SZDSZ megalakulásának a napja mégsem volt K. számára felhőtlen sikertörténet. A televízió nagy nézettségű magazinműsora, A Hét az új szervezet – valójában párt – alakuló közgyűlésével foglalkozott, az SZDSZ-t K. képviselte. – Polgá-

ri demokráciát akarnak? – kérdezte a műsorvezető, Aczél Endre ellenségesen. K.-nak a nyelvén volt, hogy kérdéssel válaszol: – Miért? Van más demokrácia? Ma Aczél Endre, a liberális, baloldali újságíró bizonyosan azt válaszolná: nincsen. Akkor azonban a polgári demokrácia még szitokszó volt, a burzsoá restauráció, sőt az ellenforradalom szinonimája. K. nem mert a zsenge párt nevében kiállni a polgári demokrácia mellett, jelző nélküli demokráciáról hebegett valamit – aztán megverten, önmagát átkozva tántorgott ki a felvétel helyszínéről.

1989. március 19-én volt az SZDSZ programalkotó közgyűlésének első vitanapján, a Corvin moziban Hack Péter komor arccal lépett oda K.-hoz. – Ha ez így marad – mondta –, akkor elhagyjuk a közgyűlést, megszakítjuk a kapcsolatot az SZDSZ-szel. Lassanként derült ki, arról van szó, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló programtéziseknek az a része, amelyet Göncz Árpád írt, felbőszítette a hiteseket. Véleményük szerint ugyanis az író nem ítélte el kellő eréllyel, hogy a katolikus egyház „némán asszisztált” a zsidóüldözéshez, 1956 után pedig kolaborált a kommunista rendszerrel. A hitések ebben az időben sokkal nagyobb súlyt képviseltek az SZDSZ-ben, mint Göncz Árpád. Köztudott, a későbbi köztársasági elnököt Antall József javasolta erre a méltóságra, az SZDSZ-ben Mécs Imre jelentkezett államfőnek, de felmerült dr. Dornbach Alajos ügyvéd neve is. (Göncz mondhatni a maga erejéből, a lenyűgözően hiteles elnöki megszólalásaival lett utóbb az ország legnépszerűbb politikai személyisége.) A párt legaktívabb tagjai között ebben nagy számban voltak hitések. K. rémülten ígérte meg tehát, hogy továbbítja a gyülekezet kifogásait a program szerkesztőinek, Magyar Bálintnak és Pető Ivánnak. A programnak ezt a fejezetét végül Hack Péter, Iványi Gábor, Mészáros István és Németh Sándor fogalmazta meg, Göncz neve csak a program bevezetőjének szerzői között fordul elő.

A hitések kifogásaival K. részben, de csak részben, egyetértett. De el kellett (volna) gondolkoznia azon, nem jelent-e komoly veszélyt egy pártra, amely egyébként a vallást magánügynek tekinti, és távol kívánja tartani a politikától, hogy elhatározásait olyan döntések befolyásolják, amelyek a párt szervezetein kívül, egy vallási közösségben születtek meg.

Dél-Afrika

Cape Town, rokonok

Az ENSZ 2001 kora őszen rasszizmusellenes világkonferenciát rendezett Dél-Afrikában, Durban városában. A kormányküldöttségek tanácskozását a civil szervezetek fóruma előzte meg. Ezen vett részt a Magyar Helsinki Bizottság két képviselője.

K.-nak magáncéljai is voltak az utazással: a konferencia után a rokonaival akart találkozni Dél-Afrikában. Csakhogy nem tudott róluk semmit. A nagyszülei a hajdani Oroszországból, a mai Lettország területéről kerületek 1909-ben Szegedre. A nagymamája nemegyszer emlegette a bátyját, aki eladta a szülei dvinszki, németül dünaburgi (ma: Daugavpils) házát, hét – akkor még élő testvér – közös tulajdonát, majd 1926-ban a családjával együtt kivándorolt Dél-Afrikába, azzal a homályos ígérettel, hogy kinek-kinek kifizeti a maga részét, ha az új országban egyszer majd egyenesbe jött. A nagymama, leánykori nevén Chassia Zeldin, Zocherként emlegette a fivérét, K. magában „a gonosz Zakariás bácsinak” nevezte el, ez illett leginkább ahhoz a népmesei hangulathoz, ahogy a nagymamája a testvé-

re álnokságát ecsetelte. Pénz persze nem jött, jött ellenben Cape Townból, éppen az ötvenes évek legelején néhány fénykép: az egyik Zakariás bácsit ábrázolta szmokingban, oldalán a nagyesztélyibe öltözött feleségével, a másik egy népes családot, az előtérben egy csokornyakkendő kislánnyal, hátrébb Zakariás bácsival, még hátrébb hatalmas virágcsokrokkal. Nyilvánvaló volt, hogy családnak huszonöt év alatt sikerült egyenesbe jönnie. K. tudta, hogy a nagymama húgának a leszármazottai Törökországban élnek, a nővérének az unokája pedig Texasban lakik: velük K. korábbi utazásai során személyesen is megismerkedett. E-mailjeire azonban csupa negatív válasz érkezett: a dél-afrikai rokonokról évtizedek óta nem hallottak. Az interneten K. talált néhány Zeldin vagy Seldin nevű embert, de valamennyien Amerikában éltek. Megkapta viszont egy londoni történész, Saul Issroff professzor címét, aki a dél-afrikai zsidóság múltjával s azon belül családtörténettel is foglalkozott. Az első visszajelzés ismét negatív volt, pedig a durban konferencia kezdetének időpontja vésszesen közeledett. Egy napon, már augusztus közepén, a londoni professzor ismét jelentkezett. Most kapott egy e-mailt, írta, az ausztráliai Perth-ből, egy bizonyos Eli Rabinowitztól, aki a saját, eredetileg dél-afrikai családja történetét kutatja, ebben említi, hogy az anyai nagyapját Issocher Zeldinnek hívták. Vajon nem ő-e az a rokon, akit K. keres? K. nyomban küldött egy e-mail Ausztráliába, mellékelte hozzá a fentebb leírt képeket is. Meglepett, szinte méltatlankodó válasz érkezett: „Honnan szerezté meg a Jerry Zinn barmicvóján készült képet, továbbá a nagyszülei képét?” A méltatlankodás azonban csak egy pillanattig tartott. A következő e-mailben Eli felsorolta anyai nagyapjának összes leszármazottját.

(K.-nak erről egy másik mesészerű történet jutott az eszébe. 1945 májusában K. nagymama, aki néhány héttel korábban érkezett vissza Szegedre az ausztriai munkatáborból, egy orosz tiszt-

tel tért haza a piacról. Az orosz hadnagy épp egy magyar nőt hajkurászott. A nagymama oroszul leteremtette, az orosz elképedt, aztán még jobban elképedt, mert a szóváltásuk során kiderült, hogy a harcias hölgy a nagymama. Ettől kezdve David rendszeresen járt hozzájuk, legközelebb a csinos vajdasági lányt próbálta meghódítani, akinek a hatéves K.-ra kellett vigyáznia. David szerette volna, ha K. kimegy a szobából, a lány ellenben sikított, hogy „ki nem menj!”. David erre egy orosz újságot nyomott K. kezébe, olvassa azt, ne figyeljen rájuk. Pedig K. még magyarul sem tudott olvasni. Aztán szerencsére bejött a nagymama, és David lenyugodott. Nagy a valószínűsége, hogy K. nagymamája Issocher fiára bukkant rá a szegedi piacon.)

Issocher kivándorlásakor a két fia Lettországra maradt. csak a lányok tartottak az apjukkal. A Zeldin nevet így Dél-Afrikában senki nem vitte tovább, feledésbe is merült, holott 1958-ban bekövetkezett haláláig Issocher Cape Town egyik legismertebb ékszerésze volt. Az unokákat Bergernek, Zinnnek, Spillernek, Rabinowitznak hívják. K. megtudta, hogy Zakariás bácsi révén tizenöt másod-unokatestvére van.

K. eredetileg úgy gondolta, hogy először Durbanbe megy, részt vesz az NGO-Fórumon, majd visszafelé jövet látogatja meg a Cape Town-i rokonokat. Csakhogy újabb e-mail érkezett, ezúttal Solly Bergertől, Eli unokatestvérétől. Cape Town legrégebbi zsidó hitközsége, az úgynevezett Garden Shul augusztus 30-án ünnepli a fennállásának 160. évfordulóját, mint a hitközség elnökhelyettese ő is beszédet mond, szeretné, ha K. ott lenne. Másnap, pénteken este pedig Phyllis Zinn (aki a családi csoportképen a barmicvóját ünneplő öccse, Jerry mellett áll), lakásában lesz péntek esti vacsora, az egész rokonság reméli, hogy K.-t vendégül láthatják. Minderre nem lehetett nemet mondani.

K. zsidó tárgyú könyveket vitt ajándékba a rokonoknak, köztük a középkori Majmuni-kódex hasonmás kiadását, amelyet

valaha ő szerkesztett az Európa Könyvkiadónál, tovább néhány üveg kóser bort. Nehéz csomagjaival alig akarták felengedni a repülőre. A johannesburgi repülőtéren a perth-i Eli nővére, Riva várt rá. Beültek az asszony BMW-jébe, a magas kőkerítéssel körülvett ház vasrácsos kapuját Riva távirányítóval az autóból nyitotta ki, a kocsi begördült az udvarra, és megállt Riva férjének a Mercedese mellett. Minden úgy volt, ahogy az útikönyv leírta: megérkeztek a város észak negyedébe, a fehér középosztály gettójába. A szomszéd ház előtt egy fekete kertész söprögette a leveleket, Rivának egy fekete szobalány nyitott ajtót. Ellentétben az anyai nagyapja leszármazottaival Zakariás bácsi leszármazottai nem értelmiségiek voltak, hanem kereskedők. Riváéknak ágyneműboltjuk volt Johannesburg belvárosában. Semmiképpen sem tartoztak az igazi gazdagok közé, társadalmi helyzetüket tekintve úgy éltek, mint egy terézvárosi kereskedő az 1930-as években. Az ajándékokon kívül K. egy emléktárgyat is hozott magával, pusztán megmutatás céljából: egy kis ezüstkannalat, amelybe oroszul volt belevésve: Lilikének Zoher bácsitól, 1910. Vagyis K. édesanyjának a születésekor még eleven volt a kapcsolat Szeged és Dvinszk között. K. magához vette a kanalat, hogy megmutassa Barbarának, Riva unokatestvérének is. Amikor visszaértek Riváék házába, K. nem találta a kanalat. Barbara sem találta, nem maradt a kocsiban sem, nem került elő soha többé. – A nagyapja – mesélte Riva –, állítólag mindig magánál tartott egy zacskó gyémántot. Amikor meghalt, az egész család azt kereste, de a zacskó, ha létezett egyáltalán, szőrénszálán eltűnt. Mint most a kanál. K.-nak a nyelvén volt, hogy szóba hozza a házneladás ügyét, de aztán visszafogta magát.

Később benéztek Riva üzletébe, aztán elmentek egy olasz kisvárosnak berendezett szórakoztató központba, ahol enni és játékgépezni is lehetett. K. nem szerette a játékgépeket, mert nyerni sosem nyert, veszteni pedig utált. Riva azonban rátukmált

valami aprót, azt gyorsan elvesztette, újabb próbálkozásra már nem volt hajlandó. Riva ellenben nem tudott leválni a gépről, látszott rajta, hogy rendszeresen gépezik. Unalmában K. a plafont nézte, amelyen olasz báránnyelűk úsztak. Aztán megváltozott a világítás, a plafonon kigyulladtak a toszkán ég csillagai. Másnap K. az egész napot a két unokanővérrel töltötte, különböző turistalátványosságokat néztek meg, félmeztelen zulu harcosok törzsi táncot jártak, a turistákat is berángatták a körbe, aztán néhány rand ellenében együtt fényképezkedtek a három öregedő zsidóval. K. megkedvelte az újdonsült rokonait, és úgy érezte, azok is kedvelik őt.

Este Cape Townban Solly Berger várta a repülőtéren. Sally is kereskedő volt, de nem látszott különösebben sikeresnek, inkább félbemaradt értelmiséginek tetszett. Hamarosan el is mondta, egyetemre járt, vegyésznek készült, de aztán nem lett belőle az. Egyetemista korában apartheidellenes röpcédulákat osztogatott, egyszer letartóztatták. Akkor az apja megfenyegette, ha nem hagyja abba a politizálást, a továbbiakban nem finanszírozza az egyetemi tanulmányait. Amikor megnyílt a holocaust múzeum, méghozzá közvetlenül az ő zsinagógája mellett, eljött Mandela elnök, és megköszönte a zsidóságnak, hogy történelmi tapasztalatai alapján támogatta a harcot az apartheid ellen. Az apartheidellenes mozgalom ügyében indított perek fehér vádlottjai között és a védők között is sok volt a zsidó, igaz, voltak zsidók az ügyészek között is. Johannesburgban K.-nak az a benyomása támadt, a zsidó középosztály az apartheid idején nagyobb biztonságban érezte magát. A kivándorlás mindennapos téma lett, a tizenöt unokatestvér közül öten már elhagyták Dél-Afrikát.

Napközben K. járkált a városban, a Jó Reménység kastély udvarán végignézte a brit példát követő őrségváltást, végigment a hegyoldalban felfelé kapaszkodó muzulmán negyed utcáin, de leginkább a télvégi napsütést meg a tenger felől fújó szelet él-

vezte. Esténként pedig jókat beszélgetett Sollyval. Csütörtökön mégis kínosan érezte magát a Garden Shulban. Hiába mondta meg Sollynak előre, hogy még a héber betűket sem ismeri, a rokon mégis megdöbbsen a járatlanságán. – Úgy látom, jó régen nem voltál zsinagógában – mondta rosszállóan. Pedig az évfordulós ünnepség, a Solly megnyitóját követő beszéd, amelyet a Cape Town-i egyetem történészprofesszora, Howard Phillips tartott, megkapóan érdekes volt. A Zeldin-család elhatározása korántsem volt egyedi. Az 1920-as években a balti államokból, elsősorban Litvániából, de Lettországból is nagyszámú zsidó bevándorló érkezett Dél-Afrikába. A kormányzat, részben a nácizmus hatására is, meg akarta állítani a zsidó bevándorlást. Az ázsiai bevándorlás visszaszorítása érdekében törvény mondta ki, hogy csak olyan csoportok bevándorlása engedélyezhető, amelyek anyanyelvükként európai nyelvet beszélnek. Egy újabb rendelkezés kinyilvánította, hogy a jiddis nem európai nyelv. A kormányzati ellenállás azzal párosult, hogy a brit módra asszimilált zsidóság nem akarta befogadni a nagy tömegben érkező kelet-európai zsidókat. Az utóbbiak viszont, nem tekintették hithű zsidónak az asszimilánsokat, akik nem követték például az öltözködési hagyományokat. Az új bevándorlók új zsinagógát építettek maguknak, a Garden Shul a régebben letelepedett közösség otthona maradt. A professzor felolvasta a Londonban, még a 19. században közzétett pályázati kiírást: a hitközség rabbit keresett a Garden Shulba. A rabbinak, egyebek közt, hetenként irodalmi szintű, angol nyelvű szentbeszédet kell mondania. A kötelmeket végül így foglalja össze a kiírás: Vagyis kifogástalan angol gentlemant keresünk, aki izraelita vallású.

Péntek este Cecil és Phyllis Jowell (született Ph. Zinn) otthonában gyűlt össze a család. Jowellék láthatóan sokkal jobb módúak voltak, mint Solly, asztalfőn mégis Solly ült, valószínűleg ő ismerte legjobban a rituális előírásokat. A vacsoránál je-

len volt Isocher két lánya, a 87 éves Annie Zinn, a háziasszony édesanyja, meg a 86 éves Yetta Lindenbaum. Ott volt K. öt Cape Townban élő másod-unokatestvére, a házastársaik és részben a gyerekeik, továbbá a perthi Eli felesége, aki éppen hazalátogatott a szülővárosába. Amikor már a kávénál tartottak, Solly szóba hozta, hogy az újsághírek szerint a durbani konferencia Izrael megőrzésére készül. Sajnos az új elnök, Thabo Mbeki, mintha megfélemezett volna arról a baráti viszonyról, amelyet Mandela alakított ki a zsidó közösséggel. K. zavartan feszengett. Egyáltalán nem volt boldog, hogy a barátságos Cape Townból Durbanbe kell utaznia.

Miután asztalt bontottak, Annie néni félrehívta K.-t. A két nagynéni közül Yetta, akinek német férje volt, tökéletesen beszélt németül, Annie németje a német és a jiddis keveréke volt, ahogy K. nagyanyjéé is. Annie, a hangját lehalkítva elmesélte ugyanazt a történetet, amit K. a nagymamájától annyiszor hallott. – Az apám eladta a családi házat – mondta –, de az árából nem adott a testvéreinek. K. megsimogatta Annie néni kezét: – Régen volt, most már nem érdekes. Annie néni azonban a fejét rázta: – Ez nem volt szép! Das war nit sén.

Durban, politika

A péntek esti vacsora másnapján, 2001. szeptember 1-jén, szombaton K. – rokonai csendes rosszállásától kísérve – repülőgépre szállt, és hamarosan megérkezett oda, ahová Budapestről elindult: Durbanbe, a rasszizmus, az idegengyűlölet és az intolerancia elleni világkonferencia színhelyére. A konferencia, mint a legtöbb efféle ENSZ-rendezvény, két részből állt. Augusztus 28-tól szeptember 3-ig tartott a nem-kormányzati szervezetek tanácskozása, augusztus 31-től szeptember 8-ig pedig a kor-

mányok ENSZ-delegációinak ülése. A nem-kormányzati szervezetek, (az NGO-k) Fórumán 3000 szervezet 8000 küldötte volt jelen, az ismert emberi jogi szervezetek képviselői mellett a Muzulmán Liga, az Arab Liga országai civil (vagy ál-civil) szervezeteinek delegáltjai

K. a Helsinki bizottság vezetőjeként meglehetősen sokat utazott külföldre. Ha kellett, előadott (ez volt a jobbik eset), ha nem kellett, tisztességesen végigülte, végigszundikálta a konferenciákat. Moszkvában egyszer kis híján börtönbe került, mert nem volt rendben a vízuma; míg a tranzitváró padjára kuporodva a felsőbb szintű döntésre várt, leginkább azt sajnálta, hogy a gyér orosz tudásával nem tudja elmagyarázni az intézkedő határőrtisztnek, hogy pontosan egy börtönlátogató program keretében érkezett Oroszországba, és ha szorongva is, tulajdonképpen örül, hogy esetleg alulnézetből ismerheti meg az orosz tyurmát.

A Magyar Helsinki Bizottság folyamatosan figyelemmel kísérte a menekültek helyzetét, az etnikai diszkrimináció jeleit a rendőri eljárásokban, a büntetés-végrehajtásban: ezek a témák a világkonferencia napirendjén is ott szerepeltek. A bizottság költségvetésébe azonban semmiképpen sem fért bele a drága repülőjegy Durbanbe. Végül egy regionális civil szervezet, a Roma Jogok Európai Központja segített. A központ vezetője, a bolgár Dimitrina Petrova arra törekedett, hogy Európa legnépesebb és legsúlyosabban diszkriminált etnikai kisebbségének az ügyét Durbanben olyan delegáció képviselje, amely már a létszámával is figyelmet kelt. Ötven fő kiutaztatására kért tehát fedezetet a Ford Alapítványtól. Ebbe a keretbe kényelmesen befért a Helsinki két munkatársa is. K. a 90-es évek elején ismer-te meg Dimitrinát, és nyomban beleszeretett. Sokan voltak így ezzel: mindenki beleszeretett, aki nem kezdte azonnal gyűlölni. A szerelemnek és a gyűlöletnek azonos volt az alapja: Dimitrina

megkerülhetetlen, ragyogó jelenléte, minden megszólalásának, sodró, karizmatikus ereje. K. rajongása Dimitrina férjére is kiterjedt. Kraszimir Kanev a Bolgár Helsinki Bizottság vezetője volt: K. kevés hozzá hasonlóan okos, felkészült, mindenre odafigyelni képes embert ismert. Személyes sértésnek vette, hogy ez a két annyira egymáshoz illő, egymáshoz méltó ember mégis elvált. Viszont ez volt az előzménye annak, hogy Dimitrina Budapestre költözött. Senki más nem tudta volna meggyőzni a Ford Alapítványt, hogy ilyen nagyvonalúan támogassa a dél-afrikai utazást. (Dimitrina egyébként nem csatlakozott a küldöttség-hez; tudta, ha ő is ott van, ő kerül a figyelem középpontjába. Helyette egy roma származású cseh jogász, Anna Červeňáková lett a delegáció szószólója.)

A lengyel közvéleményt a legnagyobb példányszámú lengyel napilap, az Adam Michnik szerkesztette Gazeta Wyborcza munkatársa, a szamizdatos múltú (s egyébként vallását gyakorló zsidó) publicista, az Európa-szerte ismert Konstanty Gebert tudósította nap, mint nap a durbani eseményekről. A magyar sajtót ezzel szemben csak amúgy féloldalas módon érdekelte, mi történik a déli féltekén. Az Indiai-óceán partján fekvő városban a rasszizmus elleni harc jegyében Izrael-ellenes és antiszemita tüntetések zajlottak le, az NGO-Fórum Nyilatkozata pedig Izraelt népiértással vádolta. Lovas István nem palástolta ujjongását. „Az izraeli lapok – írta publicisztikájában (*Magyar Nemzet*, 2001. szeptember 8.) – fájlalják, hogy Izrael egyedül és elszigetelve áll a világban. A magyarországi antiszemitázók éppúgy elszigetelődve állnak. Durban utolsó imaszövegüket is kihúzta a lábuk alól.” A publicista úgy tesz, mintha az egyetértés Izrael ügyében általános lett volna. Néhány hazai jogvédőn és újságírón kívül kizárólag Tom Lantost említi, mintha egyedül ő tiltakozott volna a Nyilatkozat szövegezése ellen. Valójában a konferencia főtitkára, Mary Robinson, az Ír Köztársaság korábbi (katolikus)

miniszterelnöke, majd az ENSZ emberi jogi főmegbízottja, (akit izraeli oldalról sokszor palesztinparti elfogultsággal vádoltak), volt az első, aki már a dokumentum elfogadását megelőző napon, szeptember 2-án arra szólította fel az NGO-kat, hogy ebben a formában *ne* fogadják el a Nyilatkozatot. Az Izraelre vonatkozó szakaszok, figyelmeztette a Nyilatkozat támogatóit, jelentős mértékben csökkentik az esélyét annak, hogy az ENSZ közgyűlés a magáévá teszi a civil szervezetek ajánlásait. Ez így is történt, nem is történhetett másképp, hiszen az ENSZ 1975-ös határozatát, amely a cionizmust rasszizmusnak minősített, és amelyet 1975-ben a kommunista országok (köztük természetesen Magyarország) valamint a harmadik világ szovjetbarát országai szavaztak meg, a szovjet birodalom összeomlása után, 1991-ben hatályon kívül helyezték.

Az sem igaz, hogy a konferenciára érkezett NGO-k egységesen támogatták Izrael elítélését. A nagy nemzetközi szervezetek, így az Amnesty International, a Human Rights Watch, a jelenlévő kelet- és közép-európai civil szervezetek, továbbá az Emberi Jogok Határok Nélkül, a Jogászbizottság a Polgári Jogokért, az Orvosok Határok Nélkül, összesen 94 szervezet elhatárolta magát a Nyilatkozattól. Elsősorban tartalmi okokból, de azért is, mert a dokumentum keletkezésének a folyamata átláthatatlan volt, a szöveg folyamatosan változott, a vitát korlátozták, a véglegesnek nevezett változatról pedig a küldöttek nem is szavaztak. Igaz, a Nyilatkozatnak hatalmas támogatója is akadt: Fidel Castro. A Massimo Lider nemcsak a palesztinokat sújtó népirást ítélte el, hanem az észak-amerikai telepeseket is, akik a keleti parttól nyugat felé vonulva megfosztották az indiánokat földjeiktől, ahol évezredek óta laktak. (A spanyol hódítókról nem szólt.) Egyértelművé tette a követelést: a szuperhatalomnak vissza kell fizetnie különleges tartozását az afro-amerikaiaknak, a rezervátumokban élő indiánoknak, valamint azoknak a mil-

lióknak, akik Latin-Amerikából és Karib-tenger térségéből vándoroltak be az Egyesült Államokba. A durban sportpálya lelátóin összegyűlt tömeg odaadó ünneplésben részesítette Castrót, az igazi demokrácia bajnokát. Vajon a *Magyar Nemzet* publicistája lélekben velük ünnepelt?

Kár volt az NGO-nyilatkozatért. A szöveg ugyanis szokatlan élességgel ítélte el a cigányellenességet, mint a rasszizmus speciális formáját, kikelt a cigányok megbélyegzése, diszkriminációja ellen. A szöveget Dimitrina Petrova szervezete készítette elő, elfogadását az augusztus 29-i roma-nap sikere tette lehetővé. A roma identitás – így a szöveg – transznacionális jellegű: az ENSZ ismerje el, hogy a romák *nem területi nemzetet* alkotnak. Nem kevésbé hevesen foglalt állást a Nyilatkozat a szexuális orientáción alapuló diszkrimináció ellen. A nyilatkozatnak ezekről a vonatkozásairól Lovas olvasói nem értesülhettek. De nem értesülhettek róluk azok sem, akik a nyilatkozatról írott bírálatokat olvasták. Akár Lovast olvassuk, akár Tom Lantost, akár mindkettejüket egyszerre, azt kell hinnünk, hogy Durbanben másról se volt szó csak Izraelről meg a palesztinokról.

A legkeményebb bírálatot azonban a durban nyilatkozatról nem Tom Lantos írta, hanem Arch Puddington. (A cikk magyarul is megjelent a *Múlt és Jövő* 2001/4. számában.) A nyilatkozat érdemeivel Puddington sem foglalkozik. Példálózva felsorolja azonban, ami hiányzik belőle. A nyilatkozat szerzői elítélik a cionizmust, elítélik az iszlámellenességet, de egy szavuk sincs a tálibokról, akik Afganisztánban bíróság elé állítják a keresztény hittérítőket. Nincs kifogásuk az ellen sem, hogy a szudáni kormány háborút folytat az ország nem muszlim lakossága ellen. Elítélik – helyesen – az orosz kormány Csecsenföldön elkövetett súlyos jogsértéseit, de egy szavuk sincs az ellen, hogy Robert Mugabe, Zimbabwe elnöke előzi országából a nemzedékek óta ott élő fehér farmereket. Ezekkel a jogsértésekkel mint-

ha Lovas Istvánnak se volna baja. Pedig Puddington nem holmi megveszekedett liberális, hanem a Freedom House kutatási igazgatója, egykor a Szabad Európa – Szabadság Rádió New York-i szerkesztőségében Lovas kollegája és barátja. K-t, a rádió stúdiójában, Kéri Tamás szerkesztő szobájában Lovas mutatta be Puddingtonnak. – Konzervatív felfogású publicista – mondta róla Lovas nagy elismeréssel –, de kevesen ismerik nála jobban a munkásosztály helyzetét a kommunista munkásállamokban. Akkoriban Lovas az amerikai zsidó neokonzervatívok folyóiratát, a *Commentary*-t ajánlotta K. figyelmébe. K.-t nem győzték meg az elolvasott cikkek, de az érvelés színvonala benne is tiszteletet keltett. A Freedom House az átalakulás folyamatát követte nyomon a volt kommunista országokban. Lovas, állítása szerint, tíz év alatt 51 cikket írt róluk. 2001-ben azonban megváltozott a véleménye: nem tudta elfogadni, hogy a szervezet értékelése szerint Magyarországon, ha kis mértékben ugyan, de nőtt a korrupció, és hogy az Orbán-kormány idején az ország valamivel rosszabb osztályzatot kapott, mint korábban. Szerinte ez annak a következménye, hogy a Freedom House újabban a liberális Charles Gáti professzort alkalmazza szakértőként. Véleménye később még inkább elutasító lett. A Freedom House ugyanis 2007-ben is fenntartotta, hogy Magyarország szabad ország. Puddington ma is konzervatív. Lovas ellenben, akármit képzelnek róla olvasói, már rég nem konzervatív. Eből nem is csinál titkot: „A valódi baloldal ma sok helyen közös ellenfelekkel és folyamatokkal harcol” – írta Tóth Gy. Lászlóhoz intézett nyílt levelében 2006. november 30-án. Lovas értelmezése szerint a magyar jobboldal szövetségesei nem Sarkozy, Berlusconi és Merkel, hanem Schröder (a nyílt levél megírása idején a Gazprom berlini ügyvédje), Chavez, Venezuela örökös elnöke (Fidel Castro legjobb venezuelai tanítványa) és a mexikói López Obrador, aki választási veresége után „legitim elnök-

ké” kiáltotta ki magát. Lovasnak igaza van. A magyar jobboldal Amerika-ellenes, piacgazdaságellenes, demokráciaellenes. Ebben különbözik mind a nyugati jobb-, mind pedig a nyugati baloldaltól.

Durbanból hazafelé jövet a johannesburgi átszállásra várva a roma delegáció egy csoportja kiment sétálni a városba. Váratlanul késekkel felfegyverzett kamaszok vették körül őket, a táskákat követelték. Senki sem hozott magával jelentősebb értékeket, így a rablás következményei nem voltak tragikusak. Akkor azonban az egyik lány felkiáltott: – A táskámban van az útlevelem és a repülőjegyem. A társaság nekilódult, hamarosan utolérték a rablókat: – Give me back or I kill you. (Add vissza, vagy megöllek.) A fenyegetés hitelesnek tetszett, a rablók eldobták a táskákat, és elrohantak. Védekezésre képes demokrácia: ezzel a jelszóval hirdette magát a német Alkotmányvédelmi Hivatal, miközben keményen fellépett a jobb- és baloldali szélsőségek ellen. Ha a demokratikus jogállam nem képes megvédeni a polgárait, talán a fenyegetett közösségeknek kell képessé tenniük magukat a védekezésre.

A tiszzaeszlári vérvád-per óta – a vád koronatanújának a neve után – Sarf Móricnak szokták nevezni a zsidógyűlölő zsidókat. – Te, kis Sarf Móric, mondják az anyák a gyerekeknek, ha zsidóznak jön haza az óvodából. Az óvodások aztán kinövik ezt a korszakukat. De van, aki úgy marad.

Hol forog az igazság?

Dr. S. János ügyében az igazság nem látszik fennforogni: a Beszélő 5-6. számában, 1982 őszén jelent meg egy írás ezzel a címmel egy vidéki jogtanácsosról, akit először a KISZ-ből zártak ki, mert a megyeszékhelyre látogató francia ifjúkommunistáknak azt mondta, hogy Magyarországon nem érvényesülnek az alapvető szabadságjogok, majd rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették, mert nem-kíváncsi véleményének adott hangot „internacionalista kapcsolatainkról”. Egyúttal megfosztották kelet-európai útlevelétől, majd pedig megtagadták bejegyzését az ügyvédi kamarába, mert a kamara megyei elnöksége – mint az elutasítás indoklásában írták – az ehhez „szükséges feddhetlenséget nem látja fennforogni”. A cikket szerzője Dr. Zöld Marci néven írta alá, a tréfás álnév Dalos Györgyöt takarta, a német földön ma jól ismert író, akiről a Magyar Nemzet olvasója, a HírTv nézője, ha egyáltalán, legfeljebb annyit tud, hogy valaha maoista volt, tehát nyilván valamilyen különösen megátalkodott szuperkommunista. S. János, aki a saját bőrén tapasztalta meg, hogy mennyire puha a puha diktatúra, egyre szorosabb kapcsolatba került a demokratikus ellenzékkel. A „pesti” ellenzékiek közül leginkább talán éppen K. kedvelte meg S. Jánost. K. mint afféle amatőr jogász, mindig is fogékony volt a jogászai gondolkodás csürcsavarjaira, S. János pedig ontotta az agyafűrt ötleteket. Ráadásul hajdani középiskolás színjátszóként megállni se bírta, hogy ne játssza el a jogeset szereplőit: a hanghordozását meg a testtartását változtatva pillanatok alatt megjelenítette a bírót, az ügyészt, a vádlottat meg a védőt. 1988 tavaszán K. meg S. együtt hozta létre a Független Jogvédő Szolgálatot, az első, hivatalosan persze még nem bejegyzett civil jogvédő szervezetet

Magyarországon, amelynek alapító nyilatkozatában az is benne volt, hogy a szolgálat szembeszáll a jogellenes jogszabályokkal. Egy híres csacsi ügyvéd, akiből aztán egy darabig nagy közjogi méltóság is lett, tátott szájjal rázta a fejét: hogy lehetne már egy jogszabály jogellenes. Aztán ősszel K. meg S. együtt keresett helyiséget a megalakítandó pártjuknak, meg is találták a kedvükre valót néhány méterre a Rákóczi tértől. Ebben az időben S. az egyik fővárosi építőipari vállalat jogtanácsosa volt. A vállalat az újszülött vállalati törvény alapján eladta sokemeletes munkásszállását. Az akkor még természetesen szocialista kerületi tanács lapja örömmel nyugtázta, hogy a tranzakció javítani fogja a IX. kerület etnikai összetételét: *ria, ria, mehetnek vissza a fővárosi építőipar cigány segéd munkásai Borsodba munkanélkülinek.* Mert a rasszizmust azért nem a rendszerváltás és nem a Jobbik találta fel. A bevételből a vállalat, amely termeléssel már alig foglalkozott, márványpadlós, bőrfoteles igazgatósági épületet rendezett be, K. és S. itt írta az SZDSZ első alapszabályát. Néhány nap múlva meg is alakult a Szabad Demokraták Szövetsége. 1994-ben pedig S. a poraiból megelégedő Magyar Helsinki Bizottság munkatársa, első ügyvédje lett.

1994-ben S. szenvedélyesen ellenezte, hogy az SZDSZ koalícióra lépett az MSZP-vel. A koalíciót K. is rossz lépésnek tartotta (bár végül megszavazta). De S. csalódása az SZDSZ-ben nem az 1994-es koalíciókötéssel kezdődött, még csak nem is a Tölgyessy elnöksége körül kialakult belső pártviszályal. Valószínű, hogy a csalódottság hangulata már 1990 körül kialakult, ahogy más régi ellenzékiekben is. Az SZDSZ – helyesen – óvakodott attól, hogy afféle veteránpárt legyen. Mégis sokaknak rosszul esett, hogy a rendszerváltás után az ellenzéki érdekek egyre kevesebbet számítottak, a képviselőjelöltek listáján előbbre kerültek olyanok, akiknek a szakmai híre tekintélyesebbé tette a listát, de 1988 előtt óvakodtak attól, hogy túlságosan közeli kapcso-

latban kerüljenek lefeketedett ellenzékiekkel. K. rosszkedvűen érzékelte, hogy az SZDSZ vezetőit idegesíti S. akadékoskodása. Azt azonban ő is nehezen emésztette meg, hogy S. később, már a Helsinki bizottság irodájában sértődötten agitál a jobb-oldal mellett, sőt a mit sem sejtő külső munkatársakat letámadja, miért nem szeretik jobban Orbán Viktort. Ismerősei gyakran szemrehányást tettek K.-nak, miért tűr meg a liberális jogvédő szervezetnél egy munkatársat, aki a *Demokratába* és a *Magyar Nemzetbe* írt cikkeiben rendszeresen gyalázza a „nemzetietlen liberalizmust”. K. azzal érvelt, nem akar úgy eljárni, mint az egykori megyei tanács, ahonnan a politikai nézetei miatt távoztatták el S.-t, noha a munkájában nem találtak kifogásolni valót. Egy alkalommal S. egy ügyet ismertetett a *Demokratában*, egekbe dicsérve az ügyvédet, aki honorárium nélkül képviselte egy koholt vádak alapján kivégzett 56-os felkelő perújrafelvételének az ügyét. Csak azt felejtette el megemlíteni, hogy az ügyvéd ő maga volt, hogy az ügyben, K. egyetértésével, mint a Helsinki bizottság ügyvédje járt el, hogy munkájáért a bizottságtól havi honoráriumot kapott, magát az ügyet pedig az 56-os intézet kutatói fedezték fel, és adták át S.-nek. K. úgy vélte, a sajtóban megjelent közleményekre nem munkahelyi retorzióval, hanem a sajtóban kell válaszolni. Leírta hát a fentieket, feltételezve, hogy a lap vagy nem hozza le a levelét, vagy a jövőben eltekint a hiteltelennek bizonyult publicista írásainak közlésétől. Tévedett. A lap cáfolat, kommentár nélkül lehozta a levelét, S. pedig továbbra is megbecsült szerzője maradt az orgánumnak.

S.-nek jó revizorszeme volt: akták tömegéből kikapta azokat, amelyek a hatóság jogsértő eljárását tanúsították. A bizottság első nagyobb tényfeltáró vizsgálata során, a kerepestarcsei idegenrendészeti táborban több száz külföldi között rábukkant azokra, akiknek a fogva tartása ellenkezett a hatályos jogszabályokkal. Az idegenrendészek fogcsikorgatva voltak kénytelenek szabadon

engedni egy kínait, akinek a kitoloncolására már minden készen állt. – Ügyvéd úr – mondta az egyik büntetés-végrehajtási intézet jogi osztályának alezredesi rendfokozatú vezetője –, én is jogász vagyok, tudom, hogy Önnek igaza van. De mi katonák vagyunk, nálunk a parancs az első, nem a jogszabály. S. viselkedését különös kettősség jellemezte. Többé-kevésbé egyetértéssel idézte egy rendőrtiszt állítását, aki szerint, ha nem volnának Magyarországon cigányok, szinte nem is létezne bűnözés. Holott börtönmegfigyelőként pontosan tudta, hogy az elítéltek között bőven vannak nem-cigányok, többszörös visszaesők meg brutális, erőszakos bűncselekmények elkövetői is. Eközben mélyről jövő felháborodással beszélt arról, hogy egy tizenhét éves cigányfiút, akit zsarolással gyanúsítottak, a rendőrök már a megbilincselése után kegyetlenül összerugdostak. Egy roma férfi ügyében, akit ugyancsak a rendőrök bántalmaztak, S. az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult. K. reménytelennek tartotta a próbálkozást: egy évvel korábban sokkal brutálisabb bántalmazási ügyben Strasbourg elutasította az S. fogalmazta keresetet. Ezúttal azonban S.-nek lett igaza. A bíróság elmarasztalta és kártérítésre kötelezte a magyar államot.

Tíz év után, 2004-ben az ügyvéd maga mondta fel a szerződését. Aztán terjedelmes interjút adott a *Magyar Nemzetnek* (2005. december 5-6.), amelyben főleg az SZDSZ-ről beszélt, de rémségeket hordott össze a Helsinki bizottságról is. Egyebek közt azt állította, hogy K. „hungarofób”, azaz „nem szeret bennünket, magyarokat”. Holott K. meg S. (de a Helsinki többi ügyvédje is) éveken át együtt lépett fel határon túli magyarok kitasítása ellen, (ami az első Orbán-kormány idején éppen úgy mindennapos gyakorlat volt, mint előtte és utána). S. kijelentése nyilvánvalóan kódolt zsidózás volt (bár ő maga ezt sosem ismerné el), ezért K. nem látta értelmét, hogy a sajtóban vitatkozni kezdjen vele.

2009 nyarán S. János neve ismét felbukkant a médiában: egy terhelt védelmét vállalta, aki a gyanúsítás szerint tagja volt a Magyarok Nyilai elnevezésű terrorista szervezetnek. Az ügyvéd, a Narancsnak elmondta, a gyanúsított nem láthatja a feleségét, féléves gyereket, panaszára a hatóságok nem válaszolnak. K. elégedetten bólintott: hiába a Helsinki-féle iskola, a fogatartottak jogait egy terrorista esetében is tiszteletben kell tartani. Az ügy apropójából a HírTv *Sziluett* című műsorában hosszú beszélgetés hangzott el S.-sel. „A globális nemzetközi tőke helytartója az SZDSZ.” – mondta egyebek közt az SZDSZ alapító tagja, aki „Kispolgár” fedőnéven volt az állambiztonsági megfigyelés cél-személye. A jobboldali sajtóban ez a kijelentés jelent meg mindenütt az interjú lényegeként. Pedig S. azért mondott mást is. Elmondta például, hogy a „Beszélő olyan újság volt, amit bátran vállalhat akármelyik magyar értelmiségi”: minden száma foglalkozott 56-tal, a határon túli magyarok helyzetével. A riporter az SZDSZ vezetésébe beépült „Kakukk” fedőnevű ügynököt kezdte firtatni. „Az SZDSZ vezetésében (...) nem voltak se Aczél-boyok, se a rendszer beépített besúgói” – felelte S. Mulatóságos volt nézni, ahogy a riporter KISZ-titkári fizimiskájára kiül a rosszallás, amiért a riportalanya nem azt a választ szállítja, amit ő meg a nézői elvártak volna. „A realizmus diadala” gondolta K. Lukács György nyomán. A személyes tapasztalat erősebb, mint az ideológia. De aztán S. javított. 2006-ban már nem volt kapcsolata a Helsinki bizottsággal, így elmormolhatta a szokásos rágalmakat, hogy a szeptember-októberi tüntetések idején a Helsinki nem emelt szót a jogsértő rendőri erőszak ellen. Ugyanezek az állítások korábban a *Magyar Nemzet*ben is megjelentek. A lap ellen indított pert a bizottság megnyerte: nem volt nehéz dokumentálni, hogy a bizottság a 2006. szeptember 21-én kiadott nyilatkozatában tiltakozott a tüntetők bántalmazása ellen, majd más jogvédő szervezetekkel együtt bírálta az őrizetbe

vettek rutinszerű előzetes letartóztatását. De S. János a „nemzeti oldalon” állt, nem számított, hogy amit mond, nem igaz.

2000 nyarán, egy kelet-magyarországi kisvárosban a rendőrök, maradandó sérülést okozva, agyba-főbe verték Ny. Ferenc rokkantnyugdíjast. S.-nek az egyik kedvenc ügye volt ez, rengetegszer beszélt róla a Helsinki bizottságban, a Népszavába pedig cikket írt is az évekig húzódó eljárás kanyarulatairól. A rendőröket végül mégis felmentették, azok pedig beperelték a *Népszavát*. Ennek a személyiségi jogi pernek a tárgyalásán mondta el az egyik felperes rendőr, hogy a cikk szerzője, mint sértetti képviselő a büntetőeljárás során mindössze egy tárgyaláson jelent meg, „ezt követően nem jelent meg több tárgyaláson”. A tárgyalási jegyzőkönyvek igazolták a felperes állítását. Pedig néhány ügyvédi indítvány esetleg megváltoztathatta volna a rendőrök ellen folyó büntetőeljárás kimenetelét. Az ügyvéd távollétében azonban nem volt, aki indítványozzon. Magyarán S. cserbenhagyta az ügyfelét. De mire ez kiderült, már nem volt a Helsinki bizottságnál.

Pedig ezért K. csak kirúgta volna.

Gyürkőzés a múlttal

K. a '70-as évek első felében járt először Berlinben. Nyugat-Németországból érkezett, Kelet-Berlinből indult haza. A zsúfolt vonaton egy kiskatonával szemben kapott ülőhelyet. A katona beszélgetni akart, megkérdezte, K.-t, honnan jön. K. elmondta, hogy Nyugat-Németországban volt. – Ön tehát a kapitalista külföldön tett látogatást – bólintott a katona. – El tudná mon-

dani, milyen benyomásokat szerzett ott? K. nem jutott szóhoz a meglepetéstől, el nem tudta volna képzelni, hogy valaki egy effajta alkalmi beszélgetés során ezt a hivatalos, állami-mozgalmi nyelvet használja. A katona félreértette a hallgatását. – Ne nézze – mondta –, hogy egyenruha van rajtam. Mondja el bátran, mit tapasztalt. K. mormolt néhány banális mondatot, a beszélgetés elakadt, a katona Drezdánál leszállt. Később K. két huszonéves lánnyal elegyedett beszélgetésbe, elmesélte nekik előbbi élményét. A lányok nem nevettek, szemükben felszikrázott a gyűlölet. – Berlinben szolgál, és Drezdánál szállt le? Biztosan határőr (a Grenzer szót használták megvetően), egy rohadt százsz. K. újból elképedt: a politikai ellenszenvnek ez a gyűlölet-teli formája Magyarországon (akkor még) ismeretlen volt. A politikai ismeretszerzés rövid tanfolyamát egy harmadik beszélgetés tetőzte be. A negyvenes férfi valamilyen cirkuszi rendezvényszervező volt, gyakran utazott Budapestre. – Magyarországon – mondta – a cirkuszvállalatnál minden vezető zsidó. Képzelje el, minden vezető. Hát nem furcsa? Magyarországon többnyire tudták, vagy felismerték, hogy K. zsidó, így a jelenlétében nemigen zsidóztak. Ez a derék német azonban, aki állítása szerint a cirkuszvállalat minden vezetőjében felismerte a zsidót, K.-t egyszerűen magyar turistának látta, és nem tartóztatta meg magát.

K.-t nem lepte meg a posztholokauszti német antiszemitizmus (ha a cirkuszszervező megjegyzése egyáltalán annak minősül). Németül valójában egy német diáktól tanult meg Bécsben, akivel az egyetemi albérlő-közvetítő jóvoltából közös szobába kerültek. G. úgy nézett ki, ahogy a filmekben a jóvágású SS-tiszteket szokták ábrázolni. Gondosan kijavította K. mondatait, megmagyarázta egy-egy szó pontos jelentését. Egyébként meggyőződéses neonáci volt, a Harmadik Birodalomban szeretett volna élni, a *Spiegel* kormánybírálata bomlasztónak (zersetzend) nevezte, és azzal hozta összefüggésbe, hogy a fő-

szerkesztő, Rudolf Augstein, mint az összetett neve is mutatja, minden bizonnyal zsidó. Kapcsolatuk első hónapjaiban K. nem akarta vagy nem merte felvilágosítani lakótársát, hogy (ellentétben a katolikus Augsteinnel), ő valóban zsidó. Amikor mégis megtette, G. nem jött zavarba, nem kért elnézést a korábbi kijelentése miatt. K. ezt nem is várta tőle.

A két történet semmit sem mond a máról. Az első Kelet-Németországban játszódik, a második pedig a hatvanas évek elején, amikor még nem kezdődtek el a '68 felé vezető diákforrongások, nem kezdődött meg a huszonévesek lázadása apáik nemzedéke ellen. A szembenézés, a nagy birkózás a náci múlttal a következő évek témája volt. Persze csak Nyugaton, mert Keleten a kérdést azzal intézték el, hogy a Szovjetunió a német kommunistákkal meg a többi német antifasisztával karöltve legyőzte a nácikat, akiknek az utódai az NSZK-ban élnek. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából a *Die Welt* interjút készített a Berlinben élő Kertész Imrével (2009. november 7.). Az író egyebek közt Budapest balkanizálódásáról beszélt meg arról, hogy az elmúlt években Magyarországon a szélsőjobbboldaliak, az antiszemiták ragadták magukhoz a szót. A jobboldal persze eszelős ugatásba kezdett, hogy Kertész lejáratja Magyarországot. Holott Magyarországot természetesen maga a szélsőjobboldal járhatja le. K. 2009-ben háromszor vett részt Németországban a kelet-európai rendszerváltás huszadik évfordulója alkalmából rendezett pódiumbeszélgetéseken: a jelenlévők afféle zavart együttérzéssel fordultak felé, mint egy kedves ismerőshöz, akiről kiderült, hogy közeli hozzátartozója sikkasztó vagy pedofil. – De hát hogy történhetett ez Magyarországon? – kérdezték részvétellel a budapesti hírekre, a rasszista, antiszemita utcai kraválokra célozva. Holokausztagadó tüntetés Berlinben nem azért volna elképzelhetetlen, mert ott a holokausztagadás évek óta büncselekmény (hogy helyes-e ez vagy sem, az vita tárgya), hanem

mert ott *van* erőt mutató baloldal is, és a neonáci tüntetőket az antifasiszták időnként úgy elverik, mint szódás a lovát.

Az interjúban Kertész elismétli, hogy a magyarok régi vétke, a hajlamuk a hazudozásra, a dolgok elfojtására. Magyarország és a fasizmus, Magyarország és a szocializmus: semmit sem dolgoznak fel, mindent szépre kozmetikáznak. A közhely persze attól, hogy közhely, még igaz lehet. Kertésznek is igaza van. Csak az a baj az összes effajta nemzet-karakterológiai közhellyel, hogy az ellenkezője is igaz. Hol van még egy nemzet a világon, amelynek a himnusza arról szól, hogy minden córesz a magyar történelemben a bűneink méltó büntetése? Kölcsey, akit Révai József annyira kedvelt, hogy elintézte, a *Himnusz* Isten emlegetése ellenére, a Magyar Népköztársaságnak is himnusza lehetett, a halála évében írt versében (*Zrínyi második éneke*) azt jövendölte, a magyar nemzet – „szülőtti bűnei” miatt – kihull a nemzetek sorából: „És más hon áll a négy folyam partjára. / Más szózat és más keblű nép; / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.” Nem is szólva Adyról, aki egyenesen így fohászkodott: „Ha van Isten, ne könyörüljön rajta”.

A magyar elfojtással és kozmetikázással szemben ott van a német szembenézés a múlttal, főképp a náci, kisebb részben az NDK-s múlttal. A németek erre nagyon büszkék, oda is szokták dörgölni más népek, például a magyarok orra alá, hogy bezeg ők gyürkőznek a múlttal, amúgy emberül. K.-nak azonban mindig volt egy olyan érzése, hogy ez a gyürkőzés a humán értelmiség egy részének a belső ügye, amelyhez az átlag németnek kevés köze van. Állandó jelenléte a médiában pedig olyan, mint a fehér rendőr és a fekete rendőr megbonthatatlan barátsága az amerikai tévésorozatokban. Egy konferencián, még a '90-es években egy idősebb úr a vacsoránál minden áron K. mellé akart ülni. Nem azért, hogy az újabb részleteket tudjon meg K. referátumának tárgyáról, a magyar állambiztonsági szerve-

zet iratainak sorsáról, hanem hogy magyarországi katonaelevenyeiről beszélhessen. Bámulatos pontossággal emlékezett a dunántúli, főképp Balaton környéki helységek nevére, amelyeket az egysége, hol elfoglalt, hol kiűritett. Hitlerről és a holokausztról természetesen egy szó sem esett. Annál inkább arról, hogy az elbeszélőnek bajtársai tisztessége révén súlyos sebesülése ellenére sikerült megúsznia az orosz fogságot. Hasonló történeteket K. a barátnéja édesapjától hallott. A múlt vétkeiről ezekben sem esett szó. A német elbeszéléstől abban különböztek, hogy melőzhetetlen elemük volt a feljebbvalók átverése. Akár a Délvidéken, akár az orosz fronton játszódtak, a csattanójuk mindig az volt, hogy a katonák a sárga földig leitták magukat a tiszti raktárból zsákmányolt márkás konyakkal.

2003-ban a Magyar Helsinki Bizottság az ukrán-magyar határon vizsgálódott, hogy az Ukrajna felől érkező menedékkérőknek, köztük afgánoknak, irakiaknak, van-e lehetőségük arra, hogy előadják a kérelmüket, vagy pedig a határőrség, érdemi meghallgatásuk nélkül visszaküldi őket Ukrajnába. A Nyírbátori Határőr Igazgatóság parancsnoka eldicsekedett azzal, hogy kiváló a kapcsolatuk az ukrán társszervvel, sokkal több határsértőt vesznek vissza, mint korábban. K. megkérdezte, mi történik azokkal, akiket visszaküldenek Ukrajnába. – A pavinói táborba kerülnek – felelte a parancsnok. – Ott milyenek a körülmények? – kérdezte K. A tábornok addig a sikeres katonadiplomátát adta elő, most úgy érezte, itt az ideje, hogy érzékeltesse a magyar kultúrfölényt. – Nem voltam ott – felelte a tábornok –, de úgy tudom, borzalmasak. Tiszta Auschwitz! – Eszerint tábornok úr Auschwitzba küldi a menedékkérőket? – kérdezte K. A parancsnok döbbsen nézett rá, erre az összefüggésre még sosem gondolt. K. elment Pavinóba, így a következő évben egy németországi konferencián, felidézve beszélgetését a tábornokkal, személyes tapasztalatai alapján mondhatta

el, hogy Pavsino természetesen nem Auschwitz, nem haláltábor, nem is kényszermunka-tábor, csupán egy idegenrendészeti láger, ahol az embereket emberhez nem méltó körülmények között tartják fogva. A közönségből többen rosszalták, hogy K. az ukrainai tábor Auschwitzhoz hasonlította. – Dehogyan hasonlítottam – tiltakozott K. – Csak idéztem egy határőrparancsnok szavait, hogy érzékeltessem a gondolkodásmódja visszasságát. K. az előadása szövegét beépítette egy, az európai menekültpolitikáról szóló írásba, amely egy Berlinben kiadott kötetben jelent meg. Az Auschwitz mondatot innen is kicenzúrázták. Auschwitz a németek kizárólagos, egyedülálló bűne: más embertelenséget ahhoz hasonlítani még egy sokat mondó idézet kedvéért sem szabad.

A ritualizált, tabukkal védett Auschwitz-kép a magasban lebeg, a második világháborúról azonban ki-ki úgy beszél, ahogy az az élményeiből, szemléletéből következik. Mintha a kettő nem is függene össze. A '90-es évek első felében többször is járt Magyarországon Joachim Gauck, a Stasi-aktákat kezelő hivatal vezetője. Az egykori evangélikus lelkésznek meghatározó szerepe volt abban, hogy az NDK állambiztonsági szervezetének hatalmas iratanyaga megismerhetővé és kutathatóvá vált, hogy a rettegett szervezet egykori tagjait és ügynökeit eltávolították a közszolgálatból, s hogy a Stasi-múlttal való szembenézést Németországban nem járatta le a pártok csatározása. Magyarországra azért jött, hogy azok mellett lobbizzon, akik úgy vélték, az iratok a rendszerváltás után nem a megfigyelőket illetik, hanem a megfigyeltet. A hivatal vezetője államtitkári rangú kormánytisztviselő lévén, a Szövetségi Köztársaság nagykövete kötelességének tartotta, hogy meghívja vacsorára. Gauck arra kérte a nagykövetet, hívja meg Varga Lászlót, az állambiztonsági iratokkal foglalkozó történészt és K.-t. A vacsoránál a nagykövet a kiváló magyar-német kapcsolatokra mondott pohárkö-

szöntőt. – Nem meglepő – tette hozzá –, hogy ilyen jók a kapcsolatok. Hiszen ez a két nép már két háborúban tett tanúbizonyosságot fegyverbarátságáról. A két honi vendég zavartan bámulta a poharát. Gauck szólalt meg, gondosan tagolt beszéde elárulta a prédikációkon iskolázott lelkipásztort: – Látja, nagykövet úr – mondta –, ez az a gondolkodásmód, amelyet én egyáltalán nem tudok elfogadni.

Egy tyúkper: a tojásper

„Ez a búcsúcsókok, te kutya” – kiáltotta Muntazer al-Zaid iraki újságíró, és a cipőjét hozzávágta George W. Bushhoz. Az újságíró jól célzott, mindkét cipő eltalálta volna az elnököt. Letartóztatása után az újságírót kegyetlenül megkínozták, de sztár és nemzeti hős lett. A távozó elnök viszont bebizonyíthatta, hogy hatvankét éves kora és hajdani alkoholizmusa ellenére, kiválóak a reflexei, ruganyos a mozgása. A felé repülő cipők elől egy profi röplabda-játékos biztonságával hajolt el. Kérdés, ha az elnököt 2006-os magyarországi látogatása során dobják meg cipővel, ez hivatalos személy elleni erőszak kísérletének, testi sértés kísérletének, garázdaságnak, tetteleges becsületsértésnek vagy egyszerűen véleménynyilvánításnak minősült volna. Cipővel a dolog nem lett kipróbálva, a gyakori tojásdobálások kapcsán azonban a fenti minősítések mind felvetődtek. Tomcat (Polgár Tamás) ügyében az ügyészség kimondta, „egy közszereplővel szembeni tojásdobálás a történetileg kialakult véleménynyilvánítási formák kereteit nem haladja meg”. (Idézi dr. Gaudi-Nagy Tamás 2008. május 25-ikén, a Szittya Világkongresszuson elhangzott

előadásában; www.nja.hu). Tomcat, amilyen leleményes polgárpukkasztó, akár ki is próbálhatta volna a fenti vélemény érvényét, a véleményt megfogalmazó ügyész-közszereplő fején.

K. nem vesződött a tojásdobálás büntetőjogi minősítésével, belenyugodott, hogy mint közszereplőnek azt a tetteleges becsületsértést is el kell viselnie, hogy megdobták tojással. Különben is ki ellen indított volna becsületsértési pert, hiszen arra aligha számíthatott, hogy a nyomozás meg fogja állapítani, ki hajította el a tojást.

2002. május 15-én, a Kossuth téren mintegy 1500 tüntető tiltakozott „a választási csalás” ellen, amely újra hatalomba segítette az MSZP-SZDSZ koalíciót. A Nemzeti ellenállás napjának nyilvánított, demonstrációt a Lelkiismeret 88 csoport hirdette meg, a szervező a csoport vezetője, Kocsis Imre volt. K.-t, bár már az előző ciklusban sem volt képviselő, az SZDSZ-frakció ezúttal még meghívta az új parlament alakuló ülésére. Bent a teremben Fidesz-képviselők tisztelettel hallgatták a Fidesz-közei Országos Választási Bizottság meg a Fidesz-kormány belügyminisztere, Pintér Sándor beszámolóját a választások szabályos menetéről. De azért nem bánták, hogy kint az utcán az ármány áldozataiként tüntetnek mellettük. K. volt kollegája és barátja, Eörsi János társaságában lépett ki az épület kapuján. A tömegből felismerték, és ordítozni kezdtek: SZDSZ-es, zsidó, hazaáruló. K.-t amúgy is felingerelte a benti ünnepélyes szövegelés meg a kint üvöltözés kontrasztja, nem bírta hát megállni, hogy oda ne menjen a tüntetőkhöz, és vissza ne üvöltözzön nekik. – A Kádár-rendszer idején is is voltak tüntetni? – kérdezte. – Ott voltak a Lánchídon, 1986. március 15-ikén? (Ne játszd az eszed, gondolta közben. Akkor, pont akkor, amikor a rendőrök bekerítették a tüntetőket, és sokukat megverték, történetesen te se voltál ott. Amerikában voltál.) – Vagy a Batthyány-mécsesnél 1988-ban? Akkor ott voltak? 1992-ben ez a szöveg még hatott. – Ak-

kor is ott voltam – felelte egy asszony. – Én is – mondta K. egy csöppet megzavarodva. – Tudom – bólintott az asszony, és egyszerre úgy néztek egymásra K.-val, mint akik valamikor együvé tartoztak. Most azonban senki sem felelt, a kérdést is csak az első sorban állók hallhatták. Ott azonban, a könnyen átléphető lánckorlát túloldalán, főképp gyerekek álltak. Mint az éhes madárfiókák a csőrüket, úgy nyújtogatták a kezüket K. felé. Ha elkapják, és berántják maguk közé, nem ússza meg ép bőrrel. A közelben álló rendőrök idegesen forgatták a fejüket, egyikük közelebb lépett K.-hoz, nyilván figyelmeztetni akarta, jobb lesz, ha távozik. De már K. sem látta érelmét a maradásnak. Mint-hogy hanggal nem, bírta, búcsúzóul még számárfület, orrot mutatott a nemzet képviselőinek, ahogy az óvodában szokás, utoljára pedig, immár felnőtt módra, az LFS nemzetközi jelével köszönt el tőlük.

Aztán Eörsi Jánossal együtt beült a kocsijába, de ahogy elhajtott a tömeg előtt, még letekerte az ablakot, és egy végső számárfület küldött a tömegnek, persze csak fél kézzel, mert a másikkal a kormányt fogta. Ebben a pillanatban repült a tojás. Dobója nem célzott olyan jól, mint iraki kollégája, lehet, hogy messzebb is állt. A tojás a nyitott ablak keretén tört szét, tartalma azonban ráfröccsent K. öltönyére. A gyülekezési törvény kimondja, hogy „a rendezvény résztvevője által okozott kárért a károsult harmadik személlyel szemben a szervező a károkozóval együtt egyetemlegesen felelős”. Olyan széles értelmezése nincs a véleménysszabadságnak, amely a vélemény közlésével okozott anyagi kárt is alkotmányosnak minősítené. A tisztítószámla 1620 forintot tett ki, a szervező személye ismert volt, az már legyen Kocsis Imre dolga, hogy kiderítse, ki dobta a tojást, kire háríthatja át a kárt. K. csak azért írt a Budapesti Rendőr-főkapitányságnak, hogy megtudakolja a szervező postai címét. A BRFK megpróbált egy kicsit trükközni, azt válaszolták, hogy az V. kerüle-

ti rendőrkapitányságon tegyen feljelentést ismeretlen tettes ellen garázdaság miatt. Másodjára mégis sikerült megértetnie, esze ágában sincs följelentést tenni, csupán a ruhatisztítás költségét szeretné visszakapni. A fizetési meghagyással szemben Kocsis ellentmondással élt. K. nem vett részt a Lelkiismeret 88 tüntetésén, írta, hanem mint provokátort érte a kár. Ezzel a károkozás tényét elismerte, a Pesti Központi Kerületi Bíróság akár már az első, 2003. február 13-ikai tárgyaláson is lezárhatta volna az ügyet. Csakhogy a tárgyalóteremben Kocsis, illetve a képviselőtében eljáró dr. Forgács Gábor, dr. Gaudi-Nagy Tamás ügyvédje-löltje már azt állította, tojásdobálás egyáltalán nem volt, így kár sem keletkezett, noha maga Kocsis elismételte, a felperes „hergelte, provokálta az embereket,” szóváltásba keveredett velük és „fricskát” mutatott nekik, azaz érthető, ha megdobták. A bírónő, dr. Bérces Renáta nem szembesítette Kocsist sem a saját iratával, sem az általa előadottakkal; ehelyett azt tekintette bizonyítandónak, történt-e egyáltalán károkozás.

K.-nak csak egy szemtanúja volt, Eörsi János. A másik két tanúja mindössze azt vallhatta, hogy aznap délután bemocskolt ruhában látták K.-t. Az alperesnek ellenben három alaposan, (bár rosszul) felkészített tanúja volt. Török László keramikus elmondta, meglepődött, hogy K. odajött a tömeg közélébe; más politikusok után is kiabáltak, de senki más nem jött oda. Még a fideszes és MDF-es képviselők se, pedig őket megtapsolták. Aztán a dolog érdemére térve így folytatta: „Határozottan állítom, hogy nem dobtak utána tojást”. „Határozottan kijelentem, hogy zsidózás nem volt.” Hasonló módon nyilatkozott Rostás Teréz, akit K. romának vélt. Teréz elmondta, azért jött el a tüntetésre, mert személyesen tapasztalt választási csalást. Aztán ő is megerősítette: „Zsidózás nem volt.” „Ténykérdés, hogy tojásdobálás nem volt.” Majd újból: „Én fenntartom, hogy nem dobott senki tojást a felperes felé”. Ellenben Eörsi Já-

nost a tanú nem látta. Ki is jelentette: a felperes egyedül volt a helyszínen. Így nyilatkozott a harmadik tanú, egy idős úriasszony, Kővölgyi Tiborné is. Határozottan állította, hogy zsidó kiáltás nem hangzott el. Egy tanú, ugye, azt állítja, nem láttam, hogy tojást dobtak, nem hallottam, hogy zsidóztak. Ebbe senki nem köthet bele. Ezek a tanúk ellenben azt mondták, tojásdobálás nem volt, zsidózás nem volt. Ilyet csak az mond, akit betanítottak a vallomásra. A bírónő pedig nem kérdezte meg: Honnan tudja? Pedig egyébként korrektül, részrehajlás nélkül vezette a tárgyalást.

K. jogi képviselője, dr. Kárpáti József indítványozta, hogy a következő tárgyalásra idézzék a téren szolgálatot teljesítő rendőröket. A második tárgyaláson csupa olyan rendőr jelent meg, akik nem voltak ott, vagy nem akkor vettek részt a rendezvény biztosításában. Vallomásuk így nem ért semmit. 2003-ban, a könnyű drogok liberalizálásáért rendezett tüntetés kapcsán az interneten tájékoztatás jelent meg, miszerint a Lelkiismeret 88 szimpatizánsai, a demonstrálók közé vegyülve mint primőr LE – CSO kommandó kívánnak részt venni a megmozduláson. A Kendermagos tüntetésen tojással és paradicsommal dobálták meg a tüntetés résztvevőit, csak a lecsópaprikát helyettesítette ezúttal festékpatron. Az erre vonatkozó dokumentumokat azonban a bíróság kizárta a bizonyítási eljárásból, minthogy későbbi eseményekhez kapcsolódtak, mint a perben szereplő tojásdobálás.

K.-nak időközben sikerült megtudnia, ki volt az a két rendőr, akik a Kossuth téren a közelében álltak. A harmadik, szeptember 11-iki tárgyalásra már név szerint őket idézte a bíróság. K. M. alezredes elmondta, egészen közel ment K.-hoz, de nem szólította fel távozásra. Láttá Eörsi Jánost K. közelében, és látta azt is, hogy K. autóját tojással dobták meg. N. J. őrnagy elmondta, Keller László MSZP képviselőt is megpróbálták megdobni, de ő túlságosan távol volt a tömegtől, így csak az Országház épü-

letét találták el. Az őrnagy arra is emlékezett, hogy K. a '80-as évek tüntetéseiről beszélt. A rendőrtisztek a zsidózást is hallották. Tapintatosan akarták kifejezni magukat: a vallását emlegették, mondták.

K. azt hitte, nyert ügy van. De tévedett. Az ítélet kimondta, „egy feszült szituációban ez a magatartás konfliktusteremtő, s (talán) inadekvát cselekvést kiváltó a felperessel nem szimpatizáló tömegből”. Ebben az indokolásban csak a tojás sántít. Vajon honnan tudták ezek az érthető indulatból cselekvő emberek, hogy a tüntetésen tojásra lesz szükségük, méghozzá legalább háromra? A bíróság osztott kárfelelősséget állapított meg, Kocsis Imrét 810 forint megfizetésére kötelezte. Vagyis felerészben magáévá tette a Lelkiismeret 88 álláspontját: K.-t mint provokátort dobták meg. Az ítéletet a Fővárosi Bíróság, majd felülvizsgálati eljárásban a Legfelsőbb Bíróság is helyben hagyta. A hamisnak bizonyult tanúkkal senki sem foglalkozott.

Fentebb említett előadásában Gaudi-Nagy Tamás elmondta, a bíróságok több eljárásban összesen egymillió kilencszázezer forint kártérítést ítélték meg Kocsis Imrének. Ebből éppenséggel megadhatta volna K.-nak a 810 forintot. Kocsis azonban a jogerős ítéletet követő hat évben nem fizetett. K. úgy vélte, nem is fog.

Nem, nem, soha!

*

Ezzel azonban a történet nem ért véget. 2010 őszén az országgyűlés albizottságot hozott létre „a 2002 és 2010 között és különösen 2006 őszén az állam részéről a politikai szabadságjogokkal összefüggésben elkövetett jogsértések” kivizsgálására. 2010. szeptember 28-án az albizottság meghallgatta Kocsis Imrét is.

A kérdéseket főképp az albizottság alelnöke, Gaudi-Nagy Tamás tette fel; elsősorban azokról a tüntetésekről kérdezte a meghívottat, amelyeknek az esetében a bíróság hatályon kívül helyezte a rendőrség tiltó határozatát. Ezekben az ügyekben Kocsis jogi képviselője Gaudi-Nagy Tamás volt. A jogász rendre jogi kiegészítéseket fűzött Kocsis válaszaihoz, vagyis a meghallgatás egyre inkább úgy zajlott, hogy Gaudi-Nagy Tamás országgyűlési képviselő kérdéseire Gaudi-Nagy Tamás ügyvéd válaszolt. Hanem az MSZP szarvas hibát követett el azzal, hogy nem vett részt a meghallgatásokon. Mert a kérdéseik révén még világosabbá válhatott volna, hogy 2006 őszén nemcsak a politikai vezetés és a rendőrség vizsgázott katasztrofálisan, de a tüntetések korántsem voltak mind békések, a tüntetők egy része pedig a kormány erőszakos megdöntésére törekedett. Kocsis Imrének például újra feltehetnék volna azokat a kérdéseket, amelyeket egy – 2000-ben kelt írására hivatkozva – Szendrei Lőrinc tett fel neki (*Népszabadság*, 2002. július 8.): példaképének tekinti-e Szálasi Ferencet, és fenntartja-e azt a korábbi véleményét, hogy „A gazemberek pártjai mellett a Fidesz, az MDF, az FKGP nemzeti mázzal leöntött, cionista pártok”. A *Népszabadság* kérdéseire Kocsis megtagadta a választ, egy parlamenti meghallgatás esetén azonban ezt talán nem illett volna megtennie. De nem volt, aki kérdezzen. A meghallgatás végeztével Kocsis Gaudi-Nagy felé indult. – Kocsis úr – szólt utána K., aki hallgatóként volt jelen az ülésen –, megismer? – A tojásper – mondta Kocsis. K. bólintott. – Kocsis úr, tartozik 810 forinttal. Kocsis töprengett egy pillanatig, majd odament az egyik kísérijéhez, egy idősebb hölgyhöz, kért tőle egy ezrest, és odaadta K.-nak. – No, nem – mondta K. – Eltelt ugyan hat év, de kamatra nem tartok igényt. Váltani Gaudi-Nagy sem tudott. – Megadta? – kérdezte. K. igent intett. – Történelmi pillanat – rikkantott Gaudi-Nagy. Precedens értékű per volt. K.-t végül Révész Máriusz segítette ki kétszáz forinttal, je-

lezve, hogy a Fideszt nem szabad azonosítani a szélsőséges eszméket valló Jobbikkal.

A kétszáz forintot K. néhány hét múlva a parlamentben adta meg a képviselőnek. Révész Máriusz éppen befejezte felszólalását, hogy börtönbe kellene zárni a graffitiknak nevezett falfirkák „művészeit”.

Banksy, Mr. Mucho, Sandra Fabara és társaik falfirkáit a Modern Művészet Múzeumában (New York) őrzik.

Alattó bácsi

Alattó bácsi lakása beázott. A víz minden kétséget kizáróan K.-ék fürdőszobájának csatornájából szivárgott le. Azon persze K. is bosszankodott, ha náluk jelent meg agresszívan terjeszkedő vízfolt a frissen festett fürdőszoba mennyezetén. Alattó bácsi felháborodása azonban túllépett a beázások elleni tiltakozáson, s kiterjedt a felette lévők egész életvilágára. Ha K.-ék akkoriban három-, négy-, öt éves gyerekei ugráltak, labdáztak, kergéztöttek a lakásban, bizton számíthattak arra, hogy hamarosan csöngetnek, és Alattó bácsi a csillár leszakadásának rémképével példálózva felszólítja K.-ékat, hogy fékezzék meg gyermekeiket. Az Alattó bácsi elnevezést is a gyerekek ragasztották a látogatóra. K.-éknak ettől kezdve könnyű dolguk volt. – Ne ugrálj, feljön Alattó bácsi! Ne labdázz a szobában, mindjárt itt lesz Alattó bácsi. Karinthy Frigyes számára Gaparecz, az ő gyerekkorának Alattó bácsija „a Föld haragvó szellemét jelentette”, akinek láthatatlan jelenléte sok év múltán a felnőttet is visszatartotta attól, hogy szabad utat engedjen indulatai kitörésének. K.-ék Alattó

bácsija nem volt ilyen sikeres. Komor látogatásai ellenére a gyerekek tovább labdáztak, a víz pedig („azért a víz az úr”) lebírtatlatlanul kiszivárgott az ócska csövekből.

Alattó bácsi hamarosan átlátta, hogy a gyerekek ugrálása genetikus, de legalábbis szociokulturális eredetű: ugyanaz a deviáns hajlandóság nyilvánul meg benne, ami K.-t is jellemezte. A K. devianciájáról alkotott vélemény három pilléren nyugodott: 1. K.-ék fürdőszobájában nem volt padlóösszefolyó. 2. K.-ék időnként nagyobb számú vendéget eresztettek be a lakásukba, évente egyszer, jobbára április végén, táncos mulatságokra is sor került. 3. K. lakásában több alkalommal is házkutatást tartottak, a házigazdát elvitték, de mindig visszajött. A különféle devianciák egymásba fonódtak, egyazon jelenség különböző arculatát mutatták. Egy alkalommal Alattó bácsi nem állt meg az ajtóban, hanem ellentmondást nem tűrve berontott a lakásba, egészen a fürdőszobáig: feltehetőleg azt akarta megállapítani, hogy a kádból a földre ömlik a víz. A kövezet azonban száraz volt. – Magához külföldiek járnak – mondta Alattó bácsi hangjában némi undorral – külföldi újságírók. Azok mit szólnak hozzá, hogy a fürdőszobájában ilyen ócska a kövezet, és még egy padlóösszefolyó sincs. Való igaz, a kövezetet nem cserélték, amióta a ház Alpár Ignác tervei szerint felépült.

A megjegyzésből K. kihallani vélte a feltételezést, hogy a K. ellenzéki tevékenységét külföldről pénzelik, a külföldiek tehát joggal várják el, hogy a pénzükért korszerű padlaton mehessenek pisilni. K. mindenesetre megfogadta az intelmet, és az első adandó alkalommal jellegtelen szocialista járólapokra cserélte ki az akkor legalább hatvanéves, mintás, csiszolt kőnegyzeteket. A házkutatásokkal kapcsolatban Alattó bácsi nem tett semmiféle megjegyzést, K.-nak mégis az volt az érzése, hogy helyesli őket. Nem mintha bármi jele lett volna, hogy híve a létező szocializmusnak. De K. feltételezése szerint úgy vélhette, hogy

a kihívóan rendhagyó magatartás nem maradhat következmények nélkül. A házibulikon úgy éjfél tájban szinte minden alkalommal megjelent egy rendőrjárőr, valamelyik lakó csendháborítás miatt tett bejelentést. K. – ki tudja, miért – úgy vélte, a bejelentő nem Alattó bácsi volt. Inkább a közvetlen ajtószomszédra gyanakodott, aki szemtől szembe mindig igen barátságos volt K.-ékkal. Éva azonban, K. felesége meg volt győződve róla, hogy a lakásukat a szomszéd lakásból (is) figyelik, minthogy K.-ék konyháját csak egy vékony téglafal választotta el a szomszéd lakás halljától, amelyen minden hang áthallatszott. A gyanút az is erősítette, hogy időnként megtermett férfiak csoportozata vonult be a lakásba. De persze azt sem lehetett kizárni, hogy a vendégek nem hivatalos minőségben érkeztek, hanem a szomszéd mostohafiának a látogatói voltak, aki az alkoholizmusa mellett a másságát sem titkolta. A rendőrök egyébként csak figyelmeztették a házigazdát és vendégeit, hogy csendesebben vigadjanak, aztán békésen távoztak. Kínosabb esemény csupán egyszer történt: az egyik vendég, egyébként kiváló (a rendszerváltás után Széchenyi-díjjal kitüntetett) kritikus és esszéista, lehányta az egyik első emeleti lakás ablakpárkányát, szerencsére nem Alattó bácsiékét. A következő héten a lakóbizottság szigorú hangú levélben figyelmeztette K.-t a szocialista együttélés szabályaira. Válaszában K. a sértett és valamennyi lakótárs elnézését kérte, megemlítve egyúttal, hogy az elkövető (akit persze megnevezni nem kívánt) maga is lakóbizottsági elnök.

Az idő múltával az efféle tömegrendezvények megritkultak: K.-ék kiöregedtek a bulizásból, a gyerekeik pedig csak valamikor a 90-es években vették át a stafétabotot. Ötvenedik születésnapja közeledvén, K. mégis úgy érezte, érdemes egy *remake*-kel felidézni a szépmemlékű 60-as, 70-es éveket. Annál is inkább, mert a nevezetes évforduló 1989 tavaszán volt. Ekkor már megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, a vonakodó MSZMP is kénytelen volt

– legalább szakértői szinten – tárgyalni vele. K. az SZDSZ létrejöttének egyik kezdeményezőjeként hirtelen közszereplővé vált. Az összejövetelre eljött a következő évek politikai elitjének számos tagja, akikből utóbb ádáz ellenfelek lettek. Ott volt Pető Iván és Kónya Imre, ott Tölgyessy Péter. A Fidesz élmezőnyéből különösen sokan jöttek el. Nem pusztán azért, mert a két párt akkor „természetes szövetségesnek” tekintette egymást, hanem azért is, mert K. nagyobbik lánya, bár még ő sem volt tizenöt éves, aktívan kezdett politizálni a Fideszben: hívására vonultak át a Fidesz vezetői a fiatal demokraták lapjaként indult „Narancs” belvárosi szerkesztőségéből K.-ék közeli lakásába. Az éjszaka későbbi órájában Orbán Viktor egy ifjú elvbarátnőjével csókolózott. K.-nak azért maradt meg a kép az emlékezetében, mert a sudár jogászlány úgy hajolt a későbbi pártvezér fölé, ahogy a cipruslombokat szokták volt ábrázolni reformkori metszeteken. Voltak egyéb szerelmi szövődmények is, és akadtak, akik az évekkel később kibontakozó látványos politikai ellentéteket (*cherchez la femme!*) a K.-ék lakásában keletkezett sérelmekre vezették vissza.

Tíz év múltán, az újabb kerek évforduló újabb mulatság rendezésére készítette K.-t. Arra törekedett, hogy mindenkit meghívjon, aki az ötvenedikén jelen volt; a technikai lehetőséget erre az adta meg, hogy 1989-ben az egyik vendég állhatatosan videózott, a felvételek alapján K. könnyen rekonstruálhatta, ki fordult meg a lakásában. Mindenkinek azonos szövegű meghívót küldött, amelyben emlékeztette a hajdani vendégeket a tíz évvel korábbi összejövetel évfordulójára. Egyetlen személlyel tett kivételt, Orbán Viktorral, aki akkor éppen miniszterelnök volt. Neki személyes hangú levelet írt. Nem volna-e lehetséges, kérdezte, hogy zárójelbe tegyék a politikai ellentéteket, és egy este, magánemberként újból együtt legyenek azok, akik 1989-ben együtt voltak? Megírta azt is, hogy a címe megváltozott, nemcsak a tér neve, de a ház száma is, holott valójában ugyanab-

ban a lakásban lakik, mint tíz évvel korábban. – Ez – tette hozzá – több mint címváltozás, de kevesebb, mint egy költözés. Valójában nem várt választ a levelére. Néhány nappal a rendezvény előtt azonban egy szigorú beszédű hölgy hívta fel a Miniszterelnöki Hivatalból, és kimért, hivatalos hangon közölte, hogy a miniszterelnök úr más elfoglaltsága miatt nem tud eleget tenni a meghívásnak: aznap találkozik Clinton elnökkel. – Aj – felelte K. –, biztos vagyok benne, hogy a rosszabbik programot választotta. A hölgynek egy kacchanás nem hagyta el a torkát, kimért hangján újból kifejezte sajnálkozását. K. még megkérdezte, látta-e a miniszterelnök úr a meghívás szövegét. – Nem látta – felelte a hölgy. – Mutassa meg neki – javasolta K. – mulattatni fogja! – Erről nem én döntök – felelte a szálkás hang.

Alattó bácsi, becsületére legyen mondva, viszonya K.-hoz semmit sem változott attól, hogy K. rendőri megfigyelés alatt álló ellenzéki-ellenséges elemből országgyűlési képviselő lett. A konfliktusok ritkultak, ennek azonban az volt az oka, hogy a fürdőszoba tatarozása révén csökkent a beázások száma, a házibulikon pedig, amelyeket most már K. felcseperedett gyermekei rendeztek, a táncot a másik szobába tették át, amely nem Alattó bácsiék lakása felett helyezkedett el. Alattó bácsi arc kifejezése azonban jelezte, hogy véleménye K.-ék életviteléről mit sem változott. Hatvanadik születésnapja előtt K. egy hirdetményt helyezett el a liftben, amelyen a lakók elnézését kérte a várható zaj miatt, s egyúttal a ház valamennyi lakóját meghívta az összejövetelre. A rendezvény délelőttjén Alattó bácsi csengetett. – A ház lakói tiltakoznak az újabb multság ellen – mondta hivatalos hangon. – Kérem, szíveskedjék átvenni a tiltakozást. K. hirtelen úgy érezte magát, mintha ő lenne az országgyűlés elnöke. Átvette a levelet, aláírta az átvételt igazoló papírt, majd rápillantott az ívre. – Ne haragudjon, de úgy látom, a levelet mindössze négyen írták alá, pedig a házban huszonhét lakás

van. Eszerint a többség nem tiltakozik. Alattó bácsi a fejét rázta: – Tartanak magától – mondta komoran.

Közgyűléseit a társasház a félemeleti udvaron szokta tartani, éppen Alattó bácsiék ajtaja előtt. Az esedékes közgyűlés napján esett az eső, K. – tekintettel arra is, hogy a téma a pazarló, gazdaságtalan fűtési rendszer korszerűsítésének évek óta húzódó kérdése volt – felajánlotta, legyen a közgyűlés az ő lakásában. Alattó bácsi kezében egy műanyagülőkével érkezett az összejövetelre. K. hiába kínálta karosszékkal, Alattó bácsi ragaszkodott a saját bútordarabjához.

K. magában tisztelettel hajolt meg Alattó bácsi előtt. Valószínűleg ő az utolsó ember a mai Magyarországon, aki joggal viselhetné Robespierre melléknevét: l' Incorruptible. A Megvesztegethetetlen.

Közeledett K. hetvenedik születésnapja...

Yan

K. utolsó története

K.-nak persze nincs utolsó története, hiszen az emlékezés zezugaiból mindig előbukkan valami meséltnivaló. Nem is beszélve arról, hogy nap mint nap történik ez az, amit ugyancsak el lehetne mesélni. De azért K. egyre gyakrabban érezte, a történet kiválasztása mind több fejtörést igényel. Sokszor elfogta a rémület: nem lehet, hogy ezt a sztorit már megírta, meg is jelent? Megesett, hogy belevágott egy történetbe, amelyet fontosnak, a közre tartozónak vélt. Aztán leírt egy mondatot, amely gyanúsán ismerősnek tetszett.

Nem, nem mástól orozta el. Csak bele kellett kotornia a régi írásába: tíz évvel korábban szóról szóra ezt a mondatot írta le, bár akkor a történet egy hosszabb írás része volt. A K. történetei sok ismerést kapott. De kezdettől fogva érték bírálatok is: mire ez a K., kérdezték, miért ír harmadik személyben, holott nyilvánvaló, hogy önmagáról ír. Előfordult, hogy egy-egy történet szétfeszítette a sorozat terjedelmi korlátait. K. meglepetten tapasztalta, ha első személyben írja meg ugyanazt, nem elég a ragozást megváltoztatnia, sokszor át kell formálnia a mondat struktúráját, ki kell cserélnie az igéket, a jelzőket. Bár korábban nem adott igazat a bírálóinak, egyszerre úgy érezte, a harmadik személy használata kiürült, morderossá vált. Különben is: mindent be kell fejezni egyszer.

*

– Milyen rendszer van Kínában? – kérdezte K. Morvay Istvánt, a Belügyminisztérium kigazda államtitkárát. – Kommunizmus – felelte az államtitkár csodálkozva a kérdésen. – És milyen rendszer a kommunizmus? – kérdezte K. – Hát... rossz – felelte az államtitkár kissé elbizonytalanodva. A párbeszédre 1992. február 4-én került sor, abból az alkalomból, hogy K. a belügyminiszterhez interpellált: vajon rendjén való-e, hogy a magyar rendőrség tömegestül toloncol ki kínai állampolgárokat, akiknek az egyetlen vétjük, hogy a tartózkodási engedélyüket a rendőrség nem hosszabbította meg? Hogy két és fél évvel a Tienanmen téri tömegmészárlás után senkit sem érdekel, mi történik ezekkel az emberekkel, miután Pekingben a kínai kommunista rendőrök átvették őket a demokratikus magyar rendőröktől, akik már majdnem két éve nem elvtársnak, hanem úrnak szólítják egymást. K. azt is szóvá tette, hogy a kerepestarcsei idegenrendészeti táborban jogellenesen tartanak fogva külföldieket, köztük olyanokat is, akik érvényes tartózkodási engedély-

lyel rendelkeznek. Boross belügyminiszter a külföldiek kiszorítását az országból nemzetvédelemnek fogta fel. Lám, a zsidók elszaporodásából is mekkora zűr lett: kialakult a korszerű nagyipar, felépült Budapest, létrejött a Nyugat irodalma – kinek kell ennyi... gondprobléma, ahogy a határőrök szerették mondani.

1994-ben az MDF vezette kormányt szocialista-liberális koalíció váltotta fel. Boross belügyminiszterrel ellentétben Kuncze belügyminiszter engedélyezte, hogy jogvédő szervezetek, így a Magyar Helsinki Bizottság, tényfeltáró vizsgálatot végezzenek az idegenrendészeti táborban, hivatalos nevén a Rendőri Ezred Közösségi Szállásán. A közösségi szálláson való elhelyezés gyakorlatilag fogva tartást jelentett. A Helsinki ügyvédje, akinek ilyesmire igen jó szeme volt, átnézve a táborlakókra vonatkozó iratokat, nyomban kiszúrta, az általános jogsértésen (a közösségi szállás börtönként való működtetésén) belül vannak itt egyedi jogsértések is: C. kínai állampolgár számára például a kötelező tartózkodási helyet a saját lakásában kellett volna kijelölni. Az akkor hatályos jogszabály értelmében ugyanis az érvényes engedély nélkül Magyarországon tartózkodó külföldi számára elsődlegesen az állandó lakhelyén kellett kijelölni a kötelező tartózkodási helyet, a közösségi szállás akkor jött szóba, ha a külföldinek nem volt hol laknia. Az üzletember C. úrnak azonban saját tulajdonú lakása volt, ott élt a feleségével meg a nyolc éves fiával, akit az osztálytársai az egyszerűség kedvéért Sanyinak szólítottak. (Később ezeket a jogszabályokat egyre embertelenebbekkel cserélték fel, így jöttek létre 1998 nyarától a koncentrációs táborok barakkjaira emlékeztető közösségi szállások, amelyekről rendszeresen jelentek meg horror-riportok főként a német nyelvű sajtóban.) Minthogy Kerepestarcán nem volt senki, aki intézkedni mert volna C. szabadon bocsátása ügyében, K. az Országos Rendőr-főkapitányság igazgatásrendészeti főnökét hívta fel. Borsányné dr. Czégény Julianna mondhatni

régi ismerőse volt K.-nak: a budapesti útlevélosztály vezetőjeként a 80-as években ő írta alá a K.-nak és barátainak küldött értesítést, miszerint „kiutazása közérdeket sért”. El kell azonban ismerni, az ezredes asszony (Túrós András tábornokhoz hasonlóan) azon kevesek közé tartozott, akik belátták, hogy korábbi beosztásukban jogot sértettek, és az eléjük kerülő ügyekben igyekeztek jogszerűen és emberségesen eljárni. Nem sokáig tehették, Czégény Júliát például hamarosan nyugdíjazták, mert „hatáskörét túllépve” visszavont egy jogellenes kiutasítási határozatot. Ekkor azonban még a helyén volt, és nyomban intézkedett is C. szabadítása ügyében. Csakhogy a szigorú rendőrségi hierarchia, mégse működik mindig zavarmentesen. Az addigi tétovázó kerepestarcái idegenrendészek ahelyett, hogy az előjárójuk utasításának (valamint a jogszabályoknak) megfelelően szabadon engedték volna, C. idegenrendészeti őrizetbe vételét kezdeményezték, és nyomban el is szállították Kecskemétre, mert korábban ott hozták meg ügyében a (nem jogerős) kiutasítási határozatot. A tárgyalás napján K. és az ügyvéd leautózott Kecskemétre. Először a megyei rendőr-főkapitányság épületébe mentek, hogy még a tárgyalás előtt beszéljenek C.-vel, de a megyei idegenrendészet fiatal tisztje tudtukra adta, az őrizettest már átvitték a bíróság épületébe. Elindultak hát a bíróság felé. Egyszerre valami furcsa csattogást hallottak a hátuk mögött, mire megfordultak volna, már el is rohant mellettük a fiatal rendőrtiszt: az ő cipője csattogott a kövezeten. A bíróságon ott várt Yan, C. felesége; terhes volt, a hatodik hónapban lehetett, de a terheség meg a szorongás a férje miatt, talán még szebbé tette. Ahogy meglátta a férjét, akit vezetőláncon hoztak be a tárgyalóterembe, a fal felé fordult, vállát rázta a zokogás. Eljött a tárgyalásra C.-ék néhány magyar ismerőse is. C. nem ragaszkodott kínai tolmácshoz, vállalta, hogy angolul felel a bíró kérdéseire. Csak hogy már az első kérdésnél kiderült, hogy az angol tolmács egy-

általán nem tud angolul, a hallgatóság kórusban fordította a bíró kérdését. A bíró először rendre utasította a hallgatóságot, de aztán rájött, hogy segítség nélkül nem tudja megtartani a tárgyalást, és megkérdezte, ki vállalja a tolmácsolást. Egy férfi jelentkezett a hallgatóságból. Angolra fordította a bíró kérdését, C. angolul válaszolt. Ekkor kiderült, hogy a kirendelt tolmács magyarul sem tud. A szünetben K. megkérdezte tőle, hová való, és hogy került a tárgyalóterembe. – Bolgár vagyok – mondta a fiatal ember –, a feleségem idevalósi, én meg a rendőrségnek szoktam fordítani oroszból. Ennyi nyilvánvalóan elegendő volt ahhoz, hogy angol-magyar bírósági tolmács legyen.

Az igazi meglepetés azonban a szünet után következett: az idegenrendészet képviselője bejelentette, a rendőrség mégsem kezdeményezi az idegenrendészeti őrizetet. A fiatal rendőrtiszt nyilván ezért vágatott a rendőrségről a bíróságra: közölnie kellett a főnökével, hogy változik a forgatókönyv, megfigyelők érkeztek Budapestről. Akkor vegye le a bilincset – utasította a bíró a rendőrt, aki még mindig a kezében szorongatta a vezetőláncot. – Majd ha ő mondja – bökött az őrmester a rendőrtiszt felé. Erre már a bírónak is szétdurrant a feje. – Maga ebben a teremben azt csinálja, amit én mondok – ordított az őrmesterre. – Vegye le, vegye le gyorsan – sziszegte a rendőrtiszt az őrmester felé, mert azon látszott, hogy az istennek se fog engedelmeskedni holmi civilnek. C. tehát ismét szabad volt.

A történet azonban nem vidám, korántsem az. Egy üzleti vita verekedéssé fajult, C.-t letartóztatták. Egy sztárügyvéd egy milliót kért a védelméért, de megígérte, két nap alatt kihozza az előzetesből. Aztán nyolc hónapot szabtak ki C.-re, pontosan annyit, amennyit előzetesben töltött, és hét évre kiutasították az országból. A tárgyalásra a sztárügyvéd már csak a jelöltjét küldte el. A hét év alatt C. kétszer kapott engedélyt, hogy Magyarországra jöjjön. Az első alkalommal a határon azt mondták, hamis

az engedélye, vissza akarták küldeni Kínába. K. éjszaka telefonált a repülőtérre meg a Külügyminisztérium ügyeletére, pedig akkor már rég nem volt képviselő. Az ügyel az ombudsman is foglalkozott, megállapította, alkotmányos visszásságot okozott, hogy a repülőtéri számítógépbe elfelejtették betáplálni: C.-nek engedélyezték a beutazást Magyarországra. Amikor letelt a hét év, C. családegyesítési vízumot kért. – Nem fogja megkapni – mondta a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal illetékese, a kérelmre nem írta be, hogy korábban ki volt utasítva. C. elfaxolta K.-nak a kérelem másolatát: pontosan volt kitöltve, a tényeknek megfelelően.

Mindezt persze el lehetne felejtetni, C. végül megkapta a tartózkodási engedélyt. „Sanyiról” azonban kiderült, hogy a veséje súlyosan beteg. Donor nem akadt, Yan adta oda a fél veséjét a fiának. Aztán újabb tünetek jelentkeztek, a beültetett vese kilöködött. K. felhívta a kezelőorvost. – Nem szedte rendesen a gyógyszert – mondta az –, ilyen felelőtlenséggel eddig csak cigányoknál találkoztam. (K. akkor hitt is neki, csak később tapasztalta, méghozzá a legszűkebb környezetében, hogy az orvosok nyomban a beteget meg a hozzátartozóit hibáztatják, ha egy beavatkozás nem úgy sikerül, ahogy ígérték.) – Különben is, nem tudom, miféle család ez, a gyerek nem is az anyjával lakik. Való igaz, „Sanyi” a család egyik ismerősénél lakott, egy idősebb hölgnél, aki kisiskolás korában segített neki, hogy beilleszkedjen a magyar iskolába. Yan a férje kiutasítása után hajnaltól késő estig dolgozott, és arról is gondoskodnia kellett, hogy a kislánya eljusson az óvodába, iskolába. – De főorvos úr – mondta K. –, az anyja odaadta a fél veséjét, olyan nagyon közömbös nem lehet neki a fia. – Igaz, igaz – mormogta a doktor kicsit zavartan. – De éppen ezért kellett volna a fiúnak jobban megbecsülnie magát.

„Sanyi” másodszor is új vesét kapott. A tervezett tíz nap helyett különféle komplikációk miatt egy hónapig tartották bent

a klinikán, de aztán kiengedték, úgy tetszett, meggyógyult. Egy reggel holtan találták az ágyában. – Hirtelen szívhalál – valami ilyesmit mondtak a boncolás után. – Nem függ össze a műtéttel. Még nem volt húszéves.

A temetésen sokan voltak, főként kínaiak, de magyarok is. K. nem tudta megállapítani, milyen szertartást követett a temetés, sokan beszéltek a ravatalnál, elsőként egy férfi, aki palástszerű ruhát viselt. Kínaiul énekeltek, de az énekek a katolikus temetések dallamaira emlékeztettek. Végül a gyászolók körüljárták a koporsót, ez nyilván kínai szokás. A tizenkét éves Sziszi hangosan sírt. – Nagyon szerette a bátyját – mondta Yan, szinte szabadkozva. K. úgy érezte, a legszívesebben beleverné az orrát a friss sírba azoknak a politikusoknak és újságíróknak, akik arról szeretnek élcélni, hogy Magyarországon a kínaiak sose halnak meg: a súlyos betegeket hazaküldik Kínába, az elhunytak tartózkodási engedélyét pedig más kínaiaknak játsszák át. A Kerepesi temetőnek ebben a szegletében csak kínai sírokat látni.

Sziszi már gimnazista, akcentus nélkül beszél magyarul, bár otthon kínaiul beszélnek, és a hétvégén kínai iskolába is jár, hogy tudjon írni és olvasni. Színésznő szeretne lenni, mondja. Már most látszik, hogy éppen olyan szép lesz, mint az édesanyja. De azért még gyerek: – Ha nem lehetek színésznő, helyszínelő leszek.

Keményen tanul angolul. Amerikában valószínűleg több esélye lenne rá, hogy színésznő legyen. Magyarországon nem biztos, hogy a közönség elfogadja, hogy egy kínai nő játssza Ophéliát vagy a *Tragédia* Évját, akármilyen szépen beszél is magyarul. Pedig hát Éva – lévén mindannyiunk ősanyja – éppen úgy viselhet európai, mint sémi, kínai vagy afrikai arcvonásokat.

2009. február – 2010. március

SZILUETTEK

Erdélyben – Komlóssal

Hihetetlenül szép vidéken autózunk Parajdról Gyergyószentmiklós felé, hihetetlenül rossz úton. Mindkét oldalon véget nem érő fenyőerdők, házmagas fák. A kátyúkat azonban nem lehet kikerülni, ha elfordítod a kormányt, hogy megmentsd a jobb első kereket, a bal már bele is huppant a másik lyukba. Felérünk a Bucsin-tetőre, a szélesen kitáruló táj kárpótol a bosszúságért. De azért a fele út még hátravan, meg vissza is kell jönni, így a nappfényben csillogó mezők látványa sem oszlatja el a szorongást, vajon megúszuk-e tengelytörés nélkül.

„Az én világképemben – írja Hajdú János – a ma Magyarországon zajló események úgy jelennek meg, mint egy óriási történelmi vargabetű...” Hajdú hisz benne, hogy az államszocializmus vissza fog térni, ahogy a középkor után „a reneszánsz meg a reformáció során” a kereszténység is „visszanyerte eredeti funkcióját”.

A Szent Anna-tó parkolójában jórészt magyarországi autók, a tónál, bár az ég borús, piknikező sokaság. Menjen inkább az erdőbe, tanácsolják a szembejövők, amikor az ember a budit próbálja megközelíteni. A Gyilkos-tó környékét belepik a sör-, hamburger-, kukorica- meg főként gagyiárusok bódéi. Itt még az erdőbe sem kell bemenni, az ösvény mentén katonás rendben sorakoznak a szarkupacok, egy-egy nagyobb halom, mint vezénylő tábornok,

az út közepén tornyosul. A közeli fogadóban van ugyan fizetős WC a betérők számára is, ajtaja előtt kézmosó lavór, amelynek vizével majd a kagylót is le kell öblíteni, csak éppen a kulcs nincs sehol. – Tessék várni, anyukám nemsokára jön haza – nyugtatnak a gyerekek. Marad hát mégis a fenyves.

Közép-Kelet-Európa számára – véli Hajdú János – „a rendszer-változásnak becézett kártétel” „anyagilag mindenképpen egy harmadikvilágháború-vesztéssel ér fel”. Mintha a jeles újságíró, aki vagy harminc éve elolvasható cikkeket írt egyebek közt a német gazdaság állapotáról, nem tudná, hogy a gazdasági összeomlás inkább az oka, mint a következménye volt a rendszer-változásnak.

Hajdú szemében Komlós – akár maga Kádár János – az a kommunista, aki állandóan a kompromisszumot keresi a „mit kellené csinálni?” és a „mit engedhetünk meg magunknak?” között. Ha ez arról szól, hogy rossz rendszerben élünk, de minthogy rajtunk kívül álló okból kénytelenek vagyunk ebben élni, próbáljunk meg hát egy kicsit jobban élni benne, akkor a kompromisszumkeresés értelmes magatartás: a magyar társadalom túlnyomó többsége eszerint élt, és ezt tekintette a Kádár-rendszer előnyének. Hajdú szerint azonban Komlós (és Kádár) nem azért próbálgatta, hogy „mit engedhetünk meg magunknak?”, mert valójában a pokolba kívánta az egészet, hanem azért, mert „a szocialista rendszert lényegre törően, alapjaiban megváltoztatni” akarta. Azaz a létező szocializmusból, amelyet alapjaiban kell megváltoztatni, el akart jutni a nem létező szocializmusba. Csakhogy a nem létező szocializmusnak a lényege, hogy nem létezik. Komlós 1980-ban, Kádár 1989-ben meghalt. Hajdú Jánosban viszont a nem létező szocializmus túlélte a létező szocializmust. Sok évvel korábban a Mikroszkóp Színpadon Hajdú szájából kicsúszott egy mondat a Görögországban ideiglenesen

állomásozó amerikai csapatokról. A közönség üvöltve röhögött. Komlós „mint egy acélperec” megszorította vendége karját. „Ha ezt ő mással, más körülmények között is megtette, akkor egypáran erre emlékezhetnek. Így figyelmeztetett, hogy eddig és nem tovább.” Azért a létező szocializmus mégiscsak jobb volt, mint a nem létező. Hisz ott legalább a kellő pillanatban megszoruló acélperec figyelmeztette az embert, hogy eddig és nem tovább. De szép is volt.

Az athéni demokrácia visszásságai

Kertész Péter, a hajdani *Magyar Nemzet* kitűnő újságírója egy, főképp interjúkat tartalmazó kötetet állított össze Komlós Jánosról.* A Komlósról szóló könyvben azonban Komlós a legkevésbé érdekes. A Mikroszkóp Színpad alapító igazgatója ugyanis még a saját közegében, a kommersz humoristák csapatán belül sem volt különösebben érdekes, és érdektelensége az idő múlásával csak fokozódott. A róla szóló kötetben a róla szólók az érdekesek. Jobbára a Kádár-rendszer kedvezményezettjei, a támogatott kategóriába tartozó kultúrmunkások szólnak Komlósról, a közülük valóról, de főképp önmagukról. Kertész Péter megállta, hogy alig nyúljon hozzá a magnóról lefolyó szövegekhez. A túlbeszélés, az ismételtetések, az előbeszéd esetlenségei csak átlátszóbbá teszik a reflektálatlan önünneplést. Tisztelet a kivételnek, mert az emlékezők között akadnak néhányan, akik annyira utálták Komlóst, hogy képesek hitelesen beszélni róla. Komlós egész életművében nincs annyi humor, mint ebben az emlékezőskötetben.

* Kertész Péter: *A Komlós*. Ulpius-ház Könyvkiadó Bt., Budapest, 2002.

A nagy mese azzal kezdődik, hogy Komlós hihetetlen politikai érzékkel tudta, hol a határ, ameddig elmehet a rendszer bírálatában. „Komlós egyszerűen azért tudott odamondogatni – véli E. Fehér Pál –, mert olyan eszközökkel élt, amelyek szinte támadhatatlanná tették. És az odamondogatásból eredeztethető nagy népszerűsége is védte őt. Persze a fensőbbség bízott is benne...” Lakatos Ernő, a Párt (a fiatalabbak kedvéért: az MSZMP) Központi Bizottsága agitprop osztályának a vezetője, azaz a magyar sajtó legfőbb cenzora, konkrétan írja le a komlói bátorság mibenlétét. (Lakatos – becsületére legyen mondva – Hajdú Jánoshoz hasonlóan nem változtatta meg a nézeteit. Ma is meg van győződve róla, hogy a szocializmus azért nem sikerült, mert „Gorbacsov meg a többiek” Moszkvában elárulták. Meg arról is, hogy „minden idők legliberálisabb sajtóirányítása a miénk volt”.) „Komlós János nagy politikai bátorságról tett estéről estére tanúságot, mondja Lakatos, és aki hallotta, az megrebent egy pillanatra. Aczél György említette, hogy elment megnézni az előadást, és egyfolytában csak meghökkent, de a végén mégis azt mondta, ez a műfaj kell, szükséges”. Elképzelem Aczél Györgyöt, amint éppen megrebent, nyilván rémületében, hogy valaki, mondjuk Aczél György, esetleg betiltja az előadást. Valójában azonban Aczél Györgynek aligha volt oka a megrebbenésre. Bátornak Komlós ugyanis legfeljebb abban akarta látni magát, hogy bátran fellépett a rendszer védelmében. „A kabarétól valóban elvárják az emberek – írta a *Fő a fejünk* című kötete (1970) bevezető párbeszédében –, hogy bátor legyen. De ne feltétlenül a fent lévőkkel szemben, hanem a butasággal szemben, a korlátozottsággal szemben, a hozzá nem értéssel szemben. És ezek a tulajdonságok nincsenek funkcióhoz kötve. Találhatók lenn is.”

A *Magyar Nemzet*, majd a *Népszabadság* rovatvezetőjeként Komlós a párt kulturális politikájának egyik végrehajtója volt, az kellett legyen a munkaköri leírása szerint is. Mielőtt humo-

rista lett, irodalmi-kultúrpolitikai cikkeket írt. A politikai enyhülés folyamatával párhuzamosan, sőt részben azt megelőzve vagy helyettesítve, az ötvenes évek második felétől megjelenhettek a kortárs nyugati irodalom korábban formalistának bélyegzett szerzői és alkotásai. A kiadásukat azonban illő mentegőzésnek kellett kísérnie, sőt kíváncsi volt, hogy a kritika a művek irodalmi értékét elismerve bírálja „eszmeiségüket”, illetve értéküket éppen abban fedezze fel, hogy hitelesen tükrözik az író és a nyugati társadalom válságát. Ez a csavar olykor a szocialista tömb országaiban otthoni értékük fölé emelt egyes szerzőket. Friedrich Dürrenmatt például Nyugaton nem számított akkora írónak, mint Magyarországon, ahol egyébként nyüstölték a formabontó dramaturgiája miatt. Komlós az egyike volt azoknak, akik Dürrenmatt kritikus befogadását elvégezték (*Az imperializmus elszabotálása*, Valóság, 1959/6.). Komlós a felmagasztalva-ledorongolás gyakorlatának egyik ítéletvégrehajtója volt, írásaiban Révai kultúrpolitikusi agresszivitása keveredett az akkor éppen tilalmas Lukács esztétikai fejtegetéseinek valamiféle vulgarizált változatával. Révész Sándor 1994-ben írt esszéjében (*Mi, a Komlós és az elefántok völgye*), amely természetesen nem a jelen kötet számára készült, de a kötet egyik legjobb darabja, egy sor idézetet közöl Komlós ez idő tájt született írásaiból. „A *Szerelmem, Hirosima* fontos film” – foglalja össze Révész Komlós értékelését –, Resnais nagy tehetségű filmes, de „a szenvedélyes békesikoly elhal a kispolgári giccs füledt légkörében”. „Az *Édes élet* nagy film, csak a harcoló tömegek öntudatát nem vette észre a rendező.” A *Nyolc és fél* „csúcs és kátyú”, amelyből kiút csak a társadalom valóságos áttekintése lehet”. A kultúrpolitikusi feladatteljesítésen olykor átüt a polgári kultúrájú kommunista entellektüel mazochizmusa: le kell hánynia a művet, amelyben – szégyenére – gyönyörűségét lelte. Non christianus, sed ciceronianus es (Cicero-hívó vagy, nem kereszt-

tény), vádolta önmagát a Bibliát latinra fordító Szent Jeromos, amikor úgy érezte, a klasszikus stílus követésének vágya erősebb benne, mint a szent szöveg iránti alázat.

Egykori professzoraim, Pándi Pál vagy Trencsényi-Waldapfel Imre mindig megtalálták az alkalmat, hogy az irodalomtörténet, sőt a vallástörténet tényeit aznapi aktualitások összefüggésében értelmezzék. Eötvös József megriadt attól, hogy levonja a következtetést abból a társadalomkritikából, amelynek *A falu jegyzőjében* hangot adott: 1848-ban, látva a forradalom radikalizálódását – *disszidált*. Vergilius az augustusi konszolidáció elkötelezett, mondhatni pártos híveként írta meg az *Aeneist*, Róma nemzeti eposzát. Horatius ellenben, akár a szocializmus koszorús költője, Illyés, fenntartásokkal viszonyult az augustusi rendszerhez, amelynek kegyeltje volt. Gagarin, a szovjet űrhajós görög ephéboszként kering a fejünk felett, ő az eszményi ifjú, aki önmagát testben és lélekben kiteljesítve (kalokagathia) hajtja végre a közösség által rábízott feladatot. Ebben a szellemben emeli Komlós a szocialista kabaré előfutárává Arisztophanészt. Elemzése arra fut ki, hogy a klasszikus komédiaíró, akit értetlen értékelői konzervatív és arisztokrata szellemiségűnek tartanak, valójában „az athéni demokrácia visszasságai ellen harcolt, a demokráciát szerette volna »megtisztítani«”. Legélesebben Komlós Szerb Antallal vitázik. *A világirodalom történetének szerzője* szerint „Arisztophanész konzervativizmusa csak a cinizmus maradisága”, „Arisztophanészt felelőtlenségében kell élvezni, és nem szabad több erkölcsi komolyságot keresni benne, mint amennyi minden vígjátékíróban volt”. Komlós itt leáll az idézetekkel. Pedig Szerb Antal a negatívumok után mondja ki a véleményét: „azt hiszem, könnyen rá lehet mutatni, mi adja meg Arisztophanész vígjátékainak csodálatos, elévülhetetlen varázsát: a szabadság. A szabadság, Athén magában álló politikai remekműve...” „A fantázia szabadsága...” „A malícia és gonosz-

ság szabadsága...” „A szókimondás szabadsága...” És végül: „az igazmondás szabadsága”. Arisztophanészt – írja Szerb Antal – „egy ízben meg is büntették nem diplomatikus nyilatkozataiért, egyszer pedig Kleón megverette –, de az senkinek nem jutott az eszébe, hogy darabjának előadását megakadályozzák. A leleményes athéniek a cenzúra intézményére nem voltak képesek rájönni.” A szocialista kabaré előfutára a demokrácia visszasságai ellen küzd. De a korlátozatlan szabadság, amelynek közegében ezt teszi, kívül esik a szocialista utód horizontján.

Kabarészerzőként Komlós egyre inkább eltávolodott publicisztikájának harcos elviségétől. „A rendszerhű kabaré csak kispolgári lehetett, s ha politikailag rendszerhű akart lenni, akkor teoretikusan rendszerellenessé kellett válnia” – írja Révész Sándor. „Ez a kabaré elszántabb, következetesebb, mint a másik: a hátulról agitációt nyílt érveléssel cseréli fel, a mechanikus poéngyártást publicisztikus szárazsággal. (...) Nézőjét ez a kabaré éppúgy meg akarja nyugtatni, mint a másik. A kispolgár hétköznapi reálpolitikáját (...) az új kabaré szenvedélyes ellenszenvvel – elfogadja.”

Az utóbbi, idézőjelbe tett mondatokat már nem Révész Sándor, hanem – hasonlóan az idézőjelbe nem tett mondatokhoz – én írtam. Ezekből mégis abban különböznek, hogy valóban idézetek a Sándor Györgyről – *előhanggal* című cikkemből, amely a régi, még Almási Miklós, Diószegi András és Wéber Antal szerkesztette *Kritika* egyik utolsó számában jelent meg, 1970 júniusában. A folyóirat hamarosan új formátumban indult újra, szerkesztését Pándi Pál vette át. A leváltott szerkesztőség bűnlajstromán állítólag az én írásom is szerepelt. Tény, hogy a *Népszabadság* kipécézte a cikket, és alaposan rám húzta a vizes lepedőt, válasszon közlését viszont Rényi Péter megtagadta. A cikk, mint címe is jelzi, a kortárs pódiumi humor egyetlen zsenijéről szólt, Sándor Györgyről, aki az elmúlt tíz évben tragikus – de rápil-

lantva pályatársai fejlődésvonalára korántsem érthetetlen – módon belegabalyodott a rendszerváltás útvesztőjébe. Az *Előhang*-ban megpróbáltam néhány szóval jellemezni az 1945 utáni kabaréhumor típusait. Az úgynevezett ötvenes években a kabaré – személy szerint Kellér Dezső – a későbbinél szigorúbb cenzúra ellenére még megőrzött valamit a műfaj szükségképpen kritikus attitűdjéből. „Ellenzéki megjegyzést nem engedhetett meg magának, de ha a Patyolatot meg a Közértet csipkedte, a polgár kényszerű életformájának valóságos sérelmeit panaszolta” – írtam. A konferanszié „bízást kacsinthatott a közönségre: a nézőtérrel a polgár önmagával nézett szembe. Együtt, egy szintről nevettek – fölfelé”. (Rényi láthatólag csak a polgár szót vette tudomásul a szövegből. Elképzelte, hogy afféle balos ifjoncként nyilván elmarasztalom Kellért a polgári mivolta miatt. Telefonbeszélgetésünk során hiába próbáltam megmagyarázni, hogy a szövegem Kellér mellett szól, és a polgár szót egyáltalán nem negatív minősítésként használom. De hát pozitív értelemben a polgár szót legfeljebb Thomas Mann-nal kapcsolatban lehet használni, mondta Rényi hüledezve. A Fidesz-vezetők, akik a Magyar Polgári Párt elnevezést kitalálták, nyilván a Rényi-féle értelmezést vették át, ellenkező előjellel.)

„Napjaink kabaréja (...) – folytattam az *Előhang*-ot – saját törvényeit borította fel: a politikai kritika műfaját, mint elnyűtt kabátot – kifordítva – a politikai agitáció műfajává tette”. A nézőtér az egykori polgár helyén „az igénytelen pesti (vagy bécsi) kispolgár” ül, „aki néhány ellenzékinél látszó bemondás kedvéért operettzenével hígítva még a soha el nem olvasott vezércikket is szívesen meghallgatja”. Ez a hatvanas évek Vidám Színpadáról szólt, amelynek szövegeit jobbára Róna Tibor írta, egykori szerkesztő kollégám, a sziporkázó szellemiségű, Litványi Károly segédletével. Ennek a kabarénak az ellenében jött létre a Komlós-féle Mikroszkóp. „Az egyik színpadon vállvonogatva, meg-

értő kacsintással kijelentik: a dolgozók nem dolgoznak; a másik színházban vádaskodva bizonygatják: ugyanezt. Az egyik kabaré úgy tesz, mintha a névtelen kisember szemszögéből szólna, a másik nyíltan vállalja, hogy az állítólagos kisember felettesének nevében szól.” „Fenn nem is beszélnek – mondja ez a Felettes szemrehányóan –, de lent már azt hallják, hogy...” Vagy még nyíltabban: „Fenn a rendelet jó, lenn megfúrják?” Nem csoda, hogy Kádár, Aczél meg Lakatos Ernő kedvtelve hallgatták ezt a kabarét. Sőt, talán még azt is elhitték maguknak, kurva bátrak voltak, hogy engedélyezték. De vajon, rajtuk kívül ki volt az a napi 160 ember, aki még pénzt is adott érte, hogy a *Népszabadság* stílusában lehordják?

„A közönség persze nem spontán verbuválódott – írja a Mikroszkóp egykori művészeti titkára, Zoltai Gusztáv. (...) – Aki ismeri az akkori struktúrát, tudja, hogy voltak a jegyirodák, a bőrrös, a vasas és a többi szakszervezet, amelyek közönségszervezéssel foglalkoztak”. Ez sem volt elég azonban, ha a Mikroszkóp szovjet darabokat mutatott be. Molnár Gál Péter emlékezése szerint erre ő beszélt rá Komlóst: Ljubimov Moszkvában ellenzékinél számító bemutatóit akarta átplántálni a magyar színházi világba. A közönség azonban nem jött be a színházba, akármilyen jó volt is a mű és nívós az előadás. „Most már elárulhatom – folytatja Zoltai – ennyi idő után, hogy csak úgy tudtuk megtölteni a színházat a szovjet darabokra, hogy duplán rászerveztünk, majdnem háromszáz jegyet adtunk el a százhatvan helyre. Komlós őrvöngött, dührohamot kapott, ha két üres hely volt a színházban.” Ráadásul az volt az igénye, hogy a munkásság töltsen meg a színházat. „Ezért egy idő után már az előadás kezdete előtt beírtam a vasast”. Később „csak annak adtunk Hofijegyet, aki vett a szovjet darabra is”. Utólag felfoghatatlannak tetszik, hogy ez a rendszer, amelynek a legkisebb részlete is huzugságokból állt össze, ennyi ideig fennmaradhatott, sőt jobb

híján még népszerű is volt. Az egykori hazudozók pedig máig büszkék a teljesítményükre.

Kifelé tartunk a legmagyarabb erdélyi városnak mondott Székelyudvarhelyről: a negyvenezer fős lakosságnak 97 százaléka magyar. A statisztika vélhetően magyarnak számolja a magyar anyanyelvű cigányokat is, ahogy a Trianon előtti Magyarországon is mózesvallású magyaroknak tekintették a zsidókat, különösen nemzetiségi vidékeken, ahol fontos volt a magyarok arányszámának a növelése. Aztán a numerus clausus meg még inkább a zsidótörvények idején kiderült, hogy mégsem egészen magyarok. Úgy nézem, hogy a statisztikai számbavételen túl a székelyudvarhelyi lakosság sem tekinti magyaroknak a mezít-lábas cigánygyerekeket, akik rajokban vesznek körül a külföldinek látszó járókelőt, és éneklő hangon ismételtetik, egy kis kenyeret, az Isten nevében könyörüljön.

A környékbeli székely falvakból a szakképzetlen munkaerő Udvarhely felé áramlik. Az egykori szocialista ruhagyár privatizálva is nagyszámú nőt foglalkoztat betanított munkásként. A reálbér, azt mondják, alacsonyabb, mint Ceaușescu idejében volt. – Ezeknek nem kell a bérét emelni – mondta állítólag a gyár egyik mérnöke budapesti ismerősének. – Ezeket még úgy nevelték, hogy akkor is rendesen dolgozzanak, ha nem fizetik meg őket. A vérlázító szöveg kapitalizmusellenes indulatot kelthetne, de bennem ez is az államszocializmus ellen fordul. Hiszen az államszocializmus számolta fel a munkásmozgalmat, és tette hazug rítussá a szolidaritást ember és ember között.

A bögözi lelkész mégis a kapitalizmust meg a globalizációt gúnyolja. Persze neki is igaza van. De talán mégsem kellene ilyen hamar elfelejteni, hogy a rettegés, a szabadsághiány milyen rémséges világot váltotta fel a csúf kapitalizmus, az utálatos globalista demokrácia. Különösen itt Erdélyben nem. Szívesebben hallga-

tom, ahogy a középkori templom freskótöredékeiről beszél; nyilván ezerszer elmondott szöveget ad elő, mintha mesét mondana. Ez itt Várad, a várfalon a harsonások. Itt Szent László király üldözi a leányrabló kun vitézt. Itt a lefejezett kun teteme mellett a király a megmentett lány ölébe hajtja a fejét. A lelkész ravaszkásra váltó hangja félreérthetetlenül utal arra, amit a kép is sugall: a szent már itt a földön elnyerte vitézsége jutalmát.

Székelyderzs híres erődtemplomában az unitárius lelkész távollétében a harangozó felesége az idegenvezetőnk. Így mindenekelőtt a padlásra visz fel, ahol ma is ott függ a falubeliek oldalszalonna- és sonkakészlete. Ha a falura törő ellenség elől a fallal körülvett templomba kellene menekülniük, lesz mit enni, amíg el nem vonul a vész. A heti sonka- és szalonnaadagot az asszonyok szerdánként viszik haza. Aki más napon jön, amikor a többiek nincsenek ott, azt rossz gazdasszonynak, sőt lopósnak tartják.

A harangozóné a hangját lehalkítva elmondja, hogy a tanítóurat elhagyta a csinos felesége, egy görög kamionossal szökött meg. A derék fiatalember azóta egyedül van a gyerekkel. Ez a történet is a világ állapotáról szól, akár a bögözi lelkész háborgása a tévé meg a Coca-Cola ellen, de legalább nem újszerű sablonokból áll, akár az a panelkultúra is, amelyet elmarasztalni kíván, hanem időtlen alkotóelemekből. A jóra való férj, a szépséges, ám állhatatlan asszony meg az idegenből jött harmadik: valami efféle történettel kezdődik az Iliász és vele az európai irodalom.

Az emlékezés kemény munkája

Zoltai Komlósnak hazudott a békeesség kedvéért. Aczél György a közvéleménynek hazudott, „Magyarországon nincs cenzúra”, állította (Valóság, 1980/12.), holott tudta, hogy van. Ez a hazugság racionális volt. Nem azt a célt szolgálta, hogy a társadalom

elhiggye, amit mond, hanem azt, hogy tudomásul vegye: nyilvánosan csak ezt szabad mondani.

Szilágyi János elmeséli, hogy *Kettesben* című rádióműsora tervezésekor, 1973-ban mindenféle listákat készített, hogy kiket hívna meg. „A rádió ebbe sosem szólt bele, legfeljebb azt mondták, hogy az illetőről szó sem lehet.” Akkor például, így Szilágyi, Latinovitsot és Moldovát nem lehetett. Tetszenek érteni: sosem szóltak bele, legfeljebb megmondták, mi tilos. Továbbá: „nem szóltak bele, mit kérdezzek, mit ne kérdezzek, mert akkor abbahagytam volna”. Amikor például Komlóssal, „akit a rádió ajánlott”, készített riportot „a főnökök azt kérték, hogy ne feleslegessem az ávós múltját”. Ezen kívül még azt mondták meg, mit muszáj. „Akkor állítólag Kelen Bélát, aki minden volt, ami a munkásmozgalomban és a pártban egy ember lehetett, azért kellett meginvitálnom...” Pedig Szilágyi, mint tapasztalt riportert, nyilvánvalóan nem is kísérletezett olyanokkal, akik nyilvánvalóan nem szólalhattak meg a rádióban.

Hajdú János emlékezete szerint a *Népszabadságnál* „az alatt a húsz év alatt, amit én ott töltöttem, 1961-től 1980 végéig, az egymás közötti érintkezésben és az ügyek kezelésében abszolút felvilágosult, toleráns, kifejezetten jó humorú légkör uralkodott”. Vannak bizonyos periférikus emlékeim arról a „felvilágosult, toleráns” légkörről, ami olyan természetes volt a *Népszabadság* székházában, mint a bajtársi pertu a ludovikás tisztek között. Körülbelül ez volt a lényege: politikus emberek vagyunk, ne etessük egymást azzal a maszlaggal, amit az olvasóknak kell beadnunk.

A tolerancia persze egyáltalán nem vonatkozott arra, ami az újságban megjelent. Hajdú emlékezete szerint Komlós tin-taceruzával bekeretezett vagy aláhúzott egy-egy mondatot, és „a brutalitásig menő keménységgel” figyelmeztette az újságírókat: „ne hagyj nekem az újságban olyan hülyeségeket, amikről

nem vagy meggyőződve, hogy az kell nekünk”. Vagyis Komlós nem elhárító, hanem irányt mutató cenzor volt. Nem csupán azt tiltotta ki a szövegből, ami túlmélt az azon a bizonyos határon, amelyet kabarékonferansziaként állítólag feszegetett, hanem mindent, ami „nem kell nekünk”, azaz ami nem szolgálja a párt irányvonalát.

Az emlékezésekből úgy tetszik, hogy Komlós – bár az emlékezők a szerkesztői nagyvonalúság jeleként idézik fel a gesztust – cenzorként kifejezetten szadista volt. „Mutasd meg azt a sort, amiért írtad” – mondta Ungvári Tamásnak. „Azt kihúzta, és a cikk változatlanul jelent meg”. Ungvári azt sugallja, hogy átverte Komlóst. Ez azonban kevésbé valószínű, inkább arról lehet szó, hogy a gyors írógéppü irodalmár nem írt olyasmit, ami fennakadhatott a cenzúrára. Egyébként nem jelenhetett volna meg ezer cikke a *Magyar Nemzetben*, és nem mondhatná most el, hogy „heti egy cikkből megéltem, közben lefordítottam százötven színdarabot, harminc regényt, írtam negyven könyvet, pusztán azért, mert megbízhatatlan voltam”. Molnár Gál Péter leírja, hogy miután leadott egy cikket, Komlós behívta a szobájába, „elkezdett beszélni, és elemzett. Kvázi diktált (...) Ez volt az utolsó eset, hogy engem instruálni lehetett.” „A *Népszabadságnál* nem ragaszkodtak ahhoz, hogy hazudjak, hogy ne írjak igazat. Egy csomó cikkem nem ment keresztül, és a fiókban maradt.” Szerzőként és szerkesztőként egyaránt tudom, hogy egy szerzőt semmi sem frusztrál annyira, mintha az írása nem jelenik meg, vagy ha kihúznak, kihúzatnak belőle valamit, amit fontosnak tart. A frusztráltság pedig sehogyan sem fér össze azzal a jó kedélyű, oldott légkörrel, amelyet az emlékezők felidéznek.

Az idő kisimítja az emlékeket. Rózsa Gyula, aki Komlós közbenjárására lett a *Népszabadság* képzőművészeti kritikusa, úgy emlékszik, hogy „60-tól kezdve valami iszonyat uralkodott el

a képzőművészeti politikában”. Ez igaz, de az is igaz, hogy az 1961-ben indult *Új Írás*ban erőteljes vita kezdődött a korszerű művészetről, amelyben – Németh Lajos vitaindítójához kapcsolódva – az akkor végzős művészettörténész, Perneczky Géza kertelés és vörös farok nélkül egyértelműen kiállt a modernizmus mellett. Effajta írások mellett a szocreál védelmezőinek handabandázása bágyadt utóvédharcnak tetszett. A korszak ki-robbanó tehetsége, Kondor Béla a hivatalosság folyamatos gán-csokodása ellenére újra meg újra kiállíthatott, és művészetének elkötelezett hívei, Németh Lajos, Kovács Péter, Perneczky Géza, Dévényi Iván, Frank János minden kiállítása kapcsán hallathatták a szavukat. Nem igaz, amit Kristóf Attila állít, hogy „Kondor Béláról abban az időben egy betűt nem lehetett leírni a magyar sajtóban”, csak neki, Kristófnak nyílt lehetősége arra, „dicsérő hangvételen” írjon Kondorról 1963-ban. A fentebb felsoroltak mellett (sőt előtt) Dutka Mária írt óvatosan elismerő kritikát Kondorról, épp a *Magyar Nemzet*ben, 1960. április 12-én.

A *Népszabadság* kulturális rovata ebben a viszályban inkább az ellenoldalt képviselte. A Rózsa Gyula által fordulópontnak tekintett X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás (1965) alkalmából a *Népszabadság* kritikusa megállapítja: „A kiállítás egyik leg-erőteljesebb tehetsége Kondor Béla. Lapjain minden tudatosan a helyén van, még a felületes szemlélő számára hiányosságnak tűnő mozzanatok, a hamis hangok is célzatosak; Kondor mondanivalóját, világképét kiválóan szolgálják. Ez a mondanivaló, ez a világkép azonban vitára készítet.” (...) [A reménytelen szorongásból és a már-már embertelen hitetlenségből] „egyféle életérzés születik: a kiüresedés, a sivárság. Ezért nem vállal a művész közösséget ezzel a világgal (láthatóan nemcsak társadalmunkkal, a tágabb világgal sem), ezért nem vesz át a terheiből, s ezért ítélkezik felette kívülálló idegenként” (*Népszabadság*, 1965. október 10.). Ezek a kijelentések ma egyszerűen mar-

haságnak tűnnek, akkor azonban gyilkos hatalmuk volt – lásd Komlós fentebb idézett kritikáit a hatvanas évek elejének nagy filmjeiről. „...folytatnunk kell a szellemi vitát az irracionális és kiábrándult életbölcselettel – írja Rózsa Gyula még 1968-ban is (január 21.). De: „Legyőzni, meggyőzni csak akkor tudjuk, ha elsősorban ideológiai lényegét támadjuk szellemi vitákban, s nem képviselőjének egzisztenciális és művészi érvényesülését a gyakorlati életben.” Vagyis: püfölni kell, de azért éhen ne haljon. Ez a bátor kiállítás egyébként akkor született, amikor Kondor már a Velencei Biennálén is kiállíthatott. Végül a történethez még az is hozzátartozik, hogy Rózsa Gyula akkor állt teljes szívvel Kondor mellé – a feltétel nélküli hivatalos elismerést kifejező 1970-es műcsarnoki kiállítás idején –, amikor korábbi hívei, így Perneczky, Kondor művészetén is észrevenni vélték annak a művészi hipertrófiának a jeleit, amelynek sorra estek áldozatául nagy művészek, akik a tiltás-tűrés sivár, hosszú korszaka után hirtelen belecsöppentek a támogatás paradicsomába, és egyszerre úgy érezték, mindent megengedhetnek maguknak. (Juhász Ferenc költészetét ormótlanná puffasztotta ez a kór, a lírai elefantiázis. Jancsó Miklóst a hosszú élet mentette meg attól, hogy pályája bukásba torkolljon: a *Szegénylegények*-kel induló csodálatos korszak lezárultával két évtizeden át nézhetetlen filmeket készített, és csak a rendszerváltás után talált rá az új helyzethez illő új formára. Kondor mindössze két évvel élte túl a hivatal behódolását. Nem tudjuk, képes lett volna-e ellenállni a Perneczky jelezte rontásnak. Az élete utolsó korszakában készített fényképei azt sejtetik: igen.)

A tolerancia műhelyeként emlékezik vissza a *Népszabadság* Komlós vezette kulturális rovatára a rovatvezető utód, E. Fehér Pál is. E. Fehért az olvasói emlékezet az 1968-as intervenció haditudósítójaként meg kemény levágások, ideológiai büntető-rúgások végrehajtójaként tartja számon. Persze az olvasót meg-

csalhatja az emlékezete. E. Fehért azonban biztosan megcsalja. Elbeszélése szerint a szovjet nagykövetség két fiatal, magyarul jól beszélő munkatársa, Vasziljev és az örmény Darcsijev, mindketten a Mikroszkóp gyakori vendégei, 1967. november 7-én rávették Tyitov nagykövetet, hogy hívja meg a fogadásra Lukács Györgyöt. A két diplomata elment Lukácsért, autón behozták a nagykövetségre, közben értesítették Kádárt: az első titkár 1955 óta ekkor találkozott először Lukáccsal. Valójában 1967 őszén, hónapokig tartó egyeztetések után, amelynek részeként Lukács a gazdasági reformot támogató interjút adott az Unitának, az Olasz Kommunista Párt lapjának, az öreg filozófust, az MSZMP alapító tagját visszavették (akkoriban úgy mondták: visszazárták) a pártba. A rövid életű Lukács-Kádár-liaison csúcspontjaként Pándi Pál és Rényi Péter interjút készített Lukáccsal, amely a *Népszabadság* karácsonyi számában jelent meg. (Minderről részletesen ír Révész Sándor *Aczél és korunk* című könyvében.) E. Fehér a szovjet és a kelet-európai társadalmak jól tájékozott ismerője, nem gondolhatja komolyan, hogy egy ilyen világpolitikai jelentőségű találkozást (ha egyáltalán sor került rá, mert E. Fehér emlékezésén kívül más forrás nem áll a rendelkezésemre), a szovjet és a magyar pártvezetés, továbbá Kádár és Lukács előzetes hozzájárulása nélkül két fiatal szovjet diplomata ad hoc megszervezhetett, akármennyi konyakot ittak is meg Komlós szobájában.

Az emlékezet munkájának legszebb teljesítménye azonban Kristóf Attila írása. A Hazafias Népfront és az új magyar jobboldal csöpögős tollú publicistája nem tagadja a kínos, de közismert tény, hogy újságírói pályafutását Komlós indította el. Az emberiséget, mint tudjuk, a világ teremtése óta a jobboldali-baloldali ellentétpár osztja jókra és rosszakra. Ennek ellenére Weöres Sándor nagy költő volt, „attól függetlenül, hogy nem politizált, és azt se tudjuk róla, hogy jobboldali volt-e, vagy bal-

oldali.” A világ tele van ilyen rejtélyekkel. Kristóf Attila például nem tudja eldönteni, hogy Komlós „kommunista volt-e, vagy a körülményekhez alkalmazkodott”. Ha tényleg kommunista lett volna, az bizony szomorú. Már Boross Péter belügyminiszter megmondta (Kristóf nem hivatkozik rá, de a tétel tőle származik), hogy aki egzisztenciális okokból, netán a szakmai előrejutás kedvéért lépett be a pártba, annak nincs miért szégyenkeznie, ellenben aki meggyőződésből tette, az mélységesen szégyelli magát. Komlós valószínűleg mégsem volt meggyőződésből kommunista, hiszen „okosabb ember volt annál, hogy azt a sok baromságot, ami a munkásmozgalomban, illetve a szocializmusban benne foglaltatott, komolyan vegye”. (Ugyanebből az okból vonja kétségbe egyébként Komlós kommunista meggyőződését Ungvári Tamás is.) Annak idején Kristóf Attila – feltehetőleg egyedül az országban – még azt sem tudta, hogy Komlós ávós volt: bár hallott ilyen szóbeszédet, bizonyosságot erről csak a közelmúltban, Kiszely Gábor ÁVH-könyvének az elővása után szerzett. A szóbeszédnek viszont ellent mondott, hogy az ifjú újságíró „sem túlzó balosságot, sem engesztelhetetlenséget” nem tapasztalt nála. Sőt a felesége odaajándékozta neki a fiuk kinőtt cipőjét.

Kékszemű bugyutaságban Kristóf Attilához csak Görgey Gábor hasonlítható. Görgeynek mentségére szól azonban, hogy személyes barátság fűzte Komlóshoz, és nem az alázatos slappaj hangján beszél róla, hanem az egyívású pályatársén. Mégis – Kristófhhoz hasonlóan – ő is azt állítja, semmit sem tudott Komlós ÁVH-s múltjáról. Holott kizárt dolog, hogy Ungvári, aki Görgeyt beajánlotta Komlósnak, ne pletykálta volna el, mit kell tudni a rovatvezetőről. De egyébként is Komlóst, akár Berkesit vagy Kardos Györgyöt, mindenki az ávós Komlósként emlegette. Kristófhhoz hasonlóan Görgey is azzal mentegeti Komlóst, hogy „praktikusan ő már nem hitt a kommunista eszmében. Amikor

jobban megismertem, 1959-60-ban ő már túl volt ezen”. Vajon hogy magyarázta meg akkor magának Görgey azokat a (fentebb idézett) kultúrpolitikai cikkeket, amelyeket Komlós ez idő tájt írt? Eldöntötte magában, hogy ez az éles eszű, jó humorú, aranyos Komlós természetesen nem kommunista, csak hazudik, mint a vízfolyás? És 56, amelyet Komlós aligha tekintett forradalomnak vagy „népfelkelésnek”, soha nem került szóba közöttük, miközben „remekül labdázta a világgal”? Görgey úgy tudja, hogy Komlós „eltávolodott” az ÁVH-tól, kilépett onnan. Ez „legfontosabb atyai barátját”, Vas Istvánt juttatja az eszébe, aki 1952-ben kilépett a pártból. Arról, hogy Komlós nem kilépett az ÁVH-ból, hanem mint a jelen kötetből kiderül, zavaros körülmények között eltávolították, Görgey valóban nem tudhatott. Arról azonban kellett tudnia, hogy Vas kilépését számos nyílt összecsapás előzte meg a párt irodalompolitikájával, és arról is hogy Vas éveken át rejtegette az ez idő tájt írott – és azóta természetesen tucatnyi kiadásban megjelent – verseit, amelyek a legcsodálatosabb, a magyar irodalomban egyedülálló lírai dokumentumai, annak a folyamatnak, ahogy egy baloldali meggyőződésű ember szembefordul azzal az iszonyattal, ami a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével és Komlós János aktív közreműködésével népi demokrácia, épülő szocializmus néven létrejött. Ezt a két „kilépést” egymás mellé állítani bizony vaskos érzékletlenségről tanúskodik. Görgey elmondja, súlyos betegsége idején a Komlós-házaspár nap, mint nap meglátogatta. „A barátságnak és a szeretetnek egy olyan óriási injekcióadagját kaptam tőlük, amit én soha elfelejteni nem tudok”. A barátság és a hála útját állja az objektivitásnak, a „leleplezést” pedig egyenesen ízetlenné tenné. Csak az a kérdés, hogy ilyen esetben megszépíteni kell-e a múltat, vagy inkább hallgatni róla.

Avar János – Hajdúhoz hasonlóan – nosztalgiával idézi fel a *Népszabadság* szerkesztőségét, ahol akkor (a hatvanas évek

első felében) „meglepő módon olyan légkör volt, hogy szabadon lehetett bármiről beszélni, és ez senkit sem zavart”. De az éberség azért jelen volt. Amikor elkészült a vidéki lap, Komlós átnézte, kiadta az utasítást, hogy mit kell megváltoztatni a budapesti kiadáshoz, majd éjjel 1-kor visszajött, hogy megnézzze, végrehajtottuk-e az utasítását. „Nem bízott az emberekben – írja Avar –, ezt valószínűleg a múltjából hozta magával” Így van: Dzerzsinszkij jelszava volt, hogy bízni kell az emberekben, de ellenőrizni kell őket. Az idézet 1956 után is kint függött az állambiztonsági kihallgató szobákban, a mester képe alatt.

1957 novemberében gyanúsítottként kísérték vissza a zárkamba a BM vizsgálati osztályának (Gyorskocsi utca) a folyosóján. Minthogy kevés volt az őr, egy felügyelő kettőnket kísért. Akkoriban még nem volt olyan általános, mint manapság, hogy kísérés közben a fogva tartottak kezét hátrabilincselik, csak egymásba kellett karolnunk, így lépkedtünk a kísérő rendőr előtt. A folyosó fordulójában egyszerre egy csoport civil ruhás férfi bukkant fel, feltehetően állambiztonsági nyomozók. Az őr azonnal a falnak fordított bennünket, hiszen az állambiztonsági tisztnek az arca is államtitkot képezett. A hátunk mögött elhaladó urak nagyokat kacagtak, és tréfás megjegyzéseket tettek ránk, összekarolt gyanúsítottakra, hogy bizonyára szeretjük egymást. (A társamat természetesen nem ismertem, sem korábban, sem azután nem láttam.) Bár a falnak fordulva álltunk, lopva hátrapisilantottam, és egy-egy figura az emlékezetembe vésődött. Különösen jól emlékszem egy feltűnően alacsony, puffadt arcú emberre, aki a száját folyamatosan nyitva tartotta, mint egy tátozó ponty. Hogy teljes termetű társai maguk közé fogadják, ágaskodott és erőltetetten röhögött. 1963-tól a Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam, helyileg a Lapkiadó Vállalat székházában, azaz a New York-palotában. Kerekded ismerősömet itt, a liftre várva láttam viszont. Akkor már újságíró volt, nem tu-

dom, melyik lapnál. Még sokszor találkoztam vele a lépcsőházban, de sosem próbáltam megtudni, kicsoda voltaképpen. Felteszem, hogy víg kedélyét a szerkesztősége toleráns légkörében is megőrizte.

A kötet borítószerzője is felhívja a figyelmet arra, hogy az emlékezők nemcsak Komlós szerepének értékelésében, de az életrajzi tények felidézésében is ellentmondanak egymásnak. Kertész Péter nem próbálja kigyomláni az ellentmondásokat, nem kérdez rá az ellentétes állításokra. Tiszteletre méltó szerkesztői fegyelemmel tartja magát ahhoz, hogy nem történelmet ír, nem Komlós-monográfiát. Az olvasó dolga és szórakozása, hogy véleményt alkosson, hogy higgyen vagy ne higgyen az emlékezőknek.

Abban többé-kevésbé minden emlékező egyetért, hogy Komlós János éles eszű ember volt, éber szerkesztő, jó újságíró, aki rövid idő alatt sokféle információt tudott összegyűjteni és értelmezni. Molnár Gál Péter szellemesen mondja, hogy a kihallgató tisztnek hasonló képességekre van szüksége, mint az újságírónak. Mindkettőnek „különböző szétszórt elemeket egy pillanat alatt kell összefogni egy fókuszba, és jó esetben valóban az igazságra rávilágító módon egybegyűjteni”. Feltéve persze, hogy az újságíró is meg a kihallgató tiszt is az igazság felderítésére törekszik, nem pedig arra, hogy különböző koncepciókat sulykoljon olvasó, illetve a gyanúsított fejébe.

Komlós műveltségével kapcsolatban már sokkal inkább megoszlanak a vélemények. Sas József úgy tudja, hogy Komlós rengeteg nyelven beszélt, még svédül is. Bár azt állította, hogy németül nem tud, Németországban többször kijavította a tolmácsot. Rózsa Gyula elmondja, olaszországi kiküldetése előtt három hónapig tanult olaszul. F. Fehér Pál szerint ellenben „nem tudott semmilyen idegen nyelven rendesen, de még megközelítően sem”. Ennél azért valamivel talán mégis jobb volt a helyzet, hiszen le-

szerelése után műszaki fordítóként, oroszról fordított. Valószínűleg első feleségének van igaza: Komlósné Molnár Klára szerint „élőbeszédben gátlásos volt, miután nem mozogtunk nyelvi közegben”. A rabbiképző gimnáziumában a német mellett tanult latint, görögöt és hébert, de az utóbbit sem élő nyelvként.

Molnár Klára szerint öltözködésben rossz ízlése volt, de jó szabója, utolsó éveiben viszont már nagyon rosszul öltözött. Görgey Gábor ellenben úgy látja, hogy „Komlós szeretett jól öltözni, adott a külsejére, majdnem hogy gigerlisen”. Görgey ajánlotta Komlósnak Király urat, a József Attila utcai szabót. Rózsa Gyula szerint nagyon adott arra, hogy úriemberként jelenjen meg. Farkasházy ellenben azt írja, hogy „rettenetes ruhákat tudott felvenni. Ahogy kinézett azokban a fényes alpaka zakókban, ember úgy nem öltözik”. Igaz, ez már a késői években volt.

Ungvári úgy emlékszik, hogy Komlós „egy nagyon finom ember volt”. Molnár Gál Péter szentimentálisnak, érzelmesnek látta. Harkányi Endre szerint viszont kíméletlen, sőt szadista volt. Hatalmi szóval, zsarolással szerzett színészeket a Mikroszkópba. Verebes István tisztelte, de „csöppet sem szeretetre méltó”, cinikus alaknak látta.

„János, ennek van egy óriási hátránya, hogy neked semmi humorod nincs” – mondta emlékezete szerint Ungvári Tamás Komlósnak, amikor az elárulta neki, hogy a kabaréra akarja felcserélni az újságírást. „Szokták mondani, hogy Komlós tulajdonképpen a színpadon is újságíró volt. Ennél, azt hiszem egy kicsit rosszabb a helyzet: ő publicista volt a színpadon. Vezércikkeket, belső vezércikkeket mondott el konferansz helyett.” Ezt Molnár Gál Péter mondja, aki egyébként kedvelte a Mikroszkópot, s úgy véli, amit Komlós „a színházban képviselt, egy új hang volt, frissebb szél”. Komlós személyes sikeréhez azonban nagymértékben hozzájárult, hogy olyan színészek végszavaztak neki, mint Gera Zoltán vagy Harkányi Endre. Harkányi rette-

netesen szenvedett attól, hogy „nem szerepeket, hanem elméleteket, papírfigurákat kellett játszani. Komlós a politikai mondanivalójához kitalált különböző figurákat, és ezt még meg is ideologizálta. Úgyhogy mi voltunk a gomb, és hozzánk varrták a kabátot”. Mindezt még élesebben mondja el Farkasházy Tivadar: „Ha Komlós azt magyarázza, hogy a kommunizmus jó dolog, csak rosszul adják elő, ez nekem olyan, mint egy rendőrségi szóvivő. Az is egy műfaj, de miért fizessek ezért?” Igaz, ugyanő 1987-ben még azt írta, „a Mikroszkóp Színpad a hetvenes évek elején nemcsak tartalmilag, hanem formailag is megújította a pesti kabarét”, Komlós pedig, mint szilveszteri szóvivő, „mélto utóda Nagy Endrének, Békeffynek, Darvasnak, Kellérnek”.

Sándor György, akit Komlós néha szerepeltetett, nem akart beszélni róla. De nem adott interjút a kötethez a nagy felfedezett, a Mikroszkóp első számú sztárja, Hofi Géza sem. Szeretném azt hinni, azért nem, mert rájött, hogy örökre foglya maradt annak a figurának, amelyet Komlós iránymutatásával épített maga köré. A kisembernek tudniillik, aki átlát az üres dumákon, de azért tudván tudja, hogy „aki dolgozik, az boldogul”, és „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Mondani azonban Marton Frigyes emlékezete szerint csak annyit mondott, még hozzá nem sokkal Komlós halála után: „az egy geci volt”.

Gyergyószentmiklósról kis kitérőt teszünk Szárhegy felé, az útkönyv azt mondja, itt van Erdély egyik legszebb reneszánsz kastélya, itt nevelkedett Bethlen Gábor, nagybátyja, a kastély ura, Lázár András gróf felügyelete alatt. Fél ötkor, nap mint nap, menetrendszerűen megered az eső, de egy óra múlva többnyire eláll. Töprengünk, van-e egyáltalán értelme a kitérőnek, hiszen a nevezetes lovagterembe már nyilvánvalóan nem tudunk bemenni, és kívülről meg mit nézegessük az épületet a zuhogó esőben. Mire azonban a falun kívül álló kastélyhoz érünk, egyszerre eláll az eső, és az

épületet körülvevő védőfal kapuja is nyitva. Hála az egy óras időeltolódásnak, még süt a nap, az esőtől megtisztult levegőben szinte lebegni látszik előttünk a reneszánsz palota. Nem számít, hogy a tatarozás a kezdet kezdetén tart, hogy a melléképület előtt halomban hever a rozsdás hulladékvas. A homlokzatot lezáró pártás tető, a kerítésfal mellvédje fölé magasodó – támadás esetén nyilván löállásként is használható – ívelt kövek ritmusa, változatossága mindent feledtető gyönyörűséggel tölti el a nézőt. Pedig mondhatni, az Isten háta mögött vagyunk, a falvakban, amelyeken keresztül jöttünk a székelkapus parasztházak között tíz-tizenöt éve épült iszonyatos kockaházak, a szisztematizálás termékei. De még ezek is jobbak, mint távolabb, a vegyes lakosságú falvakban épülő, az ortodox templomokra emlékeztető új – félkész vagy félbehagyott – épületek, amelyeknek bádog (vagy sztaniolpapír) teteje úgy csillog, mint a boszorka háza egy Walt Disney-filmben. A szárhegyi kastélyt a magyar művészettörténet nem is tekinti a korszak különösen kiemelkedő alkotásának: Péter András művészettörténete szerint csupán kiágazása az 1500-as évek felső-magyarországi kastélyépítészetének. Mégis – persze kevésbé elhanyagolt állapotban – állhatna Franciaország akármelyik kisvárosában. Képzeljük el viszont Ceaușescu elnöki palotáját Párizsban! Kelet-Európa évszázadok alatt sodródott el a Nyugattól. De azért a szocializmus negyven éve erőteljes lökettel növelte a távolságot.

„Nem vagyok írástudó ember”

Komlós életének leghomályosabb fejezete az a nyolc év, amelyet a politikai rendőrségnél, illetve az ÁVO/ÁVH-nál töltött. Kertész Péter történészhez illő buzgalommal kutatott az 56-os Intézetben, az Országos Levéltárban, a Történeti Hivatalban, de Komlósról kevés adatot talált. Várkonyi Tibor elmondja, hogy

Komlós a nyilas puccs után megszökött a Pesten állomásozó munkaszolgálatos századából. Mint az illegális kommunista párttal kapcsolatban állt fiatalember feltehetőleg nyomban belépett a kommunisták által szervezett politikai rendőrség kötelékébe, mielőtt az orosz vonalak mögé került. Ez 1945 januárjában történhetett. E. Fehér Pál szerint, ha nagyon sokat ivott, azal dicsekedett, hogy ő akasztotta a háborús bűnösként halálra ítélt Rotyis Pétert és Szívós Sándort. E. Fehér úgy véli, Komlós legfeljebb a biztosításban vehetett részt, a dokumentumok szerint a halálos ítéletet állami ítéletvégrehajtó hajtotta végre.

Nem gondoltam volna, hogy ilyen korai emlékek kapcsolnak Komlós Jánoshoz. 1945 február elején (a történelemből tudom, hogy február 3-án) egy napsütéses délelőtt elindultunk valahová anyámmal Slachta Margit zárdájából, ahol sok más bujkáló zsidóval együtt az ostrom heteiben laktunk. A Stefánia úton (vagy a Thököly úton) egy csoport haladt el mellettünk: négy vagy hat orosz katona feltűzött szuronnal, közöttük két fogoly. Bár még nem voltam hatéves, a szuronyos katonák látványa annyira szokatlan volt, hogy a kép élesen megmaradt bennem. Néhány órával később az Oktogonon át igyekeztünk vissza a zárdába. A téren nagy tömeg verődött össze, két lámpaoszlopon, igen magasan két ember lógott, minden bizonnyal azok, akiket az orosz katonák kísértek. Később a kivégzés képeit Kossa István *A Dunától a Donig* című könyvében láttam újból: innen tudom, hogy az elsőként kivégzett háborús bűnösök annak a büntető századnak a keretéhez tartoztak, amelybe számos kommunistagyanús szociáldemokratával, szakszervezeti emberrel együtt a későbbi kommunista minisztert is besorozták.

Komlós hamarosan Szegedre került. Gyerekkoromban a nyaraimat, úgy 1950-ig Szegeden töltöttem, többször is hallottam, hogy az ÁVO székháza az egykori (és későbbi) Tisza Szállóban van. Valahányszor elmentem mellette, mindig valamilyen féle-

lemmel átszőtt tisztelettel tekintettem az épületre. Hajdú Jánosnak Komlós azt mondta, Szegeden „ő bizony nem bánt kesztyűs kézzel azokkal a nyilas csirkefogókkal, akik a keze közé kerültek”. Bár Szegeden a nyilasok sosem voltak hatalmon, hiszen a várost még október 15-e előtt elfoglalták az oroszok, embertelen tisztviselő, kegyetlenkedő csendőr akadt bőven. Az utóbbiak közül egyet évtizedekkel később Kanadában állítottak háborús bűnösként bíróság elé.

Bizonyos, hogy Komlós nem kisávós volt. A *Népszabadságnál* azzal dicsekedett, hogy ő tartóztatta le Mindszentyt. Avar kételkedik ebben, pedig Farkas Vladimir is úgy tudja, hogy Komlós nagyobb egyházi ügyekkel foglalkozott. Egyáltalán nem kizárt tehát, hogy Mindszenty letartóztatásában is részt vett.

1949-ben az ÁVH Baranya megyei parancsnoka. Ebben a minőségében feltehetőleg neki kellett irányítania a megyei pártbizottság első titkára, Aczél György letartóztatásának előkészítését és végrehajtását. A történetekről mindenesetre ő számolt be a megyei pártbizottságnak. Az ülésen hivatalból részt vett a megyei lap főszerkesztője, Radó István is. – Készítetek erről egy kommunikét, Radó elvtárs – mondta beszámolója végeztével Komlós. – Én nem vagyok írástudó ember. (1951-ben Radót is letartóztatták, szabadulása után a Losonczy Géza vezette *Magyar Nemzet*hez került, 1956 után hosszú évekre kiszorult az újságírásból. Helyzetét nehezítette, hogy katonaorvos bátyját 1957-ben tizenkét év börtönre ítélték. Amikor István ezt a történetet elmondta, Komlós már ismert újságíró és humorista volt. A fiatalabbik Radó később autóbalesetben meghalt.)

A homályos fejezet leghomályosabb szakasza Komlós megváltása az ÁVH-tól. Rabbiképzős múltja arra predesztinálta volna, hogy Péter Gábor bűntársaként a készülő cionista per vádlottja legyen. Efféle szándéokra utal, hogy a Kertész Péter által idézett jegyzőkönyvekben több gyanúsított, így Janikovszky Béla,

Szőllősi György fontos kapcsolatukként nevezik meg Komlóst. Súlyosbító körülmény lehetett volna, hogy az ÁVH-tól akkorra már elbocsátott feleségének a testvérei Izraelben éltek, Komlóst magát pedig a felesége közbenjárására az utóbb ugyancsak letartóztatott Vándor Ferenc (Aczél egyik vallatója) mentette meg attól, hogy egy terhére rótt – és nemzetközi botrányt kavará – „túlkapás” miatt letartóztassák. Komlósné szerint a férje végül azért vált megbízhatatlanná, mert Kádár kihallgatási jegyzőkönyveinek elemzőjeként azt jelentette, hogy Kádár ártatlan. Szép történet, csak hogy Kádár kihallgatása 1951-ben folyt, Komlóst pedig 1953-ban szerelték le. A két dolog tehát akkor sem függhet össze, ha Molnár Klára állítása netán igaz volna.

Mindez nem olyan helyzetre utal, amelyből szabad elhatározással ki lehet szállni. Komlós a leszerelése után is olyan házban lakott a Madách téren, amelyben az övéen kívül számos ávos lakás volt. Ungvári Tamás emlékezete szerint Komlós 1955-56 táján a kérdésére azt válaszolta, hogy a Belügyminisztériumban dolgozik. A történetet azonban valószínűtlenné teszi, hogy a kérdésre azért került volna sor, mert Ungvári egy nagy fekete Csajkába látta Komlóst beszállni. Nagy fekete Csajka a pártvezetés első vonalába tartozóknak járt, ebbe a körbe Komlós semmiképpen nem tartozott.

Ellentétben Ungvárival, mások, beleértve Komlós feleségét is, úgy emlékeznek, hogy leszerelése után műszaki fordításból élt, és nem létező szovjet írók elbeszéléseit adta el különböző lapoknak fordításként. Ebből a helyzetből legfeljebb valamilyen beosztott újságírói státusba kapaszkodhatott volna fel, vagy még inkább egy szállító brigád élére, mint az a volt ÁVH-s ezredes, aki Komlós bútorait költöztette a Madách térről a Labancz utcába. Arról ellenben, hogy valaki egyik napról a másikra a *Magyar Nemzet* kulturális rovatának a vezetője és egyúttal a lap párttitkára legyen, a pártközpontban kellett döntést hozni;

utóbb Komlós tagságát a *Népszabadság* szerkesztőbizottságában (a dokumentumot Kertész előszava közli) egyenesen a Politikai Bizottság hagyta jóvá.

Nem, Komlós nem az az ember volt, aki bátran elhagyta a szervezetet, amelyből kiábrándult, ahogy Görgey szeretné látni. Nem is az az ember, akit igazságtalanul vagy éppen a tisztessége miatt az utcára tettek, ő azonban szorgalommal és ravaszsággal ismét felküzdötte magát, ahogy az első feleség emlékezik vissza rá. Valószínűbbnek tetszik, hogy Komlós a leszerelése után is kapcsolatban maradt a szervezettel, ahogy vallomása szerint elbocsátásától a letartóztatásáig Janikovszky Béla titkos informátor, tartótisztje pedig éppen Komlós János volt. 1956-ban Komlós eljár a Petőfi-kör vitáira, részt vett az október 23-i tüntetésen, sőt az ostrom kezdetekor ott volt a Rádiónál is. Mindezt egy volt ávos felsőbb jóváhagyás nélkül aligha tehetette meg. Azt a feltételezést sem zárnám ki, hogy egy darabig kísérleteztek vele, hírszerzőt vagy kémelhárítót akartak csinálni belőle (rövid időre a Külkereskedelmi Minisztériumba került), végül azonban engedtek a kívánságának, és átirányították a kultúrába. Ebben fő támogatója, Szirmai István, ekkor a Központi Bizottságnak a sajtóért is felelős titkára, lehetett a segítségére.

Elmulasztottuk, hogy felmásszunk a Hargitára. Mégis úgy véltük, egy havasi kirándulás hozzátartozik az erdélyi úthoz. Parajdhoz, ahol megszálltunk, a térkép szerint a Mező-havas nevű csúcs volt a legközelebb. A köves úton behajtani tilos tábla állta az utunkat, de az autók egy része a jelzéssel mit sem törődve tovább hajtott. – Menjen tovább nyugodtan – mondta egy arra sétáló férfi –, nagyon messzire úgyse tud menni, le van zárva az út, onnantól kezdve a hegy a zsidóé.

Zavartalanul autóztunk még két-három kilométert, ekkor azonban sorompóhoz értünk. – Itt nem lehet továbbmenni – lépett elénk

a sorompó túlsó oldalán álló csőszkunyhóból egy ember. – Ez a zsidóé. Már majdnem azt mondtam, engedjen csak be nyugodtan, én is zsidó vagyok, de aztán inkább a térképet előhúзва kezdtem magyarázni, hogy a Mező-havasra szeretnénk felmenni. Ha kocsival nem lehet tovább, akkor gyalog. A csőszféle a fejét rázta. – Várjanak – mondta –, a társam jobban el tudja magyarázni. Egy-két perc múlva egy jóarcú fiatalember került elő, fegyveres biztonsági őr. – Az nagyon messze van, magukra sötétedik, mielőtt visszaérnek. De ha akarják, elkalauzolom én magukat egy darabon, nekem ügyis az erdőt kell járnom. – Az jó lesz – feleltem, mert attól tartok, hogy magunkban csak eltévednénk. De mondja meg, mit kérne a fáradságáért, aztán majd megalkuszunk. Erre valósággal felcsattant. – Nem vagyunk mi cigányok, hogy alkudozzunk! Bemutattunk egymásnak, Erdély egyik főúri családjának a nevét viselte. A név túl gyakori ahhoz, hogy megalapozza a feltételezést, egy gróf szegődött vezetőnkül. De azért annyira nem gyakori, hogy értelme se legyen eltöprengeni a lehetőségen. Ilyen messzire azonban nem jutottunk a bizalmasságban, a beszélgetésünkből csak annyi derült ki, ide való a székely vidékre, de távolabbra nősült, amikor nincs szolgálatban, a hónap második felében az apósáék földjén dolgozik a Mezőségben. – Mit jelent az, hogy a hegy a zsidóé? – kérdezem. – Izraeli? – Igen, mondta, de valahonnan Ukrajnából ment oda. – Bérbe vette a bányát, most innen viszik a követ a Nagyvárad és Bukarest között épülő autópályához. Azt mondják Iliescuval kötötte az üzletet. – És itt is él? – Á, dehogy, talán egyszer volt itt. De a munkavezetőjének naponta telefonál. – Az is izraeli? – Igen, de az Kolozsvár környékéről ment ki a Ceaușescu idejében. – Akkor az biztos beszél magyarul is. – Hát hogy a fenébe ne. Akár maga vagy én. Nagyon rendes ember. Ha szólok neki, hogy haza kéne mennem, rögtön elenged.

Vezetőnk korábban erdész volt, gombaféléket, gyógynövényeket mutat. Nagy csokor áfonyát szed, levelestül, bogyóstul főzzük

meg teának, ajánlja. Kipróbáltam, de inkább maradok az Earl Gray teánál meg áfonyadzsemmnél. Hanem a macska, az boldogan legelészi az elszáradt bogyókat, de még a leveleket is. Aztán kapunk még egy csokorra való korpafűnek nevezett növényt. Kösse a derekára, ha fáj, egy-két óra alatt elmulasztja a fájást. Egyelőre nem próbáltam, pedig volna rá okom. Inkább csak csodálkozom, hogy ez a pár szál fűféle, hogy megőrizte a harsogó zöldjét, pedig már jócskán benne vagyunk az őszben.

„A zsidóé”

De megőrizte a furcsa fényét a mondás is: A zsidóé. Szállásadó házigazdánknak mesélem, a kőbányánál jártunk. Bólint: a zsidó bányájánál. Senki nem mondja másként. „Egy külföldi kapta meg a kőfejtés koncesszióját.” „Egy izraeli vállalkozó cége termeli ki a követ.” Nem. Csak azt mondják: a zsidóé. Vajon mi lenne, ha Pesten is így beszélne, mondjuk a Komlós-könyvről. Kiről szól? A zsidóról. Ki beszél benne? A zsidó. És még? A zsidó. Más nem? De. A zsidó.

Komlós János első felesége, mint írja, egy kolozsvári zsidó család hetedik gyermeke volt. 1947-től az ÁVH pártbizottságán dolgozott, egyebek közt a nyomozó-jelöltek káderezésében vett részt. Három testvére élt Izraelben, azért ment nyugdíjba, mert csak így utazhatott el meglátogatni őket, „különben nem adtak volna útlevelet”. Zoltai Gusztáv, a Mikroszkóp művészeti titkára, Komlós mindenese jelenleg a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének ügyvezető igazgatója. Komlós az üvöltözésére figyelt fel. „Ki ez az üvöltő zsidó?” – kérdezte, majd meghívta a Mikroszkóphoz. Harkányi Endre, akinek a szülei (akár csak Zoltai szülei) a holokauszt áldozatai lettek, azt mondja róla:

„nagy pártember volt. Fölfelé nyalt, lefelé taposott, és összevissza hazudott mindig”. Komlósnak ötvenedik születésnapjára élet-társa, Varga Mária egy Tórát ajándékozott. „Hát én még elgyengülni embert így nem láttam!” – mondja Zoltai. Görgey és Pethő Tibor – emlékezik Ungvári Tamás – úgy tudtak beszélni, mint két dzsentrí. Mi Komlóssal sose beszéltünk úgy, mint két rabbi. A legbelsőbb identitásunk rejtve maradt egymás előtt.”

Valójában nem maradt rejtve, sem egymás, sem a világ előtt. Csak a riadt zsidók képzeltek, hogy nem zsidónak tekintik őket, hogy nem azt mondják mindenre, ami hozzájuk tartozik: „a zsidó”. Azt képzeltek, ha kommunisták, az eltakarja, hogy zsidók.

Azt szokták mondani, körülbelül így vélekedik Görgey Gábor is, hogy a zsidók a holokaust ellenhatásaként lettek kommunisták. Fiatal emberek hazatértek az éppen csak túlélő munkaszolgálatból, családjukat elhurcolták, meggyilkolták – az útjuk természetesen vezetett a kommunista pártba, a kommunista politikai rendőrséghez, amelytől azt várták, hogy leszámol a gyilkosokkal. Ez azonban csak féligazság.

A holokaust a végjáték volt. De előtte már huszonöt éven át a zsidók Magyarországon azt élték át, hogy másodrendű állampolgárok. Nem csak akkor, amikor nem vagy csak nehezen jutottak be az egyetemre, nem lehettek köztisztviselők. Akkor is, amikor kollégáik azt mondták egymásnak, Szervusz, István bátyám, nekik meg azt, hogy Jó reggelt, Schwartz úr. Az „István bátyám”, így sértettséget, viszolygást, gyűlöletet felszíkraztató hívószó lett. 1944 visszaigazolta az indulatot. Jólesett látni ennek a kegyetlen népnek a rettegését, írta a Budapest ostromát követő első hetekről *És jött a fergeteg* című könyvében Joel Palgi, aki angol ejtőernyősként tért vissza Palesztinából Magyarországra, de társával, a kivégzett Szenes Channával ellentétben sikerült megszöknie, és túlélte a háborút. Az indulat, amely a zsidókat Magyarországon kommunistává tette egyetemesebb volt, mint

a holokaust kiváltotta fájdalom és harag. Az indulat a háború előtti világ egésze ellen irányult, a társadalom belső hierarchiája, az ezt kifejező viselkedési stílus, a politika nyelvezte ellen, minden intézmény ellen, amely e társadalmi építmény fenntartásában részes volt.

A kommunizmus olyan eszme volt, amely a gazdasági alapokkal együtt a társadalom egész gyűlöletes felépítményének lerombolását ígerte, beleértve az emberek gondolkodásmódját is. És egyúttal azt is ígerte, hogy a régi helyébe totálisan új világot terem. A régivel szemben ezért megengedett az erőszak, kíváncsian a kíméletlenség. A zsidóknak pedig nemcsak azt ígerte, hogy nem lesznek többé másodrendű állampolgárok, hanem azt is, hogy nem lesznek többé zsidók.

Ezért értelmetlen azon töprengeni, hogy hitt-e Komlós János a kommunizmus eszméiben. Abban hitt, hogy a régi Magyarország nem fog visszatérni, ha a kommunisták fegyverrel, erővel, cenzúrával és propagandával (meg a Szovjetunió segítségével) védelmezik a régóta tagadó új rendszert. Ha a rendszer védelméhez az tartozik hozzá, hogy leleplezzük Fellini burzsoá dekadenciáját, akkor leleplezzük. Ha az, hogy jópofizunk a hibákon, s közben dicsőítjük a helyes elveket megvalósító vezetőket, akkor jópofizunk és dicsőítünk. Maga a kommunizmus pedig olyasmiről, mint az inkvizíciónak Krisztus királysága. Majd eljön az is, ha itt lesz az ideje. Most azonban az a dolgunk, hogy elégezzük az eretneknek.

Pszichológiailag mindez jól követhető, csak az vele a baj, hogy aki nem élte át, nem hordozza a zsigereiben a sérelmet, amely Komlóst és társait kommunistává tette, nem ért az egészből semmit. Mint tűt a szénakazalban, úgy kerestünk egy keresztény munkást a kommunista munkásmozgalomban, de mindenütt csak magunkfajta zsidókat találtunk – magyarázta egy hajdani kommunista nő, az idő tájt már jó módú üzletasszony Német-

országban. Ezért őrvongott Komlós is, hogy csepelieket lásson a Mikroszkóp nézőterén. Nem a láncait vesztő marxi proletár-ra vágyott, hanem hús-vér emberekre, akik igazolják, hogy amit csinál, az nem zsidó belterj, hanem a nép ügye. Aztán megkapta a nép jelképének Hofit. Az meg – így Marton Frigyes – nyomban zsidózni kezdett, amikor Komlós direktor le akarta szerződtetni a Mikroszkóphoz Kabost.

Ez az érem harmadik oldala. Zsidókként viszolygunk a világtól, amelyben sérelmeket szenvedtünk el. Be akarjuk bizonyítani, hogy nem a sérelmeink miatt harcolunk ellene, hanem a nép, a jövőt hordozó munkásosztály érdekében. Közben rettegünk, hogy kiderül, a munkásosztálynak egyáltalán nem kellünk. Ezért csak zsidókban bízunk meg: legalább attól nem kell tartanunk, hogy zsidózni fognak. Kié a bánya? A zsidóé. Kié a színház? A zsidóé. Egész jól jön ez a határozott névelő.

Ma azok, akik, ha gyerekként is, de a saját bőrükön tapasztalták meg a másodrendűség sérelmeit, hatvanévesnél idősebbek. Hihetnők, hogy az én nemzedékemmel kihál a sérelmek emléke is. De nem így van. A rendszerváltás után, mihelyt a mérsékelt vagy kevésbé mérsékelt jobboldali kormányok elkezdtek feltámasztani a háború előtti Magyarország stílusvilágát, a zsidók húszévestől hatvanig borzongva kapták fel a fejüket, mintha valóban örökölték volna a viszolygást, a fenyegető kódok felismerésének képességét.

De így van ez a másik oldalon is. Mindazok, akiknek a szüleit, a nagyszüleit a kommunista rendszerben sérelem érte, nemcsak azok, akiknek a felmenőit kitelepítették, bebörtönözték, de azok is, akik 1951-ben fészengve mondták be az osztály színe előtt, hogy az apjuk jegyző volt vagy katonatiszt, egyszerre, de főképp 1998 után úgy érezték, végre büszkék lehetnek arra, ami eddig kínosnak számított. Annál öntudatosabban érezték így, minél indulatosabban reagált erre a másik oldal. Így aztán még

azt is elhitték, hogy az ez évi választás eredménye tényleg a létükben fenyegeti őket. A Fidesz-kormányzás – megbocsáthatatlan módon –, de legfeljebb katalizálta a társadalom kettéosztódását. A kettéosztódásra való hajlam azonban mélyen benne van a társadalom szövetében. Ezért én, liberális barátaimmal elmentétkben, nem hiszem, hogy nincs zsidókérdés, hogy csak antizemita kérdés van. A zsidókérdéshez tartozik az is, hogy tucatnyi kortárs, zömében zsidó, nosztalgizva emlékezik vissza Komlós Jánosra, és ez senkinek se szúr szemet.

Görgey Gábor mondja el, azt a tesztet szokta alkalmazni, hogy elképzei magát zsidónak. Megvallom, régóta én is használok egy tesztet: egyszerre próbálok elképzei magam zsidónak és nem zsidónak. Ha hallok valakiről, aranyos, intelligens öregúr, 1957-ig az ÁVH-nál volt, finom idősebb hölgy, a hatvanas években kerületi párttitkár volt, elképzelem, mi lenne, ha ugyanebben a társaságban egy vendég elkezdené beszélni egy nemrégiben Ausztráliában elhunyt kedves barátjáról, aki 1944-ben csendőrtiszt volt, vagy vezető tisztviselő Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyénél (Endre László alispán alatt), esetleg Nagyvárad vármegyei jogú városban, netán szerkesztő volt a Magyarországnál.

Ez se rossz teszt. Ajánlom elvbarátaim és hitsorsosaim figyelmébe.

2002

„Egy csöppel kevesebb remény”*

B. Nagy László emlékezete

Ez az írás véletlenek egybeesésének köszönheti a létrejöttét. Kovács Zoltán felhívott, hogy nem írnék-e valamit az *ÉS* karácsonyi számába. Benne lenni a karácsonyi számban, megtisztelő lehetőség, szívesen mondtam volna igent, de egyrészt már elvált írások határideje szorított, másrészt elgondolni se tudtam, miről is írhatnék ilyen rövid idő alatt. Aztán az utcán összefutottam B. Nagy László lányával, akit sok-sok éve nem láttam, majd pedig – a lányom születésnap buliján – az unokájával. Váratlan élességgel jelent meg előttem a kép: 1973 áprilisában hárman ültünk a szerkesztőségi szobámban B. Nagy Lászlóval és Ács Margittal, előttünk a filmkritikus készülő könyvének kézírata. A megbeszélésnek eleve voltak bizarr és felidézésszerű mozzanatai. Nem felejthetővé azonban mindez attól vált, hogy B. Nagy László néhány nappal később, április 18-án, öngyilkos lett. Sokszor gondoltam már rá, hogy leírom ennek a szerkesztőségi megbeszélésnek a történetét. Most úgy tetszett, itt az alkalom. Ahogy belenéztem a google-ba, azt is láttam,

* Orbán Ottó: A fényes cáfolat

hogy B. Nagy László éppen nyolcvan éve született. Méltatlan dolog, hogy az évforduló napján, február 8-án senki nem emlékezett meg róla, De az év, 2007, még nem múlt el, egy okkal több, hogy megjelenjen egy írás, amely felidézi alakját. Végül, utolsó koincidenenciaként kiderült, az *Élet és Irodalom*ba írott emlékező filmkritikái közül az első 1965-ban, éppen a karácsonyi számban jelent meg. Készítésnek ennyi éppen elég volt. De ahogy belelapoztam a kötetbe (*A látvány logikája*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974), ahogy elolvastam Tóth Klára kitűnő kismonográfiáját (*Don Quijote köpenyében*, Novella Könyvkiadó, 2004) egyre jobban láttam a feladat nehézségét. „Emlékező filmkritikái” – írtam az előbb. De vajon ki emlékszik rájuk? Az elmúlt években a Tóth Klára könyve recenzióin (Báron György, Hahner Péter) kívül munkásságát senki sem méltatta, legfeljebb nevét őrzi a filmkritikusok díja. Ahhoz, hogy felidézhessük, értékelhessük jelentőségét, szólni kellene a magyar film felfutásáról, amely az 1960-as évek közepén kezdődött, Jancsó Miklós pályájáról, Huszárik Zoltánról, a Csoóri Sándor–Kósa Ferenc–Sára Sándor hármasságról, a „konszolidáció” kultúrpolitikájáról, az *Élet és Irodalom* szerepéről, de szólni kellene a népi kollégiumokról a háborút követő években, a népi radikalizmusról, legfőképpen azonban arról, hogyan is látjuk ma, a kommunista eszme *totális veresége* után azt a kultúrát, amelynek meghatározó eleme a létező szocializmus „konstruktív bírálata” volt. Mindehhez persze egy monográfia is kevés volna, nemhogy egy szűkös időbeli és terjedelmi korlátok között íródó cikk. Megmaradok tehát az eredeti elgondolásnál: egy találkozás emlékét próbálom felidézni. Előtte azonban megkockáztatok egy pimaszságot: friss elemzés helyett (a konkrét szerkesztői javaslatokat elhagyva) ide másolom a kézíratról írott, 1973. január 22-én kelt lektori jelentésemet.

„Ha kritikát írnék B. Nagy László kritikáiról, azt a címet írnám fölé – az ő modorában: A jó ízlés diadala. Vagy kevésbé patetikusan ezt: Mégis jó üzlet a bátorság.

Vaskos tanulmánykötetét végigolvasva három elismerő szót kell előre bocsátanom. (Az első szociológiai természetű, a másik kettő tisztán esztétikai.) 1, Írásai (ellentétben számos nemzedéktársának emlékezetes, sőt legendás tanulmányaival) összegyűjtve, közvetlen aktualitásukat veszítve sem porladtak érdektelenné, ma sem tűnnek a látszatbátorság dokumentumainak. 2, a »jó« vagy a »rossz« döntő kérdésére majdnem minden esetben helyesen válaszol. 3, Minden filmről a maga hangfekvésében szól: Bacsó Fejlesztésének vagy Zolnay Pál Arc című filmjének pozitív értékelése más modulációban hangzik fel, mint a jancsói *Csillagosok, katonák* üdvözlése; még a *Sodrásban* [Gaál István filmje] kapcsán hallatott kazinczys sikoly is érezhetően más fajsúlyú alkotónak szól, mint a *Még kér a nép* Jancsóját elutasító dörmögés.

Ennél többet és jobbat gyakorló kritikusról talán el se lehetne mondani. S B. Nagy mindezt jó ízlésének köszönheti, meg annak, hogy a jó ízlésen kívül semmire sincs tekintettel, se protokoll szempontokra, se elviekre. Így elkerüli sokak hibáját, akik valamely mű mondanivalója iránti rokonszenvből módosítják esztétikai ítéletüket. A Lukács-iskola egyes hívei például – mert egy adott pillanatban rokonszenveztek a *Falakban* kifejeződő politikai koncepcióval –, elhitették magukkal, hogy Kovács András Jancsóval egyenrangú rendező. (Ami Lukács közbejött halála és szentté avatása következtében jó néhány évre biztosítja Kovács András számára is a halhatatlanságot.) B. Nagy sosem követ el ilyen hibát: nagy elismeréssel szól a *Hideg napok*ról – hiszen valóban jó film volt, ha nem is jelentett új korszakot a magyar filmművészetben –, és nagyon is meggyőzően felso-

rolja esztétikai fenntartásait a *Falak* kapcsolatban. Ugyan-így jár el napjaink új csillagával, Bacsóval: kimutatja a *Jelenidő* – egyébként minden elfogulatlan szemlélő számára nyilvánvaló – gyengeségét, és nem megy bele abba a széles körben folyó társadalmi vitába, hogy a film valóban az üzemi demokráciáért harcol-e, vagy épp ellenkezőleg, potenciális meglétével ámít. B. Nagy jól tudja, az ideológiai rokonszenvek hamar elmúlnak, s marad, amiről ő írt: egy rossz film*.

Persze az ideológiai elemzésről, a művek politikai mondanivalójának megfigyeltéről és értékeléséről való lemondás – hiánya is a kritikai életműnek. (Ez a „lemondás” egyébként nem vonatkozik minden írásra: Zolnay Pál *Próféta voltál, szívem* című filmjével, Máriássy Félix *Imposztorok*jával szemben az ellenvélemény politikai terminusokban fogalmazódik meg.) A magabiztosan vállalt ideologikus gondolkodásmód kizárna egynéhány, a gyűjteményből előugró belső ellentmondást; miért támadja pesaroi riportjaiban – még hozzá elég lapos érvekkel – az újabboldalt az, aki szenvedélyesen védelmébe veszi Kardos Ferenc és Gazdag Gyula filmjeit. Itt szinte visszájára fordul az előbbi elismerés: ha csak az ízlésére hagyatkozva teszi, ha nem veszi észre a *Sípoló macskák*ban a határozott szemléletű társadalomkritikát, inkább ne is dicsérje. (Szerencsére észreveszi; úgy tűnik, hogy ellentétes értelmű megnyilatkozásai a következők.) Egyes filmeket a mondanivaló „dekódolása” nélkül nem is lehet értelmezni. A *Fényes szelek*et bíráló megjegyzés (hiányzik

* Zalán Vince, aki Víg Andrásal együtt közreműködött B. Nagy László kötetének összeállításában és a könyv jegyzeteit írta, hívta fel a figyelmemet – és az olvasók figyelmét – arra, hogy a *Jelenidő*ről írott bírálat, noha B. Nagy a hetilap állandó külső munkatársa volt, nem jelent meg a lapban. A filmkritika helyett az ÉS a főszerkesztő-helyettes Faragó Vilmos publicisztikáját közölte. (Élet és Irodalom, 2008. február 8.)

a filmből az eizenseini „büdös hús”, a forradalmat kiváltó elke-
sередés ábrázolása), éppen a film – a kritika első része szerint –
B. Nagy számára is világos, alapvető felismerésének mond ellent,
annak, hogy a vásznon labda nélküli teniszjáték folyik, egy nem
létező forradalom fiktív lejátszása. (...)”

Úgy érzem, ebben a szövegben, amelyet a pártállam cen-
zoraként írtam, semmi sincs, amit utólag szégyellnem kellene,
amit ma ne vállalnék. (A Lukács-iskola hivatalos elítélése 1973
májusában következett be. Akkor talán – remélem – már nem
írtam volna le a rajtuk gúnyolódó sorokat.)

A lektori jelentésben írottakhoz két megjegyzés kívánczik.
Az egyik kérdés, meddig mehet el egy kritikus a diktatúra vi-
szonyai között egy mű „dekódolásában”. Hiszen ha egyetértőleg
feltárja egy mű rejtett (a valóságban dehogyis rejtett) politikai
mondanivalóját, az éppen úgy feljelentés számba megy, mint-
ha acsarkodva leleplezné. Ezért talán nem volt méltányos, hogy
az értelmezést hiányoltam a *Sípoló macskakőről* szóló írásból.
Hiszen Gazdag Gyula filmje arról szólt, hogy a „puha diktatú-
ra” velejéig hazug világ, amelyet legfeljebb kijátszani lehet ideig-
óráig, megjavítani nem. B. Nagy László ezt írta: „A *Sípoló macs-
kakő* igaz film, mert radikális. Marxi értelemben: a látszat mögé
lát, a dolgok – a pedagógia és egyéb dolgok – gyökeréig ás. A ra-
dikális jelző értelmezése nagyon fontos: csak a gyökeres kritika
lehet valóban (és nem szólamyszerűen) építő.” E védőbeszéd elle-
nére Gazdag Gyulát lépésről lépésre megfosztották a filmkészí-
tés lehetőségétől, és kiüldözték az országból.

A másik kérdés, az ejzenstejni „büdös hús” hiánya a *Fényes
szeklekben*, B. Nagy László politikai (és kritikusi) habitusának
a velejébe vág. A бүдös hús nem lehet ott a forradalom háttéré-
ben, mert amit látunk, az nem forradalom, hanem a forradalom
látszata, amelyet ugyanazok a fehéringes „központiak” rendez-
tek, akik aztán hatalmi szóval véget vetnek neki.

Akkoriban nem tudtam elképzelni, hogy egy okos és tisz-
tességes ember ezt másképp lássa, mint én. 1969-ben, 1956, sőt
1968 után!

Ebben azonban tévedtem. B. Nagy szabad harcosnak tartotta
magát, ezt a szót használja még a halála előtt írt búcsúlevelekben
is. A szabad harcos a forradalom katonája, aki a maga módján,
de a közös ügyért verekszik. Lukács György a művészt a parti-
zánhoz hasonlította ellentétben a párt sorkatonáival. Lukács le-
dorongolásakor Révai József a partizán-ideológiát a népi kollé-
gisták eszmevilágához kapcsolta, amelyről időközben kiderült,
hogy háttérében a titóista árulás rejtezik. B. Nagy mégis meg-
maradt, meg akart maradni szabad harcosnak. Pedig újra meg
újra megcsapatták érte: kirúgták a filmgyárból, a *Művelt Nép*
című laptól, ingatag volt a helyzete az *ÉS*-nél is. Mégsem volt
hajlandó sem arra, hogy vagy beálljon sorkatonának, sem ar-
ra, hogy kimondja legalább magában: régóta nincs (talán soha
nem is volt) közös ügy, amelyért partizánként harcolhat. Inkább
ivott, és készült a szárszói útra.

Megbeszélés reggel

Pedig nem bírta az italt. Egy este a könyvkiadóból lementem az
épület földszintjén lévő kávéházba, a Hungária néven üzeme-
lő nagy hagyományú New Yorkba, ahová hetenként többször
is betértem. Két jól megtermett presszósnő éppen a kisterme-
tű, pehelysúlyú B. Nagy Lászlót próbálta kilökdösni a helyiség-
ből. Mint afféle törzsvendég, kérlelni kezdtem őket, hagyják le-
ülni, hiszen ez az ember a legjobb magyar filmkritikus. Az őket
nem érdekli, részeg, és kötekszik, mondták.

1973-ban, az év elején megkaptam a kéziratát. Szokás sze-
rint két szerkesztő olvasta, a másik Ács Margit volt. Magamban

azt reméltem, hogy a szerkesztés az én feladatom lesz. Egy délután találkoztam vele a kiadó folyosóján. Arról kezdtem beszélni, hogy véleményem szerint módosítani kellene a ciklusbeosztást, az egyik írást előbbre hozni, a másikat hátrébb tenni. Aztán úgy láttam, hogy ivott, egyáltalán nem figyel arra, amit beszélek. Majd a szerkesztéskor megbeszéljük, mondtam, és visszamentem a szobámba. Végül a szerkesztést nem én kaptam, hanem Ács Margit. Meglehet, B. Nagy kérte ezt a csoportvezetőtől, attól tartva, hogy rá akarom erőszakolni az álláspontomat. Pedig (azt hiszem) nem tettem volna. A szerkesztői megbeszélésen végül hárman vettünk részt. Ragaszkodott valamilyen kora reggeli időponthoz, ez akkoriban számomra katasztrófa volt, el is késsem csúnyán. László hajnaltól ihatott, de az is lehet, hogy egész éjjel ivott, beszélni is alig bírt. De volt nála egy cédula, amire mindent feljegyzett, amit hetekkel korábban mondtam neki. Tíz javaslat közül kilencnél azt olvasta a céduláról: nem. Ahogy telt az idő, lassanként feltisztult, és most már világos érvekkel győzött meg, miért ragaszkodik egy-egy írás eredeti helyéhez. A kötet előszavában megírta, hogy az írásokat egy „a kombinatorikában jártasabb fiatalember segítségével” olyan szerkezetbe foglalta, amely felerősíti „a látvány logikáját”. A megbeszélés végén azzal búcsúzott, már színjőzanul, hogy a még lezáratlan kéréseket a jövő hétig rendezi. A következő héten, amikor beértem a kiadóba, Ács Mara a kezembe nyomott egy neki címzett levelet. B. Nagy öngyilkos lett, monda, vonat gázolta el Szárzón. „Magyarázatom: a szabad harcosoknak törvényt szerűen így alakul a sorsuk, még akkor is, ha munkájuk párhuzama a történelmi folyamat. Gyöngeségem, hogy nem jutottam a dolgaim végére. Így talán maga is megbocsát.” Ezen kívül csak néhány technikai eligazítás volt a levélben, megnevezte, kit hatalmazott fel, hogy a kötettel kapcsolatos esetleges kérdésekre válaszoljon. A borítékban benne volt a kötetbe szánt fénykép is,

amelyet a halála előtti délután készíttetett. Úgy éreztem, hogy B. Nagy László minden egyéb, kritikusi, esszéírói érdeme mellett az írói-szerkesztői precizitásnak, a szerkesztés komolyan vételének is hőse, mártírja.

A lányától, B. Nagy Anikótól tudom, hogy az utolsó este Kaposváron, a rokonainál úrvacsorát vett magához. A reformátusoknál ehhez nem kell pap. A puha diktatúra, amely posványt csinált az életből, az öngyilkosság rítusára megtanította az embereket.

2007

Két lektor

Litványi Károly és Lakatos András

Csernus Tibor híres képén a három lektor – Domokos Mátyás, Réz Pál és Vajda Miklós – a Hungária (alias New York) kávéház presszórészenek parányi asztala mellett kuporog, egy kézirat fellett, gondterhelt arccal. A két lektor, akiről írok, párban róttá felalá a Szépirodalmi Könyvkiadó folyosóit, a huszonéves fiatalabbik sovány, mintha tüdővész lenne, hosszúkás feje csupa él és szeglet; a harmincas éveit közepén járó társa alacsony, gömbölyded, sötét egérszeme élénken jár fel-alá. Ha a fiatalabbik leül az íróasztalához, hogy tühegyesre faragott ceruzájával leírjon valamit, a másik akkor is ott áll mellette, a falhoz támaszkodva, olykor fél lábon, és beszél, sőt diktál a kollégájának. Az idősebb lektor Litványi Károly, a fiatalabbik Lakatos András.

(Szirmai haragja) A Szépirodalmi Könyvkiadónál nemigen volt fluktuáció, a szerkesztőségbe bekerülni majdnem lehetetlen volt. Litványi a pályáját a rádiónál kezdte, majd az induló televízió irodalmi osztályának szerkesztője, dramaturgja lett. 1963-ban megbízta egykori osztálytársát, barátját, Fehér Ferencet, hogy írjon forgatókönyvet Jókai *Az utolsó budai basa* című regényéből. Fehér, a Lukács György tanítványi köréhez tartozó, már akkor is neves filozófus, esztéta a magyar kultúrából kitiltva egy csepetti középiskolában tanított. A több részes romanti-

kus tévéjátéknak óriási sikere volt, Fehér nevét százezrek ismerték meg, jobbára olyanok, akik nemhogy tőle, de magától Lukácstól sem olvastak egyetlen sort sem. Szirmai István, 1959-től mintegy tíz éven át a kulturális élet legfőbb felügyelője, dühében az asztalt csapkodta, Litványi fejét követelte. Akkoriban kádert azért nem tettek az utcára, a helyzetet helycserével oldották meg: Litványi a Szépirodalmihoz került, a tévé pedig átvette a Szépirodalmiától Szalay Károlyt.

Litványi szerkesztői-dramaturgi munkája mellett a tévé-kabaré egyik állandó szerzője volt, továbbá Róna Tibor humoriparos társaként néhány éven át szerzője a Vidám Színpad kabaréműsorainak. Kellér Dezső kabaréja az ötvenes években, finoman szólva, szőrmentén gúnyolta a rendszert. A hatvanas-hetvenes évek kabaréja ellenben egyszerűen a Kádár-rendszer propagátora volt, viccesen (?) adta elő azt a hablatyot, amin a *Népszabadság* vezércikkeit olvasva nagyobbakat lehetett röhögni. Nem a rendszert gúnyolta, hanem azt a barmot, aki (amely) még mindig nem érti, hogy milyen jó neki ez a rendszer. Azt a barmot, aki megvette a jegyet és beült röhögni azon, hogy ő milyen barom. Erről szólt Litványi kedvenc vicce. A parancsnoka megbízta Kohn tizedest, hogy reggel hat óráig szórjon szét ezer fegyverletételre szólító rölapot az arab vonalak mögött. A tizedes másnap estig se tér vissza, már hősi halottnak tekintik, posztumusz magas kitüntetésre terjesztik fel. Az éjszaka közepén mégis megérkezik, a parancsnok nyomában magához rendeli, kérdőre vonja, mit csinált ilyen soká. – No, de főnök –, mondja Kohn –, amíg én ezeknek a sóher araboknak eladtam azt az ezer rölapot...

(Az élet sátorrúdja) Litványi magánhumora, groteszk, szkeptikus világlátása magasan fölötte állt annak, amit hivatóssos humorszolgáltatóként előállított. 1968 nyarán mesélte: – Be-

mentem a Cseh Kultúrába. Pár hónappal ezelőtt az egy rendes kis könyvesbolt volt. Most ott áll az igazgató öltönyben, mint-ha ő lenne az ENSZ-nagykövet. – Szia, Andriska, mondom neki, mikor darabolnak fel benneteket legközelebb? Sok története származott a katonai kiképzés idejéből. – Először függeszkedve kellett egy kötélén átkelni egy folyó felett, utána átkúszni egy kötélt alatt, mindezt teljes menetfelszereléssel, kánikulában, 50 másodperc alatt. Nem ment. Egyszer csak megérkezett a szovjet tanácsadó, egy ezredes, a kiképzést vezető hadnagy nyomban összeszarta magát. A tisztiszolga pillanatok alatt sátrat vert, jégbe hűtött ásványvizet tett az ezredes elé, az pedig intett, hogy folytassuk. Aztán nézte óráját, rázta a fejét. Újra, vezényelt a hadnagy. Most se volt jó. Gyűlöltük az orosz, legszívesebben bele-rúgtunk volna. Ő meg felállt, legalább húsz évvel idősebb volt nálunk, felvett egy hátizsákot meg egy géppisztolyt, és megcsinálta a gyakorlatot pontosan 49 másodperc alatt. A hadnagy elégedetten bólogatott: – Látják, katonák, így kell ezt csinálni. De mi nem ezt láttuk. Hanem azt, hogy: nekik való. Csinálják ők. Minket hagyjanak békén... – Rosszul nézzük a térképet – magyarázta. – Ha egyszerűen magad elé teszed, azt látod, hogy a török elfoglalta az ország középső részét. De ha elforgatod, rögtön kiderül, a dunántúli dombokon lehet kiépíteni az első vonalat Bécs védelmére. A többit nem lehet megtartani, de nem is fontos, az ügyis csak felvonulási terület. – Irodalom, kultúrpolitika, a párt irányvonala, ez senkit sem érdekel – ismételtette. – Szex, katonaság, család, mint a sátorrúd ezek feszítik ki az életet. A világ állapotát, az irodalmi élet belharcait sorra visszavezette iskolai tapasztalataira. Gyakran esett szó Eörsi István éles, odamondós cikkeiről. – Volt egy neurotikus gyerek az osztályban – mesélte –, ha valami nem tetszett neki, nyomban nekiment a nála erősebbeknek is, nem törődött vele, hogy összeverik. A Nagy Karcsi 190 centi magas volt, sose mozdult meg,

csak ha már nagyon nagy volt a balhé. Akkor viszont sorra a falhoz csapott mindenkit. Aztán leült, mintha mi sem történt volna. – A szocializmus – mondogatta – felszámolta a különbséget az úrilányok és a kurvák, valamint a költők és a dilettánsok között. – Nem értem, hogy csinálják – töprengett, és felsorolt néhány sikeres író. – Pirkadattól alkonyatig két könyökkel törtetnek, aztán este írják a széplelkű regényeiket, a jobbra érdemes hőseikről, akiket összezúz a hatalom. A környezetében élők viselkedését, politikai nézeteit, de még milyenségét is összekapcsolta társadalmi, etnikai háttérükkel. Domokos Mátyásban, akit, mint mondhatni mindenki a Szépirodalminál, tisztelt és kedvelt, a történelmi kisnemes megtestesülését látta; nem kerecsi, sőt inkább kerüli a konfliktust, de a szuverenitását meg tudja őrizni, mondta róla elismerően. Parasztivadék grafikusművész feleségéről, akit sok megszenvedett szerelmi ügye közepette is imádott, azt mesélte: – Hazamegyek, megkérdezi, mit akarok vacsorázni. – Rakj ki mindent, aztán majd meglátom, mondom. Két perc alatt jobbágykunyhót varázsol a lakásból! Kegyes mese, hogy a konszolidált Kádár-rendszerben nem létezett „zsidókérdés”. Természetesen létezett, az értelmiségi munkahelyeken számon tartották, ki zsidó, ki nem zsidó, ha ez önmagában nem jelentett is antiszemitizmust. A rejtett gyanakvás azonban kölcsönös volt. Litványi, aki a VIII. kerületből, méghozzá a Józeff körút és a Népszínház utca *túlsó oldaláról*, a Fejes Endre-féle Hábetlerék világából lett első generációs értelmiségi, felmenői között pedig vegyesen voltak „keresztény” prolik és proli zsidók, „zsidós” pesti humorral kezelte a feszültséget, amelyre nagyon is érzékeny volt. 1963-ban Indonézia hathatós szovjet támogatással elfoglalta, majd Nyugat-Irián néven annektálta Új Guinea nyugati részét: ettől kezdve a magyar lapok is rendszeresen írtak Nyugat-Irián és Pápua-Új-Guinea konfliktusáról. – Olyan jó lenne Új-Guineán élni – mondta Litványi. – Akkor az lenne

a kérdés, hogy pápua vagy, vagy nyugat-iráni. Nem mindig az, hogy keresztény, zsidó, keresztény zsidó. Bosszankodva említetem neki, hogy visszautasították a Szenes Channáról írt cikket. – Belépés előtt nézd meg az ország nevét – felelte.

(*Magyar LSD*) A háború után Litványi a SZIM, a Szociáldemokrata Ifjúsági Szövetség tagja volt. – Hogyhogy nem a MADISZ-ban voltál? – kérdezte egyszer Ember Mária, aki *Magamnak mesélem* című regényében elbeszélte élményeit a népfrontosnak álcázott, valójában kommunista ifjúsági mozgalomban. – Így alakult – felelte Litványi, alig észrevehető zavarral a hangjában. – Hollós elvtárs küldött oda? – Valahogy úgy. Hollós Ervin (1956 után a politikai rendőrség vizsgálati osztályának vezetője, később a III/III-as Csoportfőnökség főnöke) szervezte 1945 és 1948 között a fiatal kommunista káderek beépítését a különböző pártok ifjúsági szervezetébe. Akik szociáldemokrataként ismerték Litványit, azt állították, hogy csúf szerepe volt a SZIM szétverésében. 1956-ban tagja volt a Rádió forradalmi bizottságának. Elvben persze mindenki tudta, hogy az állambiztonsági szervezet figyel, lehallgat, kapcsolatot tart a vállalatvezetőkkel, beleszól személyi kérdésekbe. De Litványi – lett légyen szó a televízió személyzeti osztályáról vagy akár egy kézirat megítéléséről – azt érzékeltette, tudja, hogy az „ÁVO” mindehnyütt ott van a közelben. Általános kelet-európai paranoia volt ez benne, vagy nagyon is közvetlen tapasztalatokra épült szorongás – nem tudom. – A szállodákban olyan tükröket helyeznek el – magyarázta –, amelyek a másik oldalról átlátszóak, mint az ablaküveg. Borotválkozik a pasas a tükör előtt, a másik oldalon meg az ávos röhög rajta. Úgy élt, mint aki tudja, hogy vele szemben is ott röhög a láthatatlan ávos. – Két konyak, három kávé két Andaxin: ez a magyar LSD – szokta mondani. Gyógy-

szerfüggő volt, ötvenhat éves korában halt meg, a rendszerváltás küszöbén.

(*Száz este Fodor Andrással*) Lakatos András 1967 szeptemberében került a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz. Jövetelét megelőzte a híre: kivételesen olvasottak, rendkívüli kritikai tehetségnek mondták. Fodor András köréhez tartozott, ebben a körben került kapcsolatba Domokos Mátyással, Matyi ajánlotta Illés Endre figyelmébe. Az idáig vezető út elég pontosan rekonstruálható Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című könyvéből. A harmadéves bölcsészhallgató a hatvanas évek közepén úgy vélte, az irodalmi közvélemény nem értékeli való érdeme szerint Fodor András líráját. A költő és fiatal híve 1965 novemberében találkozott először. Fodort Lakatos fejalkatta Pilinszkyére és Truffaut-éra emlékeztette. Még inkább megkapták azonban a fiatalember célratörő kérdései. András bekeült Fodor társaságába, amelynek tagjai Hernádi Gyula, Domokos Mátyás, Kormos István, Lator László voltak, központi alakja pedig Fülep Lajos. Az egyetemen Lakatos, Király István tanítványa, Déry *Befejezetlen mondatáról* készült szakdolgozatot írni; Király azt mondta róla, nem volt még ilyen tehetséges tanítványa. A fiatal irodalmárban erős az elméleti, filozófiai érdeklődés, legközelebbi barátai az egyetemen a Lukács-óvoda tagjai. Ez akár el is választhatta volna a Fodor-körtől, mert az ide tartozó írok, irodalmárok általában idegenkedtek Lukács és a Lukács-tanítványok gondolkodásmódjától. Valószínű, hogy Fodor személyes rokonszenvének fontos szerepe volt abban, hogy András fenntarthatta kettős kötődését, „eljegyződött (mint Fodor írja) a »fülepiánusokkal«”, de tagja maradt a Lukács-óvodának is. Király a *Kortárs* szerkesztőségében, majd az Irodalomtudományi Intézetben próbált állást szerezni tehetséges tanítványának,

Fodor a *Valóság*nál puhatolódzott. Végül a Szépirodalminál sikerült helyet találni számára.

(*Déry*) Első találkozásunkkor, megkérdezte, én vagyok-e az, aki recenziót írt *Déry Theokritosz Újpesten* címmel megjelent összegyűjtött novelláiról. Igenlő válaszomra biccentett, talán valami hangot is adott, olyasmit, hogy aha, vagy hm. Leforázva mentem ki a szobából. Aztán mégis összebarátkoztunk. Amikor *Déry Ítélet nincs* című memoárjáról írtam, kerestem az alkalmat, hogy beszéljünk a könyvről, és a gondolatait bele is dolgoztam az írásba. Hálám jeléül az adott helyen beleértettem a szövegembe egy kifejezést: „emlékezetét lelakolja”. Utóbb többen kifogásolták, túl kemény szót használtam. Nem ismerhettem be, hogy nem kemény akartam lenni, csak a lakat szóra volt szükségem, hogy tiszteleghessek András előtt. Persze nagy példaképet utánoztam: Thomas Mann Adorno családiját – Wiesengrund – építette bele a *Doktor Faustus*ba. Ez a *Déry*-kritikám egyébként sokkal sikeresebb volt, mint a korábbi, amelyet András szellemi támogatása nélkül írtam. Még az a csinos, egy szál vékony fehér köpenybe öltözött tanárnő is rákérdezett, hogy én vagyok-e szerzője, akinek az úgynevezett „rendhagyó irodalomórájára” Csernus Mariannt kellett elkísérnem a mátyásföldi gimnáziumba, hogy verseket mondjon a diákoknak. A tanárnővel aztán vagy két év múlva, újból találkoztunk. Fekete Évának hívták. Huszonhét évig – Éva haláláig – élünk együtt.

(*Egy lektor nem lektor*) A mi barátkozásunk azonban csupán felületes, alkalmi kapcsolat volt ahhoz a szimbiozishoz képest, amely Litványi és Lakatos között kialakult. Pedig ránézésre kevés dolog volt, ami az aszkétikus filozófus-irodalmárt és az élvezet, piknikus kabarészerzőt összeköthette. De összekötöt-

te őket a villódzó okosság meg a humorérzék. Lakatos nyerítve nevetett Litványi groteszk ötletein, Pilinszky-fejét rázta a fékezhetetlen kacagás. De összekötötte őket az egymásra utaltság is. Litványi sok tucat verset, színdarab-részletet tudott kívülről, hosszú passzusokat idézett Liviusból latinul. De hozzászólt a forгатókönyv-olvasáshoz, elég volt átlapoznia egy könyvet, hogy meg tudja ítélni, megjeleníthető-e a szöveg a képernyőn. Ahhoz viszont, hogy vaskos kéziratokat végigolvasson, hogy írjon róluk, vagy pláne, ahhoz, hogy mondatról mondatra haladva szerkessze őket, nem volt türelme. Vas Zoltán Kossuth-életrajzából kiszúrt egy mondatot (valahogy így hangzott: Kossuth szavára a nemzetgyűlés egy férfiként áll fel), ha azonban a mondat csak rossz volt, de nem röhögséges, nem törődött vele.

Lakatos András könyvkiadói szerkesztőként is szenvedélyes olvasó maradt, elolvasott mindent, minden nyomtatásban megjelent irodalmi, vagy akként közreadott szöveget, elolvasta a rábízott kéziratokat, de elolvasta Litványi penzumát is. „Alig látszik ki a lektori munkából – idézi Lakatos panaszát Fodor András 1968. február 13-i naplóbejegyzésében, azaz fél évvel az után, hogy András a Szépirodalmi munkatársa lett. – Reggelenként úgy ébred, mint diákkorában, nem csinálta meg a házi feladatot. Természetesen a rólam vállalt kritika sem készült el.” András apró, de jól olvasható betűkkel írta a lektori jelentéseit, leírta a gépíró lányoknak sosem okozott gondot. De minden mondatát újra meg újra mérlegelte, a hegyesre faragott ceruza mellett legfontosabb munkaeszköze a radír volt. A leírt mondatot gondosan kiradírozta, átfogalmazva újra leírta, majd megint kiradírozta – hosszú ideig eltartott, amíg egy bekezdés végleges formában a papírra került. A könyvkiadóban viszont szigorú (jóllehet tökéletesen értelmetlen) normarendszer dívott, a szerkesztői munka mellett meg kellett írni hetenként két-három jelentést is, ez András módszerével lehetetlen volt. A két lektor szövetség-

ge azon alapult, hogy Lakatos olvasott, Litványi meg írt, pontosabban diktált. András elolvasta a kéziratot, a tartalmát, azzal a pontossággal és szenvedélyes felidéző erővel, ahogy a művekről beszélni szokott, elmesélte Litványinak, Karcsi pedig ceruzába mondta a jelentést Andrásnak. Nagyon sokáig azonban így sem boldogultak. 1969-ben Szirmai István hatalma megrendült, nyugdíjba küldték. Ezzel Litványi száműzetése is véget ért. 1969-ben a Vidám Színpad dramaturgja lett, majd 1970-ben, visszatérhetett a televízióhoz, ott dolgozott a haláláig, 1988-ig. Lakatos 1969 májusában mondott búcsút a Szépirodalminak. A Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai Főosztályára került, utána az Írószövetség könyvtárába, végül pedig az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol Fodor András is dolgozott. Illés Endre rettegett attól, hogy a Kiadói Főigazgatóság küld valakit a megüresedett helyre, így gyorsan átminősített szerkesztőnek, miután hat évig voltam a kiadónál, „piáros”, azaz az akkori (még a piárosnál is rondább) kifejezéssel: propagandista. Az én helyemre Mátis Livia került, aki Hernádi Gyula révén ugyancsak Fodor társaságához tartozott.

(Kenedi fordulata) Kapcsolatunk azonban Andrással nem szűnt meg. Ellenkezőleg: némi szünet után, ekkor fordult, egy időre, barátságba. Még a Szépirodalminál történt, vélhetően a prágai intervenció után, hogy Kenedi Jánosról kezdtünk beszélni. Kenedit évek óta ismertem, tudtam, hogy jó barátságban van sok-sok nála, sőt nálam is idősebb neves emberrel, Pernecky Gézával, Sükösd Mihállyal, Molnár Gál Péterrel, s tudtam azt is, hogy Prága kapcsán szembe került, szakított olyanokkal, mint Faragó Vilmos vagy Erki Edit. András azonban többet tudott, Kenedi gondolkodásmódjának radikális fordulatáról beszélt, és ennek jeleként arról, hogy szorosabbra zárta kapcsolatát Lukács György tanítványainak fiatalabb nemzedékével. Akkoriban er-

ről a körről még semmit sem tudtam, és naívvul megkérdeztem, kikről beszél. András arca hirtelen megfagyott, és legyintve azzal ütötte el a kérdést, hogy úgysem ismerem őket. Én meg átkoztam az ostobaságomat, hogy lehettem ilyen marha, hogy feltettem ezt a kérdést. Most biztosan azt hiszi, besúgó vagyok, és jelteni akarom, mit tudtam meg Kenedi kapcsolatairól. Fuldokoltam a kétségbeeséstől, úgy éreztem, soha nem tudom tisztázni magam. Voltaképpen szörnyűséges korban éltünk.

Két évvel később, éppen Kenedi közvetítésével ismerkedtem meg Bence Györggyel, majd Gyuri révén az egész Lukács-óvodával. Befogadásom jeleként, mint afféle homo novust, meghívtak a nevezetes Attila úti lakásszemináriumra, amelyet Bence az egyetemről kiszorult Márkus-szeminárium folytatásának szánt. Itt találkoztam újra Lakatos Andrással. Ekkor már Fekete Évával éltem. Éva az egyetemen jó barátságban volt András feleségével, Alle Évával, mindez elégséges indíték volt ahhoz, hogy összejárjunk. 1972-ben rokoni meghívás alapján a Szovjetunióban jártam. Andráséknál azt próbáltam elmesélni, hogy tulajdonképpen nagyon jól éreztem magam odakint. Az úti beszámolómmal hatalmas, folyamatos röhgésbe torkollott. Amikor eljöttünk, több mindenért szemrehányást akartam tenni Évának, a kifogások azonban összetorlódtak, hirtelenjében azt mondtam: – Minden nagyon helytelen volt! Andrásnak megtetszett a szöveg, felkapta, és variálva emlegette: – Gyertek el – invitált újra – Csak nehogy megint minden nagyon helytelen legyen.

(Választás és érték) Ez idő tájt megjelent néhány írása a *Filmkultúrában*: 1969-ben Jancsó *Sirokkójáról* írt. Az Andrzej Wajda *Nyírfaligetéről* szóló esszé (*Filmkultúra* 1972/1) jó alkalom volt arra, hogy összevesse a két nagy Wajda-filmet, a *Hamu és gyémántot* és a *Tájkép csata után*-t. Mindkét film a háborút követő első időszakról szól. Az 1958-ban készült *Hamu*

és gyémánt Lakatos értelmezése szerint olyan pillanatban játszódik, amikor a hősök *választhatják* sorsukat; bár az egymással ellentétes választások mindegyikének megvan a maga méltósága, mégis egyértelmű, hogy a többiek hiteles részigazságaival szemben a párttitkár képviseli a teljes igazságot. Az 1970-ben készült *Tájkép* ezzel szemben úgy és attól nagy film, hogy érzékelteti, nincs teljes értékű választás, nincs teljes értékű emberi megoldás. A koncentrációs táborból szabadult Tadeusz zsidó szerelmének értelmetlen halála után haza indul Lengyelországba, de „a magánynak az a hideg aurája, amely alakját az utolsó jelenetben körülveszi, nem enged kétséget afelől –, döntése csak töredék győzelem a múlton”. Bár a választás és az értékhierarchia kategóriája a Lukács-iskola esztétikájának erőteljes hatását mutatja, a filmkritikus nem teóriát alkalmaz a műre. Ellenkezőleg: a két mű lényegi különbségének megmutatása révén sikerül érzékeltetnie, hogyan változott a nagy rendező világlátása, emberképe a két film keletkezését elválasztó tizenkét év alatt. Persze a múltból előbukkanó fogalmak, a választás és az értékhierarchia, óhatatlanul arra kényszerítik a mai olvasót, hogy feltegye a kérdést: van-e, volt-e értelme ezeknek a kategóriáknak a koncentrációs táborok és a háborút követő döntések masszív valóságával szemben. És anélkül, hogy válaszolni próbálna a kérdésre, látnia kell, hogy Kertész Imre regénye, a *Sorstalanság* már a címével is kétségessé teszi, összemérve az erőszak iszonyatos, személytelen hatalmával, van-e valóságos súlya az emberi minőségnek.

(*Előadók a matracon*) 1972-73-ban a lezárt politikai-filozófiai szeminárium helyébe Fodor Géza szervezett műelemző-esztétikai szemináriumot, ezúttal a mi lakásunkon. Ez nem volt konspirált, és nem volt zártkörű: olykor harmincnál is többen ültek körben a szobában, székeken, párnákon, matracokon.

József Attila rejtélyes, nagy versét, az *Eszméletet* többen is értelmezték, Petri György előadásának a jegyzetei maradtak fenn, és jelentek meg a költő összegyűjtött munkái IV. kötetében. Fodor Géza előadása valószínűleg az egész József Attila-irodalomban a legsikeresebb kísérlet volt a látszólag csak lazán összefüggő szakaszok koherens, egységes műként való értelmezésére. Pór Péter az *Eszmélet* verstípusáról, Várady Szabolcs a vers előzményeiről, beszélt; a három tanulmányt hosszas huzavona után a Vita rovatban adta közre az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975. évi 1. száma. A jelenlévők sajnálatos módon még jegyzeteket sem készítettek, így a szemináriumnak kevés kézzel fogható emléke maradt. Pedig egymást követték az emlékezetes előadások. Babarczy László Brecht *A szecsuaíni jólélek* című darabját elemezte, Vidrányi Katalin lenyűgöző előadást tartott Pílinuszky és az ortodox kereszténység kapcsolatáról. Balassa Péter Okudzsaváról beszélt, Spiró egy alkalommal Adyról (akkoriban írta első könyvét, a *Kerengő* című Ady-regényt, amelynek lektoraként talán az első „hivatalos” olvasója voltam, és nyomban lelkes híve lettem), egy másik alkalommal pedig Wyspiański *Menyegzőjét* és a drámából készült Wajda-filmet hasonlította össze. Pór Péter heves vitát váltott ki Babits *Zsoltár férfihangra* című versének majdnem vallásos interpretációjával. Lakatos András előadását a *Mester és Margaritáról* eleve nagy várakozás előzte meg. András, mint a fentebb idézett filmelemzéséből is látható, mindig arra törekedett, hogy megtalálja a műben azt a szervező elvet, amelyből a mű egész összefüggésrendszere levezethető. Máig hallani vélem felcsapó hangját, ahogy előadása bevezetését – Orbán Ottó verseskötetének címét idézve – azzal zárta, Bulgakov szemében a legnagyobb bűn, ha valaki azt hirdeti: *A föltámadás elmarad*. Ezért ítéli Woland, az ördög halálra, Berliozt, a főszerkesztőt, aki tagadja a feltámadást. E köré épül a regény: a világban az ördög uralkodik, de lesz feltámadás. Az em-

lékeimmel csak az volt a baj, hogy a regény első fejezetében nincsen szó feltámadásról. Andrászt nem kérdezhettem meg, hiszen a kötet és benne az én írásom születésnapjára meglepetésnek készült. Fodor Gézával próbálkoztam, akivel évek óta nem beszéltem, de ő sem emlékezett. Ez a beszélgetésünk, hosszú szünet után az első, egyúttal az utolsó is volt: Géza néhány nappal később meghalt. A *Mester és Margarita* első fejezetében Woland és Berlioz arról vitatkozik, hogy élt-e Jézus emberként. A művelt Berlioz felsorolja az összes vallástörténeti érvet, hogy Krisztus története csupán egy általánosan elterjedt közel-keleti mítosz változata. Woland ezzel szemben azzal érvel, hogy tanúja volt Jézus életének. Persze a feltámadásnak nyilvánvalóan feltétele, hogy Jézus emberként élt, és emberként halt meg. Ha Jézus élete csak mítosz, akkor a feltámadás is az. Ez logikus, de hogy András tényleg ezt mondta-e, azt csak ő fogja megmondhatni. (Megkérdeztem. Az emlékezetem persze pontatlanul, kihagyásosan működött. András művészregényként értelmezte Bulgakov művét. A világ megváltatlan maradt, a művésznek azonban az a dolga, hogy megörökítse.) Az előadásnak óriási sikere volt, András megígérte, hogy leírja és publikálja a lényegében kész anyagot, de ez végül nem történt meg.

Fodor András idézi egy beszélgetésüket Andrással. A „mű” – mondta András Fülepről 1966. augusztus 28-ikán Fonyódon – azért nem készülhet el, mert minden problémát akkora igény-nel, szinte a végtelenhez viszonyítva, nem lehet megoldani. Egy másik alkalommal (1967. III. 7.) András Lukácsot idézte: Fülep „olyan ember, akit megfojt saját igényessége, koncepciója”. Kézenfekvő volna András elhallgatását (vagy inkább: hallgatását) Fülepével összevetni: András is a saját igényessége bénította. Ez igaz lehet, de valószínűleg csak része a magyarázatnak. A másik, fontosabb része az, hogy Andrászt jobban érdekelt egy mű, vagy egy ember *an sich*, mint az a vélemény, amit leírhatott volna róla.

Megérteni, belelátni szeretett. Ha véleményt mondott valamiről, azért tette, hogy összevethesse a saját véleményét a másikkal, még mélyebben hatolhasson be a műbe, s egyúttal jobban megérthesse azt az embert is, akivel vitázott. Ha hallgatásról beszélünk, abban mindig benne van a sajnálkozás eleme: de kár, hogy nem ír. De szoktunk-e Osváton sajnálkozni? Milyen kár, hogy nem írt! *Csak* a Nyugatot teremtette meg, és szerkesztette húsz évig. Ahhoz azonban, hogy valaki nagy szerkesztő legyen, előbb nagy olvasónak kell lennie; Osvát az volt. Andrásnak nem adatott meg, hogy ismert folyóirat-szerkesztő legyen (bár nélkülözhetetlen szerkesztője volt például a Petri-összesnek), de nagy olvasó, osváti értelemben. Nemcsak olvasott mindent, de emlékszik is mindenre. – Ezt a bekezdést, mondja, húsz évvel ezelőtt már leírtad. Most miért hagytad el a csattanóját? Láthatatlan szerkesztője regényeknek, versesköteteknek, sok évtizede.

(*A fürkésző tekintet*) Középiskolás korom óta Semjén András volt a legközelebbi barátom. Kísérleti pszichológus volt, egy marseille-i kutatóintézetben dolgozott; Franciaországban halt meg néhány éve. A pszichológiát szigorúan egzakt természettudománynak fogta fel, kísérletek ezreivel vizsgálta különféle mozgások agyi vezérlését. De nem ismertem senkit, aki olyan találóan tudott volna embereket megítélni. Ha néha elmondtam neki egy-egy álmomat, freudi analitikusként tett fel három-négy kérdést, és nyomban megértettem, miről szólt az álmom. Lakatosnak sokszor beszéltem a másik Andrásról, találkozni azonban csak egyszer találkoztak. Amikor bemutatkoztak egymásnak, Lakatos mintegy hirtelen felismerésként Semjén András átható, fürkésző tekintetéről kezdett beszélni. Semjén megmegevedett a magánszféráját ért támadástól, kis híján francia módra magázni kezdte Lakatost. Lakatos pedig zavartan szabadkozott. – Én is így nézek az emberekre – mondta. – Furcsa ezt

a tekintetet magamon érezni. A beszélgetés ezzel véget ért. Soha többé nem találkoztak.

Az ellenzéki szubkultúra sűrű együttlétei megritkultak, nálunk kicsik voltak a gyerekek, már nem lett volna hely harminc-fős összejövetelekre. A találkozások akkor lettek ismét gyakoribbak, amikor a szubkultúrából létrejött a demokratikus ellenzék, megindult a *Beszélő*. De ebben András már nem vett részt. A kettőnk kapcsolata meglazulásának volt azonban egy közvetlen, kínos oka is. Voltaképpen megrontotta az életemet, hogy mindenholnan elkéstem. Nem is pontatlanság volt ez, hanem valamiféle elindulási képtelenség, a kényszerneurózisok egyik tipikus formája, amelytől csak öregségemre sikerült valame-lyest megszabadulnom. Andrásék ismét vacsorára hívtak, András megkért, ne késsünk el. Éva apja, aki vadászember volt, fácánt lőtt, Éva is mondta, a fácánsültnek frissen kell nekilátni. Aztán két órát késtünk. Soha többet nem hívtak meg.

Amikor eljöttünk tőlük, úgy éreztem: most aztán igazán minden nagyon helytelen volt.

2008

„5-600 példány átvételét javaslom”

Tamás Gáspár Miklós első könyve

Dokumentáció és vallomás

„Magyarul író román írók”

„[e]bben az időben, Erdélyben szinte kizárólag a helyben kiadott művek jelentik a magyar kultúrát. Értsd: más magyar nyelvű könyvet, újságot, mint helyben kiadottat, csak elvétve olvashatt a közönség” – írja Mester Béla a hatvanas-hetvenes évek fordulójának erdélyi magyar kultúrájáról a *Kellék* című folyóirat Bretter György emlékére kiadott 23. számában. A könyvforgalmat Magyarország és a szomszédos országok, elsősorban Románia továbbá Csehszlovákia között a kétoldalú közös könyvkiadási egyezmények határozták meg. Az egyezmények keretében a Romániában illetve Csehszlovákiában kiadott magyar nyelvű könyvek – eredeti művek és fordítások – bekerültek a magyar könyvterjesztésbe, a magyarországi kiadványok pedig megjelentek a romániai és a csehszlovákiai könyvesboltokban. Első pillantásra ez nagyon ésszerűnek látszik. Csakhogy az államközi könyvcseré (feltehetőleg transzferábilis rubelben számolt) paritásos alapon történt, azaz a Magyarországra importált, mind a címek számát, mind a példányszámot tekintve csekély meny-

nyiségű könyvet, minthogy Magyarországon a könyvtárak magasabbak voltak, mint Romániában, még csekélyebb számú magyarországi könyv ellentételezte. Ez magyarázza a Mester Béla által leírt jelenséget, legalábbis a leginkább külsődleges, kereskedelmi szinten. A további magyarázat már politikai illetve kulturális jellegű, és részben ellentmond a kereskedelmi racionalitásnak. Az átvett könyveket összromán elosztási kvóta szerint terítették, függetlenül attól, hogy az adott településen éltek-e, illetve milyen arányban éltek magyar olvasók. Székelyföldről Moldvába jártak át a vásárlók, mert ott még meg lehetett venni azokat a könyveket, amelyek Marosvásárhelyen rég kifogytak. A könyvéhségre jellemző, hogy Nagy László összegyűjtött verseit kézzel másolták (az állam az írógéphasználatot is ellenőrizte), így jött létre a hatvanas évek Erdélyében egy Nagy László-kódex. Nicolas M. Salgo, az Egyesült Államok budapesti nagykövete (1983-1986), aki kinevezését a Reagan kampányához nyújtott bőkezű támogatásnak köszönhetette, az akkor még Ceaușescu-párti amerikai politika szellemében odaadón magyarázta a nagykövetség fogadására meghívott ellenzékieknek, főként Tamás Gáspár Miklósnak, hogy alaptalanok a magyar kultúra romániai elnyomásáról szóló panaszok: ő most járt Bukarestben, és a könyvesboltban számos magyar könyvet látott.

Volt azonban a könyvkiadói egyezményeknek olyan következménye is, amely nem kizárólag a szomszédos országok kisebbségi politikájának a sara. A magyarországi kulturális közvélemény legyintett a határon túli magyar irodalomra, ahogy legyintett az NDK irodalmára is. Ezekben az országokban sokkal kisebb a kulturális szabadság, mint nálunk, az ott kiadható könyveket nem érdemes olvasni. A Kritérium-könyveket alig lehetett rásózni a sajtópéldányok után ácsingózó újságírókra: az olyan írók művei sem érdekelték őket, akik később, az áttelepülésük után elismert és sikeres szerzők lettek Magyarországon.

A magyar kulturális politika is elfogadta a szomszédos országok dogmáját: az erdélyi vagy szlovákiai magyar írók kisebbségi (magyar) nyelven író román illetve csehszlovák írók. Ebből az is következett, hogy a „hazájukban” kell őket megjelentetni, nem Magyarországon. Páskándi Gézának hét könyve jelent meg Romániában, Magyarországon azonban csak az áttelepülése (1974) után adták ki. Többé-kevésbé hasonló volt a helyzet Balla Zsófiával, Vári Attilával, Bodor Ádámval és másokkal is: Magyarországon igazán ismertté és elismertté az áttelepülésük után váltak. A változást talán Sütő András magyarországi recepciója jelzi. Az *Anyám könnyű álmot ígért* 1970-ben jelent meg a Kritériumnál, de Magyarországon is feltűnést keltett, a kritika a *Puszták népéhez* hasonlította. A kéziratot 1969 decemberében lektoráltam. 1500 példány átvételét javasoltam, hozzáfűzve „a példányszámra annak reményében teszek javaslatot, hogy [Sütő András] könyvét vagy könyveit (...) egyszer a Szépirodalmi Könyvkiadó is megjelenteti.” Addig azonban még el kellett telnie néhány évnek, az *Anyámat* a Szépirodalmi 1978-ban adta ki, noha az *Egy lócsiszár virágvasárnapját* Zsámbéki Gábor rendezésében, már 1974-ben műsorra tűzte a kaposvári Csiky Gergely Színház. A változás minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy Ceaușescu „nemzeti bolsevizmusa” a szocialista táboron belül is bírálhatóvá tette Románia különutas politikáját, és hogy Kádár a helsinki Záróokmány aláírásakor mondott beszédében (1975) szóba hozta Trianon ügyét. Meg persze azzal is, hogy Sütőnek jó kapcsolata volt Illyéssel, Csoórral, és szemléletmódja közelebb állt a magyarországi irodalmi hagyományhoz, mint mondjuk Bodor Ádámé.

Mindez azonban valamivel későbbi fejlemény. Az 1969-1975 közötti időszakot, amikor lektor (hivatalosan: felelős szerkesztő) voltam a Szépirodalminál, az a furcsaság jellemezte, hogy szinte semmilyen kéziratot nem kellett olyan árgus cenzori szemmel

olvasni, mint a határon túli magyar szerzők műveit, amelyek többnyire 500-1000 példányban kerültek be a magyarországi könyvterjesztésbe, és néhány év múlva majdnem ugyanennyi példányban mentek a zúzdába. A szocialista cenzúrának ez idő tájt nem az volt a funkciója, hogy az információkat, véleményeket, stílusirányokat elzárja az olvasók elől. Ez lehetetlen is lett volna, hiszen százazrek, vagy talán inkább milliók hallgatták a Szabad Európát, és tízezrek utaztak Nyugatra. A nyolcvanas években Petri Györgyöt tilos volt kiadni, de a verseit Vallai Péter megtúrt előadástjei révén valószínűleg többen ismerték meg, mint ahányan a kötetait megvásárolták volna. Amit az állami könyvkiadás megjelentetett, azért az állam mintegy szavatosságot vállalt. A cenzúra szimbolikus gesztus volt: azt jelezte, hogy a kicenzúrázott információk, vélemények stb. kívül esnek a szocialista állam szavatossági körén. Ebből a szempontból nem volt jelentősége, hogy a tiltott tartalom mekkora közönséghez szólt.

A határon túli magyar könyvek szigorított ellenőrzésének szempontjai országoként különbözőek voltak. A jugoszláviai könyvkiadásában nem érvényesültek a szovjet tömb országai-ban érvényes kulturális tilalmak. Az *Új Symposion* című folyóiratban és a Fórum Könyvkiadónál szabad útja volt a Magyarországon alig megtúrt modernizmusnak. A vajdasági könyvkiadást nem kötelezte az emigráns (akkori szóval: disszidens) írók kiadásának össz-szovjet tilalma. Jugoszláviával a könyvcserére nem is államközi könyvkiadói egyezmény keretében, hanem kereskedelmi műveletként került sor. A Jugoszláviába exportált magyar könyvek ellentételezésében fontos szerepet játszott Zilahy Lajosnak a Forumnál 1968-ban megjelent *A Dukay család* című trilógiája, amelyből a magyar könyvkereskedelem a Magvető közvetítésével negyvenezer példányt importált. Illés Endre nem politikai, hanem esztétikai okból tiltakozott a mű átvétele ellen. Az esztétikai ellenvetéseknél azonban súlyosabbak

voltak a történelmiek: a mű harmadik kötetének vége Budapest orosz megszállásáról és azt követő eseményekről szól. Végül az utolsó három fejezetet egyszerűen kitépték a könyvből, a borítót azonban nem változtatták meg. A családtörténet így a fülszöveg szerint 1948-ig, a Magyarországon forgalomba került példányokban viszont csak 1945-ben tart. (Lásd erről az egykori újdéki szerkesztő, Juhász Géza emlékezését, *Élet és Irodalom*, 46. évf. 40. szám.) Sinkó Ervin *Optimisták* című sok kiadást megért Tanácsköztársaság-regénye a 60-as évek közepén bekerült a magyarországi könyvforgalomba, de mű megírásának időszakát felidéző 1935-37-es moszkvai naplójegyzeteket (*Egy regény regénye*, Forum, 1961) hivatalosan csak a Magvető 1985-ös kiadása tette elérhetővé Magyarországon.

A cseh új hullám filmjeit, amelyek amúgy is gyéren bukkantak fel a magyar mozikban, az intervenció után még egy ideig meg lehetett nézni a budapesti Cseh Kultúrában és különböző mozik programon kívüli vetítésein. Némi késéssel a könyvkiadók is eligazítást kaptak, hogy a Csehszlovákiából átvételre ajánlott művek kéziratát megkülönböztetett gondossággal lektorálják. A figyelmeztetést Illés Endre több lektori értekezleten is elismételte. Egyes szerkesztőkből hirtelen előtörték a régi reflexek, és olyan szempontok alapján javasolták egy-egy könyv átvételének elutasítását, amelyek Magyarországon akkoriban már nem állták útját a kiadásnak: a rosszkedv, akár a pesszimizmus a lírában már régen a túrt kategóriába került át a tiltottból. Szlovákiai magyar költők esetében viszont a „pesszimista” minősítés egyszerre ismét súlyos kifogássá emelkedett. 1975 júniusában, könyvkiadói pályafutásom során először és utoljára, hivatalos kiküldetésben voltam Pozsonyban. Fónod Zoltán, a Madách igazgatója, elmondta, túl akarnak lépni azon, hogy a Csehszlovákiában születő magyar műveket kizárólag egymáshoz viszonyítják, „a nem helyi mérték érvényesítésében várnak tőlünk [értsd:

a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőitől] támogatást.” (Idézet a hazatérésem után írt Üti jelentésből.) Az igazgató mindjárt példával is szolgált: itt van egy fiatal költő, akiről a Szépirodalmi lektora azt írta, hogy középszerű, ráadásul pesszimista. Az ilyen kötetekre nincs szükség. Ők még haboztak, de a budapesti vélemény alapján valószínűleg visszaadják a kéziratot. Kínosan éreztem magam: otthon fanyalgunk, és ezzel mi is hozzájárulunk egy fiatal költő elutasításához, végső soron a csehszlovákiai kultúra resztalinizálásához. Milan Kundera időközben világhírűvé lett *Tréfájának* a magyar fordítása 1968-ban jelent meg a pozsonyi Tatran és az Európa közös kiadásában. Augusztus után a példányokat begyűjtötték a könyvesboltokból és bezúzták. Az intervenció nemcsak Csehszlovákia területén zajlott.

A hetvenes évek elején, nyilván a Kiadói Főigazgatóság utasítására elrendelték, hogy a kéziratban már lektorált könyveket megjelenésük után újra lektorálni kell, csak ezután kerülhetnek a könyvesboltokba. Az intézkedésnek állítólag az volt az oka, hogy egy Erdélyben kiadott könyv fülszövege Kun Bélát sovinisztának nevezte. A magyar történelemfelfogás szerint a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harca a román hadsereggel a proletárdiktatúra honvédő háborúja volt a román burzsoá imperializmus ellen, a román történelemfelfogás szerint a magyar soviniszták próbálták útját állni, hogy teljesüljön a román nép ősi vágya: Ó-Románia és Erdély egyesülése.

Az összes efféle szigorkodás ellenére a határon túl kiadott magyar könyvek túlnyomó többségének az átvétele rutinművelet volt. 1973-ban egy *A szőke Szamos partján* című kisterjedelmű könyvet lektoráltam. A kötet költői címe ellenére – mint alcíme is jelezte – kutatási jegyzőkönyv volt, a Szamos vidékén folyt geológiai célú ásatások eredményeinek összefoglalása. Azt javasoltam, illetékességből adjuk át a kéziratot a Gondolatnak vagy az Akadémiai Kiadónak. A határon túli könyvekért felelős fő-

szerkesztő azonban legyintett. „Az komplikált, mondta. Kérjünk 200 példányt, senkit nem fog érdekelni, melyik kiadó foglalkozott a kézirattal.” Igaza lett, igaza volt.

Ezeket a régi – Illyés Gyula szavával – „faluzási emlékeket” azért idéztem fel, hogy a mai olvasó érzékelje a közeget, amelyben Tamás Gáspár Miklós első, még Erdélyben kiadott könyvének magyarországi sorsa eldőlt. Alább változtatás nélkül közlöm a kéziratról írott lektori jelentésem. A lektori jelentéseket nem volt szabad aláírni, minden szerkesztő azonosító számot viselt, én voltam az 59-es. Ez a gyakorlat a kiadói mendemonda szerint az ötvenes évekből származott. Valaki állítólag eljuttatta Gellért Oszkárhoz Vas István aláírt lektori jelentését, amelyben Vas az egykor jelentős költő lírájának kiüresedését elemezte. Gellért minden lehetséges helyen bepanaszolta ifjabb pályatársát – ettől kezdve kellett a lektornak kódszám mögé rejtőznie. A jelentésről szerencsétlen módon lemaradt az évszám, csak annyit biztos, hogy április 30-án írtam. A könyv 1975-ben jelent meg, „a nyomás kezdete” a kolofon szerint 1975. március 27. volt. A magyarországi átfutási idők alapján a lektori jelentés legalább egy évvel (ha nem kettővel) megelőzte a kiadvány elkészültét. Itt azonban egy már megszerkesztett, sőt nyomdába adott kötetet lektoráltam. Erdélyben, ahol kevesebb könyv készült, mint Magyarországon, az átfutási idők rövidebbek voltak. Mindez mellett szól, hogy a hiányzó évszám: 1975. Jelentésében a lektor általában véleményt mondott arról is, mit kellene a művön a szerkesztés során változtatni. Az erdélyi könyvek esetében azonban ez a buzgalom, mint a fentiekből kiderül, teljesen felesleges volt: mire a kézirat megérkezett Budapestre, már talán el is készült a könyv. A kötet kolozsvári szerkesztője, Molnár Gusztáv nem is tudott arról, hogy a kéziratot Magyarországon is lektorálták. Meglehet, ez a jelentés volt az első írás Magyarországon, amely az akkor még Kolozsvárt élő Tamás Gáspár Miklóst méltatta.

Ha így van, még nagyobb megtiszteltetés számomra, hogy az ösvilági dokumentumot most végre átnyújthatom annak, akit illet: az immár hatvan éves ünnepeltnek.

A dokumentum
Lektori jelentés 59

Tamás Gáspár Miklós: A teória esélyei

Kicsinyek a teória esélyei a hazai pályán – a teória iránti közönyt, sőt gyanakvással mindenkinek számot kell vetnie, akit tehetsége, hajlamai és indulatai erre a területre űznek. Ez is az oka, hogy művelői a tárgyhoz furán nem illő agresszivitással, vagy éppen csak a beavatottakkal számoló ezoterikussággal, fogalmaznak. A filozófiai esszé hagyományosan hiánycikk a magyar szellemi életben: annál értékesebb, hogy a fiatal erdélyi filozófus ezzel a műfajjal kísérletezik, s ha a szűk ösvény buktatóit nem is tudja elkerülni mindig, legjobb tanulmányait bizvást tekinthetjük kísérletnél többnek – igazi eredménynek.

A *teória esélyei* két ciklusra tagolódik, de a két ciklus első pillantásra csak egy külsőségben különbözik: az első mintegy apropó nélkül, a második megjelent művekhez kapcsolódva, recenzióként tárgyal elvi, elméleti kérdéseket. Mindkét ciklus olvasójának feltűnhet, sőt gyanúsna tűnhet az érintett témák sokfélesége: a könyv első részének tanulmányai Aiszkülosszal, Platónnal, Novalis filozófiai töredékeivel, Bergsonnal foglalkoznak, a második részben mai erdélyi teoretikusok, klasszikusnak számító erdélyi kritikusok könyveiről szóló recenziókat olvashatunk, egy tanulmányt a *Lenin stílusa* című kiadványról, stí-

luskritikai elemzést erdélyi jobbágylevelekről és végül egy szép esszét Pilinszkyról. Természetesen szó sincs róla, hogy ez a sokféle tanulmány tervezett egységet alkotna. Mégis a kötet írásait nemcsak az írói szubjektum azonossága köti össze, ahogy a nagyon heterogén gyűjtemények fűlszövegén írjuk, hanem a szemlélet és az érdeklődés következetessége. Az összetartozást egyrészt a nagyon határozott teoretikus igény teremti meg, másrészt az, hogy a különböző cikkekben felvetődő problémák egymásból következnek; ez az írói érdeklődés kontinuitásának bizonyítéka.

A *Kísérlet rekonstrukcióra* című írás Platón *Kharmidész* című dialógusával foglalkozik. A dialógus a bölcs józanság erényét vizsgálja meg – így tartják nyilván tárgyát a filozófiatörténeti kézikönyvek. Csakhogy – figyelmeztet Tamás Gáspár Miklós tanulmánya – a többi Platón-dialógussal ellentétben itt nem tudjuk meg, miben is áll a bölcs józanság: Kharmidész és Kritiasz definíciókísérleteiről Szókratész sorra bebizonyítja, hogy a meghatározáshoz használt tulajdonságok mibenléte is bizonytalan, és az a bölcs józanság fogalmához az éppen felhasznált tulajdonságok ellentéte is hozzárendelhető. A fogalom tartalma így – a köznapi képzeink bizonytalansága folytán – a semmivel lesz egyenlő. De ha nincs miről tudnunk, akkor mi legyen a tanítás – a filozófia – tárgya? Ebből a felismerésből – most már a modern filozófia nyelvére fordítva a platóni gondolatmenetet – két lehetőség kínálkozik. Vagy elfogadjuk, hogy képzeinknek a lét szférájában semmi sem felel meg, tartalmuk – akár nyelvi jelük – közmegegyezés kérdése, jelentésüket negatív megközelítéssel semmivé redukálhatjuk, következésképp a filozófia tárgyát a semmiben találjuk meg, vagy továbblépünk és a közmegegyezés mögött a lényegyet keressük: az emberre vonatkoztatott létet. Az első úton, a redukcióén, fenomenológiához jutunk. A másodikon ontológiához. A klasszikus filozófia számá-

ra, amely a „van méltóságából” indul ki, az első út járhatatlan. A filozófia elsődleges diszciplínája tehát az ontológia: a létről és az emberről való tudás.

Hasonló eredményre jut a következő (költői lendülettel megírt) esszé, amely Novalis ürügyén – de megint csak szigorú szöveginterpretáció alapján – keresi a filozófia voltaképpeni tárgyát. (A romantikus költőfilozófus, a „mágikus idealizmus” képviselője, nem jóságokat mormoló haruspex. Ellenkezőleg: filozófiai töredékeiben descartes-i egzaktussággal fogalmaz.) A filozófia a mindennel foglalkozik, de redukál belőle mindent, ami a szaktudományok tárgya. Így – akár a platóni gondolatmenetben – a *van* marad. A filozófia funkciója a lét átvilágítása, a létezés módszeres redukciója önnön lényegére. De nem holmi halott és absztrakt létre, hanem arra, amely rendező elve, „kopulálja” a világ esetlegességben heverő dolgainak.

Ez az *ontológiai beállítottság* az alapja a kötet legjelentősebb tanulmányának (a Magyar Filozófiai Szemlében is közzétett) Bergson elemzésnek. A nálunk is nagyhatású életfilozófust Lukács tartalmi érvekkel bírálta, meglehetősen elnagyoltan, és ráadásul a lehető legszerencsétlenebb okfejtéssel: a bergsoni biológizmus statikusságát azzal bizonyította, hogy Bergson nem hitt a szerzett tulajdonságok örökölhetőségében. (1951-ben írja ezt Lukács, amikor kis híján már a DNS szerkezetét is ismerték.) Tamás Gáspár Miklós sokkal jobb módszert választ: a bergsoni gondolkodás formáit szedi ízekre – tisztán logikai eszközökkel. Az elemzés a Bergsont megelőző filozófiai szituációból indul ki. A századvég gondolkodói egyre kínosabban érzékelték, hogy a rendszert építő filozófia és a rendszert nem tűrő, képlekeny valóság nem felel meg egymásnak, a megismerés nem fogható merev kategóriákba. Az ellentmondást feloldandó Bergson a rendszert veti el, a valóságot benyomások sorozatának tekinti, a megismerés ellenében az élményt meg az intuíciót tekinti

elsődlegesnek, a mérhető idő ellenében a belső tartamot. Csak-hogy – és itt át kell ugornunk a logikai elemzés lépcsőfokait –, ha a világ az én számára csak az élményeiben létezik, az ént viszont élményei formálják, akkor mi az alapja különбözésüknek? Ha nem ismerünk el semmit önmagával azonos létezőnek, a gondolkodás óhatatlanul tautológiához vezet. A tautológia pedig – bármilyen szépen fejeződjék is ki – értelmetlenség.

A ciklus tanulmányait egy különös írás zárja, egy esszé, a szó eredeti értelmében, azaz kísérlet. Eljárását Tamás Gáspár Miklós maga is gondolatkísérletnek nevezi: pusztán gondolati módszerrel a tudat mibenlétét próbálja meghatározni. Annyi bizonyos, hogy kiindulópontja itt is ontologikus: a tudat fogalmát a tudat lehetséges tartalmaiból konstituálja. Az eredményhez vezető logikai lépéseket azonban nem tudtam követni. Felteszem, hogy a Dilthey-kutató Erdélyi Ágnes és a Wittgenstein-kutató Márkus György, akiknek tanácsait a szerző frappáns jegyzetben köszöni meg, értették őket, én nem.

A második ciklus írásai jellegükénél fogva természetesen kevésbé csoportosíthatók egy gondolat köré. Aktuális erdélyi irodalmi, irodalomkritikai kérdésekre reflektáló cikkeiben Tamás Gáspár Miklós a teoretikusan megalapozott kritikát kéri számon a hivatásos kritikusoktól (*A kritika dilemmái*, *A szövegre merőlegesen*). A teóriát mellőző, impresszionista kritika gondolati gyengeségét egy kritika-antológiából gyűjtött szemelvényekkel igazolja (*Kritika hétfőtől szombatig*). A teoretikus mérlegén még Gaál Gábor is könnyűnek találta, pedig őt tiszteli a szerző, és a következő cikkét gondolkodói öröksége ismertetésének szenteli (*Tua res agitur*). Az idézett kritika-szemelvények egyébként részint valóban mulatságosak, de éppen a Gaál Gábortól való nem ad elégséges okot a bírálatra. (A tőle idézett két bekezdés meglehetősen találó jellemzése Illyés Lirájának; a szerző egzaktságigénye Gaál Gábor mondataival szemben kifeje-

zetten akadémikuskodásnak tűnik.) A kritikai szemléhez kapcsolódik a következő írás is, a színvonalas erdélyi marxista filozófus, Bretter György két tanulmánykötetének recenziója. Egyik tanulmányában Bretter egy nyelvi stereotípiát elemez; az „itt és most” látszólag konkrét cselekvést vezet be, de valójában a körülményeket és feltételeket méricskélő konformizmust leplezi. Ez a konformizmus az akadály a erdélyi irodalom objektív önszemléletének. A Gáll Ernő filozófiai-ideológiai tanulmánygyűjteményéről szóló terjedelmes recenzió után (*A jószág imperatívusza*) a ciklus két legérdekesebb írása következik. Bár az egyik egy történeti forráskiadványról, a másik Leninről szól, szorosan összetartoznak. Mindkét cikk nyelvi-stilisztikai elemzés. Az első erdélyi jobbágylevelek stílusát vizsgálja: a jobbágyok sérelmeiket, panaszaikat, kéréseiket csak az uralkodóosztály által előírt nyelvi közegben adhatják elő, vagyis azok nyelvén – és (tegyük hozzá) azok jogrendjének, ideológiájának megfelelően –, akik a sérelmek okozói. A fennálló szférájában tehát a konfliktust csak elsimítani lehet, megszüntetni nem. A megszüntetéshez túl kell haladni az adott nyelv, az adott valóság körén. Ehhez viszont kritikai elméletre van szükség. Mert: „Amit meg lehet haladni elméletben, azt meg lehet haladni gyakorlatban is”. Lenin stílusa az adott nyelv meghaladásának is példája. (Az elemzés alapja: a Kriterionnál magyarul is megjelent cikkgyűjtemény szovjet szerzők írásaiból.) Míg a klasszikus szónoklat szabályai szerint a szónok nézetazonosságra akarja bírni hallgatóit, s ezért azt hangsúlyozza, ami az ő szemléletében és a hallgatóiében feltehetőleg közös, Lenin a különbségeket tárja fel. Sorra megkérdőjelezi a közkeletű fogalmakat, sorra észrevéteti, hogy ami a mindennapi szemléletben, tehát a hallgatói számára is, természetes, evidens, egyjelentésű, valójában osztálytartalommal bír. Osztálytartalmukat manifestálva Lenin a sima, mindenki számára kedves szavakat újra harci szavakká változtatja:

a régi renddel leszámoló forradalom a régi rend nyelvi magabiztosságával is leszámol. A két „stilisztikai” írást két irodalmi tanulmány követi, Valéryről illetve Pilinszky újabb verseiről. Az előző erősen esztetizáló, a második „szabályos” irodalmi tanulmány. Meglepő, hogy elemzése mennyire finom és mennyire irodalmi Hazai pályán elméleti beállítottság és irodalmi érzékenység ritkán talál így egymásra.

A kötet figyelmes olvasójának bizonyosan feltűnik, hogy míg a második ciklus tanulmányai jórészt marxista műveket elemznek, nyilvánvalóan marxista nézőpontból, és igen sok a szövegszerű hivatkozás Marxra, az első rész mintha egy Marxról nem is tudó gondolkodó írásait tartalmazná. Marx „elhanyagolása” az első ciklusban véleményem szerint tudatos taktikai fogás. A Marx idézetek ugyanis könnyen arra szolgálhatnak (és szolgálnak is sok silány ideológusnál), hogy patentmegoldásokkal tussolják el a modern filozófiában felvetődő problémákat. Tamás Gáspár Miklós szemmel láthatóan kitűnően ismeri (hogy mennyire kitűnően, annak a megállapítására természetesen nem vagyok illetékes), és ami több, kitűnően érzékeli őket, s a saját közegükben próbál marxista szellemű feleletet adni rájuk. Abban a vitában foglal állást, amelyet Lenin a század legfontosabb filozófiai vitájának tartott: a megismerő tudat és a megismerhető lét elsőbbségének vitájában. Filozófiatörténeti elemzése során pozitív és negatív példákkal mindenütt azt igazolja, hogy a filozófia csakis a lét vizsgálatával kezdődhet. Az ontológia primátusának bizonyítására felhasználja az „ellentét” eredményeit is: a fenomenológia, a logikai pozitivizmus és főképp a modern nyelvelméletek felismeréseit. Kötete így értékes kiegészítés Lukács hamarosan megjelenő marxista *ontológiájához*.

Tamás Gáspár Miklós kötete nehéz olvasmány és lehetséges olvasóinak száma eléggé korlátozott. (Bizonyára nem fog

eljutni például azok kezébe, akik halványuló emlékek alapján még mindig elevenen tartják a már irodalmilag is elavult Bergson-mítoszt. De hát ez már a kritika végzete: mit ér kétezer példányban kivégezni a százezer példányban megjelent bestsellert?) Mégis a példányszám megállapításánál vegyük figyelembe, hogy milyen bámulatosan megnőtt az érdeklődés a filozófia iránt az utóbbi időben. És azt is, hogy magyar nyelvű elméleti irodalom Romániában még a szépirodalomnál is sokkal nehezebb helyzetben van.

5-600 példány átvételét javaslom.

(Helyes volna javasolni a kiadónak: a német és francia idézeteket legalább a jegyzetben közöljék magyarul is. Csak idegen nyelven idézni – magyozolás.)

Budapest, [1975.] április 30.

Visszapillantás

Ahogy elolvastam a több mint harminc éve írt lektori jelentésemet, kellemesen lepődtem meg. Milyen gördülékeny, milyen koherensnek és elemzőnek tetsző szöveget tudtam előállítani, holott a kézirat tanulmányaiból, esszéiből nagyon keveset értettem meg. A szerzőről semmit sem tudtam, de Gaál Gábort kivéve, akinek olvastam néhány írását, azokról az erdélyi írókról – Bretter Györgyről, Gáll Sándorról – se sokat, akikkel a kritikák egy része foglalkozott. Afelől azonban nem volt kétségem, hogy igen jelentős kötetet tartok a kezemben. Komolyabbat és értékeesebbet, mint hazai írók és irodalmárok (köztük jó írók és felkészült irodalmárok) alkalmi módon összegányolt tanulmány- és kritikakötetei, amelyekből jó néhányat volt tisztem lektorálni és szerkeszteni.

A megjelent kötetet most vettem először a kezembe, a jelen dolgozat megírása előtt, és most olvastam el a régi írásokat másodszor. Azt gondoltam, hogy annyi év elteltével, miután a szerző több kötetre való írását olvastam, a megértésükkel már nem lehet problémám. Nem így történt: most még kevésbé értettem őket, mint harminc éve. Talán nem (csak) azért, mert annyival szenilisebb lettem. De akkor, a hetvenes évek elején folyamatos kapcsolatban voltam a Lukács-óvoda tagjaival, eljártam a Bence György szervezte lakásszemináriumra, a feleségem, Fekete Éva pedig akkor írta Lukács-életrajzát, amely aztán – megint Illyéssel szólva – elsüllyedt jeltelen Kardos György, a Magvető Könyvkiadó igazgatója íróasztalának szörnyű mocsarában. Akkoriban ez a marxizáló, a *Feuerbach-tézisek* meg a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* szörfűzését idéző nyelv folyamatosan benne volt a fülemben, összefüggéseit érteni véltem, mint amikor az ember előbb-utóbb érteni véli az idegen ajkú szomszédai folyamatosan áthallatszó diskurzusát, noha a nyelvüket csak felületesen ismeri. Azóta elfelejtettem ezt a nyelvet, ahogy elfelejtettem svédül is, pedig harmincegynéhány évvel ezelőtt még fordítottam is svédből. De azért a nehézfejú értetlenségem ellenére, annak ellenére, hogy nem volt türelmem, vagy nem voltam képes a szövegeket összefüggésükben felfogni, akárhol nyitottam ki a könyvet, mindenütt megütött a szöveg nyelvi ereje és a gondolatfűzés komolysága.

1975-ben természetes volt, hogy filozófiáról, teóriáról szóló írások középpontjában Marx áll – akkoriban nem is lehetett másként. Akinek végképp semmi köze nem volt a marxizmus-hoz, az letudta a kötelező penzumot néhány idézettel, és kerülte, hogy filozófiai elmélettel foglalkozzon. Most mégis meglepett, hogy a kötet íásaiban Marx olyan fontos szerepet játszik. Valószínűleg azért lepett meg, mert Tamás Gáspár Miklós az áttelepülése után számtalanszor elmondta és megírta, hogy

ő a magyarországi baloldali rendszerkritikusoktól eltérően, nem marxista baloldali. Híres könyve, *A szem és a kéz* a baloldaliság nem-marxi, anarcho-szindikalista hagyományát kívánja folytatni, jelenlegi radikális baloldalisága pedig – saját interpretációja szerint – *fordulat* a pályáján, amelynek lényegi eleme Marx tanulmányozása, a marxi kapitalizmuskritika elfogadása. *A teória esélyei* azonban arról tanúskodik, hogy a fiatal kolozsvári teoretikus nagyon is közel állt a budapesti rendszerkritikus marxistákhoz, Lukács és Márkus György tanítványi köréhez. Kiváló Bergson-tanulmánya jegyzetapparátusában terjedelmes, a tanulmány szövegétől elkülönülő traktátust szentel annak, hogy bemutassa, hogyan kapcsolódik gondolatmenete a fiatal Marx eszméihez, továbbá Marx olyan elemzőihez, mint Márkus György és Vajda Mihály. Legfeljebb megengedőbb, mint a budapesti iskola, illetve mint a Lukács-óvoda. *A jóság imperatívusza* című írásában egymás mellé állítja Marx különböző értelmezőit: Ernst Blochot, Louis Althusser-t és a Lukács-iskolát. „Itt nem arról van szó, hogy ezek a felfogások ellentmondának egymásnak: mindhárom más-más szinten veti fel a kérdéseket” – írja Tamás Gáspár Miklós. Pedig addigra már Bence György, Kis János és Márkus György nemcsak Althussernek az *A tőkéből* kiinduló Marx-interpretációját minősítette tévűnek, hanem magát *A tőkét* is (*Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?*, 1973).

Sokan, sokszor leírták, hogy Tamás Gáspár Miklós éles váltásokkal teli, látszólag egymásnak ellentmondó nézeteket tartalmazó életműve valójában rendkívül koherens: anarcho-szindikalista és liberális-konzervatív korszakának például egyképpen jellemzője az erőteljes antietatizmus, liberális korszakában éppúgy jelen van a „számon kívül maradtakkal”, a kisebbségbe szorítottakkal való tevőleges szolidaritás igénye, mint jelenlegi baloldali radikális korszakában. Az egyik régi írása évtize-

deket átvélő érvényességére ő maga hívta fel a figyelmet. A lektori jelentésben kiemeltem a *Jobbágyság panasz* című rövid, de igen fontos írást: sérelmeiket a jobbágyság kizárólag az uralkodó osztály által előírt nyelvi és jogi formában, panaszként adhatják elő. Sérelmeik orvoslását a sérelmek okozójától várják – ez eleve kizárja a konfliktus meghaladását. Az ellentmondást Tamás Gáspár Miklós új összefüggésben – a kritikai nyilvánosság hiányát bírálva – értelmezi *Népitélet* című cikkében (Élet és Irodalom, 1999, 51-52. szám): „Ha szemügyre vesszük a kelet-európai »új demokráciák« politikai irodalmát, föltűnik, hogy az igazságtalanság és az egyenlőtlenség eseteit a panasz ősi, premodern formájában írja le, amely intellektuálisan reflektálatlanabb az ótestamentumi próféták átkainál”. „Nem hittem, hogy erre ma vissza kell emlékezni” – teszi hozzá, felidézve a jobbágyság panaszlevelekről szóló régi-régi gondolatait.

A lektorált kéziratához képest a kiadott könyvben egyetlen eltérést találtam: a kéziratban még *Lenin stílusa* című írás a könyvben *A forradalom nyelvi technikája* címet viseli. Rápillantva a lektori jelentésre az olvasó láthatja, hogy ezt az írást is magasztaltam. Kétségtelen, a Lenin-idézetek némelyike valóban alkalmas arra, hogy az olvasót-hallgatót kérdésére készítse, hogy kimozdítsa a megszokott szavak elfogadásának kényelméből. A szerző azonban hosszan idéz a *Materializmus és empiriokriticizmus*ból is: „Valamennyi machista valamennyi írásán vörös fonalként húzódik végig az a bárgyú igény, hogy ők »felülemelkednek« a materializmuson és az idealizmuson, hogy ők túlteszik magukat ezen az »elavult« ellentétén, a valóságban azonban ez az egész társaság az idealizmus vizeire evez, szakadatlan és rendületlen harcot folytatva a materializmus ellen.” (Kiemelések az eredetiben.) Nem kell hozzá különösebben vájt fül, hogy az ember hallja: ez a tónus visszhangzott a szovjet ideológiai propagandából évtizedeken át. Alig hiszem, hogy Tamás

Gáspár Miklós ne így hallotta volna ott Kolozsvárt, a hetvenes évek közepén. Lehet, hogy a Lenin-cikk vörös faroknak kellett a kötetbe. De az sem kizárt, hogy a szerző paródiának szánta*. Csak az a bajom, hogy olykor úgy rémlik: némelyik mai cikke ugyancsak paródia: a III. Internacionálé publicisztikájának – remekbe szabott – paródiája.

Tamás Gáspár Miklós terjedelmes életművének liberális-konzervatív (old wigh) korszaka áll hozzám a legközelebb. A szamizdat *Beszélő* jeles írásokban bővelkedő corpusából is kiemelkedik a szellemi fordulatot jelző, politikai orientációnk kritikus át gondolására felszólító nagyszerű esszé, a *Búcsú a baloldaltól*, amely 1989 elején, a folyóirat utolsó előtti számában jelent meg. Be kell vallanom, akkoriban magával az írással szinte egyenértékű élvezetet jelentett számomra a gleichschaltolt fejű szalonbaloldaliak felindult hápogása. Nem hinném, hogy jobboldali vagy konzervatív lettem a cikk hatására, de azt TGM-nek is köszönhetem, hogy gyanakvó kritikával szemlélem a baloldal kötelező közhe lyeit, és nem gondolom azt, hogy a jobboldali véleményt élből el kell utasítanom. Nem kisebb hatással volt rám egy ismert történelmi esemény, a szeptemberi mérszárlás leírása: TGM azt idézi fel, amikor 1792 őszén Párizs forradalmi népe, főképpen Marat buzdítására, legyilkolta a már bebörtönzött arisztokratákat és ellenforradalmárokat. A forradalmi népi télet a baloldali hagyó-

mányban jogos igazságtételtként jelenik meg, „Lamberg szívében kés”. De akkor mi a bajunk a Köztársaság téri lincseléssel?

Bűnvallás

A történet számomra kínos, szégyenletes módon ért véget – ezt sem hallgathatom el. A kéziratokat általában ketten lektorálták, *A teória esélyei* másik olvasója Ungvári Tamás volt, aki a hetvenes évek közepén szerkesztő- sőt szobatársam volt a Szépirodalminál. Elkértem a jelentését, ez mindennapos szokás volt a szerkesztők között. A részleteket elfelejtettem, de úgy emlékszem, Ungvári is csupa jót írt a kézitról. Annál inkább meghökken tettem, hogy írását azzal fejezte be, a kötet átvételét nem javasolja. Megkérdeztem, miért, hiszen egyébként párszáz példányban minden szart átveszünk. Tamás a szokásos viccelődéssel ütötte el a kérdést, olyasmivel talán, hogy a filozófia (vagy a marxizmus) nem érdekli a magyar olvasót. Elgondolkodtam, mi motiválhatta kollegámat. Nem tudtam mást elképzelni, csupán azt, hogy a kéziratban többször előfordul azoknak a szerzőknek a neve – Heller Ágnesé, Vajda Mihályé, Márkus Györgyé, Kis Jánosé, Bence Györgyé –, akiknek „antimarxista nézeteit” az MSZMP Politikai Bizottsága 1973. május 8-án határozatban ítélte el. Az óvatos Ungvári Tamás nem kockáztatta, hogy ne jelezze a könyv magyarországi forgalmazásában rejlő veszélyt. Elkönyveltem magamban, hogy ezután a könyvet nyilván nem fogjuk átvenni. Azt azonban nem gondoltam, hogy még dolgom lesz vele.

Az említett PB határozat megjelenése után a „kulturális műhelyekben” tájékoztatót kellett tartani a történetekről. Illés Endre egy szerkesztőségi értekezlet keretében ismertette a hivatalos szöveget, majd hozzátette, egyikünk se tudja pontosan, mi-

* Írásom megjelenése után, 2008. december 7-én, e-mailt kaptam Tamás Gáspár Miklóstól. A Lenin-cikkről ebben az alábbiakat írja: „Ui. A Lenin-cikk rejtélye első könyvemben (1975): a megírás idején Romániában a fő ellenfél a Szovjetunió volt (s vele a leninista internacionalizmus) + az olyan modernizmus, mint az orosz „formalistáké” (prestrukturális, brrr), akikről a könyv szól. Csoda volt, hogy a könyv és az ismertetés megjelent; ez sokkal ellenzékiebb aktus volt, mint Wittgensteinről írni, vagy pláne Heideggerről, aki ekkortájt – bizony! – majdnem a rendszer hivatalos ideológusa volt.”

ről van szó, így a határozatról nem nyitunk vitát. Utólag is úgy vélem, helyesen járt el, holott tudtam, hogy a szerkesztők közül (rajtam kívül) Réz Pál és Domokos Mátyás is olvasta Márkusék kéziratát – Matyi az én közvetítésemmel hívta meg Bencét és Kis Jánost, hogy elmondja a véleményét a könyvről. Illés Endre azonban valószínűleg tényleg nem tudott semmit a határozat háttéréről. Lukács az ő szemében az a kommunista perzekutor volt, aki támadta a *Nyugat* hagyományát, a *Választ* és az *Újholdat*, tanítványai közül pedig Heller Ágnes nekirontott Kosztolányinak. Érzelmekben keveredett a kommunisták iránti megvetés és a kommunista rendszer bajkeverő bírálói iránti megvetés. Amikor a határozat ismertetésében odaért, hogy a szerzők munkájának az eredménye egy 630 oldalas kézirat lett, az arcán látszott a megrökönyödés. Vajon miféle emberek lehetnek azok, akik szerződés nélkül, a megjelenés esélye nélkül összeírnak hatszáz oldalt, holott vélhetően nem megszállott dilettánsok?

A lektori jelentés leadása után Illés Endre behivatott a szobájába, az íróasztalán ott volt a jelentésem. Ezt a könyvet nem vehetjük át, mondta minden további magyarázat nélkül, és megkért, hogy húzzam ki az utolsó két bekezdést, írjam a helyébe: „Átvételét nem javaslom.” Riadtan tiltakoztam; hiszen ez ellentmond az egész jelentésnek, az egészet át kellene írnom, hogy erre a következtetésre jussak. Ingerülten nézett rám. Semmit sem kell átírni, mondta, csak az utolsó mondatot. Tovább akadékoskodtam. De hát miért, kérdeztem. Az egyik lektor javasolja, a másik nem javasolja, a kiadó dönt. Nem, mondta Illés Endre, akkor igazoló jelentést kell küldeni a Kiadói Főigazgatóságra. Nagyon kellemetlen helyzetbe hozod a kiadót, ha nem írod rá.

Ez nagyon valószínűtlennek tetszett. A kiadói döntésekben többnyire semmi szerepe nem volt a lektori véleményeknek. „Mit kellene írnia Godának ahhoz, hogy ne adjuk ki?” – kérdeztem egy jelentésben, házi szerzőm, Goda Gábor azévi regé-

nye kapcsán. Lektori értekezleteken Illés Endre többször megdicsérte olyan jelentéseimet, amelyekben elismert írók új művének elutasítását javasoltam. Aztán hozzátette: azért persze kiadjuk. A megjelenő címek 80 százalékánál már a kéziratok leadásakor eldöntött kérdés volt az elfogadása. Ha a kiadás valódi döntést igényelt, a kéziratot külső lektorként valamelyik párt-korifeus kapta meg, első sorban Pándi Pál, majd a 80-as években Agárdi Péter. A belső lektorok véleményét Illés Endre legfeljebb arra használta, hogy rájuk hivatkozva hessentette el a visszautasított szerzőket, ha a panaszuikkal sikerült valahogy bejutniuk hozzá. A lektori jelentéseket különben sem továbbították a Kiadói Főigazgatóságra, azok belső használatra készültek. A főigazgatóság a szerkesztés befejezése után írott szerkesztői jelentést kapta meg, annak alapján írták alá, és bélyegezték le az úgynevezett engedélyezési lapot, amely nélkül a nyomda nem vehette át a kéziratot.

Hirtelen olyan kínosan éreztem magam, mint 1957 decembe-
rben, amikor a Gyorskocsi utcai börtönben a kihallgatóm arra akart rávenni, hogy legyenek besúgó, írjam alá az „együttműködési nyilatkozatot”. Sőt a helyzet rosszabb volt: a kihallgatómtól féltem ugyan, de becsülni semmire sem becsültem, és egy pillanatig sem volt kétséges, hogy az ellenségem, ezért bírtam végül nemet mondani. Illés Endrét ellenben tiszteltem, volt időszak, amikor a bizalmába fogadott, és ezt megtiszteltetésnek tekintettem. Különben is a Szépirodalminál nem volt szokás Illés Endrének ellentmondani. Így hát ráírtam a kézira-
tra a kívánt mondatot. Tudtam, hogy ez a könyv magyarországi sorsán mit sem változtat. De talán soha annyira nem szégyelltem magam, mint abban a fél percben, mielőtt és mialatt azt a pár szót leírtam. Amikor néhány évvel később személyesen is megismerkedtem Tamás Gáspár Miklóssal, nem bírtam elmondani neki, mi történt. Jó, hogy most végre bevallhatom.

Sokszor gondolkoztam rajta, mi motiválta Illés Endrét, hogy kikényszerítse a jelentésem megváltoztatását. A fent leírt eljárásrend alapján semmi szükség nem volt rá. Ha ez igaz, akkor nemigen lehetett más célja, mint az, hogy megalázzon. Felteszem, a belügyi összekötő már jelezte neki, hogy kapcsolatban állok az „antimarkista nézetek” hirdetőivel, s így akart megbüntetni azért, amiért csalódott bennem. E mellett szól, hogy 1975 őszén eltanácsolt a kiadótól, így kerültem az Európához. De az sem kizárt, hogy a belügyi összekötő előtt kellett demonstrálnia, szigorúan ügyel az antimarkista nézetek távoltartására. Sőt az is lehetséges, hogy tekintettel a párthatározatra, a Kiadói Főigazgatóság valóban jelentést kért arról, hogyan fogadták a kiadó szerkesztői a gyanús kéziratot. Ebben az esetben Illés Endre nem megaláznia, hanem megvédeni akart. A lelki békém szempontjából jobb lett volna, ha nem teszi.

A teória esélyei nem került be a magyar könyvforgalomba, a haza könyvtárakban jelenleg is csak négy példány van belőle. Radnóti Sándor azonban hozzájutott egy példányhoz, és *A teóriánélküliség esélytelensége* címmel elismerő recenziót írt róla a Tiszatáj 1976 májusi számába.

Mert a „puha diktatúra” zsilipjei nem zártak tökéletesen. Mi pedig túléljük a diktatúrát, és – kissé ziláltnak, kissé csalódottan –, de megértük ki a hatvanadik, ki kevés híján a hetvenedik életévünket.

Kedves uramöcsém, kedves Gazsi: boldog születésnapot!

2008

Elkésett vita Eörsi Istvánnal

Rengeteget vitatkoztam vele – magamban. Eleinte talán egyszerűen sértettségből. Kezdő voltam az életben és az irodalom periferiáján is, amikor megismerkedtünk, a hatvanas évek legelején. A nevét persze ismertem, sőt egyszer néhány, akkoriban fiatal költő – Eörsi, Csoóri, talán Tornai – ellátogatott a gimnáziumba, ahová jártam. Valamiféle irodalmárnak készültem, káprázatnak tetszett, hogy ezek a csodalények, akiknek a versei az Irodalmi Újságban és a Csillagban jelennek meg, most itt ülnek a közeliünkben, a tanári asztal mögött. Eörsit jegyeztem meg a leginkább: ő beszélt a legtöbbet, s amit mondott, az szórakoztató volt, meggyőző.

A két Krassó

A Hungáriában találkoztunk, elég gyakran, de mindig véletlenül. Akik bejártak a kávéházba, mind ismerték egymást, mindenki beszélgetett mindenkivel, bár voltak láthatólag elkülönülő asztaltársaságok. Eörsi azonban nem tartozott sem a hatvanas évek fiatal íróinak többnyire folyamatosan részeg csapatahoz, de nem tartozott bele abba a rangos irodalmi társaságba sem, amely hetenként kétszer a kávéházi szint alatt elhelyezkedő „mélyvízben” ebédel. Volt ellenben néhány közös ismerősünk, barátunk, nők, akik korábban a Luxorba, ez idő tájt már inkább

a Hungáriába jártak, kávéházi törzsvendégek, akikről a külső szemlélő úgy vélhette, hogy ez a fő foglalkozásuk. Magától adódott tehát, hogy időnként váltsunk néhány szót.

Nekem Eörsi imponált, részint azért is, mert tudtam, hogy nemrégiben szabadult a börtönből, de főképpen azért, mert az 56-os múlttal a háta mögött sűrűn jelentek meg a hegyesre köszörült írásai, amelyeknek minden során átsütött az elementáris megvetés a rendszer, a rendszer kultúrája és közléte iránt, még hozzá éppen az ÉS-ben, e közélet és e kultúra jellegzetes kifejezőjében. Munkássága eleven cáfolata volt annak, amivel éveken át mentettem a magam írásgörcsét. Hogy tudniillik egy-egy kritikát még csak ki tudok sajtolni magamból, de ha netán publicisztikát próbálnék írni, hamar kiderülne, hogy nem a szocializmus valamely megnyilvánulásával van bajom, hanem magával a dologgal.

Eörsi ellenben aligha látott bennem mást, mint egy tizenketű egy tucat könyvkiadói hivatalnokot, aki ráadásul nem is szerkesztő, hanem úgynevezett propagandista: beosztásának viszolygató elnevezése is jelzi, hogy kívül áll a könyvkiadó irodalmi hierarchiáján. (Ma ugyanezt a munkát egy „piáros” végezné, ami irodalmi szempontból cseppet sem jobb, mint a propagandista.) Ugyanakkor sznob, egyre beszélgetni próbál, holott nincs is mondanivalója, csak bennfentesnek akar látszani. Ráadásul folyton nők után szaladgál, látványosan, de kevés sikerrel. Persze lehet, hogy Eörsi mindezt nem gondolta – annál rosszabb. Mindenesetre úgy éreztem, hogy átnéz rajtam, meg voltam sértve, ezért kezdtem vitatkozni vele – jobbra úgy, hogy ő nem is tudott róla.

Tartalmi okom ellenben volt a vitára. Az egyik újra meg újra elkezdődő vitánk Krassó György körül forgott. Pistának az volt a véleménye, hogy Gyurit nem lehet komolyan venni, önmagukért csinálja a botrányokat, bohóc és összeférhetetlen za-

vargó. A börtönben a smasszerekkel szemben kétségtelenül kemény volt, de rossz rabtárs, aki nem tartotta tiszteletben az elemi zárkailletet. A bátyja ellenben, a Londonban élő Miklós Lukács körének egyik legtehetségesebb tagja volt, ragyogó elemző, aki Londonban meghatározó szelleme a radikális, nem kommunista nyugati újbáloldalnak. Állításaira nem tudtam mit felelni. Miklóst csak évekkel később ismertem meg. De ha ismertem volna, akkor sem lett volna lehetséges összevetni Gyuri „magatartás-filozófiáját” Miklós elemzőkészségével. Így csak magamban folytattam a vitát, és mint e sorokból kitetszik, folytatom ma is. Engem lenyűgözött Krassó fáradhatatlan jogi harca a jogtalanság államával szemben – alapvetően más körülmények között persze, de még ma is a krassói utat járom (jóllehet Krassó későbbi, az emigrációból folytatott tevékenységéről igen rossz volt a véleményem). Irigyeltem azért is, hogy mindig szembe mert menni a közvélekedéssel. Amikor a rendszerkritikus értelmiség a hetvenes évek elején az államszocializmus ellenében a marxi *intenciókhoz* való visszatérést hirdette, Krassó – egyébként marxista frazeológiával – amellet érvelt, hogy a fennálló rendszert kapitalizmusnak kell követnie. „Krassó György szinte egymagában (...) nekilátott, hogy ötvenhatot kimentse a temetők és a feledés csöndjéből – írta Nagy W. András. – A halottas gyertyák elé tartotta a kezét. A felvillanyozót, a győzelmet ígérőt, a *forradalmi* mutatta meg 1956-ban.” (*Beszélő*, 1990. december 22.) Ha volt ebben a törekvésében eszmei társa, Eörsi István volt az. Mégsem állhatták egymást.

Referenciacsoportok

Ha a máig kigyózó vita csak arról szólna, hogy a hatvanas-hetvenes években másképp vélekedtünk Krassó Györgyről, ez a né-

zetkülönbség nem érne meg a kései felidézést. Van azonban Eörsi véleményének két, önmagán túlmutató eleme.

Eörsit a felvilágosodás örökösének, az ostobaságot és az ájultan tisztelt tekintélyt az ész erejével leleplező voltaire-i, heinei gúny folytatójának szokták tekinteni. Csak hát Voltaire-rel kapcsolatban éppen Lukács György idézte Faguet mondását: filozófiája a „c'est un chaos d'idées claires”* (A *Candide* rendkívül szórakoztató, filozófiai „üzenetét” tekintve azonban butácska könyv.) Az ész korlátait már az Ész századában felismerték. Az ész erejébe vetett hit kiiktatja a kételyeket, a kétely hiánya pedig sodróbbá teheti az elemzést, de korlátozza a körültekintés képességét, leszűkíti a megértés határait. Mindennapi értelemben sokféle ész, de legalábbis többféle okosság van. Krassó Miklós és Krassó György kétféle okossága megfér egymás mellett a világban, s mellettük megfér még az a deviáns irracionális is, hogy Gyuri, aki pontosan tudta, minden lépését figyelik, csempészett farmerek árusítása közben bukott le az Ecserin, és veszítette el a nagy nehezen kiharcolt kelet-európai útlevelét. Az *Időm Gombrowicz*sal és a *Jóbok könyve* szerzője nyilván pontosan tudta ezt. A dárdával rohamozó publicista időnként megfedkezett róla.

Eörsi arról volt híres, hogy nem tartott senkitől. (Ebben is Krassóra hasonlított.) Nemcsak a nevét elő-vel ejtő smasszert szólította eörmester úrnak a börtönben, de a Magvető folyosóján megleste a retteget igazgatót, aki már hónapok óta letagadtatta magát, ha Eörsi telefonon kereste, és kérdőre vonta, mi történt a kéziratával. Publicistaként, kritikusként nekirontott tekintélyeknek, nemcsak az ellenfél, de a saját tábora tekintélyeinek is.

* „a tiszta eszmék káosza”. Lukács György: *Arról a bizonyos homályosságról*. Nyugat, 1910. december 1. Lásd *Ifjúkori művek*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 280. old.

De mint szinte minden embernek, neki is volt egy referencia-rendszere, és e rendszeren belül igazodott az uralkodó véleményekhez. Krassó Györgyöt – Miklóssal ellentétben – semmibe vették Lukács tanítványi körében, de nem kedvelték sem a „revizionistaként” elítélt 56-osok, sem a demokratikus ellenzék véleményformálói. Eörsi értékítélete egybevágott az övékével.

Ez természetesen nem bizonyítja a referenciacsoport(ok)-hoz való igazodást. Petri György 1994 júliusában lépett ki az SZDSZ-ből. Nem a koalíciókötés miatt, mint akkoriban számosan, hanem mert az SZDSZ elfogadta, hogy a polgármesteri és a képviselői funkció nem összeférhetetlen. Eörsi nem lépett ki. Nem lépett ki akkor sem, amikor az SZDSZ a visszamenőleges hatályú igazságtétel ügyében tartózkodott a szavazástól, holott felháborítónak találta, hogy egy ilyen horderejű ügyben egy elvi alapokon álló párt ne foglaljon állást. Nem lépett ki a Tocsik-ügy után sem, amikor Rajk László lemondott a képviselőségről, és nem lépett ki Tamás Gáspár Miklóssal együtt sem 2000-ben. 2004-ben lépett ki azért, mert a párt tudomásul vette, Wekler Ferenc, az Országgyűlés SZDSZ-es alelnöke jelentős összegű állami támogatást vett fel szőlőtelepítésre. Kis János és Hack Péter kilépése egy évvel megelőzte Eörsiét. 2004-re a referenciacsoportjából már senki sem volt az SZDSZ tagja. Neki is lépnie kellett.

Egy kései publicisztikájában (Élet és Irodalom. 2005, 2. szám) Eörsi arról elmélkedett, van-e értelme, hogy a pápa a cunami mindenüket elvesztett túlélőiért és az áldozatok hozzátartozóiért imádkozik egy olyan istenhez, aki az egész cunamit megakadályozhatta volna, de nem tette. Efféle kérdést már a 18. század filozófusai is feltettek a nevezetes lisszaboni földrengés után, mint-hogy azonban az Ész számára megnyugtató válasz azóta sincs rá, jogos újból feltenni. A Hit Gyülekezete egyik délelőtti interaktív tévé-istentiszteletén elhangzott a kérdés, vajon a tudomány

igazságai a magasabb rendűek vagy a Biblia igazságai. Sokan fesegették már ezt a problémát, felelte Németh Sándor, egyértelmű válasz nincs. Az azonban biztos, hogy a Biblia igazságai sokkal régebbiek, mint a tudomány igazságai, és a Biblia igazságait még senki sem cáfolta meg. Tátott szájjal bámultam a vezető lelkészt, aki akrobataügyességgel ugrált az obskurantizmus szirtje és a semmit mondás bérce között – és vártam, hogy Eörsi a felvilágosodás kelevézésével fog rárontani a pásztorra, ahogy valószínűleg tette volna, ha egy katolikus püspök mondja ugyanezt. De nem történt semmi, sem akkor, sem máskor. Az ész szarkazmusa elkerülte a karizmatikus vallási közösségeket, noha e közösségek aligha állnak közelebb Voltaire-hez, mint Gyulay püspök. De az is lehet, hogy hétvégi délelőttökön Pista sosem nézett tévét.

Eörsi az SZDSZ holdudvarának – értelmiségi, de nem pártaktivista támogatóinak – egyik meghatározó személyisége volt. Nekem, egykor pártaktivista értelmiségiként erőteljes fenntartásaim voltak ezzel a holdudvarral szemben, bár ide tartoztak mindazok a barátaim, akik történetesen nem lettek pártaktivisták. Fenntartásaimnak mintegy jelképe éppen Pista egy megjegyzése lett. 1988 késő nyarán a Szabad Kezdeményezések Hálózata a Mikszáth téri Bakony étterem alagsorában tartotta az összejöveteleit. A zsúfolt helyiségben éles viták folytak arról, hogy alakuljon-e szervezetté a Hálózat, amelynek laza, „népfrontos” felépítése a pártosodás viszonyai között egyre inkább túlhaladottá vált. A hosszú viták során a szellőzetlen helyiségben a szó szoros értelmében elfogyott a levegő. Ettől azonban a kérdés a pártállami rendszer radikális ellenzékének jövője szempontjából éppen olyan fontos volt, mintha a Kossuth téren vitattuk volna meg. – Egy társaság, amely a gyűlésein a szellőzést nem tudja megoldani – mondta Eörsi egy ilyen alkalommal – pártot se tud alakítani. Bár már rég nem voltam az a kez-

dő irodalmár, aki huszonöt évvel korábban reménykedve leste a nagyokat a Hungáriában, megint elfogott az érzés, hogy semmibe vesz, nem tart alkalmasnak a pártalapítás egyik szervezőjének szerepére. A szervezetté alakulást körülvevő értelmiségi fanyalgás az alakuló közgyűlést megelőző időszakban olyan divattá vált, hogy az örök pesszimista Szabó Miklós úgy vélte, mi, az átalakulás maroknyi híve, lesújtó vereséget fogunk szenvedni. Végül szerencsére nem így történt, de hogy nem így történt, az legfeljebb fele részben múltott a liberális értelmiségen. Ennek pedig messze ható következményei voltak.

A párton belüli vitákban Eörsi mindig a hagyományos pártelit mellett foglalt állást, olykor szinte a pártelit szócsöveként hallatta hangját. A Tölgyessy pártelnökké választását körülhabzó vitában „B-középnek” titulálta az SZDSZ küldöttgyűlése többségét, amely kifütyülte a Tölgyessy ellen felszólaló Haraszi Miklóst. Közben nem vette tudomásul, hogy ugyanez a B-közép „hosszan tartó, kisebbfajta rokonszenvtüntetéssel felérő, meleg tapssal” (F. Havas Gábort idéztem, *Beszélő*, 1991. november 30.) ünnepelte a leköszönő elnököt, Kis Jánost, majd pedig igen magas szavazatszámmal az Országos Tanács tagjaivá választotta Tölgyessy ellenfeleit, még hozzá rövid idővel az után, hogy az utóbbiak – hátat fordítva a többségi akaratnak – egységesen bojkottálták a Tölgyessy elnökké választó párt vezető testületét.

A realizmus diadala

Eörsi Istvánról, egyebek közt 56-os és ellenzéki múltja alapján, feltételezhető volt, hogy keményen ellenezni fogja a koalíciókötést Horn Gyula pártjával. Így is tett. *Pálfordulásom története* című cikkében (1994. június 9.) elmondta a *Beszélő* olvasóinak, hogy a Demokratikus Charta május 31-i összejövetelén „harci-

asan gunyoros beszédben” elutasította „még a gondolatát is annak, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége koalíciós tárgyalásokba bonyolódjon a Kádár-rendszer vezető erejének örökösével”. Álláspontját csak megerősítette, hogy a *Népszabadság* és a *Magyar Hírlap* másnapi tudósítása elhallgatta: az összejevellt uraló Charta-vezetőkkel, Farkasházyval, Vitányival, Bodor Pállal szemben az SZDSZ Országos Tanácsának három jelen lévő tagja (köztük e sorok írója) a koalíció ellen foglalt állást. Csakhogy a következő napokban Eörsi mindennek az ellenkezőjéről győzte meg önmagát. Vajon kivel szövetkezhetne a liberális párt? – kérdezte. „A horthysta ábrándokba továbbzüllesztett Noszty-família tagjaival? A tilinkós álparasztokkal?” Akkor már jobb az MSZP, amelynek parlamenti frakciója „legalább nyolc focicsapatot állíthatna ki kádárista funkcionáriusokból”. Damaszkuszi útján két pszichopomposz vezette tovább. Az egyikük Békesi László volt, aki elmagyarázta, hogy az SZDSZ támogatása nélkül nem tudja keresztülvinni liberális gazdaságpolitikai programját. (Tudjuk, Horn Gyula hamarosan úgy rúgta ki a kormányából, hogy a volt pénzügyminiszter a továbbiakban labdába se rúgott.) A másik – e napokban különösen fanyar kedvvel fedeztem fel a nevet* – Szabó István volt. „...a filmrendező – írja Eörsi – csütörtök délután bocsánatkérő hangon, mert hát ő nem foglalkozik politikával, tudatta velem, hogy azért szavazott a szabad demokratákra, és azért beszélt rá erre még szocialista vonzódású barátait is, mert azt hitte, talán naívu, hiszen ő az ilyesmihez nem ért, hogy ez a párt élni is akar a kapott szavazatokkal.”

* 2006. január 27-én jelent meg az *Élet és Irodalomban* Gervai András cikke, amely dokumentumokkal bizonyította, hogy Szabó István 1957 és 1963 között rendszeresen jelentéseket írt az állambiztonsági szervezet számára.

Felteszem, az olvasó is érzi, furcsa ellentét feszül a filmrendező lekottázott szavai és meggyőzőnek ítélt mondanivalója között. A magát apolitikusnak mondó művész (ezer ellenvetéssel kétségbe vonható) érvelése fontos adalék a politikus közíró számára, hogy meg hozza élete egyik legsúlyosabb döntését. Az író ellenben érzékeny füllel veszi, és már-már paródiába hajló szövegezéssel közvetíti, hogy olyan ember szól, aki minduntalan elugrik a saját szavai mögül, úgy folytat politikai agitációt, hogy közben folyton a saját állítólagos naivitása, hozzá nem értése mögé bújik. Eörsi megjelenítésében Szabó István simlis alak, hiába az a funkciója, hogy a válságos helyzetben megmondja a tutit. A realizmus diadala? Lehet, hogy Eörsi a közhittel ellentétben nagyobb író volt, mint amennyire éles elméjű publicista?

Bizony erről kellett volna inkább írnom a halála után néhány héttel. Arról, hogy milyen élmény volt a mindössze néhányszor játszott darabja, a *Huligán-Antigoné*, amelyet középiskolás amatőrök adtak elő hallatlan hitelességgel egy ferencvárosi klubban. Hogy mennyire megrendített az „egyidejűség szegyenéről” szóló iker-novellája, a *Két kedd*, amelynek szegyenletesen egészséges, lebírhatatlanul optimista hőse maga Eörsi, a tépelődő, az apja ellen lázadó fiú pedig Eörsi Janó, munkatársam és talán barátom a *Beszélő* szerkesztőségében, akit a nagybeteg Pistának túl kellett élnie. Hogy Eörsi írta az újabb magyar irodalom valószínűleg legjobb börtön-memoárját (*Emlékezés a régi szép időkre*), teli színes, életteli figurákkal. Amilyen például a világnézeti alapon motorbicikli tolvajlásra specializálódott cellatárs, akinek elmebetegét játszva sikerül túljárnia az egész igazságügyi apparátus eszén. A rohamozó publicistával szemben az emlékiró Eörsi megérti, sőt élvez a különféle életfelfogásokat, életstratégiákat, ezért tud annyi beleérzéssel írni közbüntényes – olykor keményen zsidózó – rabtársairól is. Igen, erről kellett volna írnom. De nem tudtam volna megtenni, amíg le nem írtam – ha

már életében nem tettem meg – az örökös vitámat vele. Amíg ki nem írtam magamból a saját kávéházi sértettségemet.

A megbántottságban voltaképpen közel álltunk egymáshoz. Pista persze sosem mondta, ahogy én sem, de tudom, hogy mélységesen bántotta, hogy a Hungária mélyvizében ülő írók nem veszik írószámba. Még hozzá nem a gyengéi, hanem éppen a többletei miatt. Azért, mert nyersebben mondta ki a politikai véleményét, és ezért állandó, nyílt konfliktusban volt a hatalommal. Muszáj volt íróként alábecsülni, hogy erkölcsi fölényét ne kelljen elismerniük. (Ezt csak Petrivel nem tudták megtenni.) Alábecsülték a darabjainak, elbeszéléseinek a németes, brechtes intellektualizmusa miatt. Alábecsülték azért is, mert szocialistának, marxistának vallotta magát, mert Lukács György tanítványa volt. Baloldaliságát főként azok nem bocsátották meg neki, akik minden bajukkal Aczélhoz szaladtak, és jóváhagyás végett neki mutatták be először a műveiket. De baloldaliságát az állítólag baloldali hatalom sem bocsátotta meg. Kevés író volt, akinek a már megjelent kötetét bezúzták: Eörsi *Különremény című* verseskönyvével ez történt. „A maga felelőtlensége miatt nem tudunk nyereségrészesedést fizetni a kifizetésű gépiróknak és takarítónőknek” – mondta Illés Endre, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója egy lektori értekezleten Márványi Juditnak, a kötet felelős szerkesztőjének. A hangjában mélységes volt a felháborodás, holott nemhogy névről, arcról sem ismerte a kifizetésű gépirónőket. Igaz, a szerkesztőt végül megvédte a felülről szorgalmazott fegyelmivel szemben.

1999-ben Magyarország volt a frankfurti könyvvásár díszvendége. A fél magyar irodalom ott volt a Majna-parti városban, nap, mint nap felolvasások, irodalmi estek követték egymást. Az ott vendégeskedő írók természetesen elmentek egymás rendezvényeire. Az egyik színházban, de a könyvvásárhoz kapcsolódó rendezvényektől függetlenül, Eörsi Lukács-drámáját játszották.

A színmű, amelyet Eörsi a Lukácsal készített életrajzi interjúból állított össze, német színpadon, kitűnő német színészek előadásában frenetikusan hatott. Óriási volt a siker. A színházban azonban a városban időző magyar írók közül senki sem volt jelen.

A magyar írók, még a legsúlytalanabbak is, átnéztek rajta. Nem olyan volt, mint amilyennek egy magyar írónak lennie kell.

2006

Egy forradalmár polgár

Krassó György

Négy nappal huszonnegyedik születésnapja után Krassó Györgynek ismét születésnapja volt: 1956. október 23-án délután a Bem szobornál csatlakozott a tüntetőkhez, este pedig már fegyverrel harcolt a rádiónál.

56-felejtés

Csurka István telitalálat kifejezéssel a „Bibó-felejtés” vétkében marasztalta el az értelmiséget. Krassó egész életében az 56-felejtéssel próbált szembeszállni. A kádári konszolidáció a forradalom nemzeti tragédiává semlegesítésén, „sajnálatos eseményekké” silányításán, azaz 56 elfelejtésén alapult. Krassó tehát attól a pillanattól kezdve, hogy 1963-ban kiszabadult a börtönből, a Kádár-rendszer vasbeton alappillérét rugdosta teli talppal. És nem eredménytelenül. A demokratikus ellenzék programjaként ismertté vált Társadalmi szerződés című irat bevezetőjében ezt olvassuk: „Magyarországnak utoljára 1956 adott politikai programot. E szöveg szerzői azok közé tartoznak, akik szerint a történelem nem tette túlhaladottá október alapvető követeléseit.” E követelések – többpártrendszer, képviseleti demokrácia; önkormányzat a munkahelyeken és a településeken;

nemzeti önrendelkezés, semlegesség – érvényességében a demokratikus ellenzék minden irányzata egyetértett. E követelések azonban általános demokratikus és liberális alapelvekből is levezethetők, összekapcsolásuk a magyar forradalom hagyományával egyáltalán nem volt szükségszerű. A demokratikus ellenzék meghatározó személyiségeit mindenekelőtt az 1968-as prágai intervenció tapasztalata tette a szovjet típusú társadalom radikális ellenzőjévé, nem a magyar forradalom gyerekként átélte leverése. Hogy 1956 mégis az ellenzéki gondolkodás középpontjába került, hogy a szerveződő ellenzék számára a hetvenes évek végétől kezdve 1956 lett „az a kályha, amelytől elindulva valahova el lehet jutni”, az elsősorban az egykori revizionisták, főképp Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, a párizsi Magyar Füzeteket szerkesztő Kende Péter (tőle származik a fenti idézet) továbbá a történész Szabó Miklós és végül Krassó György érdeme. Krassó hatása persze korántsem volt olyan egynemű, mint a korábban felsoroltaké. Hiszen Krassó éppen velük, a „revizionista” elit politizálásával állította szembe az utca, a fegyveres felkelők forradalmát.

A 70-es években, amikor a későbbi demokratikus ellenzék inkább „szubkultúra” volt, mint politikai mozgalom, az 56-os Krassó végtelenbe nyúló vitákat folytatott a nála jó tíz évvel fiatalabb 68-asokkal, hol szűkebb körben, hol a formálódó második nyilvánosság rendezvényein. A Csizmadia Ervinnek adott interjújában Krassó is, Dalos György is visszaemlékszik 1979 februárjában a „repülő egyetem” összejövételén kialakult vitájukra. Dalos ironikusan beszélt egyes, a Rákosi-rendszerhez korábban lojális írók 56-os szerepléséről. Krassó szenvedélyes felszólalásban követelte, hogy az ellenzék gúnyolódás helyett tekintse szellemi kiindulópontjának a forradalmat. Ennél a vitánál is emlékezetesebb esemény azonban a Krassó szervezte első nyilvános megemlékezés a forradalomra a 25. évfordulón,

1981 októberében ugyancsak a szabadegyetem keretében. Az összejöveten Szabó Miklós beszélt, 56-os rádiófelvételek mellett elhangzott Petri György Nagy Imre-verse. Ekkoriban 56 jellegéről és jelentőségéről az ellenzéken belül már nem volt vita. A *Beszélő* 1981 decemberében megjelent első száma 1956-os dokumentumot tett közzé, és a szerkesztőség az utolsó, 27-ik számig tartotta magát ahhoz az elhatározásához, hogy a forradalom (valamint a határon túli magyarság) témája minden egyes számban kapjon hangot. Az évforduló félig nyilvános megünneplése mégis megrendítő élmény volt. Nyilván az állambiztonsági szervezet is ekként élte meg, mert a következő napokban legalább két tucat résztvevőt hallgattak ki, mindenekelőtt a megfélemlítés, de egyúttal talán egy tervezett Krassó-per előkészítésének szándékával.

A radikálisok bálványa

A Beszélő-kör és a hozzá kapcsolódó „holdudvar” egyes tagjainak személyes viszonya Krassóhoz igen különböző volt: Solt Ottília, Nagy W. András, Demszky Gábor baráti és – a szamizdatkészítés, szamizdatterjesztés ügyében – munkatársi kapcsolatban álltak vele. Másokat fárasztott Krassó megállíthatatlan vitázó kedve, vagy viszolyogtatott libertinus életfelfogása és deviáns életmódja. Jómagam Krassót más ellenzékieknél hamarabb ismertem meg, még a hatvanas évek második felében, nem sokkal azután, hogy másodszor is kiszabadult a börtönből, miután az izgatás vádját nem sikerült rábizonyítani. Hosszú időn át valamiféle atyamesteremnek tekintettem: amit mások az életében devianciának minősítettek, az én szememben imponáló következetesség volt. Ehhez mérten illettek az állambiztonsági értékelések engem is megvető kifejezésekkel – utólag

úgy érzem, nem elégszer. Annál fájdalmasabban érintett, hogy a nyolcvanas évek közepétől, mikor szerepem a demokratikus ellenzékben valamelyest megnőtt, egyre ellenségesebben tekintett rám, holott újra meg újra megpróbáltam közvetíteni közte meg a Beszélő-kör között.

Krassó időközben – főképpen 1985-től, angliai emigrációja éveiben a magát plebejusnak és radikálisnak minősítő ellenzék jelképes vezéralakjává vált. Pedig pontosan tudhatta, hogy az ellenzéknek ez a csoportja semmivel sem radikálisabb, mint a Beszélő-kör (nincs is rá módja, hogy radikálisabb legyen), legfeljebb a mondanivaló hiányát pótolja handabandázással és saját üldöztetésének folyamatos dokumentálásával. Minthogy Krassó volt e társaságból az egyetlen ember, aki szellemi kisugárzással rendelkezett, a radikális ellenzék politikai szervezete, a Magyar Október Párt nyomban Krassó halála után felszívódott. Az egykori radikálisok pedig, ha nem hagytak fel a politizálással, manapság a jobboldali lapokba írnak éktelen csacsiságokat a hajdan volt ellenzékről.

1992. október

Vajon hol állna ma Krassó, hol találna olyan szegletet, ahonnan egyformán ostorozhatná a kettészakadt politikai élet mindkét táborát? Elitellenes radikalizmusa, társadalomképe, amelyben a mindenkori nyertes elit újra meg újra kijátssza, átveri a számon kívül maradtak sokaságát, hite a forradalomban, amelyet a hivatásos politikusok mindig elárulnak, nem áll távol a populisták, akár a szélsőjobboldal világképétől. Mégis Krassó, a makacs forradalmár, aligha gondolható el azoknak az ötvenhatos szervezetteknek a tagjai vagy a vezetői között, akik előtt a hivatalban lévő belügyminiszter, Boross bajtárs mond ünnepi beszédet.

Élete utolsó heteiben Krassó rágalalmazás miatt vádindítványt nyújtott be a bírósághoz Csegey Dénes ellen.* Az író és MDF-es képviselő 1990 novemberében cikksorozatot publikált az október 25-28-iki taxisblokádról, mindenekelőtt az SZDSZ-t bírálva a blokádnak politikai támogatásáért. Miközben az SZDSZ vezetői sűrűn felbukkantak a torlaszokon megjelenésükkel is támogatva az országot megbénító blokádnak résztvevőit, Krassó és a Magyar Október Párt ellenben – így Csegey – „tudomásom szerint meg sem moccan.”

A parlamentben – hiába talált rá Antall József (elsőként) a megbékélést ígérő „polgári engedetlenség” kifejezésre – tomboltak az MDF keményvonalasai: az Antall és Göncz Árpád megállapodásán alapuló amnesztia helyett a taxisblokádnak „elkövetőinek” és „kitervelőinek” megbüntetését követelték. Érthető volt a sértettségük: ők, akik az egész nép képviselőinek tekintették magukat, egyszerre az engedelmességet megtagadó néppel kerültek szembe. Haragjukban elhitették magukkal, hogy a blokádnak nem a felháborodás spontán kifejezése volt, hanem a régi rendszer erői és az SZDSZ összeesküvése a szabadon választott kormány megbuktatására. Csurka már az első nap tudta, hogy a taxisok mögött „szervezett ellenforradalmi erő” áll. A fuvarozók között 18 *darab* egykori III/III-as rejtőzött – jelentette ki Horváth Balázs, a válságba belebukott belügyminiszter.

Krassó nem így látta. Egyszerre úgy érezhette, máris beteljesedett 1990 májusában írt szatírájának (*Holnap történt*) komor jóslata: „Ma – 1992. május 29-én – tovább erősödött a ma-

gyar nép demokratikus tömegmozgalma. Az újabb drasztikus áremelések és a levegőadó kivetése ellen tiltakozó sztrájkok tovább folynak az ország egész területén. A munkáskerületekben az asszonyok újabb ABC-áruházakat és maszek boltokat foglaltak le. (...)” A Krassó elképzelt felkelés azonban nem éhséglázadás. A Munkások Forradalmi Szövetségének vezetője így beszél: „A magyar munkás – akit senki nem képvisel a Parlamentben – megunta az ő jövőjéről, de a feje fölött folyó titkos tárgyalásokat, (...) a piszkos alkukat, kompromisszumokat, a bűnösök átmentését és a hazafias frázisok, reformszólások zuhatagát. (...) A magyar munkás visszamegy dolgozni a gyárakba (...), de csak akkor, ha követeléseit teljesülnek, és ha valóban megvalósul az 1956-os munkásforradalom célkitűzése is: Magyarország teljes szabadsága és függetlensége!”

Aki 1990. október 25-én este vagy még inkább október 26-án délelőtt járta a budapesti utcákat, elment a Margit-hidat eltorlaszoló autósok közé, elementáris társadalmi mozgalom derűs hangulatát érezkelhette. Szinte ugyanazt a bizakodást, amely 1956. október 23-án töltötte el az utcára vonulókat. Nyilvánvaló volt, hogy a mozgalom, amely néhány óra alatt hatalmába kerítette az országot, nem pusztán a benzináremelés miatt jött létre, még csak nem is az áremelést megelőző kormányzati ködösítés miatt. Az országos indulatot inkább az váltotta ki, hogy miközben zuhant az életszínvonal, tömeges lett a munkanélküliség, hajléktalanok lepték el a pályaudvarokat, a kormány olyan rózsaszínű jövőképet festett az ország elé, mint a hajdani pártkongresszusok. S talán még inkább az, hogy a „fejünket emeljük fel, nem az öklünket” jelszavából öklörlázás lett, de közben a hivatalokban ugyanazok hozták a döntéseket, mint az előző rendszerben, a vállalatok régi vezetői pedig szemérmetlenül mentették át a közvagyonot az új kft-ikbe.

* Az idézetek forrása: *Maradj velünk*. Krassó György írásai. (Összeállítás és jegyzet: Hafner Mónika, Zsille Zoltán.) Magán-Zárka Kiadó, Budapest, 1991

A négy igenes népszavazás mellett a taxisblokádnak volt a rendszerváltás egyetlen tömegmozgalma, az egyetlen kísérlet a sokak által elégtelennek érzett alkotmányos forradalom radikalizálására. „Kisebb-nagyobb ellenzéki csoportok – írja Krassó a fentebb már idézett satírájában – köztük a betiltott MOP még szabadlábban lévő tagjai – a munkásokkal való szolidaritásra felhívó röplapokat szórnak Budapest utcáin.” 1990 októberében a MOP – a Magyar Október Párt – valóban ezt tette. Ezért tekintette Krassó rágalomnak Csengey Dénes állítását, ezért kívánta a képviselő megbüntetését. 1986-ban Krassó a kommunizmus összeomlását jövendölte. Arról a pillanatról álmodott, amikor „a Nagy Testvér nem lesz olyan helyzetben, hogy újabb háborút indíthasson Közép-Európában, különösen nem több országban egyszerre”, vagy „amikor maga az orosz nép lázad fel elnyomói ellen”. A kommunizmus összeomlása bekövetkezett, a rendszert megdőntő kelet-európai forradalom nem.

A taxisblokádnak kirobbanásakor egy pillanatra úgy tetszett, mégis feltámadhat 1956 októbere, s az elit képviseleti demokráciája helyett megszülethet a megmozdult nép közvetlen demokráciája. Csak elő kell segíteni „a dolgozók érdekeinek artikulálását” „a blokádot eszközöző taxis és »civil« szervezetek igazi érdekképviselőinek” megszervezését, ahogy ezt a vádindítvány szerint Krassó és a Magyar Október Párt tette.

A taxisblokádnak azonban három nap múltán a Magyar Október Párt „hatalmas erőfeszítései”, a társadalom jelentős részének, mindenekelőtt az SZDSZ radikális-plebejus bázisának támogatása, rokonszenve ellenére elenyészett. 1956 októbere nem ismétlődhetett meg. Legfontosabb követelései ugyanis – a demokrácia, a többpártrendszer, a függetlenség – az 1989-90-ben lezajlott rendszerváltás során *mindennek ellenére* megvalósultak. Kiderült, hogy a népmozgalmi követeléseket nemhogy

megvalósítani, a jogállami politika nyelvén még csak megfogalmazni sem lehet.

A taxisblokáddal az alkotmányos forradalom radikális kritikája omlott össze. Üres retorika maradt belőle, szájtépés. A következő évek radikális tüntetései belterjes értelmiségi ügyek köré szerveződtek: Magyar televíziót, a mi kutyánk kölykeit a tv. élére, stb. Az utolsó magyar forradalmár politikai pályája és vele az élete is ekkor ért szükségképpen véget, amikor a politikai elemzőknél érzékenyebb és előbbre látó társadalom tudomásul vette, hogy a kormányoknak mindig van alternatívája, de az unalmas, gondterhes, sokszor igazságtalan, még gyakrabban tisztességtelen, nem-forradalmi parlamentáris demokráciának, a ronda kapitalizmusnak nincsen.

Lobogó tagadás

Nem sokkal a taxisblokádnak után, Mészöly Miklós hatvanadik születésnapján Krassó hangtalanul összeesett. Operált szíve, amely hat éve, első infarktusa óta engedetlenül szolgálta, hirtelen megállt. Csodálatosan erős szervezetébe még visszatért az élet, eszméletét azonban nem nyerte vissza. Hetekkel túlélte a halálát.

Méltánytalan volna így befejezni. Politikai eszményeinél, tévedéseinél, de talán még az igazánál is maradandóbb a példája. Krassó egész élete a lobogó tagadása volt a Kádár-korszak ma is tovább élő embereszményének, akinek életstratégiáját a „cselekvésosság” – az alkalmazkodás és előnyyszerzés váltakozó taktikája – határozza meg. Polgár volt abban az értelemben, hogy minden körülmények között védte szuverenitását és kiállt a jogai – az embert és a polgárt megillető jogok – mellett, kis és nagy ügyekben egyaránt. Az önkény világában is úgy igyekezett élni, mintha a papíron meglévő jog valóban érvényes lenne.

Az állambiztonsági szervezet személyes ellenségének tekintette Krassót. Gyűlölöm a pofádat és a fajtádat, mondta egy rendőr, amikor 1983-ban rendőri felügyelet alá helyezték. 1963-as szabadulása után kétszer próbálták újra elítéltetni – mindkét-szer sikertelenül.

1975-ben négy tételből álló intézkedési tervet dolgoztak ki ellene: el kell venni a „szocialista” útlevelét. Perújrafelvételt kell kezdeményezni a hivatalos személy elleni erőszak miatt indult és a felmentésével végződött büntető ügyben. Meg kell akadályozni, hogy befejezze a húsz év megszakítás után újra kezdett egyetemi tanulmányait. Végül pedig meg kell fosztani egyetlen biztos megélhetési forrásától, a rokkantnyugdíjától.

Az útlevélelvételt az állambiztonsági szervezet a saját hatáskörében végrehajthatta, ez meg is történt. A perújrafelvételre azonban nem került sor. Az egyetemről való kizárást a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, Berend T. Iván kerek-perec megtagadta. A rokkantnyugdíja folyósítását megszüntető határozatot pedig a másodfokon eljáró orvosi bizottság pszichiáterek, pszichológusok – többek közt Mérei Ferenc – szakvéleménye alapján-hatályon kívül helyezte.

Bizony, az önkényuralom sem mindenható. Ahhoz azonban, hogy ez kiderüljön róla, civilkurázsra van szükség. Civilkurázssal – mint a példa mutatja – nemcsak Krassó rendelkezett. De azért olyan dömpingáru sem volt, amilyennek az utólag bátrak emlékezései mutatják.

A kortársi emlékezetben Krassó a libertárius szerelemfelfogás híveként maradt fenn, mint a csoportszex hirdetője és gyakorlója. Valóban az volt, de közben – ahogy sokszor mondta magáról – monogám szerelmes is, aki igazi szerelmeihez mindig hű maradt. És ráadásul még a gyerekek fáradhatatlan szórakoztatója is volt. Amikor a SZETA 1981 nyarán – együttműködve a Szolidaritással és legyőzve a hazai hatóságok ármánykodását

– lengyel gyerekeket hívott meg nyaralni a Balaton-felvidékre, Krassó ötös csoportokban szállított fel a jobbára szegény családokból származó falusi gyerekeket Budapestre. Hullámvasutazott velük, hajózni vitte őket a Dunára. Éppen olyan fáradhatatlanul és olyan jókedvű lendülettel, ahogy szamizdatot adott ki, vagy lehengerlően logikus keresetleveleket fogalmazott.

Vajon ez a mi mai *kortunk és pármányunk* hogyan illesztené be mindezt a keresztény polgári család tiszteletet parancsoló modelljébe?

1991. február

Az apród és a hírhozó

Kenedi János

Hatvan év

No, nem, ez nem lehet igaz. Hiszen csak most volt, az imént, hogy először találkoztunk a Hungária kávéházban: a szódás pohárból vizet fröcskölt a nálam is idősebb, ismert újságíró, Szász István fejére. Ki ez a szemtelen kölyök, hogy így mer viselkedni egy felnőttel? Pedig talán még tizennyolc éves sincs. Aztán kiderült, hogy csak tizennégy. Persze túl a hatvanon nyolc év korkülönbség már nem sokat számít. De akkor, végzős egyetemistaként meg voltam rökönnyödvé. Hogy kerül ez az idétlen kamasz: ide, a híres irodalmi kávéházba? Réz Pált, aki kilenc évvel idősebb nálam, nemcsak mesternek és tanítónak láttam (és látom máig), hanem magamhoz képest *felnőttnek* is, holott huszonnégy éves voltam, amikor személyesen megismertem, minthogy kollégák lettünk a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Kenedi János ellenben a tudatomban megmaradt annak a koraérett *gyereknek*, akit a Hungáriában megismertem. Pedig kapcsolatunk – talán leírhatom: barátságunk – több mint négy évtizede alatt egymáshoz öregedtünk.

A korkülönbségnek oroszlánrésze volt abban, hogy folyamatosan irigyeltem Jánost, és gyanakodtam rá. Hihetetlenül olva-

sott volt, végigböngészte a két háború közötti meg a második világháborút követő évek minden számottevő magyar folyóiratát. Folyton szerettem volna tetten érni, hogy nem is olvasta, amiről beszél (ezt én magam nem egyszer megtettem), de sosem sikerült. Nem is sikerülhetett, hiszen csak egy töredékét olvastam annak, amit János. Ennek ellenére János folyamatosan úgy tett, mintha számára volna megtiszteltetés, hogy beszélhet velem, mintha tőlem várna útmutatást. Ez azonban még inkább feszélyezett, részint, mert nyilvánvalóan nem volt alapja, részint pedig azért, mert nem feküdt nekem (és még ma sem fekszik) az idősebb mester szerepe. Közben tudtam, hogy János nem játszsza meg magát, nem hízelegni akar (erre nem is lett volna semmi oka), hanem ez következik az odafigyelő természetéből, abból a törekvéséből, hogy kedves legyen és kedveljék, meg abból, hogy valóban gyerekként került nála jóval idősebb, jelentős emberek szellemi vonzaskörébe. Sznobizmusomban valószínűleg leginkább ezért irigyeltem: barátai, beszélgetőpartnerei voltak olyan emberek, akiket én legfeljebb távolból csodálhattam. Hetenként két-három délutánt töltöttem a Hungária kávéházban, de mindig csak a piros kárpitos presszóban a magam ismerőseivel, barátaival, de a fél kezemen megszámolható hányszor jutottam le (fel!) a „mélyvízbe”, Vas István, Kormos, Zelk, Réz Pál törzsasztalához, ahol János mindig szívesen látott vendég volt. „A pesti aszfalt apródja” – Perneczky Géza nevezte így, talán törzshelye, a Muskátli presszó asztalánál. „Hihetetlen mennyiségű ismerőse és barátja van, mondta Bence György úgy 1971 táján. Pedig három év óta csak összevész.” A Csizmadia Ervinnek adott önéletrajzi interjúban Kenedi Vas Istvánt idézi; Vas megbocsátott neki, pedig a szakítások korszakában őt is megsértette: „Hát igen, kedves, simulékony fiú voltál, el kellett valahogy torlaszolni magad előtt az elkurvulás útját”.

A szakítások korszaka 1968 augusztusával kezdődött. Hosszú ideig úgy véltem, a csehszlovákiai intervenció sokkja generációs probléma: aki érett ésszel élte át 1956. november 4-ét, annak 1968. augusztus 21-e sok újat nem mondhatott. Jánosról azonban tudtam – bár nemigen beszéltünk erről –, hogy hiába volt csak kilencéves azon az őszön, 56-ról nagyjából ugyanazt gondolja, amit én, s ő is azok közé tartozik, akik soha le nem írnák, soha ki nem ejtenék az ellenforradalom szót. Az *Elhülyülésem története* című, 1977-ben írott önéletrajzából értettem meg, hogy Jánost nem maga az intervenció készítette arra, hogy végrehajtsa a „Du mußt dein Leben ändern”* rilkei parancsát, hanem barátai többségének önigazoló vállvonogatása. Ezek az emberek úgy vélték, hogy a maguk makrancos lojalitásával nem csak a saját létezés technikájukat biztosítják, de hozzájárulnak ahhoz is, hogy a létező szocializmus keretei között szabadabb, élhetőbb legyen a világ. De ha Prágában bebizonyosodott, hogy a létező szocializmust megreformálni sem lehet, akkor vezetnek-e valahová a kis lépések, akkor az önérdeken kívül igazolja-e bármi is a lojalitásukat? S főképpen: mi igazolja az acsargó megvetést azokkal szemben, akik kérlelhetetlenségükkel, úgymond, veszélyeztetik a már elért eredményeket? A Hungária mélyvizében véletlenül tanúja voltam egy beszélgetésnek: János éppen az ÉS-sel kiépült kapcsolatát perzselte fel. „Ha ennyire elutasítasz mindent – mondta a lap egyik vezető munkatársa –, akkor lélegzetet se vegyél!” Elképedve néztem rá. Ez az eszes és józan ember valóban elhiteti magával, hogy a levegőt is a rendszernek

köszönhetjük? Homályosuló emlékeimet három évtized múltán Erki Edit igazolta vissza, akivel sokévi távolságtartás után időnként jókat beszélgettünk bevásárlás illetve kolbászévés közben a Rákóczi téri vásárcsarnokban. „Kenedivel, mondta, nem is 56-on veszünk össze, hanem 68-on. Egy ideig nem is értettük, mitől kattant be. Aztán persze kiderült...” János 1968 lecsószezonjában Várady Szabolcshoz kezdett járni, ahol rádiót hallgattak, „mindig ugyanazt a műsort / ugyanazon az adón” „néha / több mint húszan, abban a kis szobában” (V. SZ.: *Rádiózás lecsószezonban*). Aztán megismerkedett Bence Györggyel is. A Lukács-óvoda éppúgy felfedezte, ráharapott néha nehezen követhető, de nagyon szuverén gondolkodásmódjára, ahogy korábban az újságírók és művészek csapata. „... beszálltam közéjük, de nem zupás őrmesternek” – idézte fel a fordulatot a Csizmadia Ervinnek adott 1989-es interjúbán. Így kezdődött Kenedi János pályájának második szakasza, a demokratikus ellenzék egyik irányt mutató személyiségeként. Még mindig csak huszonegy éves volt.

Adjunk itt teret egy rövid közbevetésnek. Ha Kenedi nem lesz „disszidens” (ami személyisége és pályakezdése ismeretében elképzelhetetlen), kiváló filmesztéta, irodalmi esszéista vagy sajtótörténész lehetett volna. Így mind a három lett. Összeállított egy remek antológiát *Írók a moziban* címmel (1971), aztán megtervezte két másikkal (*A film és a többi művészet*, 1977; *Film + zene = filmzene?*, 1978). Az évszámok azt jelzik, hogy a retorzió – a publikálási tilalom – nem azonnal sújtott le a lázadó szerzőre, hanem fokról fokra terjedt szét, mint a bürök bénító hatása Szókratész testében. Írt továbbá egy hatszáz gépelt oldalnyi monográfiát Jancsó Miklósról, amely egyebek közt azt mutatta be, hogyan lesz a nagy filmek gazdag szimbólumrendszeréből a *Fényes szelek* után lapos karneváli spektakulumszerűség. Én ugyan – ellentétben Jánossal – az *Égi bárányt* nagyon szerettem, de el

* „Változtasd meg élted!” Rainer Maria Rilke: *Archaikus Apolló-torzó*. Töth Árpád fordítása

kellett fogadjam, hogy az 1971-ben elkészült *Még kér a nép* az alkotó személyiség szétesésének a tüneteit mutatja. Azt persze egyikünk sem sejtette, hogy húsz év múlva Jancsó, túl a nyolcvanon egy teljesen új, groteszk stílussal tér vissza a filmkészítés nagyjai közé. Nem hiúsult meg, csak évtizedes késedelmet szenvedett Kenedi sajtótörténeti vállalkozása. A Zsolt Bélától kölcsönzött *Ars scribendi* cím alatt sorozatot tervezett a huszadik századi magyar publicisztika klasszikusainak írásaiból. Csak hogy mire a terv elkészült, kiderült, hogy 1980-ban egy efféle leközölt seggű disszidens neve még sorozatszerkesztőként sem jelenhet meg a hatalomvédté első nyilvánosságban. A cikksorozatból a rendszerváltás után könyvsorozat lett. János kedvencei, K. Havas Géza, Gáspár Zoltán, Kádár Erzsébet írásait rendezte sajtó alá.

Elvesztegetett évek?

A beilleszkedett értelmiséggel folytatott vitáiban kisarjadt konfrontáló hajlamát János a formálódó demokratikus ellenzékben is megőrizte. Néhány cikke – leginkább talán a Kritikában, 1969 novemberében megjelent *Ernyedt extázis* című – feltűnést keltett. Miközben a beat-kultúra megjelenése Magyarországon a Nyugatra tekintő értelmiség szemében a szabadság mozgásterének újabb gyarapodását jelentette, Kenedi arról írt, hogy a már hivatalosan is támogatott ifjúsági szubkultúra nem a 68 előtti nyugati ellenkultúrához, hanem az ellentétéhez, az ellenkultúra kommercializálásához kapcsolódik. Ennyi azonban még belefért a kultúrkritika túrt kereteibe. János azonban ahelyett, hogy az érdeklődést kihasználva szókimondó, de rendszeresen publikáló közíróvá próbált volna válni, szánt szándékkal olyan cikkeket írt, amelyeknek az elutasítása borítékolható volt. Nem hol-

mi establishment-értelmiségiek, hanem a Lukács-óvoda vezetői próbálták lebeszélni erről a magatartásról. Nem helyes, mondta Kis János, valamikor 1970 kora őszén, hogy azt tudatosítod a szerkesztőkben, a te cikkeidet vissza lehet utasítani. Kenedi büntudatosan bólogatott, és ment tovább a maga útján, amely nem vezethetett máshová, mint a szamizdat-készítéshez. A többször idézett életrajzi interjú szerint már a kezdet kezdetén felvette, hogy a magyar ellenzék is hozzon létre olyan szamizdat kiadványt, amilyen a *Mindennapi események krónikája* a Szovjetunióban, amelynek a számai 1968-tól kezdve tizenöt éven át rendre megjelentek, annak ellenére, hogy szerkesztőit sorra le tartóztatták, és kényszermunkára ítélték. A szamizdat története azonban Magyarországon csak 1977-ben kezdődött – Kenedi ezt utólag is nyolc elvesztegetett évnek értékelte. Ennyi idő múltán még csak felvetni sem lehet a „mi lett volna, ha?” kérdését. Kétséges, lett volna-e befogadó közege 1968-69-ben Magyarországon a szamizdatnak, de az is kérdéses, lett volna-e miről írnia, hiszen Magyarországon ez idő tájt – szerencsére – nem létezett az a kiterjedt és durva represszió, amelyről az orosz Krónika hírt adott. Amikor azonban az 1976-os év végén Bence György és Kis János elkészítette az első két – még írógéppel sokszorozott, de a Szamizdat szót kiadói jelzésként magán viselő – kiadványt, Kenedi nyomban hozzálátott egy periodikának szánt gyűjtemény, a *Kelet-európai Figyelő* összeállításához, majd megszerkesztette az előző évek visszautasított írásainak ezer gépelt oldalt tartalmazó kötetét, a *Profilt*. A vállalkozás jelentőségéhez az is hozzátartozott, hogy Kenedi „népfrontos” antológiát hozott létre, s az anyaggyűjtésben Csoóri Sándor is segített. A munka során ismét megmutatkozott Jánosnak az a képessége, hogy összehozzon a saját körükből nehezen kimozduló embereket. Ebben a hermészi, hírvivő és közvetítő szerepkörben első lépésként összehozta Bence Györgyöt és Kis Jánost az 56-os Halda Alízzal,

majd Alíz révén Donáth Ferencsel. Ezek a találkozások (meg az erdélyi találkozás Kende Péterrel) kellett ahhoz, hogy a formálódó demokratikus ellenzék tudatában a méltó helyére kerüljön a magyar forradalom tradíciója. Mindez aligha történhetett volna meg Kenedi János nélkül. Ehhez a közpolitikai jelentőségű kapcsolatteremtéshez képest persze csekély súlyú, hogy engem is János hozott össze Bence Gyurival, aki elindított a demokratikus ellenzék felé, megváltoztatva ezzel az életemet is.

A szamizdatkészítést szorgalmazó múltjához képest János, mint köztudott, ahhoz a „szkeptikus többséghez” tartozott, amely ellenezte a szamizdat-folyóirat megindítását. Önéletrajzi interjújában azt mondta, nem hitt abban, hogy a demokratikus ellenzék létre tud hozni egy, a szellemi infrastruktúrától elkülönített technikai infrastruktúrát, hiányolta a lap vonalát meghatározó programot, és attól tartott, hogy nem lesz a lapnak „politikailag ambiciózus” szerzőgárdája. „Tévedésemre rácsáfolt a *Beszélő* 27 száma” mondja János bocsánatkérőleg az interjújában. Magam viszont, sok-sok év múltán visszagondolva *Beszélő* indulására, úgy láttam, Jánosnak igaza volt. A technika infrastruktúrát nem a demokratikus ellenzék hozta létre, hanem Kis János, a két Bálint. Magyar és Nagy, továbbá a lapot előállító Orosz István meg a felesége, Békés Erzsébet. Erről a demokratikus ellenzékben, beleértve a *Beszélő* szerkesztőit is, senki más nem tudott – ezért maradhatott fenn a dunabogdányi nyomda egészen 1986-ig. Az első számot lapozgatva az is igaznak tűnt, hogy a folyóiratnak gyér a mondanivalója, kevés a szerzője. A *Beszélő*t a történelem mentette meg, annak a bizakodásnak a bukása, amelynek jegyében létrejött. Az első szám megjelenése napján a lengyelországi hadiállapot véget vetett a Szolidaritás korszakának, a magyarországi ellenzék pedig szembetalálta magát a Sto gyélaty? kérdésével. A *Beszélő*t az tartotta életben, az tette fontossá, hogy választ keresett a kérdésre, latolgatva a lehetséges programokat

kialakította a maga vonalát, és 1987-ben *Társadalmi szerződés* címmel elkészítette a Kenedi által régóta igényelt programot is, amely bár hivatalosan csak a lapé volt, a demokratikus ellenzék programjának számított egészen addig, amíg át nem adta a helyét a *Rendszerváltás Programjának*, amellyel a hajdani SZDSZ 1990-ben megszerezte a parlamenti helyek 23 százalékát.

Bibó

1977-78-ban, a Hétfői Szabadegyetem indulása idején Bibó István legfőbb szószólója a szabadegyetem szervezője, Szilágyi Sándor volt. De Bibó nevét a későbbi demokratikus ellenzék tagjai körében ugyancsak Kenedi mondta ki először, 1971-ben, a Donáth Péter és Gáspár Zsuzsa Attila úti lakásán, némileg konspirált külsőségek között tartott szemináriumon. A szeminárium egyik megvitatásra javasolt témája a zsidókérdés volt. Kenedi kötelező olvasmányaként ajánlotta Bibó 1948-ban írott, *A zsidókérés Magyarországon* című cikkét. A javaslatot nem fogadta kitörő lelkesedés. Az ok valószínűleg egészen egyszerű volt: a szeminárium filozófus résztvevői nem voltak nagy véleményrel a magyar szerzők teoretikus teljesítményéről, és ezt a véleményt látatlanban Bibóra is kiterjesztették. Emlékezetem szerint a résztvevők többségét a tanulmány hallatlan tárgyyszerűsége és kritikus tisztessége sem győzte meg Bibó kivételes jelentőségéről. A demokratikus ellenzék csak akkor fedezte fel Bibót, amikor a megegyezés lehetőségeit kutató 1945-48-as írásokban rátalált a michniki új evolucionizmus magyarországi előfutára. Kenedinek természetesen nem kellett rátalálnia Bibóra, rátalált már évekkel előbb, amikor „huligán korában” a koalíciós idők folyóiratait olvasta, vagy amikor a *Budapester Rundschau* szerkesztőségében Horváth Zoltánnal, Esterházy Mátyással be-

szigetett Bibóról. Különös módon nem a megegyezés lehetőségét kereső politikai bölcsessége tette rá a legnagyobb hatást, még csak nem is a morális hajthatatlansága, hanem egy olyan megfigyelés-sor, amelynek igazsága éppen napjainkban válik ismét időszerűvé. A Bibó-Emlékkönyvbe írt esszéjében (*A hajthatatlan és a megalkuvó*, 1979) az *Elit és szociális érzék* című 1945 előtti Bibó-írást elemzi. Mi történik ott, ahol a tekintélyen alapuló rendszerek anélkül bomlanak fel, hogy a demokratikus forradalom tapasztalatai áthagyományozódnának nemzedékről-nemzedékre? Ahol gyenge a demokratikus késztetés, ott az emberek beérik bármi mással is. „Az ilyen hamis helyzetben élő közösség – idézi Kenedi Bibót – mindinkább ferde viszonyba kerül a realitással, az eléje kerülő újbóli problémák megoldásánál nem abból indul ki, ami van, és ami lehet, hanem abból, aminek képzelet magát, ami lesz, vagy ami szeretne lenni. (...) a téveszmék és hamis reakciók békés családfőkben, hatgyermekes családanyákban, légynek se vétő szelíd emberekben fognak tovább élni, és a közösség egy nemzedéknyi idő alatt kitermeli” a társadalmi hisztériát.

Olvasókönyv

A rendszerváltás idején Kenedi fontos szerepet játszott az SZDSZ létrehozásában, részt vett a megalakulni készülő párt Elvi Nyilatkozatának a szövegezésében, de a parlamenti politizálásba már nem kapcsolódott be. Ehelyett a Nyilvánosság Klub egyik vezetője lett, és a pártállami rendszer elnyomó apparátusa, az állambiztonsági szervezet kutatója. Történész, de olyan történész, aki kutatási eredményeit a politika formálásában is hasznosítani akarja. Tizenhét éve ír arról, hogyan mentette át szervezetét és szellemét a rendszerváltáson a pártállam állambiztonsági szolgálata, és hogyan épült újjá apparátusa hol konzervatív, hol szo-

cialista kormányok hathatós segítségével. S tizenhét éve küzd, nem eredménytelenül, de nem is győzedelmesen az információs önrendelkezési jogért, hogy az egykori áldozatok megtudhassák, mi az, amit az egykori (és mai) tettesek lehallgatással vagy ügynökök révén megtudtak róluk, de máig eltitkolnak előlük. Ennek a történeti-politikai tevékenységnek két nagy eredménye született. Az egyik az iratfelmérő bizottság, amely a liberális belügyminiszter, Kuncze Gábor támogatásával (s Horn Gyula valamint Boross Péter harsány tiltakozása ellenére) bejuthatott a Belügyminisztérium archívumába, és felmérhette az egykori állambiztonsági iratoknak azt a töredékét, amelyre nem tették rá a kezüket még a választások előtt a régi-új titkosszolgálatok. A másik a *Kis állambiztonsági olvasókönyv*.^{*} Ez az imponáló filológiai gondossággal összeállított dokumentumgyűjtemény arról szól, hogyan bánt az állatarcú szocializmus az emberekkel az állítólagos puha diktatúrában is. A emberi életet széttagozó kegyetlenségről szól, amelyet csöppet sem enyhít a kegyetlenkedők végtelen ostobasága. Nem született ennél leleplezőbb könyv

* Mindössze tíz nappal a fenti írás megjelenése után kezdődött el Kenedi múltfeltáró tevékenységének harmadik korszaka. 2007. július 23-ikán kelt rendeletével a kormány Szekértői bizottságot hozott létre az egykori állambiztonsági szervezet iratanyagának széleskörű áttekintésére. A bizottság, amelynek vezetésével Kenedi Jánost bízták meg, a jelentését 2008. szeptember 11-én nyújtotta be a kormánynak. A munka közben közismertté vált, hogy a szolgálatok 19 mágnesszalagot őriznek, amelyeken rajra van az állambiztonsági szervezet hálózati nyilvántartása. 2010 áprilisában a kormány, ismét Kenedi vezetésével, háromtagú bizottságot hozott létre, hogy felügyelje a mágnesszalagokon őrzött anyag feldolgozásának és nyilvánosságra hozatalának folyamatát. Az Orbán-kormány a bizottságot 2010. december 31-iki hatállyal megszüntette. Jelen pillanatban tehát kizárólag a nemzetbiztonság szolgálatok döntenek el, hogy jogelőd szervezeteiknek az önkényuralom idején keletkezett iratanyagából milyen iratokat tesznek megismerhetővé a kutatás illetve az egykori megfigyelték számára.

az államszocialista önkényuralomról. Csak persze ezt a hivatásos antikommunista acsargók nem fogják sem megérteni, sem beismerni.

Nem szeretném ilyen indulatosan befejezni. János, az állami titkolódzás nagy ellenfele, rejtőzködő természet, aki még barátaival is szeret enigmatikusan viselkedni. Egyszer valamilyen kiadói ügyben találkozott a későbbi feleségemmel, Fekete Évával. Amikor megbeszélték a megbeszélni valókat, János sietve felállt. Mennie kell, mondta, egy műfordító barátjával találkozik, nem szeretne elkésni. Az időpontokat egyeztetve rájöttünk, hogy a titokzatos műfordító én voltam. Akkoriban már együtt éltünk. János ezt jól tudta, bennünket is ő hozott össze.

A hatvanadik születésnapján ezt is köszönöm neki.

2007

Aki előbbre látott...

Kis János

2003 szeptemberében ünnepeltük mi, a barátai Mécs Imre hetvenedik születésnapját. Volt pezsgő, tűzijátékot lövellő torta, a hangulatos vendéglőben együtt voltak egykori 56-osok, börtöntársak, régi ellenzékiek, mai liberálisok, politikai ellenfelek is, akiket mégis összefűzött, hogy valamennyien szerették az ünnepeltet. Magam néhány éve „házibulival” ünnepeltem a hatvanadikat. Elképzelhető volna, hogy Kis János éttermi fogadással vagy házibulival ünnepelje a hatvanadik születésnapját? 1981 és 1988 között hetenként legalább egyszer találkoztunk a *Beszélő* szerkesztőségi összejövetelein. De csak most, amikor felkértek a köszöntő megírására, tudtam meg, hogy 1943. szeptember 17-én született.

Ezerszer leírták, Kis János irtózik mindentől, ami magánszféráját a nyilvánosság elé kényszerítené, irtózik a rítusoktól, a ceremóniáktól és mindennél inkább a neobarokk ünnepélyességtől. Ez az Adrian Leverkühn-i idegenkedése a rivaldafénytől bizonyára közrejátszott abban, hogy hátat fordított a politikusi pályának, amelyre gondolkodása, karizmatikus egyénisége és a rendkívüli történelmi helyzet, amelynek egyik meghatározó szereplője volt, predesztinálta. Gondolom, nem könnyű végigélni számára a nyilvános ünneplésnek ezt a hetét. Így talán nem ízlése ellen való, ha az ünnepi alkalmat nem pusztán laudatióra

használok fel, hanem arra, hogy visszagondoljak pályájának néhány fontos pillanatára. Olyan döntésekre, amelyek számomra, sokunk számára meghatározó jelentőségűek voltak és olyanokra is, amelyekről utólag azt gondolom, hogy tévesnek bizonyultak.

Mit tegyünk?

A demokratikus ellenzék színre lépése Magyarországon egybeesett a lengyelországi ellenzék látványos megerősödésével, majd pedig a Szolidaritás átütő sikerével 1980-ban. A katonai hatalomátvétel a „Van ennek értelme?” kérdése elé állította azokat, akik épp megkísérelték, hogy emberi jogaik kihívó gyakorlása révén szakítsanak a puha diktatúra játékszabályaival.

Abban Kis János nem állt egyedül, hogy felismerte: a varsói puccs nem a harmadik alkalom Kelet-Európában, amikor egy nagy társadalmi mozgalmat a fegyverek erejével fojtanak el, hanem az első olyan alkalom, amikor a mozgalmat nem sikerült felszámolni, mert a rendszernek már nincsenek tartalékai ahhoz, hogy akár kádári, akár husáki módon helyreállítsa szilárd hatalmát. De Kis János volt az, aki értelmezte a lengyel mozgalom politikai tanulságait. Nem elegendő – vallotta –, ha a társadalom függetleníti magát az elnyomó politikai hatalomtól, megteremti a cenzúrázatlan kultúrát, a hivatalos szakszervezettől független érdekvédelmet, ahogy a lengyel ellenzék javasolta 1980 előtt. Ha a társadalmi mozgalom elég erőssé válik, akkor tárgyalásokra kell kényszeríteni a szovjet világbirodalmat képviselő hatalomgyakorlókat, és szerződésben kell megállapodni velük, hogy miről dönthet az állampárt, és miről dönthetnek a társadalom választott hatalmi szervei. Ez a kettős felismerés, az tudniillik, hogy a rendszer tartós válságban van, azaz

létező formájában nem fog örökké tartani, és hogy meg lehet fogalmazni értelmes követeléseket, amelyeket a gyengülő rendszer nem fog tudni semmibe venni, ez nyitotta meg az utat afelé, hogy az ellenzékiiség a szovjet típusú társadalom viszonyai közepette morális gesztusból vagy borzongatóan élvezetes hatalombosszantásból perspektívával bíró politikai magatartássá változzon. Ez a fordulat volt a feltétele annak, hogy a demokratikus ellenzék marginális értelmiségi csoportból számottevő politikai erővé nőjön.

Ebben a folyamatban fordulat értékű esemény volt a *Társadalmi szerződés* megírása és közreadása. Nem a gondolati tartalma jelentette a fordulatot, hiszen az logikusan következett a fentebb leírtakból, hanem az időzítése. 1987 kora tavaszán a gorbacsovi politika nyomán keletkező fellazulásnak nemcsak a csehszlovák és a kelet-német pártvezetés próbált ellenállni, de a kádári is. Először fordult elő, hogy nem Moszkvára hivatkozva, hanem Moszkva ellenében fogták vissza a reformokat. Az országban érezhetően nőtt a türelmetlenség, de történni nem történt semmi. Ezért volt váratlan, de kézenfekvő is, hogy Kis János egyszerre szóba hozta: rövid, jól áttekinthető formában le kellene írunk, mit akarunk, ezt várják tőlünk.

A röpirat kétoldalú önkorlátozást javasolt: a párt korlátlan hatalmának alkotmányos korlátozását és a népszuverenitás korlátozását az ország szövetségi kapcsolatait – értsd: a Szovjetuniótól való függését – érintő kérdésekben. A zárófejezet szembenézést követelt a párttól 1956 örökségével, minimumként pedig a forradalom résztvevőit, a kivégzettek hozzátartozóit harminc év elteltével is sújtó hátrányok felszámolását.

A *Beszélő* különszámaként megjelent írást különböző szakmai közösségek – közgazdászok, szociológusok – vitatták meg magánlakásokon, de sor került félhivatalosan engedélyezett vitákra, például a közgazdasági egyetemen, sőt a cím idézése nél-

kül vitáztak vele pártdokumentumok is. Időszerűségét azonban semmi sem igazolta jobban, mint az, hogy bevezetésének elhíresült záró mondata „Kádárnak mennie kell”, beteljesült: alig egy évvel később az 1988-as pártértekezlet menesztette Kádárt. Bár a szöveget hárman írtuk (Kis János, Solt Otília és jómagam) a koncepció kidolgozását, a szövegezés oroszlánrészét és a szerkesztést pedig Kis János végezte, a kádáros mondat Haraszti Miklóstól származik: az ő médiaérzékenységét dicséri, hogy ez a blickfanangos felkiáltás – nem kis viták árán – belekerült a szövegbe, és a demokratikus ellenzék jövőbe pillantó képességének az egyik látványos dokumentuma lett.

Végezetül ez a cseppet sem misztikus, sőt inkább nagyon is valóság közeli képesség a jövő előrejelzésére nyilvánult meg most már nem csupán Kis János, hanem a demokratikus ellenzékben kinőtt akkori SZDSZ-vezetés 1989-es magatartásában. Mindenekelőtt abban, hogy az egykori szerzők képesek voltak túllépni a *Társadalmi szerződés* javaslatain, és már nem kívántak önkorlátozó garanciákat adni az állampártnak rész hatalma megőrzésére. Ellentétben egyes MDF-vezetőkkel, az SZDSZ vezetői úgy látták, hogy sem a Szovjetunió, sem a szomszédos népi demokráciák nincsenek abban a helyzetben, hogy erőszakkal avatkozzanak bele a Magyarországon folyó eseményekbe, így tartani tőlük már nem indokolt. Ez a felismerés tette az SZDSZ-t (az akkor még szövetséges Fidesszel együtt) a radikális rendszerváltás pártjává. Végso soron ennek köszönhető, hogy közjogi berendezkedését tekintve Magyarország nyugati típusú parlamenti demokrácia lett és nem holmi balkáni as elnöki köztársaság.

Népfront?

Kis János két téves helyzetértékelése közül az egyiknek valószínűleg ugyanaz a gyökere, mint a fentebb leírt 1982-es stratégiai döntésnek: a félelem attól, hogy a politikai mozgalom, amely vezetőjének tekintette, elszigetelt szektává válik. Ez késztette arra, hogy 1987-88 fordulóján, amikor már létrejött a Magyar Demokrata Fórum és alakulóban volt a Fidesz, a demokratikus ellenzék pártja helyett ellenzéki népfrontot próbáljon létrehozni. Igaz, a demokratikus ellenzék pártjának sokkal keményebb rendőri nyomással kellett volna számolnia, mint az MDF-nek, és így tagsága hosszú ideig az ellenzék kis körére korlátozódott volna. Ugyanakkor azonban illúzió volt azt remélni, hogy az ellenzéki népfront, amelynek az adott volna értelmet, hogy egy mozgalomba szervezi a demokratikus ellenzéket és a népi ellenzéket, megvalósítható. Ha egyéb nem, a monori találkozón elhangzott beszédek bebizonyíthatták, hogy a két csoport között olyan mély a világnézeti szakadék, hogy azt még a létező szocializmus közös utálata sem hidalhatja át.

A Szabad Kezdeményezések Hálózata előkészítésével és működtetésével a demokratikus ellenzék értékes hónapokat vesztetett el, ennek azonban nem voltak hosszú távú következményei. Annál inkább végzetesnek bizonyult az, hogy az SZDSZ 1994-ben koalícióra lépett az abszolút többségben lévő MSZP-vel. E döntés felelősségét semmiképpen nem lehet Kis János nyakába varrni. Ellenkezőleg: az SZDSZ Országos Tanácsa előtt elmondott beszédében az SZDSZ volt elnöke hangsúlyozta, hogy hosszú ideig ellenezte a koalíciót, és csak a párt számos elkötelezett hívének érvelése győzte meg a másik álláspont igazáról. Kétségtelen azonban, hogy a koalíció gondolati és főleg lélektani előkészítésében meghatározó szerepe volt a szélsőjobboldal megerősödésétől való félelemnek és a veszély ellenében létrejö-

vő Demokratikus Chartának, amelynek Kis János az egyik kezdeményezője volt.

Nem mintha a szélsőjobboldal nem lett volna valóságos veszély 1992-ben: napjaink politikai közléte elégségesen bizonyítja, hogy a szélsőjobboldali populizmus sokkal erősebb, mint valaha gondoltuk. De azért 1992-ben már azt is lehetett látni, hogy a politikai versenyben az erősödő MSZP veszélyesebb ellenfél, mint a széthullás felé igyekvő MDF. Főképpen pedig azt nem lett volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1993 januárjában Antall József kizorította pártjából a párt alapítóját, Csurka Istvánt, és nem csupán magántermészetű sértődöttségéből. Hanem talán azért is, mert a népnemzeti radikalizmust „von Haus aus” nem kevésbé utálta, mint Kis János.

Mostanában gyakran idézik, Kis János *Medgyessynek mennie kell című* cikkét (Magyar Hírlap, 2002. június 19.). Akkoriban azokkal értettem egyet, akik úgy vélték, ha elfogadtuk Medgyessyt, aki miniszter, KB-tag, PB-tag volt az előző rendszerben, az a kis ügynökösködés igazán nem játszhat döntő szerepet a megítélésében. Abban a jóslatában sem hittem, hogy ha Medgyessy most nem távozik, később kell majd mennie, de akkor magával ránthatja az egész kormányt. Ma, a gazdasági hanyatlás, a banki botrányok közepette, korántsem kizárt, hogy Kis Jánosnak megint igaza lesz.

Az SZDSZ ötödik születésnapján, 1993 novemberében Kis János arról beszélt, hogy az ellenzéki lét szokatlanul hosszú ifjúsággal ajándékozta meg résztvevőit. Ha Kis János esetében az ellenzéki létet az MTA Filozófiai Intézetéből való eltávolításától, 1973-tól a rendszerváltásig számítjuk, akkor – levonva az életkorából ezeket az időn kívüli éveket – Kis János ma csupán negyvennégy éves, azaz a születésnapjához még nem jött el az ideje. De ha visszazökkenünk a reális időbe, akkor a születésnapjához

kívánságokhoz azt fűzném hozzá egyúttal a magam és mindannyiunk javára, hogy hadd írjak köszöntőt János hetvenötödik születésnapjára is. Ha megtehetném, az egyszerre három jó dolgot jelentene. Először is azt, hogy tizenöt év múlva is lesz még szabad sajtó, amelyben Kis Jánost köszönteni lehet. Másodszor azt, hogy megéri a hetvenötödik születésnapját, méghozzá – így kívánom – erőben, egészségben. Végül pedig azt, hogy én is eljutok a nyolcvan közelébe, és nemcsak élek, de talán még arra is képes leszek, hogy szavakat, mondatokat írjak egymás mellé.

2003

Ottília és a Beszélő

Az újságíró Solt Ottília

Egyik utolsó írásában, a csíkszeredai antropológiai műhely könyvsorozatáról írott elemzésében „a társadalom tényleges, napi működése iránt olthatatlan kíváncsiságot tápláló recenzens”-nek nevezte magát Solt Ottília.

Ez az olthatatlan kíváncsiság az empirikus szociológus számára szakmai követelmény, a szakmai ethosz része. A publicistának vagy éppen a politikusnak inkább teher: akadály mind a stiláris szárnyalásnak, mind a nagyralátó koncepciótevéremtésnek. Egy interjúban Antall József arról beszélt, politikájával sikerült sok fényes ajtót feltárnia a magyar nemzet előtt, de e fényes ajtók sem feledtették el „a kicsi magyar parasztházak, egyszerű otthonok vagy akárcsak kunyhók belső világát” és az elkötelezettséget, hogy meghallja „Tiborc panaszát”. „Tiborc ükunokái – szólt közbe az empirikus szociológus – manapság házyári panelekben zsúfolódnak, vagy hatalmas, üres családi házban nyögik az energiaszámlát. A kicsi magyar parasztházakban – hacsak át nem építették őket nyaralónak – pláne kunyhókban, mostanában Magyarország cigány lakosai élnek.” Vajon rájuk gondolt a miniszterelnök a Buckingham-palotában?

Az ellenzék „politikai bizottsága”?

Kádár János kényszerű lemondása után és főként 1987-88 fordulóján egyszerre nekilódult a politikai élet Magyarországon. Megkezdődött a későbbi Szabad Kezdeményezések Hálózata szervezése, az MDF a Jurta Színházban havonta politikai vitákat rendezett, megalakult a Fidesz, majd a Hálózaton belül is megkezdődött a párttal alakulás előkészítése. Közben azonban a samizdat-Beszélő is működött tovább. 1988 augusztusában a rendőrség még nagy mennyiségű engedély nélkül sokszorosított iratot foglalt le, decemberben viszont az olvasók és a szerkesztők már nyilvánosan ünnepelték meg a Jurta Színházban a *Beszélő* 25. számának a megjelenését. Az utolsó két szám előállítását és terjesztését ténylegesen már nem kellett konspirálni. Ez idő tájt többen feltették a kérdést, mikor lesz a *Beszélő* legális lap. A szerkesztők azonban úgy vélték, amíg a jogszabály engedélyhez, és nem csupán bejelentéshez köti a lapkiadást, a *Beszélő* nem áll be a kérelmezők sorába, noha bizonyára megkapná az engedélyt. De fennmarad-e egyáltalán a *Beszélő*, és ha igen, milyen formában? Legyen esetleg – megtartva addigi megjelenési gyakoriságát – negyedévi elméleti-politikai folyóirat, vagy legyen politikai-kulturális havilap? (Ez utóbbi ellen szólt, hogy időközben megkezdődött a *Holmi* előkészítése.) Az SZDSZ-en belül sokan sürgették, legyen a *Beszélő* formálisan is az SZDSZ lapja, vagy ha a szerkesztők ezt ellenzik (a szerkesztők semmiképpen sem akartak pártszervek alárendeltségébe kerülni), legyen a pártnak saját orgánuma. Ez az igény hívta életre a *Szabad Demokraták* című, rövid életű lapot, amely, minthogy szerkesztői azonosak voltak, afféle mini-Beszélőként jelent meg néhány hónapon át.

E sorok írója határozottan – mint Solt Ottília írta 1995-ben: „konokul” – amellet volt, hogy a *Beszélő* politikai lapként ma-

radjon fenn. Úgy vélte, egy újságnak legalább hetenként meg kell jelennie, ha részt akar venni a politikai közvélemény formálásában. Nagy példák lebegtek a szeme előtt, a *Spiegel*, amely a CDU-kormányzás hosszú évtizedei alatt az unalmas szociáldemokrata pártnál hatásosabban töltötte be az ellenzék szerepét Nyugat-Németországban, meg a kevésbé izgalmas, de igen színvonalas másik hamburgi hetilap, a *Die Zeit*. De volt magyar példa is arra, hogy egy párt közeli lap akár jelentősebb is lehet, mint maga a párt. A Zsolt Béla szerkesztette *Haladás* emlékezetesebb politikai szerepet töltött be a második világháború után a koalíciós időkben, mint „gazdája”, a Magyar Radikális Párt.

A viták és döntések idején e sorok írója alapvető tévedések, önáltatások áldozata volt. Azt képzelte, hogy a lap a parlamenti demokrácia viszonyai között is megőrizheti azt a politikai jelentőségét, amellyel a pártállami időkben, szamizdatos monopohelyzetében rendelkezett. Azt képzelte továbbá, hogy a pénz és a lap külső megjelenése a továbbiakban sem lesz meghatározó tényezője a sikerességnek. Végül pedig azt képzelte, hogy az eszmei közösség önmagában is elegendő ahhoz, hogy a *Beszélő* elkerülje a konfliktusokat az SZDSZ-szel. Minthogy léte három súlyos tévedésen alapult, a hetilap *Beszélő* nemhogy majdnem hat, de egy évig sem maradt volna fenn, ha régi szerkesztői közül néhányan, mindenekelőtt Ottilia, nem állnak melléje, nem szállnak be a napi szerkesztőségi munkába.

A szamizdat-*Beszélő* szerkesztése 1981-től kezdve maga volt a politika. Bár a szerkesztőség tagjai közül mindenki csinált mást is az ellenzékben – Ottilia a Szetát, azaz a Szegényeket Támogató Alapot, Szilágyi Sándor a Hétfői Szabadegyetemet, e sorok írója hol ezt, hol azt – a heti szerkesztőségi összejeveletek nem pusztán a készülő lapszámról szóltak, hanem általában a politikáról, az ország és a „tábor” helyzetéről, az ellenzék lehetőségeiről. A gyanakvók a demokratikus ellenzék „politikai

bizottságának” minősítették a szerkesztőséget, holott természetesen nem volt az, hiszen semmiféle döntést nem hozott, kivéve természetesen a lapra vonatkozó döntéseket. De az igaz, hogy a szerkesztők körében kialakult vélemények befolyásolták vagy legalábbis vitára késztették az ellenzék valamennyi csoportját.

Forradalmat csinálni, forradalomról írni

Ottilia, aki egy évvel az indulás után, 1982-ben lett a szerkesztőség tagja, a társadalom „napi működésének” híreit hozta el a heti összejeveletekre. Az ellenzéket sújtó hatósági akciók krónikája mellé odahelyezte a névtelenek, a szegények köznapis üldöztetésének híreit. „Az igazi dzsungel – írta 1987-ben a szamizdat-*Beszélő*ben – nem a politikai rendőrség, hanem a közbiztonságiak vadászterülete. Magyarország a politikai téren kívül rendőrállam igazán.” (*Vadásztörténetek*, 23. szám. *Beszélő Összkiadás*, AB-Beszélő Kiadó, 1992. III. kötet, 275. oldal.) Kívülállók utóbb gúnyolódtak, hogy a hetilap-*Beszélő* fixálódott a rendőrségre, örökösen a rendőri túlkapások marginális témájával foglalkozik. Pedig érdemes lett volna jobban odafigyelni. Solt Ottilia talán elsőként vette észre, hogy a politikai elnyomás lazulásával egyidejűleg miképpen nő a társadalom alsóbb rétegeire nehezedő rendőri nyomás, hogyan gyarapodik a pártfüggőségtől megszabaduló rendőrség túlhatalma, s fejlik ki a diktatúra rendőrségéből a rendőrség diktatúrája.

De még nem tartunk itt. A Hálózat szerveződése idején a *Beszélő* szerkesztőségének meghitt politikai klubja mindinkább átadta a helyét a szervezet-előkészítők húsz-harminc fős tanácskozó közösségének. Még ez sem volt formális politikai testület, de itt már tényleges politikai döntések születtek.

Ottiliát ekkor inkább a Szeta bővítése foglalkoztatta, meg az első független érdekvédelmi szerveződés, a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete.

A Hálózatról hamar kiderült, hogy túllépett rajta az idő, a pártjellegű szervezetek megalakulása került napirendre, nem volt már szükség a különböző politikai irányzatokat egyesítő, laza, népfrontszerű mozgalomra. A párttá alakulás előkészítésében Ottília minden energiájával részt vett. A demokratikus ellenzék jelentős személyiségei – Demszky Gábor, Haraszti Miklós, Kis János, Tamás Gáspár Miklós – 1988 nyarától külföldön tartózkodtak: ekkor kapták vissza az útlevelüket, amelytől évekkorábban megfosztották őket. A döntéseket az itthon maradotoknak kellett meghozniuk. Ottília rengeteget vitázott, mindenekelőtt Magyar Bálinttal, akinek pragmatikus, sikerre és győzelemre orientált szemlélete idegen volt az övétől: Ottiliát mindig és mindenekelőtt a társadalom mély, politikai eszközökkel alig vagy csak lassan befolyásolható folyamatai érdekelték. Abban, hogy létre kell hozni egy pártjellegű szervezetet, persze egyetértettek, de azzal, hogy az előkészítésben való részvétel alapján a majdani pártban meghatározó szerephez jussanak az egykori kádárlista-aczélista-pozsgaysta értelmiség jövevényei, Ottília erőteljesen szembeszegült. Fontos szerepe volt abban, hogy az akkor radikálisan szabadelvű párt végül a *demokratikus ellenzék pártjaként* alakult meg. Tömeghatását ez akkor nem szűkítette, hanem növelte.

A hűvös fuvallatot, amely az új párt szobáiból kifújta a demokratikus ellenzék kályhamelegét, mégsem a politikai nézeteltérések keltették, vagy legalábbis nem közvetlenül azok. Fontosabb lehetett az, hogy az immár írott szabályok szerint működő, választott testületekben továbbra is meghatározó szerepe volt az informális hierarchiának. Ottília azért lázadt fel, már 1989 nyarán, mert úgy érezte, az akkor tizenegy fős ügyvivői

testületben a döntések az ülés kezdetekor már készen vannak, a döntés részesei a döntés ellenzőivel vitázva valójában egy forgatókönyv szerepeit játsszák el. Az ügyvivői testületből való kilépésével, amely bár önkéntes volt, valójában inkább válaszlépés lehetett arra, hogy úgy érezte, kiszorítják a valóságos döntéshozatalból (s ha e vélelem igaz, kimondatlan indoka, legalábbis az egyik, az az – egyébként nem megalapozott – feltételezés volt, hogy kérlelhetetlensége elriasztja a még zsenge SZDSZ-től a párttal egyébként rokonszenvező, de az előző rendszerben is otthonos reformértelmiséget), nos, a kilépéssel bekövetkezett az, amit a kiszorítására törekvők, ha valóban voltak ilyenek, ennyire talán nem is akartak: a demokratikus ellenzék *másik* legjelentősebb személyisége kivált a demokratikus ellenzék pártjának irányítói közül. (Később, már a választások után Ottília egy, az Országos Tanácshoz intézett levélben bírálta a párt vezetését. A választást követő első úgynevezett frakcióhétvégén külföldi útja miatt nem vehetett részt, pedig ekkor döntötte el a frakció, ki melyik bizottságban fog dolgozni. A levélből sértődött képviselők Ottiliát és a szintén távol lévő Havas Gábort – az SZDSZ két legfelkészültebb szociálpolitikusát – valahogy kifejeztették a szociális bizottságból. Amikor a bizottsági létszám betelt, egyszerre mindenki rádöbbsent, mi is történt. A vezetők szabadkoztak: Ottília nem jelezte, hogy igényel-e egyáltalán bizottsági helyet. A helyzetet az egyik legfiatalabb képviselő, Derdák Tibor mentette meg: átadta a bizottsági helyét Ottiliának.)

Forradalmat csinálni izgalmasabb, mint a forradalomról írni – állította Lenin *az Állam és forradalom*ban. Ha azonban a politikai személyiség történelmi vagy akár csak ízlésbeli okokból nem vehet részt a politikacsinálásban, még mindig van számára egy kiút: írni a politikáról. Tény, hogy Ottília, bár meglehetősen szkeptikusan szemlélte a *Beszélő* hetilappá – újsággá! – alakí-

tásával kapcsolatos tévova erőfeszítéseket (például az időrabló várakozást egy „profi” főszerkesztőre), amikor végre megindult a lap, lélegzetelállító energiával vetette bele magát az írásba. Akár a kalandfilmek újságíró hősei, a nap kétharmadában részt vett az események alakításában, szervezte a hajléktalan-ellátást, épületeket foglalt le, hivatalokkal tárgyalt, megpróbálta útját állni a további kilakoltatásoknak – majd beviharzott a szerkesztőségbe, megírta a riportot, és nyomban ment vissza a pályaudvarra, az aluljáróba, hogy lecsillapítsa, vagy éppen kintartásra buzdítsa a hajléktalanokat, és jelenlétével elijessze a gumibotjukat markolászó rendőröket. Az újabb fejlemények persze hozzátartoztak még a történethez, visszajött hát a szerkesztőségbe, és a már betördelt cikkhez hozzárta a folytatást. És, ha már ott volt, megírta még a „fülnek” nevezett, lap eleji politikai publicisztikát, papírra vetett néhány glosszát, és összeállított egy statisztikai táblázatot, mert a „társadalom tényleges, napi működésének” leírását a számok csak hitelesebbé teszik.

A rendszer ellenzéke?

Bizakodás, aggodalom, diadal – ezek az érzések váltogatják egymást azokban a publicisztikákban, amelyek még a „régí rendszerben” íródtak, a hetilap-*Beszélő* indulása és a márciusi választások közötti rövid időszakban. (A hetilap 1990. január 15-i első „rendes” számát három próbaszám előzte meg; ezek 1989. október 23-án, november 20-án, illetve karácsonyra jelentek meg.) A bizakodás annak szólt, hogy a rendszerváltás viszszavonhatatlan, választani fogunk immár, szabadon. Aggodalomra két körülmény is elegendő okot adott: a múlt kísértő jelenléte és a radikális jobboldal hangoskodása. „... az állampárt nem döglött oroszán – olvassuk kötetünk első írásában. (A lá-

pon át Libanonba? 1990. január 22.)* Részekre esve él, és destabilizálja a politikai helyzetet. Hosszú menetelésnek nézünk elébe, szerte Kelet-Közép-Európában”. „A politikai közösség etnikai eredeztetésének eszméjével kezdődő folyamat végén – figyelmezteti a publicista Csurka Istvánt – a kisebbségek megsemmisítésének eszméje és praxisa áll.” (*Hajh, kutyafáját, harcias legény*, 1990. január 29.) Ugyanakkor azonban: „a nekünk nem tetsző politikai eszmerendszerben és zavaros megnyilvánulásaiban a fasizmus fenyegetését látni éppen olyan paranoid tévedés, mint átmenetileg báránybőrbe bújt diktatúrának nevezni mindent, aminek köze van, volt, lesz a marxizmushoz.” (*Nép, csöcselék, vasököl*, 1990. február 17.) E három cikkben – mindhárom a választások előtt íródott –, mint egy nyitányban, megjelenik mindhárom motívum, amely nyolc éve átszővi a magyar politikai publicisztikát.

Minden aggodalom ellenére a szabad választások napja – győzelem. A tömegtájékoztató lebeszélő kampánya csődöt mondott, „a bukott politikai hatalom utóvédharcosai”, nem tudták elhiteni a társadalommal, hogy nem is érdekli a választás. A választók döntő többsége szavazott: leszavazta a régi rendszert „és ami ennél több, árnyaltabb, a valóságos *többspártrendszerre* szavaztak, csodálatos világosan”. (*Győzelem*, 1990. március 31.) De azért a győzelem öröme sem feledtetheti a kampány alatt történeteket, „a gyűlöletet árasztó tudatos hazudozást”. „Soha nem fogom tudni, megbocsátani a győzteseknek, hogy hazugsággal mocskolták be az első szabad választás szent nászi ágát.” (*Így jöttünk*, 1990. április 21.)

* Az idézett cikkek Solt Ottilia összegyűjtött írásainak második kötetében jelentek meg. *Méltóságot mindenkinek*. A *Beszélő* kiadása, Budapest, 1998. Lásd még: *A Beszélő 25 éve*. 1981-2005. CD.

Az imént idézett, március végi cikknek van még egy fontos megállapítása. A választók nem egyszerűen a régi rendszer ellen és a többpártrendszer mellett szavaztak, de „*valóságos, jelentős politikai tényezőként kirajzolódni látszik az a modern liberális erőter, amit nem egyszerűen feléleszteni kellett a tetszhalálból, hanem megteremteni az elmúlt egy-másfél évtized lassú, észrevétlen társadalmi folyamataiból*”. (A kiemelések az idézetekben mindenütt Solt Ottiliától származnak.) A választások után a politika tétje ennek a liberális erőternek a védelme, meghozza – hosszú időn át úgy tetszik – elsősorban nem a régi hatalom fennmaradt intézményeivel, hanem azzal az ómódi társadalomképpel szemben, amelyet az új hatalom egyetlen erőszakossággal megpróbált rákényszeríteni a társadalomra. A publicista Solt Ottilia közvetlenül politikai írásai a következő években jó részt erről szólnak, a konzervatív-etatista meg a radikális-mozgalmi jobboldal kísérleteiről a liberális erőter szűkítésére. A riportokból azonban az is kiderül, hogy e törekvéseknek nemcsak a liberális politika áll az útjában, hanem a politikánál talán még hatékonyabban – maga az élet, az autonómiára törekvő társadalom életereje.

A társadalom nem hagyta, nem hagyja magát, de ez nem mentség a rossz kormányzásra. Az ember nyolc év távlatából, újmódi meglepetések és a belé programozott, előre látható csatlódások után is elképedve olvassa, miket is művelt az első szabadon választott kormány – leginkább önmaga vesztére. 1989-ben úgy tetszett, hogy valamennyi, az állampárt uralmával szembe forduló politikai erő a szabadság növelésében, a szólás, a gyülekezés, az egyesülés, a lelkiismeret szabadságát korlátozó rendelkezések és intézmények felszámolásában, a mindenható állam visszaszorításában érdekelt. A választások után egyszerre kiderült, hogy a kormány, a kormánypártok egyes csoportjai, és még inkább a kormány által hallgatólagosan támogatott politi-

kai erők ismét korlátozásokat követelnek: az iskolákban kötelező mozgalmárkodás helyett a tanrendbe illesztett – azaz majdnem kötelező – hitoktatást, abortusztilalmat, a polgárok életébe beleavatkozó polgárőrséget, nemzeti televíziót, kiterjedt állami tulajdont. A hétről hétre írott publicisztikák felelevenítik az elfeledett érzést: bizony az első szabadon választott kormány politikája, viselkedése, stílusa – *bőszítő* volt.

A publicista regisztrálja és értékeli a politikai mozgásokat, a társadalomkutató az okokat keresi. „A kormányra került politikai irányzatok képviselői *kevésbé vettek részt az elmúlt harminc év lassú politikai történéseiben*. Mélységes szembenállásuk a marxizmussal, kommunizmussal, baloldalisággal, s találkozásuk a kiegyezéssel kádári politikával olyan konstellációt eredményezett, hogy *hagyományos értékeik és eszméik* őrzése mellett is be tudtak illeszkedni a rendszerbe, morális parancsra kerülve a politikával, vagyis a döntésekben való részvétellel kapcsolatos pozíciókat (...) így „mintegy érintetlenek maradtak attól a szellemi közegetől, amelyet összefoglalóan reformfolyamatnak neveztek”. Velük ellentétben a marginális helyzetbe szorult demokratikus ellenzék, meg a mérsékelt vagy radikális reformereket összekapcsolta, hogy „a gazdaság és társadalom jelenének *fő kérdéseiről kívántak beszélni*”, és elképzeléseiket igyekeztek beilleszteni a „nyugati világban végbement változások összefüggéseibe”. (*Minőségi társadalom*. 1990. október 6.) A választások révén hatalomra került politikai elit tagjai azt hitték, csupán az a baj, hogy a pártállam uralkodott a gazdaság és a társadalom felett, és nem értették meg a reformvitáknak azt a tanulságát, hogy *általában az állam* uralma teszi lehetetlenné a gazdaság és a piac öntörvényű működését. (Tegyük hozzá az elemző gondolatmenetéhez: azt hívnak, hogy a pártállam idején mellőzött szakember jobb, mint a sikeres, sok esetben éppen azokban a régi vágású pártkáderekben bíztak leginkább, akik

a nyolcvanas évek második felében felgyorsuló reformfolyamat során szorultak háttérbe. A liberális reformerekkel szemben már a pártállam idején is a központosítás, a szoros állami irányítás hívei voltak, így az új kormány szolgálatában legfeljebb retorikát kellett cserélniük, szemléletet nem.) Mindez oda vezetett, hogy a különböző reformok, amelyeket az összeomló pártállam már elfogadott volna, hosszú időre ismét lekerültek a napirendről. A hatalom küszöbén az MDF-kormány új Horthy-rendszert készít elő, vélte Tamás Gáspár Miklós emlékeztetés Mucsa-cikkében*, amely az 1990-es választások két fordulója között jelent meg a *Beszélő*-ben. De a liberális publicisztikában hamar megerősödött az a nézet is, hogy az MDF-kormány maga központosító és újraelosztó politikájával voltaképpen a Kádár-rendszert éleszti újjá. Legélesebben talán a *Beszélő*-ben fogalmazódott meg: a kialakult politikai helyzetben az SZDSZ nem csupán a *kormány ellenzéke*, de ellenzéke kell legyen annak a *rendszernek* is, amelyet a kormány kiépíteni kíván.

Kivel?

Mind a demokratikus ellenzék és a rendszerkritikus reformértelmiség között – fentebb jelzett – hagyományos kapcsolat, mind pedig az, hogy a politikai versengés az MDF-fel világnézeti szembenállássá merevedett (mindkét párt részéről), megkehlhetetlenné tette az állampárt utódpartjához való viszony tisztázását. A közeledés lehetőségét a *Beszélő*-ben elsőként Vitányi Iván fogalmazta meg 1991 júniusában. Az ajánlatra Ottília válaszolt, elfogadva a premisszát, hogy a mindinkább jobboldali-

* *Új reformkor vagy új Horthy-korszak? Beszélő*, 1990. március 24.

vá, sőt, a mindinkább reakcióssá váló kormánypártokkal szemben az országnak baloldali alternatívára és ehhez koalícióra van szüksége. (*Egy válasz Vitányi Ivánnak*, 1991. június 22.) Koalíciós partnernek a Fidesz önmagában nem elegendő, mert világképe megegyezik az SZDSZ-ével, s így szavazóbázisa sem növeli az SZDSZ-ét. („A Fidesz minden kormányzó erővel szemben ellenzékben marad mindaddig, míg politikusai meghatározó erő élére nem verekszik magukat.”) Nyitni tehát valóban csak a baloldal felé lehet. Csakhogy az MSZP-t a választópolgárok nem fogadják el új szociáldemokrata pártnak. Az MSZP „a politikai hatalomból kicsöppent gazdasági, kulturális és hivatalnokelit partja, amely a parlamentben soha olyan indítványt nem tesz, amely sértené a felső rétegek érdekeit. Az MSZP nem szélesíti az ellenzéki alternatíva bázisát, legfeljebb „egy igen kétes legitimitású (bár fölöttébb befolyásos) kicsiny réteggel, amely meglévő pozícióját kívánja megőrizni”.

Az MSZP felé való nyitás lehetősége és kérdése ettől kezdve kimondva-kimondatlanul minden politikai diskurzusban jelen volt, és megosztotta nemcsak az SZDSZ-t, de még a *Beszélő* csekély létszámú szerkesztőségét is. Bár az SZDSZ hivatalosan mindig azt hangoztatta, hogy mindkét oldal felé nyitott, a létező kormánypártok felé való nyitás alternatíváját csak a *Beszélő* vetette fel a *Vannak kiutak* című cikkben (1991. október 5.), amelyet e sorok írójával együtt Solt Ottília és F. Havas Gábor jegyzett. Ez a cikk volt egyébként a nyitánya a Tölgyessy Péter pártelnökké választását megelőző vitának. A *Beszélő* ekkor nem állt be a Tölgyessy ellen felsorakozó falanxba, hanem nyílt teret biztosított mindkét tábor véleményének. (Minderről részletesebben írt a szerkesztőségi cikk másik két szerzője – F. Havas Gábor és Solt Ottília – a *Memorett. A Déri Miksa utca 10. története* című emlékezésben, *Beszélő*, 1995. július 30.) A *Beszélő* ettől kezdve a Tölgyessy-kérdésben elfoglalt külön álláspontja miatt

minősült deviáns orgánumnak, noha átfogóbb politikai kérdésekben, nevezetesen a más pártokhoz való viszony kérdésében csak 1993-tól hangoztatott az SZDSZ-étől eltérő véleményt.

Vissza, vissza?

1992-ben Csurka mozgalma és a skinheadek randalírozása társadalmi méretű szorongást váltott ki: a hatalomvéde jobboldali radikalizmus, a kormány által ápolta kormányellenesség korántsem látszott veszélytelennek. A *Beszélő* több cikkben sorolta fel a logikai bizonyítékokat, hogy a Göncz Árpád elleni demonstráció 1992. október 23-án a kormány – a Belügyminisztérium – által kidolgozott forgatókönyv szerint zajlott le. Sokan vélték úgy, hogy az MDF mérsékeltebb, kormányzati szárnya és radikális mozgalmi szárnya között nincs és eleve sem volt lényegi különbség. Solt Ottília nem így gondolta: a *Dr. Antall felelőssége* című cikkében (1992. szeptember 12.) a folyamatot írta le, hogyan vált a miniszterelnök, aki „szigorúan parlamentáris, kényesen jogállami” politikai elképzelésekkel lépett ki a politikai küzdőtérre, a radikális jobboldal foglyává.

A mozgalmi MDF 1990 nyarán megakadályozta az MDF-SZDSZ-megállapodás teljes körű végrehajtását, megfúrta a média pártatlan felügyeletéről szóló törvény elfogadását, de ekkor Antall még ragaszkodott hozzá, hogy a médiaelnököket – miniszterelnöki ellenjegyzéssel – a köztársasági elnök nevezze ki. 1992-re a médiaelnökök leváltása a radikális jobboldal fő követelése lett, a miniszterelnök pedig részese a köztársasági elnök ellen folyó hadjáratnak. Amikor Csurka mindennek ellenére szembefordult vele, Antall légüres térben találta magát: sem a pártja többsége, sem a konzervatív sajtó nem állt szilárdan melléje. 1993 januárjában, az MDF országos gyűlésén An-

tall mégis leszámolt Csurkával. Az SZDSZ, mintha mi sem történt volna, nem elégedett meg azzal, hogy Antall disznóólnak nevezte a Csurka által dominált Fórumot, továbbra is „elvi elhatárolódást” követelt. Ez világosan jelezte: közeledés az SZDSZ és a mérsékelt MDF között sem lesz. Orbán Viktor – meglehet Antall József sugallta – „gondolatkísérletét”, az MDF-SZDSZ-Fidesz-KDNP összefogását az élre törő MSZP ellenében, felháborodottan utasította el mindkét oldal. Az MSZP-SZDSZ-koalíció – visszatekintve világosan látni – már ekkor megpecsételtetett.

E sorok írója ellenezte a koalíciót, véleményét több cikkben is papírra vetette. Mások a szerkesztőségben a koalíció mellett voltak. Ottília inkább azzal foglalkozott, mi magyarázza az MSZP győzelmét, hogyan lehet az, hogy „visszaválasztottuk azt az egykor nyomasztó politikai erőt, amelyet 1990-ben leküldtünk a színről (*Játszd újra, Magyarország*, 1994. június 2.). Azt, hogy a földcsuszamlás be fog következni, már egy évvel korábban előre jelezte a társadalombiztosítási önkormányzat választásán aratott MSZOSZ-győzelmet értelmezve. (*Fordulópont*, 1993. május 29.) Az adatokból az is kiderült, hogy az elsőrő sikert Nagy Sándor szervezete a csodaváróknak köszönheti. A legtöbb szavazatot az MSZOSZ az ipari válságövezetekben kapta, pedig társadalombiztosítási programja főként a jól pozicionált, stabil munkavállalóknak kedvezett, semmiképpen sem azoknak a munkanélküli tömegeknek, akik rá szavaztak.

Az elemzés kimondatlanul is jelezte, rájuk, a csodavárókra majd az MSZP is számíthat. A sokat emlegetett magyarázatok – az MDF kormány kétbalkezes kormányzása, nosztalgia a Kádár-rendszer biztonsága után, az antikommunista tv-műsorok bumerángthatása – mellett az 1994-es választási eredmény okait kutató cikk egy további fontos körülményre hívja fel a figyelmet. Az MSZP összezsugorodott tagsága ellenére is mindenütt ott van. Van elegendő embere „nőnap szegfűosztásra, s arra,

hogy boltban, játszótéren és nyugdíjas kártyázók között kifejtse a párt propagandáját. Ez a hajszálgökökbe plántált kampány frenetikusán hatásosnak bizonyult”. Az MSZP „beágyazottsága” is részese volt annak, hogy az SZDSZ – a gondosan kimunkált koalíciós megállapodás, a vétőjog ellenére – egyre inkább a koalíció kárvallottjává lett.

Az 1994-es év elteltével már feltehető a szónoki kérdés: „Ugyan milyen bizonyosságát kaptuk az elmúlt hetekben annak, hogy az SZDSZ befolyásolni képes annak a kormánynak a döntéseit, amelyben részt vesz? Tiltakozni tud s – „nem”-mel szavazni – kisebbségben – a kormányüléseken. Mennyivel több ez, mint amit ellenzékben csinálhatna?” (*Akarni kell, ennyi az egesz?*, 1995. január 19.) Közben pedig nagy léptekkel halad előre (?) – immár az SZDSZ részvételével – az államberendezkedés restaurációja, meg azoknak az elveknek, elgondolásoknak, terveknek a lejáratása, amelyeket a demokratikus ellenzék és a reformértelmiség a nyolcvanas években képviselt. Megint megszólalnak a nagymárosi gát felépítésének régi hívei, és a Duna-mozgalmat – akár csak egykor – „a rendszerváltás trójai falovának” bélyegzik. Az újdonság csupán az, hogy most egyes szabad demokraták is így vélekednek, és zavartan szabadkoznak a demokratikus ellenzék „bűnei” miatt. (*Dunakiliti, a restauráció trójai falova*, 1994. augusztus 18.) A települési autonómia rovására éledezik a megye, a közigazgatási középszint mellett szóló racionális érveknél fontosabb, hogy a szocialista frakcióban „szép számmal ülnek a nyolcvanas évtized megyei vezetői”. (*Önkorkép*, 1994. szeptember 29.) „Újra megjelent a kormányban a településracionalizálási retorika (...) nehezen képzelhető el károsabb fordulat, mintha az éppen életre kelt kis-településektől vonna el a költségvetés évről évre kegyetlenebbül minden forrást. Egyszer már megfizette a magyar társadalom ennek az árát. Nem kellene megismételni.” (*Törékeny falvak*, 1994. november 24.) Az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat-

ban – nyilvánvaló szavazási manipulációk révén – kizárólagos hatalomra tesz szert az MSZP-közei Lungo Drom, a bíróság az óvási kérelmet elutasítja. A SZOT-utód szakszervezetek sokéves huza-vona után, immár szilárdan birtokolják – és miután nincs szükségük rá – eladják a rájuk maradt szakszervezeti vagyont. A rendőrség elérhetetlenné válik, miközben „őrző-védő” kft.-k tesznek pontot a jogviták végére – csak legyen a „felperesnek” megfelelő pozíciója, hatalma vagy összeköttetése a nagyobbik kormánypártban. Ha fentebb azt mondtuk, hogy az MDF-kormány működése – ahogy a cikkek elénk idézik a történeteket – *bőszítő* volt, most hozzátehetjük: az MSZP-kormány *züllesztő*.

Osztályharc

„A szabad demokraták hadat üzennek a kommunista szakszervezeteknek” – írta Kis János a *Beszélő* 1990. február 12-i számában. Szűnjön meg a volt állampárti szakszervezet érdekvédelmi monopóliuma! – ez volt a hadüzenet célja. A törekvés, az alulról szerveződő, valóságos érdekvédelem szorgalmazása a felülről szervezett párt-érdekvédelemmel szemben – a lengyel példa nyomán – végigkísérte a samizdat-*Beszélő* és általában a demokratikus ellenzék történetét. A *Beszélő* köréből indult ki a késői Kádár-rendszer első nagyobb szabású röpcédula-akciója: a demokratikus ellenzék *a Ki a szakszervezetből!* című – széles körben terjesztett – röplapon az ellen tiltakozott, hogy a SZOT „elintézte”, hogy a munkáltató állam 1988-tól kezdve a szakszervezeti tagdíjakat egyszerűen levonta a dolgozók fizetéséből. (Ez a gyakorlat az 1990-es választások után is fennmaradt, és feltehetőleg jelentős szerepet játszott abban, hogy az MSZOSZ fontos hatalmi tényezőként élte túl a rendszerváltást.) A demokratikus ellenzék szakszervezeti vonalát a hetilap-*Beszélő*ben,

de a parlamentben, az SZDSZ szociálpolitikusaként is elsősorban Ottília vitte tovább, a lapban mindenekelőtt Eörsi János közreműködésével. A *Beszélő* nem csinált titkot abból, hogy a szakszervezetek versengésében a Liga mellett áll, rokonszenvezik a Palkovics Imre vezette Munkástanácsok Országos Szövetségével, ellenzi a SZOT-utód szövetségek, mindenekelőtt az MSZOSZ túlhatalmát, legfontosabbnak azonban az esélyegyenlőségen alapuló szakszervezeti választást tartja. Ennek szolgáltatában jött létre 1992-ben a *Válassz szakszervezetet!* című rovat (az elnevezés Ottiliától származott) amelyhez – a szerkesztőség ezt sem titkolta – a nagy amerikai szakszervezeti szövetség, a kommunista szakszervezetekkel keményen szemben álló AFL-CIO, illetve a szövetség vonzáskörébe tartozó Free Trade Union Institute anyagi támogatást is nyújtott.

Az esélyegyenlőségen alapuló választás első számú akadálya az volt, hogy a szakszervezeti vagyon oroszlánrészét továbbra is az MSZOSZ birtokolta: a pártállami intézmények (párt, KISZ, népfront) vagyonának államosítását az Antall-kormány – tartva a kedvezőtlen nyugati visszhangtól – nem merte kiterjeszteni a szakszervezetre, és feltehetőleg úgy vélte, a depolitizált MSZOSZ-ból német-osztrák mintára kialakulhat egy olyan egységsszakszervezet, amely szinte állami intézményként inkább partnere a kormánynak, mint a saját tagságának. Mire kiderült, hogy az elgondolás nem válik be, hogy az MSZOSZ ahelyett, hogy tisztán érdekvédelmi szervezetté lenne, egyre inkább a politikai harc aktív szereplőjévé válik, már késő volt. 1991 nyarán az MSZOSZ – birtokon belül – keményen ellenállt a végre meghozott törvénynek, amely a szakszervezeti vagyon ideiglenes együttes kezelését rendelte el. Paszternák László, a Vasas Szakszervezet elnöke egyszerűen kivette a bankból a szervezet pénzét, az MSZOSZ pedig a törvény hatályba lépése előtti napon egy fantom-részvénytársaságra íratta át egész ingatlanvagyonát.

Ez utóbbi manipulációval a sajtó – a *Beszélő* kivételével – tizedannyit sem foglalkozott, mint utóbb a Fidesz székházügyével.

Ottília mintha a nehezen kezelhető gyerekek óvodájában szerzett pedagógusi tapasztalatait mozgósította volna a parlamentben. Miközben az MSZP a tulajdon elleni alkotmányellenes támadásnak, „hitleri törvényalkotásnak” minősítette a javaslatot, hogy a szakszervezetek – a szakszervezeti választásokig – együttesen kezeljék a munkavállalók közös vagyonát, Ottília kérdéssel fordult a parlamentben szocialista képviselőtársaihoz: „Úgy érzik-e, rosszabb párt lett az MSZP-ből azért, mert végül is a népszavazási akarat fosztotta meg azoktól a privilégiumoktól, amelyek az állampárti múltból származtak? Rosszabb párt lett-e az MSZP-ből azért, mert a NEXT 2000 körül kavargott botrány megfosztotta önöket attól a lehetőségtől, hogy a történeti múltban gyökerező vagyonuk hozadékából élni tudjanak, avagy jobb párt lett önökből ezért? (...) Azt gondolom, az MSZOSZ vagyonáról szóló törvényjavaslat analóg azokkal a politikai lépésekkel, amelyeket az MSZP-vel együtt az egész országnak kellett megtennie ahhoz, hogy ez a változás befejeződjék. Azt remélném, s azt hiszem, a szabad demokraták valamennyien azt remélik, hogy ennek a törvényjavaslatnak az elfogadása és végrehajtása esetén egy olyan szervezeti konföderáció kap majd lábra az MSZOSZ helyén, amelyik a jelenleginél jobban tudja csinálni a dolgát, és nem lesz gyengébb.”

Ez a hang akkor, egy pillanatra, a kormányoldal valóban szakszervezet-ellenes dühöngését is lehiggasztotta. De azért az MSZOSZ nem hatódott meg: a vagyonkezelő szervezet működését hosszú időre lehetetlenné tette. Mire aztán a vagyonfelosztásról szóló megállapodás 1992 őszén megszületett, már meglehetősen késő volt. Időközben megerősödött az MSZP, és oldalán tovább erősödött az MSZOSZ, a hasznosításra átadott vagyonról pedig kiderült, hogy nagy része különféle bérlők, haszonél-

vezők birtokába került, és bevételt, ha egyáltalán, legfeljebb csak hosszadalmas pereskedés után hozhat.

Bársony András, a Nyomdaipari Dolgozók Szakszervezetének elnöke, s egyúttal az MSZOSZ főpénztárnoka (1994-ben szocialista országgyűlési képviselővé választották) a vagyoni vállalkozás közepén, 1992 nyarán bérbeadási szerződésnek álcázott, burkolt adásvételi szerződést kötött – a szakszervezet budapesti, Dániel úti üdülőjére. Amikor 1992 szeptemberében a szakszervezetek közötti megegyezés lehetővé tette, hogy, az ágazati szakszervezetek (azaz az egykori SZOT-tagszervezetek) a saját (?) vagyonuk 30 százalékát értékesítsék, Bársony a szervezet teljes vagyonát 94 millió forintba értékelte, majd pedig – már a kormányváltás után, de a végleges vagyonmegosztást meg sem várva – az üdülőt 150 millió forintért eladta a Globex Holdingnak. Vajon milyen matematika alapján lehetett az a 150 millió a 94 milliónak a harmada?

A szakszervezeti írások végére ez a vagyonról szóló terjedelmes, tényfeltáró riport tesz pontot, amely a sokatmondó *Ezt nektek!* címet viseli. (1995. június 22.) Addigra tényné vált, amit a már korábban idézett *Fordulópont* című cikk előre jelzett: „a '94-es választásokon az MSZP megszerezheti a voksok 20-25 százalékát, s könnyen lehet, hogy a legnagyobb pártként foglalja el helyét az új Országgyűlésben.” A Liga pedig, amelytől a demokratikus ellenzék valaha azt várta, hogy belőle fog kifejlődni a nagy, független szakszervezeti mozgalom, felőrlődött a SZOT-utódszervezetek falanxával vívott küzdelemben. A Liga-alapító atyák egy megroppant szervezetből vonultak ki. Ezt a szomorú folyamatot foglalja össze *Az új szabadság első veresége* című írás. (1994. január 27.) Az már a történelem humora, hogy az MSZOSZ ereje éppen a szövetséges MSZP kormányzása alatt tört meg, és Nagy Sándort, akivel az előző ciklusban nem bírt sem az MDF, sem az SZDSZ, Horn Gyulának sikerült – ahogy

a Kalevalában mondják – *ledallania* másodvonalbeli politikussá. Miként az MSZP kormány helyezte kormányfelügyelet alá a társadalombiztosítási önkormányzatokat is, amelyeknek létrejöttéért és autonómiájáért – jól tudva, hogy ez rövidtávon az ellenfélnek, a SZOT-utódoknak kedvez – Solt Ottilia politikusként és publicistaként olyan szívós küzdelmet folytatott.

Surján-csomag, Bokros-csomag

A politikus és az újságíró munkája sehol olyan közel nem került egymáshoz, mint a szociálpolitika területén. Az, ami a *Beszélő*-ben publicisztikaként, újságírói elemzéseként jelent meg, a parlamentben módosító indítványok formáját öltötte, vagy felszólalásként került a nyilvánosság elé. Az Antall-kormány – állítottuk fentebb – egyebek közt azért okozott csalódást, mert sok tekintetben folytatta a Kádár-rendszer politikáját. A megszüntetett gyakorlat folytatását, az átgondolt szociálpolitika hiányát vetette a szociálpolitikus a Surján László vezette népjóléti kormányzatnak is a szemére. Akár elődeit, ezt a kormányt is készületlenül érte a tél beállta, és akár elődei, ez a kormány is addig folytatta a segélyezés kiterjesztését, amíg túllépte a finanszírozhatóság határait. (*Kincs, ami nincs?* 1991. június 22.) A Népjóléti Minisztériumot uraló KDNP legfontosabb jelszava a családok védelme, támogatása volt. A minisztérium által betervezett szociális törvény azonban „nem szól a családi pótlékról, az egyetlen születés jogán élvezett szociális jövedelemről, amelyet a költségvetés fedez. A családi pótlék tehát nem lesz része az állami szociális biztonsági garanciáknak”. A rászorultság elve abban teszi érdekeltté a családokat, hogy kimutatható jövedelmük ne lépje túl a szegénységi küszöböt. A gyermeknevelési támogatásra viszont csak az az anya válik érdemessé, aki a legutolsó

másfél évben legalább kilenc hónapig munkavállaló volt Ez az elv már a késői Kádár-korszak terjedő munkanélkülisége idején is anakronisztikusnak bizonyult, a tömeges munkanélküliség viszonyai között pedig teljességgel abszurdá vált. (*A szociális törvény*, 1992. október 10.) A kormány legsúlyosabb vétke azonban az, hogy halogatja a társadalombiztosítási és a szociális költségvetés szétválasztását, kapkodó szociálpolitikáját a gazdátlan társadalombiztosítás költségvetéséből, a járulékfizetők pénzéből és rovására finanszírozza. (Mindazonáltal az olvasó némi nosztalgiával emlékezik vissza, hogy az 1993-as költségvetés takarékosági programja nemcsak az önkormányzati kiadásokat faragta le, de egymilliárdot vett el a rendőrségtől, 900 milliót a honvédségtől és félmilliárdot a határőrségtől. Ennek ellenére a bűnözési mutatók 1993-ban és 1994-ben – Boross belügyminiszter határozott utasítására – tetemes mértékben javultak.)

1995-ben sokan csodálkoztak, hogy a Szeta egykori alapítói nem tiltakoznak a Bokros-csomag népnéző intézkedései ellen. A válasz egyszerű. Bokros Lajos – ahogy interpellációkra válaszolva a parlamentben többször elmondta – éppúgy a nyolcvanas évek (részben a Szeta köréhez tartozó) kritikus szociológusainak írásain „nőtt fel”, mint maguk a szétások, és hozzájuk hasonlóan úgy vélte, a szociálpolitikának nem az a feladata, hogy a lakosság átlagának életszínvonalát magasabb szinten tartsa, mint amilyet az ország gazdasági teljesítőképessége lehetővé tesz. A szociálpolitikának a legszegényebb rétegeket kell megmentenie a teljes leszakadástól, és a mobilitás támogatásával a kilábalást kell elősegítenie az örökletes szegénységből. A mindenkinek rendelkezésére álló juttatások, például a fogyasztói ártámogatások, ezzel szemben nyilvánvalóan többet adnak annak, aki többet fogyaszt. A legfontosabb kérdésben, abban tehát, hogy a nagy állami ellátórendszerek finanszírozhatatlanok, és ezért

gyökeresen át kell őket alakítani, az egykori szétások, akik ekkorra már nem a parlament, csupán a *Beszélő* szociálpolitikusi voltak, teljes mértékben egyetértettek Bokros Lajossal.

De azért bírálták is a csomagot. A minimálbérekhez tartozó tb-járulék megkészszerzése – olvassuk például a *2x2 néha 5* című, Eörsi Jánossal együtt írt cikkben (1995. március 2.) „a tényleg minimális bérért dolgozó legsebezhetőbb munkavállalókat is az utcára lökheti”. Vagy: méltányolható, hogy a kétszülős, egygyerekes családoknak a gyerek hatodik éve után nem jár a családi pótlék. De már az, hogy a kétszülős, kétgyerekes család elessen 6500 forint családi pótléktól, ha a család összjövedelme akár csak ötszáz forinttal meghaladja a hatvan ezret – nehezen védhető rendszabály. Persze a Bokros ellen felsorakozó liberális értelmiség, meg a diákság nem ezeket a megszorításokat kifogásolta, hanem a honoráriumok tb-járuléka ellen gyűjtött aláírásokat, az egyetemi tandíjak miatt vonult az utcára. Pedig a társadalom legszegényebb ötödének a gyerekei már rég nem kerülhettek be az egyetemekre.

Száguldozni jó

A profi újságíró-társadalom a *Beszélőt* nem tekintette igazi újságnak. Igazuk volt-e, vagy sem, az érdekelték nem dönthetik el. Tény, hogy Ottilia mindig igyekezett ott lenni a helyszínen, ahol olyasmi történt, ami érdekelte, igyekezett személyesen beszélni az érintettekkel, és kérdőre vonta az illetékeseket, ha mást állítottak, mint amit ő látott. Abban az értelemben persze nem volt profi újságíró, hogy nem érdekelték a sajtótájékoztatók, nem érdekelték azok a szenzációk, amelyekre mintegy vezényszóra repült rá az egész sajtó, nem volt hajlandó órákat várakozni, hogy elkapja a tárgyalásról kilépő miniszter két semmit-

mondó mondatát. Annál fontosabbnak tartotta, hogy egymás mellé rakja a helyszínen összeszedett kis tényeket, kibogozza az ellentmondásokat, és közben néhány vonással felvázolja a szereplők portréját, felvillantsa szociális hátterüket. A *Beszélő*ben egyszerre volt vezető publicista és rendőri riporter. De különbözött a profi rendőri riporterektől is. Abban különbözött tőlük, hogy nemigen hitt a rendőröknek. Nem ment bele a szokásos alkuba, hogy a bizalmas információért cserébe azt írja, amit a rendőrség sugall. Inkább a krimik nyomozó riportere-
ihez hasonlított.

Írt látványos nagy ügyekről, meg olyanokról is, amelyek más lapokban legfeljebb kis hírként jelentek meg, vagy még úgy se. Írt Magda Marinkóról (*A láthatatlan légio – szerdán és vasárnap*, 1994. március 9.), és feltette a kérdést: vajon mi magyarázza, hogy a szerb férfit az országos megrendülést kiváltó szegedi családirtás után tartóztatták le, holott korábbi gyilkosságairól, mindenekelőtt az 1993. decemberi kecskeméti gyilkosságban való részvételéről a rendőrség jócskán rendelkezett információkkal, a szegedi gyilkosságban való részvételére viszont semmiféle bizonyítéka nem volt. (A bíróság, mint tudjuk, ez alól a vád alól később felmentette). S mi magyarázza, hogy az egykori idegenlégiós néhány hónap alatt megkapta a bevándorlási engedélyt, miközben szabályosan bejegyzett kínai cégek tulajdonosait a tartózkodási engedélyük lejártakor úgy toloncolták vissza, megbilincselve, Kínába, hogy még az árukészletüket sem csomagolhatták össze. (A külföldiekkel való bánásmódról szóló írások külön vonulatot képeznek a rendőrcikkek sorában). 1990-ben a *Beszélő*vel rokonszenvező olvasók is szóvá tették, miért foglalkozik a lap sokoldalnyi terjedelemben egy többszörösen büntetett előéletű, hajléktalan botrányhős, a hírhedt „Csövi” ügyével. Nos, maga az írás, a *Beszélő* „szenzációs bűnügyi riportja” (*Egy személyvonat nem állt meg Vác-alsón...*, 1990. szeptember 29.) – legalábbis a figyelmes olvasónak – válaszol a kérdésre. Azért, mert a „Csövi” elleni eljárás koncepció per – kicsiben. Nem abban az értelemben persze, ahogy a Rajk-per volt az, hanem abban, ahogy a nyolcvanas években közbüntényes ügyeket – garázdaságot, hivatalos személy elleni erőszakot – kreáltak politikai ügyekből, vagy valamilyen politikai váddal fejelték meg egyszerű büntetőügyeket. „Csövi” a hajléktalantüntetések egyik feltűnő alakja volt, tiltakozásul sátrat vert a Parlament előtt, de a jogszabályok nem adtak rá módot, hogy elbánjanak vele, ahogy '90 előtt tették volna. Így lett belőle – a koncepciónak megfelelően – a garázdálkodó Fradi szurkolók főnöke: fényképe a *Mai Napban* „rohamra vezérli csapatát” aláírással jelent meg. A tárgyalóteremben aztán a vádak sorra összeomlottak, „Csövi” annyi büntetést kapott, hogy az előzetesben töltött hónapjai igazolva legyenek.

Egy-egy ügyet a riporter heteken, sőt hónapokon át nyomom követ. 1992 szeptemberében máig emlékezetes etnikai konfliktusra került sor Kétegyházán. Ottília újságíróként utazott oda nyomban, de Boross Péter a parlamentben mint képviselőnek vetette a szemére, hogy jelenlétével megzavarta a nyomozhatóság munkáját. A nyomozhatóságét, amely a Csurárék két házá-
nak felgyújtását egyszerűen rongálásnak minősítette, majd pedig a tetteseket nem sikerült azonosítania.

Ottília a miniszteri intelem ellenére újra meg újra elment Kétegyházára. A történetben egyébként felbukkannak a későbbi, akár a legújabb, a sátoraljaújhelyi, a székesfehérvári etnikai összeütközések motívumai: egy csoport bűnözővé bélyegzése, a többségi társadalom törekvése arra, hogy kiszorítsa a településről a „bűnözőket”, a rendőrség toleranciája a nem cigány oldalon megnyilvánuló erőszakkal szemben. Akkor, 1992-ben maga a belügyminiszter minősítette Csurárékat „bűnöző családnak”. A szociológus-riporter kimutatta, nem családról, legfeljebb több

rokon családot magába foglaló nemzetségről van szó, nagycsaládról, amelynek egyes tagjait korábban elítélték. A legsúlyosabb ítélet három hónap szabadságvesztés volt, és a legújabb keletű is kilenc évvel korábban vált jogerőssé. (*Kétegyháza: Bűnügyi riport*, cikksorozat, 1992. december 19. – 1994. március 10.)

Hőstörténetek, rémtörténetek

Demokráciában, piacgazdaság felé haladó országban élünk – mondtuk a szerkesztőségben –, egyetértünk a piacgazdasággal, a versennyel, a kapitalizmussal: valóban visszas, hogy örökösen csak szegényekről, hajléktalanokról, az áldozatokról írunk. Ottilia pedig nekivágott az országnak, és hozta a „hőstörténeteket” (egy riportsorozata viseli ezt a címet) a bontakozó magyar kapitalizmus szereplőiről. Írt a szűkösségből kifelé kapaszkodó önkormányzatokról, írt egy szerző-mozgó vállalkozóról, aki úgy cselezte ki a vállalkozásellenes tanácselnököt, hogy 1990 őszén legyőzte a polgármesterségért folyó versenyben. Persze a kapitalizmus nem gyönyörű, a vállalkozói siker hátterében ott van a majdnem rabszolgaként tartott erdélyi szolgálólány, a természetben fizetett – kosztért, néhány ruhadarabért dolgozó – szolgaleány is. De a mélyből feltörő, burjánzó kapitalizmust, a társadalom elementáris törekvését a boldogulásra nem lehet szabályokba szorítani. „Keleten és Nyugaton – olvassuk az egyik korai riportban – varázslatos gyorsasággal bontakozott ki a feltevélekhez rugalmasan alkalmazkodó, sokszereplős piacgazdaság, s mindkét végvidéken virágzásnak indult az élet. (*Határvidéken*, 1990. szeptember 22.)

A *Mi van a hegyen messze túl?* ciklusa a szociográfiai jellegű, országjáró riportokat foglalja magába, bár némelyik riport kerülhetett volna akár a rendőrségi, vagy éppen a szak-

szervezetekkel foglalkozó írások ciklusába is. A *Bársonyos erőszak* (1995. március 16.) című írással induló riportok ugyancsak a bontakozó kapitalizmusról szólnak, de nem a népi, hanem a hatalomvéde, vagyonátmentés oldalával. A történet egyes motívumaival már találkoztunk a szakszervezeti vagyonnról szóló cikkekben, hiszen tárgya a nyomdászszakszervezet Dániel úti üdülője. Az újdonság itt az, hogy az elbeszélésnek ebben a fordulójában Bársony András országgyűlési képviselő mellett főszereplővé lépnek elő az egykori Maccabi-féle vagyonvédők vezetőjének, Tasnádi Péternek a nehézfiúi. Ők foglalják el az épületet és döntenek el a nyomdászok és az épületet bérlő kft. vitáját, amelyet jogállami viszonyok között a tárgyalóteremben kellene folytatni. A rendőrség a sorsdöntő pillanatban nincsen sehol, és utóbb még azt is letagadják, hogy a kft. vezetői, akik szemtanúi voltak bérleményük elfoglalásának, hívták őket. Pedig a Pannon GSM pontosan regisztrálta a rendőrségre beérkezett hívást. Bársony András, a cikk megjelenése után jelezte, hogy írásban fogja cáfolni a *Beszélő* állításait. Aztán nem cáfolta. Ahogy nem cáfolta Szekeres Imre sem három évvel később az *ÉS* róla szóló riportját. Következménye sem lett egyik írásnak sem, egyiket sem idézték a *Beszélő*nél vagy az *ÉS*-nél nagyobb példányszámú lapok. Még az ellenzékiek sem.

Szociometria

Valamikor 1991-ben, a Tölgyessy Péter SZDSZ-elnökké választását megelőző nyugtalan időszakban a frakcióvezetés elkészítette a parlamenti SZDSZ-csoport szociometria térképét. Nevek a rajzon természetesen nem szerepeltek, de a pontok és nyilak világosan kirajzolták, hogy a frakció akkor kilencvenfős tagsága két vonzási központ köré rendeződik – nevezzük őket

Tölgýessy, illetve Pető Iván híveinek. A két, többé-kevésbé azonos nagyságú csoport mellett az ábra egy harmadik, a másik kettőtől elkülönült, ám jóval kisebb csoportot is jelzett, amelyet, csak néhány kettős irányultságot mutató kéthegeű nyíl kapcsolt lazán a két nagy csoport valamelyikéhez. Az önmagába zárt kis csapat természetesen a *Beszélő*-köre volt, azaz a frakcióban Ottilia, Havas Gábor (aki csak cikkei alatt használta a megkülönböztető F. betűt) és e sorok írója. A rajzolat jól szemléltette, a *Beszélő*-kör szoros összetartozását, de egyúttal elszigeteltségét is az SZDSZ-en belül. S ez az elszigeteltség rávetült a lapra is. A hetilap azzal az igénnyel indult, hogy az egykori demokratikus ellenzék meg a magát „a szabadság és a szolidaritás” pártjaként jellemző SZDSZ szellemében befolyásolja a közvéleményt. De meghatározó szerkesztői, pártjukon belül is elszigetelődvén, legfeljebb a különvéleményüket adhatták tudtára szűkülő olvasótáboruknak.

A szerkesztőség nemcsak eszmeileg őrizgette a demokratikus ellenzék tradícióit, de abban is, hogy a szerkesztőségi üléseken olyan politikai viták folytak, mint egykor a szamizdat-*Beszélő* szerkesztőségében. Csakhogy a hetilap üzemében az efféle viták a napi munka rovására mennek, s ráadásul nem is érdeklik feltétlenül azokat az újságírókat, akik nem részesei a parlamenti politikának. Ennél a technikai problémánál súlyosabb azonban az anakronizmus: a hetilap szerkesztősége, ellentétben a szamizdat-*Beszélő*vel, semmiféle politikai csoportnak nem lehetett informális „politikai bizottsága”, hiszen az SZDSZ-nek megvolt a maga döntéshozó testülete, más politikai erő pedig nem volt a lap közelében. A csekély létszámú szerkesztőség valamennyi tagjára óriási munkateher nehezedett, de a politikai viták, a bennfentes értesülések meg az elemzésük – ennek Ottilia élőszóban is mestere volt – pezsdítővé tették a légkört. „A *Beszélő* szerkesztőségében lenni jó” – írtuk az egyik szám „fülén”

(1990. szeptember 22.) egy vezércikkféle írásban, amely a *Bizalmas házi közlemény* címet viselte. „A szedők rakott krumpelit főznek, a tördelők sört bontanak, s mire a képviselő-főmunkatársak megérkeznek a Parlamentből, ha a lap nem is, a vacsora készen van.” Mindazonáltal, ahogy a lap anyagi nehézségei súlyosbodtak, a családiasság a kívülből álló munkatársakat riasztotta is. Nem egy újságíró tűnt fel a *Beszélő* körül, és csinált aztán karriert – más lapnál. Ha viszont valakit nem csábítottak át más lapokhoz, de a *Beszélő*ben sem vált otthonossá, Ottilia mozgósította az összeköttetéseit, hogy elhelyezze őket. Közülük is többen futottak be szép karriert köztisztviselőként, pártmunkatársként.

A *Beszélő*-család családként élte át Ottilia szörnyű autóbalesetét, Máté fia halálát, majd élettársa, a csodálatos humorú Nagy W. András betegségét és halálát. Belelapozva az 1993-as évfolyamba, megdöbbenő, hogy Ottilia nyolc héttel a tragédia után, alighogy elhagyta a kórházat, már cikket írt a május 29-i számba, méghozzá terjedelmes, elemző cikket az egyik fontos témájáról, a társadalombiztosítási választások jelentőségéről és várható következményeiről. Ettől kezdve, minthogy ülni a baleset következtében csak rövid ideig bírt, a földön, egy laticelen fekvé írta, diktálta a cikkeit nem kisebb intenzitással, mint korábban. A hetilap megszűnte után pedig a tanítványaival, a Wesley János szociálismunkás-képző főiskola hallgatóival járta az országot, hogy adatokat gyűjtsön „a társadalom napi működéséről”. A tanítványok megfigyeléseit is feldolgozó terjedelmes szociográfia, *A délzelici burzsoázia* már a havilap-*Beszélő*ben, a viharos múltú orgánus harmadik folyamában jelent meg.

A független szakszervezeti mozgalom történetét már nem lehet megírni a *Beszélő* nélkül, mondta egyszer Bruszt László szociológus, akkoriban a Liga tanácsadója. Dicséret ez persze, de van negatív oldala is. Sokszor éreztük úgy, hogy a hetilap-*Beszé-*

lő a rendszerváltó évek dokumentumaként, a társadalmi-politikai folyamatok elemzőjeként a múltba tekintő kései olvasó számára jelentősebbnek fog bizonyulni, mint amekkora jelentősége hétről-hétre megjelenő újságként volt. De ha más értelme nem lett volna is a hetilap-*Beszélő* öt és fél évének, csupán az, hogy Ottilia publicisztikai életműve kibontakozhatott – bizony akkor is megérte.

1998

Kötekedve a halottal

Féldoldalas emlékezés Bence Györgyre

A hatvanöt éves korában váratlanul elhunyt Bence György, akinek temetésén együtt voltak jelen az SZDSZ meg a Fidesz alapítói, meggyőződéses ellenzője volt lapunk elődjének, a szamizdat *Beszélő*nek. – Hárman írtátok, annyian is olvassák – mondta egy házibuli sötétjében, valamikor a 80-as évek elején. Kihegyezett megfogalmazásai olyan szúrósak voltak, hogy nem lehetett őket nem tudomásul venni, nem lehetett őket elfelejteni. Bökései túléltek keletkezésük pillanatát, szállóigévé váltak. Ez tette őket annyira veszélyessé. A fent idézett *bon mot*-t egy amerikai kongresszusi meghallgatás jegyzőkönyvében láttam viszont. Neves, magyar származású amerikai professzor jellemezte ezekkel a szavakkal, közelebbről meg nem nevezett, de autentikus forrásra hivatkozva, a demokratikus ellenzék szerepét és hatását Magyarországon.

Pedig annak az ellenzéknek, amelyről ilyen vitriolosan beszélt, egyik létrehívója és éveken át kovásza volt. 1970-ben, amikor megismertem, őt tekintették a „Lukács-óvoda” vezérének. Addigra a fiatal bölcsészeknek az a csoportja, amely a közbeszédben Lukács György tanítványainak második nemzedékénél mindig is szélesebb kört jelölt, a „prágai tavaszt” megsemmisítő intervenció tapasztalata alapján már leszámolt azzal az illúzióval, hogy a létező szocializmust meg lehet reformálni. Az

én nemzedékem és a nálam idősebbek szemében a létező szocializmus legkésőbb 1956. november 4. óta az abszolút rossz volt, amelynek legfeljebb elviselhetőbb változatai létezhetnek, egy jobb társadalom ígérését azonban nem hordozzák. Aki nem így gondolta, az egy másik világhoz tartozott, azzal nem volt érdekes szót váltani. Ha három évvel korábban találkozom Bencével és baráti körével, valószínűleg észre sem vesszük egymást, ahogy 1968–69 előtt nem is tudtam a Lukács-óvoda létezéséről. Egyetem éveim alatt a marxizmus (néhány óra alatt elsajátítható) frázisgyűjtemény volt, amellyel a kötelező marxizmusórákon kívül csak az foglalkozott, aki karriert akart csinálni a KISZ-ben. A Lukács-óvodisták ellenben olvasták Marxot, és azt olvasták ki belőle, hogy a Marx „intenciói” szerint elgondolt szocializmusnak Európa keleti felén éppen a marxizmusra hivatkozó létező szocializmus a legfőbb akadály. – Te jó Isten, hányszor kell még megenni a kefé? – kérdezte egy „polgári” ismerősöm, amikor egyetértőleg beszéltem neki az emberi nem felszabadulásának marxi víziójáról. Igazából azonban nem is a marxi intenció tetszett nekem a Lukács-óvoda gondolkodásából, hanem az, hogy a rendszer elutasítását valamilyen pozitív világképpel kapcsolták össze. Egy állami könyvkiadó munkatársaként olyan emberek között éltem, akiknek többsége utálta a rendszert, ha tehették, ki is játszották, de alapjában véve tudomásul vették a korlátait. Sőt: gyanakodva, inkább ellenségesen tekintettek a fiatalabb nemzedékre, amely nem akarta elfogadni a Kádár-rendszerben kialakított „létezés technika” játékszabályait. Kiábrándult kollégáim viszolyogtak a váratlanul felbukkanó marxisták gondolkodásmódjától és szóhasználatától, amire korábbi tapasztalataik alapján jó okuk volt. Engem éppen ez az értetlen idegenkedés vitt közelebb a magyarországi „újbaloldalhoz”.

És még valami. Az ifjú lukácsisták nemcsak a hivatalos tudományosság, a hivatalos irodalom- és művészetpolitika szószóló-

it vetették meg, akiket könnyű volt megvetni, de a jó szándékú, esetenként divatos elfogadtatókat és népszerűsítőket is. A realizmus mellett az avantgárd művészetnek is van létjogosultsága, amennyiben „haladó” célokat szolgál. Picasso modernizmusa alapján haladó mondanivalót hordoz, amit az is jelez, hogy Picasso támogatja a békemozgalmat. A strukturalizmust nem kell üldözni, mert összeegyeztethető a marxista esztétikával. Bence György (Kis Jánossal együtt) erős érvekkel cáfolta ezt. Írásuk féktelen sértődöttséget váltott ki: az ortodox, betiltást sürgetőknél is rosszabbnak számítottak, mert értettek ahhoz, amiről írtak, és még hatalmuk sem volt. Magam a tiltás csahosainál nem kedveltem jobban a tűrés propagandistáit. Úgy véltem, egyek abban, hogy elfogadják a támogatás, tűrés, tiltás hármasságára épülő szocialista kultúrpolitikát. Bencéék kiszálltak a szektások és haladárok társastáncából, vagy inkább ki se léptek erre a táncparkettre. Hogy így is lehet írni és élni – rám ez volt felszabadító hatással.

De ennyi sem lett volna elég ahhoz, hogy magával ragadjon Gyuri sodró egyénisége nélkül. Sértettségét és sérülékenységét agresszivitással egyensúlyozta ki, tüskés volt és kíméletlen, mégis hallatlan csoportképző erővel rendelkezett. 1970-ben egyedül laktam egy tágas, polgári lakásban. Kenedi János, akit régóta ismertem, kért meg, hogy adjam ki a lakás egykori cselédszobáját: ő meg egy barátja dolgozószobának szeretné használni a csöpp helyiséget. Nemigen értettem, miért kell Kenedinek dolgozószoba, hiszen – úgy tudtam – saját lakása van, de semmi okom sem volt rá, hogy nemet mondjak. Így ismertem meg Gyurit. A következő időszakban, akár az ismertebb tartózkodási helyére, az Akadémiai Könyvtárba, a konyha melletti új dolgozószobába is folyamatosan jöttek a látogatók. Miközben a saját szobámból egy vajaskenyér vagy egy kávé kedvéért ki-kimentem a konyhába, alig két hét alatt megismertem Márkus György

akkor már öt éve megszűnt legendás egyetemi szemináriumunk szinte valamennyi egykori hallgatóját, a majdani demokratikus ellenzék résztvevőinek jó felét.

Néhány évvel idősebb lévén az egyetemről már nem ismerhettük egymást, ráadásul afféle irodalmi értelmiségiként abba a körbe tartoztam, amely – Gyuriék feltételezése szerint – nemcsak az ő marxizmusukra és politikai elkötelezettségükre tekintett bárgyú értetlenséggel, de nem volt füle a korszerű társadalomtudomány, közgazdaság megértéséhez sem. Ehhez képest hamarosan jó pontokat szereztem, mert érteni véltem, mit jelent új társaságom számára a marxizmus, és mert a társadalomról magamtól is igyekeztem racionálisan, ha tetszik, történelmi materialista módon gondolkodni. Így Gyuri és barátai számára érdekes csudabogár lehettem, aki polgári mentalitása ellenére – hogy a kommunista terminológiát használjam – ígéretes útitársa a mozgalomnak. Az, hogy belekerültem ebbe a zárt körbe, hogy főbérloői viszonyba léptem Gyurival és az ő révén a marxizmussal, kitágította, összehasonlíthatatlanul színesebbé tette az életemet. Kemény György grafikusművész, Kenedi barátja vállalta, hogy a kis helyiség egész falát betöltő freskót (helyesen: seccót) készít a dolgozószoja két bérloje számára. A kalákában való inaskodás a művész mellett 1970–71-ben hónapokon át folyamatos házibulivá formálta a hétvégéket. Az elkészült, de harmincöt év alatt romlásnak indult mű a korai hetvenes évek elenkultúrájának jelentős alkotása lett. Lányok bukkantak fel, akik talán nem is irántam érdeklődtek, hanem Gyuri főbérloje iránt. Szarkasztikus pillanataimban a feleségemet is azzal bosszantottam, a házasságunkat is annak köszönhetem, hogy Éva vissza akart kerülni Gyuri körébe, ahonnan azért rekesztették ki, mert előző kapcsolata, Fehér Ferenc egyik tanítványa okán Fehér köréhez számított.

Lengyel László írta, hogy csak Bence György notesza tartalmazott annyi címet, mint az MDF-et szervező Lezsák Sándoré. Gyuri mindenkit számon tartott, aki a társadalomtudományok területén valamit kutatni, írni próbált. Készülő cikkek, tanulmányok sokaságát hozták el hozzá, és ő mindent elolvasott, mindenkinek elmondta a többnyire megszívlelendő véleményét. 1968 után az egyetemen már nem működhettek olyan szemináriumok, amilyen Márkus Györgyé volt, a Márkus-tanítványok, ha kutatói állásukat megtarthatták is, az egyetemen általában nem taníthattak. Gyuri 1970 őszétől Donáth Péter festőművész és Gáspár Zsuzsa Attila úti lakásán szervezett szemináriumot. Abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy új emberként én is meghívást kaptam ebbe a körbe. Olyan kérdésekről vitatkoztunk, mint forradalom és jogállamiság, a forradalmi erőszak határai, miből támad a nacionalizmus. Akkoriban nem is gondoltam, milyen veszélyes dolgot cselekszünk. Nem sokkal korábban, szervezkedés címén, még éveket mértek hasonló házi szemináriumok, magánlakásokon folyó hitoktatás résztvevőire. Lehet, hogy a rendszer hibát követett el, hogy nem sújtott le ránk. Az Attila úti lakásszeminárium, majd a későbbi hasonló szemináriumok révén sikerült laza baráti társaságként, szubkultúraként összetartani azt a szerteágazó és bővülő kört, amely 1968 után nem kért többé az „aki nincs ellenünk, az velünk van” toleranciájából, és egyre több elméleti művel és radikális gesztussal jelezte: nem vagyunk veletek. 1972-től feltehetőleg több százan olvasták Bence–Kis–Márkus *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című, vulgo csak *Überhaupt*nak nevezett, hatszáz oldalas kéziratát, valószínűleg még sokkal többen Bence–Kis *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel* című történelmi-politikai esszéjét, és még annál is többen a *Bibó-émlékkönyvet*, amelynek összeállítását Kenedi Jánossal együtt ugyanez a szerzőpáros szorgalmazta. 1976 őszétől gondosan szerkesztett, író-

géppel sokszorosított füzeteket adtak közre, amelyeken a kiadó neve helyén a SZAMIZDAT szó szerepelt: ezzel indult útjára – az orosz és a lengyel példa nyomán – a cenzúrázatlan irodalom szervezett kiadása és terjesztése. 1977 januárjában, a csehszlovákiai Charta 77 szóvivőinek letartóztatásakor 34-en szolidaritási nyilatkozatot írtak alá. Az aláírók névsora elhangzott a Szabad Európa Rádióban: ezzel újabb tabu tört meg. Két évvel később, amikor a letartóztatottakat Prágában börtönbüntetésre ítélték, már 250-en tiltakoztak. Innen szokták számítani a demokratikus ellenzék születését. Tíz év alatt az értelmiségi szubkultúrából politikai mozgalom fejlődött ki. Ahogy 1968-ban az akkori egyetemisták a prágai eseményeket, úgy figyeltük 1980 augusztusától másfél éven át, mi történik Gdańskban és Varşóban. 1981 nyarán sokasodtak a baljós jelek, nyilvánvaló volt, hogy sokáig nem maradhat fenn a kettős hatalom Lengyelországban. – Nem tudom, mi fog történni – mondta Gyuri egy véletlen, utcai találkozásunkkor. – De azt, hogy láttam a pofájukat, amikor le kellett ülniük tárgyalni a hajógyári munkásokkal, ezt az élményt már senki sem veheti el tőlem.

Bence György, a karizmatikus csoportépítő azonban egyúttal önsorsrontó kapcsolatromboló is volt. Amikor megismertem, már lezajlott az eltávolodás a Lukács-iskola és a Lukács-óvoda között. Ezt némileg még magyarázta a két csoport közötti nemzedéki különbség (bár Fehér Ferenc körébe olyanok is tartoztak, elsősorban Radnóti Sándor, akiknek pusztán életkoruk szerint az óvodában lett volna a helyük), valamint az a tény, hogy az idősebbeknek még volt olyan korszakuk, amikor beszélő viszonyban voltak a hatalom képviselőivel. A Donáth Péter lakásán tartott szemináriumon jelen volt, sőt emlékezetes előadást tartott a dél-amerikai társadalmi viszonyokról Gyuri első szerzőtársa, Bertalan László, a későbbiekben azonban eltűnt, ki-csöppent a társaságból. A szembefordulás az óvoda közös mes-

terével már az egész csoportot megrendítette, de – talán, mert Márkus Fehér Ferencsel, Heller Ágnessel együtt elhagyta az országot – a csoporton belül szakadásra nem került sor. A Kis Jánossal való szakításnak ellenben messzeható következményei voltak. A felbomlott egykori csoportból Gyuri mellett csak egy kisebbség maradt.

Ezeket a szakításokat az tette különösen drámaivá, hogy valamennyihez politikai és főként morális érvek kapcsolódtak: a szakítástól kezdve a másik fél méltatlanná vált a személyes kapcsolat fenntartására. A Fehér Ferencsel való szakítást talán még megkönnyítette, hogy Fehérben – akit Gyuri kizárólag a „Marsall” néven emlegetett –, mint némelyek állítják, ugyancsak volt kizárólagosság-igény: Gyurihoz hasonlóan ő sem fogadta el, hogy valaki ide is tartozzon, meg oda is. Márkus esetében azonban már nagyon nehéz volt olyan érveket találni, amelyek erkölcsi elutasítását megalapozták volna. Márkus nem járult hozzá, hogy közös művük, az *Überhaupt*, amelyet a hazai könyvkiadás visszautasított, külföldön megjelenjen. Ez lehetett téves döntés (valószínűleg az volt, hiszen a retorziót, a hazai tudományos életből való kitiltást nem hárította el), de árulásnak, erkölcsi ítélezést kihívó tettnek nem nevezhető. Kis János esetében pedig még ürügyet sem lehetett találni az erkölcsi elmarasztalásra. Kis erkölcsileg kikezdetlennek bizonyult, a ki sem mondott szitok megfagyott a levegőben. Az elmélyülő politikai nézetkülönbségről pedig utólag sem lehet megállapítani, hogy nem azért keletkezett-e, hogy indoka legyen a más, talán alkati okból bekövetkező szakításnak.

Nem tudom, pontosan mikor keletkeztek azok a hajszalrepedések, amelyek 1981-re szétfeszítették az olykor szinte ikerpárnak tetsző szerzőpáros, Bence György és Kis János szellemi szimbiózisát: kapcsolatunk a hetvenes évek második felében már nem volt olyan szoros, mint abban az időben, amikor lakó-

társak voltunk. Tény azonban, hogy Gyuri, aki Kis Jánossal és Kenedi Jánossal együtt kezdeményezője volt az a fentebb említett 1977-es aláírásgyűjtésnek, 1979 őszi aláírásgyűjtés szervezésében nem vett részt. Ezt utóbb többen azzal magyarázták, hogy az állambiztonsági szervezet hármukat olyan szoros megfigyelés alatt tartja, hogy közreműködésük esetén sokszorosára nőne a kockázat, hogy az aláírások összegyűjtését menet közben megakadályozzák. Ez a kockázat valóságos volt, de a későbbiek tükrében nem tudom kizárni, hogy Gyurinak személyesebb okai is voltak a visszahúzódnásra. Akkor persze még senki sem sejthette, mi lesz tíz hónap múlva Lengyelországban, de Gyuri, a maga kivételes képességével, hogy megsejtse az eljövendőket, már érzékelhette, hamarosan történnie kell valaminek, és a lengyel ellenzék vezetői, Michnik és Kuroń, akiket Kis Jánossal együtt már korábban felkeresett Varsóban, a csírázó társadalmi mozgalom vezetői lehetnek. Ha egyszer komolyra fordul a dolog, ha a lengyelországi erjedés átcsap Magyarországra, vajon alkalmas-e ő, alkalmasak-e ők, zsidó származású értelmiségiek, hogy éppen Magyarországon egy tömegmozgalom meghatározó szereplői legyenek?

Ez csupán hipotézis, tények nem támasztják alá. Az azonban bizonyos, hogy Gyuri viszonya a saját zsidóságához alaposan megváltozott. Valamikor 1971-ben vagy 72-ben egy este láthatólag kiöltözve érkeztem haza, Gyuri megkérdezte, honnan jövök. – Széderestén voltam, feleltem, Scheiber Sándor meg szokott hívni a Rabbiképzőbe. Megrökönyödésemre Gyuri elkomorodott: – Nem vagy vallásos, nem vagy cionista, minek jársz oda? – kérdezte. – Ha az antiszemitizmus uralkodó politikai irányzat, természetesen vállalnunk kell a zsidó identitást. De a mai helyzetben kifejezetten retrográd dolog ez a divatos zsidóskodás. Kitérés a politikai kritika elől. 1985-ben viszont én lepődtem meg: Gyuri kipával a fején állt Scheiber Sándor ravatala mellett Pedig tudtam, hogy érdeklődése a 80-as évek elejétől kezdve a zsidó-

ság társadalmi problémái felé fordult. Amikor egyszer meglátogattam, magnetofonról éppen héber nyelveckét hallgatott.

1981 kora tavaszán megindult az akkor még cím nélküli ellenzéki folyóirat kiadásának előkészítése. Ebben Gyuri már nem kívánt részt venni. A történelem aztán megtermelte a magyarázatot. 1981 decemberében, egy időben a *Beszélő* első számának a megjelenésével, a katonai hatalomátvétel Lengyelországban véget vetett a Szolidaritás korszakának. Az egész demokratikus ellenzéknek szembe kellett néznie a *Sto gyélaty?* kérdésével. Van-e még értelme, perspektívája az ellenzéki tevékenységnek, ha a rendszert sem megdönteni, sem megreformálni, sem zárójelbe tenni nem lehet? Gyuri a lehető legpesszimistább választ fogalmazta meg. – Kezdhetjük előlről az egészet – mondta. – Körülbelül ott tartunk, mint amikor Lenin megalakította a Harci szövetség a munkásosztály felszabadítására nevezű kis, illegális szervezetet. Aztán majd húsz év múlva lesz belőle valami.

Mások, nem is kevesen, másképpen látták. A Jaruzelski-puccs nem a harmadik alkalom, amikor a szovjet birodalomban katonai erővel vernek le egy nagy társadalmi mozgalmat, hanem az első alkalom, hogy a rendszert a katonai erő alkalmazása ellenére sem sikerül restaurálni. A *Beszélő* kerekasztalt vitát rendezett az ellenzék lehetőségeiről. A sokórás, szerteágazó beszélgetés végül nem jelent meg, főképp azért, mert Gyuri nem járult hozzá az általa mondottak közléséhez. A vita érvei és tanulságai azonban beépültek Kis János *Gondolatok a közeljövőről* című cikkébe, és a továbbiakban meghatározták a *Beszélő* vonalát.

Nem elég, ha a társadalom a michniki új evolucionizmus szellemében megteremti a maga független intézményeit; ha az önállósuló társadalom megerősödik, nem kerülhető meg a hatalom megosztásának a kérdése. A válságba kerülő hatalom előbb-

utóbb kénytelen lesz tárgyalni a társadalom képviselőivel. Az ellenzéknek erre a helyzetre kell felkészülnie.

Gyuri nem hitt ebben, több mint tíz év után, mondhatni a célegyenesben, kiszállt a jelentős részben általa létrehozott ellenzékéből, sorra megszakította a kapcsolatot egykori barátaival, és amint tehetett, hosszabb időre elment kutatni és tanítani Amerikába. De jogvédőként külföldön is, itthon is aktív maradt. 1984-ben egyik kezdeményezője volt a Csehszlovákiában bebörtönzött Duray Miklós kiszabadításáért küzdő Duray Bizottság megszervezésének. A bizottság tevékenysége egyúttal próbálkozás volt, hogy az emberi jogok védelmének ügye és a határon túli magyar kisebbség védelmének ügye közvetlenül összekapcsolódjon.

Mire Bence György végleg visszatért Magyarországra, megindult a rendszerváltás folyamata. A nyolcvanas években hirdetett véleménye a magyarországi ellenzék súlytalanságáról kizárta, hogy a demokratikus ellenzék pártjához, a Szabad Demokraták Szövetségéhez csatlakozzon, holott alapjában szociáldemokrata politikai nézeteihez valószínűleg az akkori SZDSZ állt a legközelebb, amelyet megalakulása idején sokan szerettek volna szociáldemokrata pártnak látni. Jobb híján a magát szociáldemokratának nevező párthoz csatlakozott, s még azt is elhitette magával, hogy a pártot vezető Petrasovits Anna nagy politikai tehetség. Az MSZDP szétesése után a Fideszhez közeledett, Orbán Viktor tanácsadója volt, értékeléseivel feltehetőleg inkább megerősítette a Fidesz-vezetőkben amúgy is meglévő bizalmatlanságot az SZDSZ-szel szemben. Aztán riadtan kellett látnia, hogy Orbán Viktor olyan eszméket hirdet, és olyan tömegek imádatát élvezi, amelyekről ő maga értelmiségiként, baloldaliként, zsidóként egyaránt viszolyogva fordult el. Közben azonban inkább ő maga vált tehetetlenné az egyre populistább és egyre jobboldalibb Fidesz számára. Amikor kijelentette, hogy öntudatos zsidóként

nem vállalhat részt egy olyan párt tevékenységében, amely antiszemitákat tűr meg a soraiban, a liberális értelmiség rosszallását zúdította a fejére: Hogyhogy zsidóként? Ha nem volna zsidó, nem bánná az antiszemitákat?

Ha most, emlékével tusakodva megpróbálom végiggondolni, hány szalon kapcsolódott egymáshoz az életünk, mintegy nyolcvan százalékban pozitív mozzanatok jutnak az eszembe, és legfeljebb húsz százalék az, ami rossz, bántó emlék. Ha nem találkozom Gyurival, ha nem csöppenek az ellenzéki szubkultúra kellős közepébe, lehet, hogy örök életemben megmaradok kiadói tisztviselőnek, egy gépezet alkatrészének, amelynek működése a fénykorában is értelmetlen volt, s azóta fel is számolta önmagát. Fentebb azt írtam, lehet, hogy a házasságomat is neki köszönhetem. Ez persze vicc volt, de a viccekben, tudjuk, mindig van némi igazság. Amikor 1988 őszén visszakaptam az útlevelem, amelytől 1986-ban öt évre fosztottak meg, és a Helsinki Watch (a Helsinki Jogőr) megalakulása tizedik évfordulója alkalmából kimehettem New Yorkba, velem volt az akkor tizenégy éves Fanni lányom is. – Egy ilyen ifjú hölgynek nem elég csak múzeumokba járni New Yorkban – mondta Gyuri rendkívül kedvesen –, körül kell néznie a divatüzletekben is. Aztán órákig kalauzolt bennünket, hogy Fanni kiválassza a kedvére való sálát, pólót. Később Fanni a Láthatatlan Kollégium hallgatója lett, és rengeteget tanult az angol *college* rendszer szerint működő intézményben. A Láthatatlan Kollégium, a magyar felsőoktatás egyik legígéretesebb intézménye volt, Gyuri kezdeményezésre jött létre, ő teremtette meg működésének a feltételeit. Majd véghezvitte azt, amit a demokratikus ellenzékkel nem sikerült véghezvinnie: ellene fordult, és a felszámolásában nem csekélyebb szerepe volt, mint a létrehozásában.

Attól kezdve, hogy egy moszkvai ellenzéki csoport a fejébe vette, folyamatosan nyomon követik, miképpen érvényesülnek

a Szovjetunióban azok az emberi jogok, amelyeknek a tiszteletben tartására a szovjet kormány a Helsinki Egyezmény aláírásakor (1975) kötelezettséget vállalt, egyre inkább az emberi jogok ügye lett a diktatúrák elleni harc legfontosabb terepe. Gyuri volt az első egyike, aki 1981-ben kapcsolatba került a Helsinki Watch Magyarországra látogató igazgatójával, Jeri Laberrel, ő vett részt egyetlen magyarországi előadóként 1982 őszén az olaszországi Bellagióban rendezett konferencián, ahol elhatározták az Emberi Jogok Nemzetközi Helsinki Szövetsége (IHF) megalakítását. 1985-ben feleségével, Kovács M. Máriával, valamint Kiss Anikóval együtt Gyuri készítette elő az IHF első nagy, nemzetközi akciója, a budapesti Alternatív Kulturális Fórum megrendezését. Közvetve tehát a Magyar Helsinki Bizottság létezése is Bence György érdeme.

A rendszerváltás után aztán Gyuri megpróbálta a Fidesz kezére játszani a bizottságot, amely 1989-ben, éppen az IHF javaslatára, többpárti alapon alakult meg. A választások után a bizottság működésképtelenné vált, hiszen ellenzéki és kormánypárti tagjai semmiben nem tudtak megegyezni. Ezt látva az IHF – joggal – azt kívánta, hogy a bizottság munkájából váljanak ki az aktív politikusok. A helyzet rendezése érdekében Budapestre jött Gerald Nagler, az IHF főtitkára. Négyesben ültünk le, a negyedik Körmeny-Ékes Judit volt, akkor frissen végzett jogász, hamarosan a Fidesz szóvivője, majd a Fidesz-kormány idején az Országos Rádió és Televízió Testület elnöke. Gyuri azt javasolta, neki engedjem át a bizottság vezetését. Nem szeretek nemet mondani, szerettem volna valamilyen áthidaló megoldást találni, azt ajánlottam, próbáljuk meg Gyuri jelöltjével együtt életre keltetni a bizottságot. Ha Gyuri nem olyan hajthatatlan, előbb-utóbb sikerül kitrükközniük a bizottságból. Ő azonban egyértelmű választ akart. Valószínűleg a presszió ébresztette fel bennem az indulatot, hogy ki bírjam mondani a nemet. Aztán

1994-ben a Helsinkit csak sikerült átalakítani, és új életre keltetni. Évekkel később, amikor ez az affér szóba került köztünk, Gyuri megkérdezte, ha így emlékszem erre a történetre, miért tartom fenn vele a baráti kapcsolatot. Mert nem vagyok moralista, mondtam. Nekem az, hogy régóta ismerjük egymást, meg hogy érdekel, amit mondasz, fontosabb, mint az, hogy meg akartál főzni a Helsinkiben. Hozzátehettem volna: abban pedig, hogy nem akarod elfelejteni, hogy milyenek voltak azok a kommunisták, akikkel most az SZDSZ koalícióra lépett, még egyet is értek veled.

Ez a laza, de azért baráti kapcsolat mégsem maradhatott meg – és ez az én hibám volt. 2005 novemberében a Magyar Helsinki Bizottság nemzetközi emberi jogi konferenciát rendezett az 1985-ös Alternatív Kulturális Fórum huszadik évfordulója alkalmából. Már készen volt az előadók listája, amikor felhívtam Gyurit, részben, hogy jelezzem neki, Jeri Laber szeretne találkozni vele, részben, hogy szóban is meghívjam a konferenciára. – Hogyhogy eddig nem szóltál? – kérdezte. – Azt gondoltam, úgyse vállalnál előadást – mondtam szorongva. Sosem vállalsz semmilyen szereplést, ami az ellenzéki múltról szól. – Ez igaz – felelte. De neked nincs jogod helyettem eldönteni, hogy vállalom-e. Azért nem hívtál meg, mert Kis Jancsi fog beszélni. Nem tudtam mit mondani. – Azt hittem – folytatta –, hogy te más vagy. De most látom, hogy éppen olyan szemét alak vagy, mint a többi SZDSZ-es.

Egyszer az utcán találkoztunk, nem fogadta a köszönésemet. Tavaly október 25-én, halála előtt néhány nappal azonban kaptam egy e-mailt tőle. Tévesen jelent meg a sajtóban – írta –, hogy azt mondtam, a Helsinki Bizottságot meg a Kossuth téri tüntetőket be kellene vonni a rendőri túlkapások kivizsgálásába. Ilyen marhaságot természetesen nem mondtam. Vizsgálatra azonban valóban szükség volna, és ebben a Helsinkinek részt

kellene vennie. Azonnal válaszoltam: „Örülök, hogy jelentkezél. Azt gondoltam, a múltkori ügy után nem állsz többé szóba velem. S az a baj, hogy félig igazat is adok neked.” Aztán vidékre mentem, ott hívott fel. – Gyűjtsük a sértettek panaszait – javasolta. Nem nagyon tetszett az ötlet, nagyon úgy tűnt, a Helsinki arra kell, hogy civil szervezetként hitelesítse a Fidesz pártos panaszgyűjtését. – Beszélek erről a kollégáimmal – mondtam. – Térjünk rá vissza hétfőn. Vasárnap reggel kaptam a hírt, hogy szombaton meghalt. Csöppnyi vigasz, hogy nem haragban váltunk el.

Bence György a legjelentékenyebb emberek egyike volt, akit ismerhettem, de egyúttal a leginkább tragikus sorsú is. Többször megírták, hogy hároméves korában a szeme láttára lőtték a Dunába a nagyszüleit, őt egyszerűen otffelejtették, véletlenül találtak rá, így maradt életben. Lehet, hogy ez is okozója volt a sérülékenységének. Fiatal korában úgy tetszett, bárki új emberrel találkozik, szorongva figyeli, nem éri-e támadás. Élete az mutatja, joggal szorongott. A közvélemény legyintve bocsátja meg a pálfordulásokat, elnézi az erkölcsi vétségeket is. Gyurinak azonban minden döntése túlságosan emlékezetes, súlyos volt, neki semmit se néztek el, mindenért duplán kellett megfizetnie. Ingadozott a politika és a tudomány között, s így ki-robbanó tehetsége ellenére életműve csak töredéke annak, amit létrehozni képes lett volna. Valaha vitathatatlan tekintély volt kiváló pályatársak között, egy formálódó politikai közösség középpontja, Aztán politikai értelemben elfogyott körülötte a levegő. Azt mondják, fáradhatatlan gondossággal foglalkozott a tanítványaival, és rengeteget segített nekik. Ugyanakkor szeretete kíméletlen, rossz embernek beállítani magát. A logika kegyetlen, mondta elégedetten, miközben ízekre szedte vitapartnere állítását. Kevés ember volt, aki hozzá hasonlóan átlátott az emberek álszentségén vagy önáltatásain, aki olyan világosan

látta volna a gondolatok, szavak, cselekedetek rejtett összetevőit, titkolt motívumait. De rajta sem volt nehéz átlátni, szavai mögül felsejlett a kiszámítottság és a számítás. Lenyűgözően okos volt, és a rosszindulatig szkeptikus. Csakhogy a kötekedő gyanakvás éppúgy félrevezetheti az embert, mint a naiv bugyutaság. Boldoggá azonban a közhit ellenére egyik sem tesz.

2006-7

Tölgyessy és a rendszerváltó pártok alkonya

Vajon alakulhatott volna-e másképpen az SZDSZ sorsa?

Tölgyessy Péternek volt egy receptje. „Az SZDSZ-t középen, minden irányban nyitott polgári liberális pártként szeretném látni, úgy, hogy a stratégiai szövetsége a Fidesz maradjon” – nyilatkozta még az SZDSZ elnökeként 1992. október 17-én a *Magyar Hírlap*nak. Ehhez az elgondoláshoz az is hozzátartozott, hogy a szélsőjobboldal előretörését a jogállam talaján álló erők együttműködése révén kell megállítani, nem pedig antifasiszta népfronttal.

Ellenfelei általában nem azt mondták, hogy nincs igaza, hanem azt, hogy az ajánlott recept hatástalan. A liberális pártok – az 1992-es SZDSZ és az 1992-es Fidesz – stratégiai szövetsége, ha egyáltalán létre hozható, nem lehet elég erős a kormányzáshoz. Az Antall József vezette mérsékelt jobboldal pedig, nemcsak hogy nem képes megállítani a jobboldali radikalizmust, de fokozatosan maga is hasonul a szélsőjobbhoz.

Csakhogy a reáliákra hivatkozó szkeptikusok maguk értelmesték tévesen a jelenségeket, és maguk áltatták illúzióikkal önmagukat és közönségüket. 1992 őszén, az SZDSZ tisztújító küldöttgyűlése előtt, a *Beszélő*nek válaszolva Tölgyessy kifejtette: „Már nem az a kérdés, hogy ki a harmadik partner [értsd: az SZDSZ–Fidesz koalícióban], hanem az, hogy ki lesz a domináns

erő. Az MSZP az időközi választások igazi nagy győztese. Megítélésem szerint esélye van arra, hogy ő legyen a vezető erő. Még nem dőlt el a dolog, de az igazi kérdés ma az, hogy a liberális közép szerzi-e meg majd a kormányalakítás lehetőségét, vagy az MSZP.” (*Beszélő*, 1992. november 14.) Pető Iván, Tölgyessy hamarosan győztesnek bizonyuló kihívója, a *Beszélő* fentebb idézett kettős interjújában elvetette riválisa teóriáját: „Nem tudom elképzelni, hogy egy mégoly sikeres MSZP több szavazatot kapjon 1994-ben, mint együttvéve a két liberális párt. (...), de ha az MSZP, ha önmagában nagyobb lenne is, mint bármelyik másik parlamenti párt, akkor is kisebb abban az értelemben, hogy nagyon nehezen talál majd komoly koalíciós partnereket magának. (...) én nem hiszem, hogy van olyan ember az SZDSZ-ben, aki az MSZP-vel bármiféle szövetséget akarna kötni.”

Amit Pető Iván mondott, nem pusztán kampányszöveg volt egy héttel az elnökválasztó küldöttgyűlés előtt. Az önáltató illúziók politikája tovább folytatódott annak az elgondolásnak a jegyében, hogy az esetleges MSZP–SZDSZ-koalícióban az SZDSZ lesz a meghatározó partner, hogy az SZDSZ döntheti el, ki lesz a koalíciós kormány miniszterelnöke, s végül, hogy a részletes koalíciós szerződés ellensúlyozhatja, hogy az MSZP pontosan háromszor annyi képviselővel rendelkezik a parlamentben, mint az SZDSZ.

Erre az írásra az adott alkalmat, hogy megjelent Tölgyessy Péter cikkeinek gyűjteménye. (*Elégedetlenségek egyensúlya*. Helikon Kiadó. 1999.) A politikus publicisztikája azonban nem választható el a politikus pályájától. Nem választható el annak ellenére sem, hogy Tölgyessy távolságtartó személytelenséggel ír azokról az eseményekről is, amelyeknek a főszereplője volt. A politikus és a politikai publicista szerepe alig egyeztethető össze, hiszen a publicista számára mindenekelőtt az elemzései pontossága, logikája, gondolati hitele a fontos, a po-

litikus ellenben döntési helyzetekben akarja meggyőzni a maga igazáról a közönségét. Az 1989-es kerekasztal-tárgyalások során, 1990-ben az SZDSZ frakcióvezetőjeként, 1991-92-ben elnökeként Tölgyessy számos politikai beszédet mondott (ezek nem szerepelnek a kötetében), és rendszeresen adott interjút, publicisztikai írásokat azonban csak a kerekasztal-tárgyalások megkezdése előtt és lezárultuk után tett közzé, majd pedig az után, hogy 1992 őszén véget ért egyéves pártelnöki megbízatása. A politikusi és közírói szerepnek ez az elkülönülése azonban nem jelent mondanivaló-váltást. Publicistaként és politikai elemzőként Tölgyessy egészen a legutóbbi időkig továbbra is a politikusi igazáról akarta meggyőzni mind a politikaformálókat, mind a közvéleményt. A politikusi cél szolgálatában a politológus, a közjogász és a társadalomkutató eszköz- és érvrendszerét vette igénybe. Tárgyilagossága kifizetődött. Előrejelzései – ez kötetének egyik nem cáfolható tanulsága – sorra „bejöttek”.

A politológus

Újraválasztásának kudarca után Tölgyessy *A közvélemény és az időközi választások* (1993. április 8.) című cikkében részletesen is kifejtette azt, amire az idézett *Beszélő*-interjúban utalt. Az a tény, hogy 1992-ben öt időszaki választás közül kettőt az MSZP nyert meg, a kormányzó MDF ellenben négy helyen vereséget szenvedett, a Fidesz pedig, ha egyáltalán indított jelöltet, az utolsó helyen végzett, azt jelzi, hogy az 1994-es választások nagy esélyese az MSZP. Még látványosabb az előrejelzés pontossága *Az 1994-es választások esélyei* (1993. július 5.) című cikkben. A Szonda Ipsos közvélemény-kutatási adatai szerint a Fidesz áprilisban a biztos szavazók körében 40,4, májusban 37,8 százalékon állt, míg a második helyezett MSZP, mesz-

szi leszakadva, egy hónap alatt 15,8 százalékról 16,2 százalékra tornászta fel támogatottságát. Tölgyessy arra a nyaktörő mutatóra vállalkozott, hogy megjósolja az egy év múlva összeülő országgyűlésben a pártok mandátumainak a számát, holott a kétfordulós választási rendszerben jószerivel lehetetlen előre látni, hogy melyik párt hogyan szerepel a második fordulóban. Az elemző Torgyán pártjának 20-25 mandátumot ígért (a tényleges eredmény 26 mandátum), az SZDSZ-nek 60-70-et (a tényszám: 69). Némileg túlbecsülte a kormánypártok várható eredményét: a KDNP akár „30-40 mandátumot is elérhet”, írta (a valóságban 22 mandátumot szerzett), az MDF pedig az ígért 40-50 mandátum helyett csupán 38-at. Nagyságrendi tévedés csak két párt esetében fordul elő: az MSZP-nek Tölgyessy szerint 120 képviselője lesz az új országgyűlésben, a Fidesz pedig eléri, talán meg is haladja a minimális célként meghatározott 66 mandátumot. (A valóság 209, illetve 20 mandátum.) Az előrejelzés persze még nem zárta ki, hogy az SZDSZ és a Fidesz együttesen megnyerje a választásokat. De helyesen írja Tölgyessy: „Az MSZP végső eredményét nagyban befolyásolja a liberális pártok együttműködésének hatékonysága.” A valóságban a választási kampány egyik fő üzenete az volt, hogy a liberális pártok választási szövetségét nem kell túl komolyan venni: a Fidesz az MDF-hez húz, az SZDSZ az MSZP-hez.

Tölgyessy nemigen foglalkozik a pártok filozófiájával, retorikájával, programjuk tartalmi kérdéseivel, de még azzal sem, hogy a kormányra kerülő pártok konkrét politikai döntéseinek milyen a tényleges hatása a társadalomra vagy a gazdaságra. Mindenekelőtt a szavazatmaximálás esélyei foglalkoztatják: milyen társadalmi rétegek mennyire fogékonyak egy párt ígéreteire, mennyire fogadják el a kormány döntéseit. Ezekre a kérdésekre az empirikus szociológia megközelítésmódjával lehet válaszolni: Tölgyessyt politikusi feltűnésének kezdetétől fogva – po-

litikustól és jogásztól szokatlan módon – a választásokon részt vevő társadalom szociológiája foglalkoztatja. A szakpolitológia a közvélemény-kutatási és a választási eredmények alapján, hatalmas adatsorok birtokában elemzi az életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, lakóhely szerint elkülönített választói csoportok magatartását. Tölgyessy nem használ jelentős apparátust, megállapításai ezért sokszor kijelentésszerűnek vagy éppen közhelyesnek tetszenek. Holott érzékelhetően ott van mögöttük az adatsorok ismerete (néhány táblázatot jegyzetben a kötet is közöl), de talán még inkább a sokat utazó, sok emberrel érintkező szerző mindennapos tapasztalata.

Az ország egészére vonatkozó megfigyeléseknél sokszor tanulságosabb a választói magatartás értelmezése az egyes választókerületekben. Az SZDSZ számára nagy sikert hozó békéscsabai választás – Lukovics Éva győzelme az MDF sztárjelöltjével, Kádár Béla miniszterrel szemben – az SZDSZ szavazóbázisának átalakulásáról is hírt adott. „Az SZDSZ többletvoksait döntően az egykori MDF-támogatók köréből (...) szerezte, míg az MSZP előretörése nagyjából a lakótelepeken, az 1990-es szabad demokrata körzetekben történt.” A liberális párt tehát képesnek mutatkozhat arra, hogy betöltse az űrt, amely az MDF-ből való kiábrándulás nyomán a középrétegekhez tartozó szavazók politikai vonzalmaiban keletkezett. 1990-ben az „igen összetett szerkezetű kisbér-oroszlányi választókerületben” az SZDSZ „egyszerre nyerte meg lendületével a súlyos válságban lévő szocialista bányá- és iparvidék kétkezi munkás-, valamint Bábolna és környéke polgárosult szavazóit”. 1992-ben a liberális párt még jelöltet sem tudott állítani Keleti Györggyel szemben, így a szocialisták megnyolcszorozták szavazóik számát. A főváros elszegényedő VII. kerületében, Demszky győzelmének színhelyén az SZDSZ „plebejus rendszerváltó radikalizmusával” az egyik legnagyobb győzelmét aratta 1990-ben. 1992-ben ugyanez a vá-

lasztóközönség „az ekkorra már bizonytalan arcélú” SZDSZ-szel szemben a szocialista Filló Pált jutalmazta szavazataival, aki szociális ígéreteket állított kampánya középpontjába, és az új politikai elitet támadta. (Az idézetek *A közvélemény és az időszaki választások* című cikkből.) Ellentétben Tölgyessy visszafogott következtetéseivel, az elemzés tanulságait a későbbiekre vetítve, elmondhatjuk: 1990 és 1994 között az SZDSZ azzal, hogy megvetően a politikai jobboldalra utasította plebejus-radikális híveit, elvesztette 1990-es szavazói egy részét, viszont megnyerte a helyükbe a középrétegeknek azokat a szavazóit, akik kiábrándultak az MDF-ből, de a szocialistákra azért mégsem akartak szavazni. A koalíciós kormányzással aztán 1998-ra ezt a réteget a Fidesznek engedte át, és velük együtt elvesztette azokat az elsősorban nyugat-dunántúli szavazókat is, akiket 1990-ben egyszerre vonzott az SZDSZ rendszerváltó radikalizmusa és nyugatbarát gazdasági liberalizmusa.

A közjogász

Tölgyessy alkotmányjogász szakértőként került az SZDSZ közelébe 1989 januárjában. Mire az Ellenzéki Kerekasztal megalakult (1989. március 22.), Tölgyessy már elkészítette az SZDSZ alkotmánykoncepcióját, amelyet a párt küldöttgyűlése március 19-én fogadott el. A koncepció tiszta formában – tehát a választott párttestületek által kívánt módosítások nélkül – *Van közünk a közjogunkhoz?* címmel az *Országgyűlési Tudósítások* 1989. március 8-i számában jelent meg.

Az állampárt és az új ellenzéki pártok politikai egyeztető tárgyalásainak előkészítése során, az ellenzéki oldalon általános volt a nézet, hogy a tárgyalások korlátozódjanak azoknak a törvényeknek és törvénymódosításoknak az előkészítésére, me-

lyek feltétlenül szükségesek a szabad választások kiírásához és megtartásához. Különösen az SZDSZ hangsúlyozta, hogy a törvényalkotáshoz, az alkotmányozáshoz sem a hatalmat gyakorló MSZMP, sem az ellenzéki pártok nem kaptak felhatalmazást a választóktól.

Ehhez az elképzeléshez képest az 1989 nyári egyeztető tárgyalások gyökeresen átalakították az alkotmányt. A címe és kelte szerint ma is 1949-es alkotmány szövege 1989 nyarán, illetve 1990 májusában az MDF–SZDSZ-megállapodás (a Paktum!) keretében alakult ki, tehát még a szabadon választott országgyűlés megalakulása előtt. Igaznak bizonyult, amit Tölgyessy számos alkalommal elmondott: ha a pártok a tárgyalóasztal mellett nem egyeznek meg a tartalma szerint új alkotmányról, a parlament megalakulása után hosszú ideig nem lesznek rá képesek. A maga alkotmánykoncepcióját Tölgyessy eredetileg Kulcsár Kálmán reformszocialista alkotmánytervezetével vitázva fejtette ki. De nyoma sincs benne se harmadikutasságnak, se bármiféle megengedő gesztusnak a létező szocializmus létező alkotmánya felé. Ezért is tette a magáévá az SZDSZ szinte minden részletében.

„A jövőendő alaptörvényének nem alkotmányosan szentesített értékeket, hanem a politikaformálás eljárásait és szabályait kellene rögzíteni” – írja Tölgyessy. S hozzáteszi, máig érvényes tanulságként: „Ezeréves históriánk dicsőségéről nem alkotmányunknak, hanem történelemkönyveinknek kellene beszélniük.” A szabadságjogok gyakorlása nem köthető valamely társadalmi berendezkedés elfogadásához – még az alkotmány elfogadásához sem. Az alkotmány kizárólag az alkotmányos berendezkedés erőszakos megváltoztatásának tilalmát rögzítheti. A pártsemleges alkotmányozás igényéből következik – a maga idejében minden harmadikutás álmodozással szemben döntő fontosságú követelmény volt ez –, hogy az al-

kotmány nem rangsorolhatja a tulajdonformákat: az állami tulajdon vagy a közösségi tulajdon nem magasabb rendű, mint a magántulajdon. A demokratikus jogállam országgyűlésében nincs helyük az érdekképviseléseknek. „A demokratikus képviselői rendszerben (...) pártok feszülnek egymásnak.” „A részérdekek összehangolását pedig a munkaadók, a munkavállalók és a kormány közvetlen egyezkedésével” lehet megoldani. A képviselők visszahívása – bármilyen demokratikusnak látszik is – állandósítja a választási kampányt. A képviselői demokrácia hibáit a népi kezdeményezés, illetve a népszavazás intézménye korrigálhatja. A pártok felett álló köztársasági elnök politikailag „gyenge”, reprezentatív államfő. A kormány irányvonalát az „erős” miniszterelnök határozza meg, és egymagában felel érte. Az Alkotmánybíróság tagjait nem élethossziglani időtartamra kellene megválasztani, mint Kulcsár javasolja, hanem hat évre, olyan módon, hogy a kilenctagú testület egyharmada kétévénként cserélődjék. Az Alkotmánybíróság eljárását bárki kezdeményezheti, az alkotmánnyal ellentétes jogszabályokat az Alkotmánybíróság nem csupán felfüggeszti, hanem hatályon kívül helyezi. Az Alkotmánybíróság tagjaival ellentétben a rendes bíróságok tagjai elmozdíthatatlanok, kinevezésük a bírák választott önkormányzati testületének feladata. A helyi önkormányzatokon kívül szükség van olyan testületekre (például kamarákra, társadalombiztosítási, tömegkommunikációs vagy egyetemi önkormányzatokra), amelyek a maguk működési területén közhatalmi jogosítványokkal rendelkeznek.

A Tölgyessy által papírra vetett koncepciónak szinte minden lényeges eleme belekerült az alkotmányba. (Egyes, a koncepcióban javasolt intézményeket, például a közjogi önkormányzatokat vagy a kormánytól elválasztott bírói önkormányzatot, későbbi törvények hoztak létre.) Lényeges eltérés az 1989. márciusi koncepció és az 1990 óta működő közjogi berendezkedés között

leginkább az államfő jogállásának meghatározásában van. Az MSZMP erős, közvetlenül választott köztársasági elnököt akart, olyan hatalommal, amilyen a francia – vagy mondjuk inkább: a román, az orosz – elnök rendelkezik. Antall József kompromisszumos javaslata alapján az alkotmány „középerős” elnöki státust határoz meg. Elgondolása mellett érvelve a későbbi miniszterelnök a második magyar köztársaságot létrehozó 1946. évi I. törvénycikkre hivatkozott. Valójában az elnöki hatalom ma is érvényes leírása jelentős részben inkább a kormányzóról szóló 1920-as törvényt követi. Az alkotmány értelmében ugyanis a köztársasági elnök – miként egykor a kormányzó – a haderő főparancsnoka. Hogy a köztársasági elnök mégsem lett legfőbb hadúr, az egyrészt az Alkotmánybíróság – a főparancsnoki jogkört meghatározó – briliáns alkotmányértelmezésének köszönhető, másrészt pedig annak, hogy Göncz Árpád sosem kívánta főparancsnoki irányítása alá vonni a fegyveres erőket. A főparancsnoki jogkörnek mégis vannak alkotmányos következményei. A hatályos alkotmány értelmében rendkívüli állapot – azaz háború – esetén az országot a Honvédelmi Tanács irányítja, amelynek az elnöke a köztársasági elnök. Szükségállapot esetén a rendkívüli intézkedéseket rendeleti úton a köztársasági elnök vezeti be.

A Kulcsár-féle tervezet csak rendkívüli állapotot ismert. Ezzel a differenciálatlan szabályozással szemben javasolta Tölgyessy a védelmi helyzet és a feszült helyzet megkülönböztetését. Konceptiója szerint védelmi helyzetben az országot – a felelős miniszterelnök vezetése alatt – a Honvédelmi Tanács irányítja, feszült helyzetben a kormány kap különleges jogokat. Az országgyűlés mindkét rendkívüli helyzetben továbbra is ülészik. Nyilvánvalóan Tölgyessy megoldása felelne meg a parlamentáris demokrácia viszonyainak (Nagy-Britanniát a második világháború idején Churchill vezette, nem VI. György király).

A rendkívüli helyzetben az ország élére rukkoló, a szükségállapotban jogszabályokat alkotó elnök szerepkörét még a nép által választott erős köztársasági elnökre szabták, azaz Pozsgay Imrére. A szöveg túlélte a Pozsgay elnöki álmát szertefoszlato népszavazást.

Egy rövid cikkében, amely a hetilap *Beszélő* első próbaszámában jelent meg (1989. október 23-án), de a kötetbe nem került bele, Tölgyessy azt fejtegeti, hogy amennyiben a népszavazási kezdeményezés nem akadályozza meg a közvetlen elnökválasztást, a honvédelem és részben a külpolitika kikerül a felelős kormány irányítása és a folyamatos parlamenti ellenőrzés alól. Pozsgay elnökké választása nemcsak a kommunisták hatalmát hosszabbítja meg, de a Varsói Szerződés döntéshozó jogkörét is átmenti az új demokratikus rendbe. Ha az SZDSZ a népszavazási kampány során erőteljesebben hangsúlyozza a közvetlen elnökválasztásnak ezt a következményét, talán nem hat ezer szavazaton múlt volna a négy igen győzelme. Az elnöki kormányzásról szóló szakaszok a népszavazás után kakukktojásként maradtak benne – mindmáig – a parlamenti demokrácia alkotmányában. Eddig ez nem okozott gondot, de egy ne adj’ isten bekövetkező szükségállapot esetén a kakukk kikelhet a tojásból. Azaz: korántsem protokolláris kérdés csupán, ki lesz a köztársaság következő elnöke.

Eltér a hatályos alkotmány – e tekintetben inkább előnyére – Tölgyessy koncepciójától a választási rendszer kérdésében is. 1998 kora tavaszán, figyelembe véve az állampárt és az új, ellenzéki pártok taglétszámát, ismertségét, Tölgyessy és vele az SZDSZ az egyéni kerületi rendszer fenntartása mellett foglalt állást; a képviselői helyeknek csak mintegy negyedrésztől döntöttek volna a pártokra leadott szavazatok. Az Ellenzéki Kerekasztal mellett helyet foglaló történelmi pártok – nosztalgikus emlékeikre hagyatkozva – az arányos, listás rendszer mel-

lett kardoskodtak. Végül az MDF Antall József képviselte kompromisszumos javaslata győzött: legyen a listás, illetve az egyéni kerületi rendszerben megválasztható képviselők aránya 50-50 százalék. Tölgyessy vette észre – s a kezdeményezésére elvégzett modellszámítások is ezt bizonyították –, hogy (mivel a választók nem országos, hanem megyei pártlistákra szavaznak), különösen a kisebb megyékben a közép- és pártoknak nagyszámú szavazata megy vesztendőbe. A hátrányt csak egy – a tervezetnél nagyobb – országos kompenzációs listával lehet kiegyenlíteni. Így Tölgyessy – bár elvben a parlament létszámának csökkentése mellett volt – végül „kijárta”, hogy a képviselők száma 350 főről 386-ra emelkedjék. A választási rendszer, amely alapjában véve az Antall és Tölgyessy között kialakult egyetértés eredménye, minden fogyatékosága és számos, a megreformálására tett kísérlet ellenére – lényegében változatlan formában máig fennmaradt.

Tölgyessy tisztában volt a rendszerváltás sodrában, a parlamenten kívül létrehozott alkotmány gyengéivel: Az *alkotmányozás ideje* című cikkében (1995. február 4.) a hatályos alkotmányt „technikai értelemben tákolmány”-nak minősítette. Mégsem értett egyet sem a Fidesszel, amely az 1994-es választások előtt, kormányra kerülés esetén gyors alkotmányozást ígért, sem az MSZP–SZDSZ-koalícióval, amely programjába vette az új alaptörvény megalkotását. Úgy vélte, az alkotmány, hibái ellenére, bevált, s az alkotmánybírósági határozatokkal, az 1990 óta kialakuló konvenciókkal együtt megfelelő alapja a demokratikus jogállam működésének. Kis János hasonló premisszákból kiindulva formálisan ezzel ellentétes, de tartalma szerint hasonló következtetésre jutott: konzervatív alkotmányozást javasolt, amely a parlament széles körű egyetértésével legitimálja a rendszerváltás során létrejött alkotmányt. Tölgyessy éppen a konszenzus kérdésében volt szkeptikus. Részint attól tartott, hogy

az MSZP–SZDSZ-koalíció a maga kétharmados többségével az ellenzék egyetértése nélkül is elfogadhatja az alkotmányt, részint pedig attól, hogy az alkotmányozás szenvedélyes közjogi vitákat lobbant lánggra. Ez végül nem következett be, az alkotmány-előkészítő bizottság zárt ajtók mögött tanácskozott, és az SZDSZ kezdeményezésére megegyezés született arról, hogy csak azok a módosító indítványok kerülnek a parlament elé, amelyeket legalább öt párt támogat. A bizottsági viták során az is kiderült, hogy a közjogi választóvonalak nem feltétlenül ott húzódnak a pártok között, ahol a politikaiak. Az SZDSZ, a Fidesz, továbbá az MDF alkotmányjogász csapata többnyire egyetértett, miközben az MSZP például a közvetlen elnökválasztás kérdésében vagy abban, hogy belekerüljenek-e az alkotmányba a jogi úton nem kikényszeríthető szociális jogok, inkább a kisgazdákkal meg a kereszténydemokratákkal volt azonos állásponton. Az alkotmánykonceptió így is elkészült, de új alkotmány nem lett belőle. Elfogadását – a parlamentarizmus történetében egyedülálló módon – az elkészítését kezdeményező kormány szavazta le.

1992 után – kizorulva a politikai döntéshozatalból – Tölgyessy elsősorban publicistaként adta elő közjogi gondolatait. Figyelemreméltó az országgyűlési házszabály reformjára vonatkozó javaslata (*A törvényhozó üzem ellentmondásai*, 1993. március 29.). Mindenekelőtt a napirend előtti felszólalások korlátozását (csak a frakcióvezető, illetve megbízottja kaphasson szót napirend előtt), és a módosító indítványok bizottsági szűrését ajánlotta, továbbá a parlamenti kisebbség jogainak fokozott védelmét (vizsgálóbizottság felállításához vagy valamilyen politikai kérdés napirendre tűzéséhez legyen elegendő a képviselők kétötödének a szavazata). Tölgyessy úgy vélte, hogy a pillanat – egy évvel a választások előtt, amikor az MDF vezette koalíciónak szembe kell néznie azzal, hogy esetleg ellenzékbe kerül, az

MSZP pedig mint potenciális kormányzó párt mindinkább érdekeltté válik a jövődö parlament működőképeségének biztosításában – különösen alkalmas a kiegyensúlyozott megegyezésre. Ez mégsem jött létre, de az új házszabályba, amely 1994 szeptemberében már az MSZP–SZDSZ-koalíció kezdeményezésére készült el, beépültek Tölgyessy javaslatai is. Más kérdés, hogy az a szabály, amely szerint napirend előtt csak a frakcióvezető és helyettesei kaphatnak szót, nem szorította vissza a napirend előtti őrjöngéseket. Inkább a frakcióvezető-helyettesek infúciója indult meg.

Az önkormányzatiság kérdésében Tölgyessy eretnek álláspontot képviselt. Úgy vélte, a falupusztító szocialista területfejlesztési politika ellenhatásaként létrejött önkormányzati rendszer – a rendszerváltás egyik legjelentősebb vívmánya – csak mélyreható és fájdalmas reformok árán tartható fenn. Nem lehetséges, hogy a 3200 egyenrangú települési önkormányzat egyszerre élvezzen nagyfokú önállóságot és legyen foglya az állami újraelosztásnak. Európa országaiban vagy az önkormányzatok önállóságát vagy a számát korlátozták. Az évszázados hagyományra visszatekintő lázadás a megye túlhatalmával szemben a rendszerváltáskor megszűntette a megye jogosítványait. A hatalmától megfosztott megye helyébe azonban nem a községek önkéntes társulása lépett, hanem a centralizáló állam. A kiút ebből a csapdából a regionális és kistérségi együttműködések támogatása s egyúttal az alulról ellenőrzött megyei önkormányzat erősítése lehet. A pénzügyi függőségből a szabadulást a személyi jövedelemadó csökkentése mellett az ingatlanadó és az önkormányzati pótdadó növelése, illetve bevezetése jelentheti. Így az állami újraelosztás a hátrányos helyzetű térségek megsegítésére szorítkozhatna. (*Önkormányzatok bevétel nélkül*, 1995. november 28.) Mindez – bár az egyenrangú és független önkormányzatok utópiája ellenében íródott – már megírása idején olyan

utópiának tetszett (és ma még inkább annak tetszik), mintha nem is 1995-ben, de a rendszerváltás előtt íródott volna.

Közjogásként Tölgyessy politikusi pályájának kezdetétől fogva az erős miniszterelnöki hatalom híve volt. „Kíváncs volt, hogy a jövőben a *miniszterelnök határozza meg a kormány általános irányvonalát* (kiemelés itt és a továbbiakban is: az eredetiben) – olvassuk az 1989. márciusi alkotmánykonceptióban. Az MDF–SZDSZ-megállapodás aláírása után ellenzéki oldalról, de még az SZDSZ-en belül is, leginkább azért bírálták Tölgyessyt, mert a konstruktív bizalmatlansági indítvány elfogadásával „bebetonozta a kormányt”. Az azóta eltelt tíz év bebizonyította, hogy a kormányokat nem a konstruktív bizalmatlansági indítvány elve, hanem a szilárd kormánypárti többség tartja hatalomban. A már sokszor idézett alkotmánykonceptióban a miniszterelnököt még egyszerű bizalmatlansági indítvánnyal – azaz az új miniszterelnök megnevezése nélkül is – meg lehet buktatni, de amennyiben az Országgyűlés harminc napon belül nem választ új miniszterelnököt, az államfő új választásokat írhat ki. Ez a megoldás, amelyet az SZDSZ-ben senki sem ellenzett, tekintettel a törpepártokat kirekesztő választási rendszerre, a gyakorlatban éppen úgy biztosította volna a mindenkori kormány szilárd-ságát, mint a konstruktív bizalmatlanság intézménye.

A westminsteri típusú miniszterelnöki kormányzással szembezegezett javaslatok – például az, hogy a parlament egyes miniszterektől külön-külön is megvonhassa a bizalmat – ugyanarról a töről fakadnak, mint a képviselők visszahívhatóságának a gondolata: az effajta javaslatokat a magyar országgyűlésben egyetlen számottevő politikai erő sem támogatta. Az ellenvetések a miniszterelnöki hatalomkoncentrációval szemben nem közjogi, hanem politikai természetűek. Csorbítja a demokráciát, ha a kormányfő akarata fölébe nő a kormány többségi, testületi döntéseinek. Ha a politika irányát a kormányfő határozza

meg, a koalíciós partnerek akarata legfeljebb az ágazati politikában érvényesül. A miniszterelnök minisztériummá duzzasztott hivatala megkettőzi az ágazati apparátusokat.

Ezeket a manapság is elhangzó érveket könnyű visszaverni. Az elképzelés, hogy az a jó miniszter, aki hatékonyan képviseli tárcája érdekeit, a Kádár-rendszer öröksége. A koalíciós partner politikai akaratának az együttesen meghatározott kormányprogramban kell érvényesülnie, nem abban, hogy a koalíciós partner korlátozza a miniszterelnök döntési szabadságát. Ami pedig az apparátusokat illeti: aki tapasztalta, hogyan vezeti egy-egy minisztérium apparátusa az orránál fogva a minisztert, és hogyan érvényesíti a miniszter politikája helyett a minisztérium irányítása alatt álló nagy szervezetek érdekeit, nem bánná, ha az apparátusok valóban külső kontroll alá kerülnének. De arra persze nincsen garancia, hogy a miniszterelnöki apparátus valóban ellenőrzi és korlátozza, nem pedig tovább erősíti az ágazati apparátusokat.

Politikus, publicista

1992 február végén a *Beszélő* kerekasztal-beszélgetésre hívta meg a három ellenzéki párt vezetőjét: Horn Gyulát, Orbán Viktort és Tölgyessy Pétert (*Beszélő*, 1992. március 7.*) – Nagyon rossz érzéseim támadtak Horn Gyulától – mondta másnap Tölgyessy négyszemközt. A rossz érzéseket Horn világképe okozhatta. Az MDF néhány népszerű jelszóval – nemzet, család, határon túli magyarság – nyerte meg az 1990-es választásokat –

* A *Beszélő* szerkesztői Orbán Viktor szavait emelték ki a hármas interjú címeként: „Elszabadult az úri pimaszság...”. Magyarország miniszterelnökének azóta sikerült a saját múltját végképp eltörölni.

fejtegette a jövő miniszterelnök. Ha már az SZDSZ a kétharmados törvények jó részének feladása, a kormány bebetonozása árán megszerezte a köztársasági elnöki pozíciót, miért nem szerzett több jogosítványt az államfőnek? Az effajta megjegyzésekből, kérdésekből a mai olvasó is érzékelheti, Horn Gyula az államszocialista rendszer bukása után is úgy képzelte, egy ország vezetése pusztán a hatalom erején, a pozíciók elosztásán, a népet elkábító propagandán múlik. Mintha nemcsak azt nem értette volna meg, hogy a jog, az alkotmány egy parlamenti demokráciában nem pusztán díszlet, hanem a hatalomgyakorlást ténylegesen korlátozó erő is, de még azt sem, hogy egyes társadalmi csoportok képesek felfogni, artikulálni és különböző módokon, végső soron akár a kormány leváltása révén, érvényesíteni az érdekeiket. A szemtől szembe találkozás ezzel a világgéppel, amelyet az államszocializmus látványos összeomlása sem ingatott meg, ez nem hagyta elaludni az SZDSZ elnökét az interjú napját követő éjszakán. Pedig akkor, az év elején még alig volt jele az MSZP 1992-ben kezdődő felívelésének.

Politikusként és publicistaként – 1992 őszétől, a politikai döntéshozatalból való kiszorulása után elsősorban publicistaként, illetve 1996-tól feltehetőleg Orbán Viktor informális politikai tanácsadójaként is – Tölgyessy három korszakban három cél megvalósítását tekintette feladatának. 1989–90-ben következetes rendszerváltásra, közelebről az angol–német típusú parlamentáris demokrácia szabályrendszerének a megteremtésére törekedett, kigyomlálva az alkotmányból minden pártállami maradványt, és távol tartva tőle a bal- és jobboldali populisták harmadikutas megoldásait. Mindez tökéletesen egybevágott az SZDSZ ellenzéki múltú vezetőinek felfogásával. Így válhatott Tölgyessy meghívott alkalmi szakértőből az SZDSZ színeiben az 1989-es politikai egyeztető tárgyalások egyik főszereplőjévé, és az SZDSZ legszűkebb vezetésének tagjává. Ez a politikai tö-

rekvés írásos formában a fentebb már ismertetett közjogi tanulmányokban, cikkekben jelent meg.

1990 és 1994 között azt tekintette fő céljának, hogy az SZDSZ-t a párt parlamenti súlyának megfelelően, több mint egymillió választója többségének vélhető akarata szerint modern tömegpárttá, szabadelvű néppárttá formálja, és koalícióban mindenekelőtt a Fidesszel kormányra juttassa. E törekvésének volt – egyre inkább dominánssá váló – része, hogy az SZDSZ-t távol tartsa a szocialistákkal kötendő koalíciótól. Végül, kudarca után, azon gondolkozott, hogyan hozható létre politikai ellensúly a nagyra nőtt MSZP-vel szemben; 1994-től 1998-ig azon dolgozott, hogy egy, a liberális középereket is magához vonzó jobbközép gyűjtőpárt révén segítsen helyreállítani a parlamenti váltógazdaság veszni tűnő esélyét. E cél felemás módon valósult meg: a politikus publicista elégedettsége nem bizonyult tartósnak.

Harcok az SZDSZ-ben: a radikálisok reményessége

A szabadelvű néppárt jelszava Tölgyessy pártelnöki kampányában jelent meg. A kampányhelyzet, amely Tölgyessy esetében a megválasztását megelőző hónapoktól, azaz 1991 októberétől a következő tisztújításon elszenvedett vereségig, 1992 novemberéig tartott, általában nem segíti elő a politikai jelszavak tartalmának tisztázását. Mondanivalóját Tölgyessy az államelvű politizálással szemben fogalmazta meg: az atyáskodó állam helyett államháztartási reform, privatizáció, a nagy újraelosztási rendszerek átalakítása. Ezekkel a jelszavakkal persze az SZDSZ-ben mindenki egyetértett, ebből nem derül ki, miben is különbözött a néppárti irányzat attól a másiktól, amelyet Tölgyessy – átvéve a jobboldal megbélyegzőnek szánt megnevezését – polgári radikálisnak nevezett. Az ugyanis nem áll, hogy a „polgári radikális”

irány az abortuszügyet, a menekültügyet, a börtönviszonyok reformját vagy a kisebbségek problémáját akarta volna az SZDSZ politikájának a középpontjába állítani (Tamás Gáspár Miklós – ez idő tájt a Tölgyessyvel szemben ellenhatalmi központtá fejlődő Országos Tanács elnöke – tett ilyen nyilatkozatot, ez azonban inkább a publicista provokatívan kifejtett véleménye volt, nem az SZDSZ-elit többségi álláspontja).

Az 1991-es elnökválasztási kampányban az SZDSZ hagyományos vezetése azt igyekezett igazolni, hogy a két irányzat között lényeges elvi, politikai különbségek vannak. Kapóra jött, hogy Tölgyessy egyik nyilatkozatában (*Népszabadság*, 1991. október 4.) – valóban szerencsétlen fordulattal – azt mondta, az SZDSZ-nek patriótább párttá kell lennie, és szót kell értenie az egyházakkal. Ez a két kijelentés az 1991-es kampány sodrában úgy minősült, hogy Tölgyessy magáévá tette a jobboldal vádját, miszerint az SZDSZ nemzetietlen párt, és elnökként megtagadni készül az állam világnézeti semlegességéről vallott liberális alapelvet. Egy évvel később Pető Iván visszatért a sokat elemzett kijelentésekre: „Az egyházakkal való viszony javítása terén például Péter sem tett mást, mint amit a korábbi vezetés csinált.” Az éles különbséget azonban nem az idő és a tapasztalat temette el, hanem az, hogy 1991-ben, amikor Dornbach Alajos ellenjelöltnek eleve kicsi volt az esélye, az SZDSZ hagyományos vezetése a politikai különbségeket hangsúlyozva próbálta elrettenteni a tagságot Tölgyessytől. (Elnökké választatása végveszélybe sodorná az SZDSZ-t – írta Tamás Gáspár Miklós.) 1992-ben viszont, amikor a Tölgyessyhez kapcsolódó várákozások szertefoszlottak, kihívója viszont a népszerű Pető Iván volt, a kampány arra épült, hogy a jó elnök adja át a helyét a még jobbnak. „Tavaly a másik oldal – mondta Tölgyessy a Pető Ivánnal együttesen adott interjúban a *Beszélő*nek (1992. november 14.) – hisztérikusan felnagyította a különbségeket, idén viszont nem léteznek tekin-

ti őket. Az igazság a kettő között van. Kevesebb különbség van, mint amennyiről tavaly szóltak, de lényegesen több mint amennyit most elismernek. Ennek kampánytechnikai okai vannak.”

1991-ben Tölgyessy óvakodott attól, hogy a politikai különbségeket hangsúlyozva további illúziókat keltsen radikális híveiben, illetve muníciót adjon azoknak, akik katasztrófát láttak küszöbön álló megválasztásában. De a mögötte felsorakozó radikálisok, a „radi-szadi” követeléseit (igazságtétel, a volt kommunista elit eltávolítása a gazdasági pozíciókból) nemcsak óvatosságból nem támogatta, hanem mert a társadalomról közjogban, alkotmányban gondolkodott, idegen volt tőle bármiféle „forradalmi” eltérés a jogállam normáitól, és még inkább a felülről kezdeményezett forradalmi népmozgalom, amelynek az MDF-ben egyre több híve akadt. Ezért nem tudott mit kezdeni az SZDSZ-radikalizmus egyetlen komolyan vehető – a kifejtés minőségét tekintve rangos, politikai programnak azonban doktriner – elméletével, Tellér Gyulával sem.

Fent, a politikai szférában lezajlott a rendszerváltás, lentebb azonban, a közigazgatásban, a fegyveres testületeknél, a vállalati, szövetkezeti szférában és főképpen a helyi társadalom szintjén a népszavazás idején megbillent „megalvadt struktúrák” újra megszilárdultak. Az egymással birkózó két nagy párt, az MDF és az SZDSZ ebben a közegben, a megalvadt struktúrákban keres támaszt, velük köt különbségét, szövetséget. Holott „az SZDSZ-nek oda kell lenyúlnia, ahol a tényleges erő jelenleg is van (...): a megalvadt struktúrák, a régi hatalmi szerveződések fogságában lévőkhöz (...), az ő erejüket kell kanalizálnia, megszerveznie és nekivezetnie a megalvadt struktúráknak”. (*Beszélő*, 1991. február 2.) Az elnökválasztási kampány idején Tellér már úgy látta, a megalvadt struktúrákhoz való viszony kérdésében az SZDSZ két csoportból tevődik össze. A szabadfoglalkozású értelmiségi alapítók kevésbé érzékelik a megalvadt struktúrák

szorítását. A szorításban élők viszont úgy érzik, hogy az SZDSZ is magukra hagyta őket. Tellér megítélése szerint (*A morzsolódó tagság. Beszélgetés Tellér Gyulával, Beszélő*, 1991. november 9.) Tölgyessy ennek a csoportnak is képviselőt kíván biztosítani.

Tölgyessy ellenfelei nyomban felkapták ezt a mondatot, de a Tellér-féle SZDSZ-bírálatot összetolva az SZDSZ-en belül is létező mini-MDF (Rab Károly, Bilecz Endre) SZDSZ-bírálatával, úgy interpretálták, hogy Tölgyessy azokat akarja képviselni, akik feladnák az SZDSZ következetesen szociálliberális politikáját. (Bauer Tamás: *Miért ne Pétert!*, *Beszélő*, 1991. november 23.) Valójában Tölgyessy csupán annyit mondott, hogy a radikálisok törekvéseit „nem kizárni és kiszorítani kellene az SZDSZ-ből, hanem megfelelően kezelni, kanalizálni”. Persze azokat a radi-szadisokat, akik az SZDSZ-ben csalódva a MIÉP-be masíroztak át, aligha lehetett volna az SZDSZ-en belül kezelni. A Tölgyessy leváltását követő tisztogatás azonban túlterjedt a kvázi-MIÉP-eseken. Eredményeképpen olyan homogén SZDSZ jött létre, hogy az 1998-as választási vereség után a liberális pártban nem maradt vezetési alternatíva. (Ezt a veszedelem egyébként megtapasztalhatja még a Fidesz is, ha 2002-ben esetleg elveszti a választásokat.)

A Tölgyessy-politika sajátlagossága nem annyira pozitív üzenetéből rajzolódott ki, hanem inkább abból, amit elutasított. Márpedig Tölgyessy elsősorban az MSZP-hez való közeledést utasította el.

Harcok az SZDSZ-ben: az MSZP ellenlábasa

1990-ben az SZDSZ rendszerváltó radikalizmusát az SZDSZ hívei is és ellenfelei is azonosították az antikommunista radikalizmussal, de hisz az SZDSZ retorikája akkoriban alá is támasz-

totta ezt az azonosítást. 1991–92-ben Tölgyessy MSZP-ellenességét azonosították – hívei és ellenfelei egyaránt – a jobboldali antikommunizmussal.

Holott Tölgyessy nem a régi kommunisták ellen emelt szót, akiket – hacsak nem álltak át időközben maguk is a jobboldalra – a jobboldali retorika véres kezű hazaárulókként írt le, hanem a jelenvaló és erősödő MSZP ellen, amelyről 1992-ben annyit már bizonyosan tudni lehetett, hogy 1994-ben a liberális pártok legveszélyesebb versenytársa lesz. S nem csupán versenytársa, ellenfele is. Az MSZP és különösen szakszervezeti szárnya a hagyományos gazdasági szerkezet, a nem piacképes ágazatok, az újraelosztó állam fenntartásában érdekelt. Márpedig a Kádár-rendszer gondoskodó, újraelosztó állama nem tartható fenn, ha nincs mit elosztani. „Néha olyan érzésem van – felelte Tölgyessy 1992-ben Farkas Zoltán kérdésére, mintha az SZDSZ egy konzervatív ollóban lenne. Ahol az olló nagyobbik, erősebbik szára a kormánytöbbség tekintélyelvűsége. A kisebbik, gyengébb szára pedig az MSZP konzervatív munkáspolitikája.” Mégis az elnökké választott Tölgyessy ellenében létrehozott SZDSZ-platformok egyike, a Szabadelvű Kör Szabó Miklós megfogalmazta állásfoglalása szerint „az SZDSZ-t megosztó törésvonal azok között húzódik, akik a magyar demokrácia legnagyobb pillanatnyi veszedelmének az MDF (...) központosító tevékenységét” tekintik, illetve azok között, akik a „mai magyar liberalizmus fő ellenfelét a megvert kommunista rendszer utódaiban” látják. Az utóbbiak számára az ország alapvető politikai problémája, hogy még mindig jelentős pozíciókban vannak korábbi kommunista vezetők. Pedig a mai MSZP-vel az SZDSZ „egy esztendeje csak az MSZOSZ kérdésében” került „lényegi politikai összeütközésbe”. (*Beszélő*, 1991. november 30.) Lám, a közvetlen elnökválasztás ügye, amelynek érdekében az MSZP 1990-ben újabb népszavazást kezde-

ményezett (igaz, azóta már majd másfél év is eltelt), a világiállítás ügye, amelyben az MSZP az MDF oldalára állt, egyszerre említésre sem érdemes semmiséggé törpült. Ahogy az MSZP-hez való közeledést a későbbiekben az sem befolyásolta, hogy éppen a közeledés hívei, például Bauer Tamás bizonyították meggyőzően, milyen távol állnak egymástól az MSZP meg az SZDSZ elgondolásai az állami tulajdonról, az állam gazdasági szerepéről. Csak az számított, hogyan lehet egyenlőségjelet tenni Tölgyessy MSZP-ellenessége, a plebejus radi-szadi indulatai meg a radikális jobboldal primitív antikommunizmusa közé.

Aki ez idő tájt már számolt az MSZP előretörésével, vagy akár győzelmével, azt is észrevehette, hogy a szocialisták szavazótáborára részint az átalakulás veszteseinek köréből származik, részint pedig éppen az ellenkező oldalról, az átalakulás nyertesei közül. Solt Ottilia, aki a társadalombiztosítási-önkormányzati választások eredményeit elemezve egy évvel a választások előtt Tölgyessyhez hasonlóan az MSZP győzelmét prognosztizálta, arra is felhívta a figyelmet, hogy a Nagy Sándor névvel fémjelzett szakszervezeti szövetség, az MSZOSZ, a legjobb eredményeit éppen az ipari válságövezetekben érte el, noha programja „a munkapiacra jól pozícionált, viszonylag stabil és jól fizetett munkavállalóknak kedvez”. A jövőben tehát a szocialista vezetésű szakszervezeti szövetség választásra kényszerül: „Vagy ebek harmincadjára kell hagynia bázisát, vagy egészen mást lesz kénytelen csinálni, mint amit hirdetett.” (*Fordulópont, Beszélő*, 1993. május Budapest, 2000. február 29. Lásd: Solt Ottilia: *Méltóságot mindenkinek*, II. kötet, 338. old. Budapest, 1998.) Ezzel egybevágó következtetésre jutott Tölgyessy a győzelem küszöbéhez ért szocialisták várható gazdasági kormányzásával kapcsolatban: „A nagyszabású programok kialakítása és végrehajtása válaszút elé állítja a szocialistákat. Ha következtetések akar-

nak lenni, valamelyik közönségükkel – a számosabbal vagy a hatalmasabbal – szakítaniuk kellene.” Tölgyessy azt jósolja, egyiket sem fogják megtenni. „Hathatós cselekvés helyett majd lesznek részreformok, felemás megoldások, kis visszarendeződések, ahogy az elmúlt harminc évben megszoktuk.” (*Szocialisták a kapuk előtt*, 1994. április 16.) A Horn-kormány első nyolc hónapja Tölgyessy előrejelzését igazolta. 1995 februárjától a fizetésképtelenség fenyegető árnyékában a miniszterelnök megváltoztatta politikája irányát. 1995–97-ben a gazdaságban bekövetkezett a fordulat, amelynek halogatása miatt Tölgyessy és az SZDSZ vezető közgazdászai egybehangzóan bírálták mind az Antall-kormányt, mind a Horn-kormányt. Ugyanakkor a belső piac több éven át tartó beszűkülése, a készpénzes privatizáció elsőbbsége a privatizáció (helyesen) felgyorsított folyamatában elsősorban a hazai vállalkozókat érintette kedvezőtlenül. Mindenekelőtt azokat, akik a Kádár-korszak utolsó évtizedének második gazdaságában kezdtek beletanulni a vállalkozói viselkedésbe. Pedig 1990-ben éppen ők alkották a szabad demokrata politizálás legígéretesebb bázisát.

Az MSZP-hez való közeledés elutasítása óhatatlanul azt a képet keltette, hogy Tölgyessy a másik oldalhoz akar közeledni. Ezt támasztotta alá, hogy többször beszélt a rendszerváltó pártok szolidaritásáról, hogy felújította informális kapcsolatát Antall Józseffel. De ezt sugallta a Szabó Miklós fentebb idézett nyilatkozata is az SZDSZ-t megosztó törésvonalról, továbbá a *Beszélő* kampánynyitó cikke (*Vannak kiutak*, 1991. október 5.), amely arról szólt, hogy az SZDSZ-nek előbb-utóbb döntenie kell, bal-közép párt vagy liberális gyűjtőpárt kíván-e lenni.

Pedig Tölgyessy egyértelműen fogalmazott: „A mi feladatunk az, hogy a következő választásokon legyőzzük a Magyar Demokrata Fórumot. Ezért azokban a kérdésekben, amelyekben alapvető politikai különbségekről van szó, a lehető legegyszerűbben,

legkeményebb szembefordulást kell tanúsítanunk [tudniillik a kormánnyal és pártjaival]. Ugyanakkor van az ügyeknek egy másik része, ahol az alkotmány kompromisszumra kötelez minket.” (Interjú a *Beszélő*-ben, 1991. november 9.)

Harcok az SZDSZ-ben: a leggyengébb láncszem

A közvélemény-kutatások adatai alapján kevésbé volt valószínű, hogy az SZDSZ egymagában képes legyőzni és leváltani az MDF-et. Stratégiai szövetségesnek az SZDSZ-ben mindenki a Fideszt tekintette. „A Fidesz mint koalíciós partner adott”, mondta Tölgyessy Farkas Zoltánnak, másfél hónappal elnökké választása után.

Ez volt a Tölgyessy-koncepció leggyengébb láncszeme: adott-e a Fidesz mint koalíciós partner? A *Beszélő* kételkedett. „Végigtekintve a pártszínpadon, úgy tetszik, a Fidesz a legkevésbé érdekelt ebben a kapcsolatletteremtésben: a Fidesz liberalizmusa, dinamikája, szakszerűsége ma is csak az SZDSZ-ével szembeállítva érvényesül.” Ebből a premisszából kiindulva jutott el a *Beszélő* oda, hogy az SZDSZ-nek a baloldali vagy az MDF felé való nyitás között kell választania.

Tölgyessy egyetlen pártról szólva sem hivatkozik annyiszor lélektani tényezőkre, mint amikor a Fideszről ír. „A Fidesz irányítói 1988–99-ben tanulták a politikusi mesterséget, amikor akár egyetlen sikeres akcióval alapjaiban át lehetett alakítani a hatalmi erőteret. A Fideszt a politikai átmenet lezárulta után is ellenállhatatlan erővel vonzzák a *mindent vagy semmit* jellegű játszmák. 1993-ban ugyanúgy próbálták vágyaik szerint terelgetni a szabad demokratákat, mint ahogy most a KDNP-t. 1994-ben a reálisan elérhető negyven-ötven parlamenti mandátum helyett csatlakoztak az MDF céltévesztő, előre láthatóan bu-

meráng hatású antikommunista kampányához. Vezetői gyors eredményt ígérő politikai húzásokkal szeretnének változtatni helyzetükön, mialatt egyre kevésbé vannak tekintettel a magyar társadalom tényleges mozgásaira.” (*A jobbközép ellenzék válsága*, 1996. február 10.) A hagyományos középosztály „delejes vonzást gyakorol a Fideszre” állította Tölgyessy egy korábbi cikkében. (*Folytatódik a hosszú átmenet*, 1994. november 12.) A lélektanilag motivált erőszakos stílus a választási győzelem után sem adta át helyét a körültekintő politizálásnak. A miniszterelnök „döntően nem stratégiában, hanem rámenősen kivitelezett akciókban gondolkodik. Mondanivalóját a megoldásra váró helyzethez igazítja, *szinte egyetlen állandó mozgatója: a győzelem akarása.* (...) Lendületes megnyilvánulásainak viszszerő vonása a túlzás, néha a súlyos aránytévesztés.” A végső következmény fenyegető. „Az ellenféllel szemben szinte mindent megengedhetnek képzelő háborús észjárás *hazánk kormányozhatóságát veszélyeztet.* A külföldi megfigyelők aligha tesznek igazságot az ütköző felek között, inkább az egész országot a kétes hírű demokráciák közé sorolják.” (*Kalandozások kora*, 1998. december 24.)

Az SZDSZ-szel szemben ennek a magatartásnak – s vele együtt a gyanakvásnak – véli Tölgyessy – a lélektani mozgatói már a kezdet kezdetén felfedezhetők voltak a Fidesz magatartásában. „A kádári konszolidáció idején félelemérzet nélkül felnőtt alapítói, a politikai lehetőségek óvatos tágítása helyett, szívesen választották a hallgatólagos határokat *egyetlen nekiruszkodással áthágó* megoldásokat. (...) Bár élvezték az MDF támogatását is, tabukat sértő magatartásuk az SZDSZ természetes partnerének mutatta a Fideszt. A demokratikus ellenzék nagyjai sokáig tanítványaiknak tekintették őket, és úgy gondolták: egyszer Orbán Viktor és társai vezetik majd az SZDSZ-t. Csakhogy a néha már atyáskodó pártfogás reakciójaként a fia-

tal demokraták mindjobban vigyáztak önállóságukra. A szervezet döntéshozó magja gondosan ügyelt arra, hogy irányadó tagsága az alapítók szubkultúrájából származzon...” (*A demokratikus átmenet regénye*, 1999.)

Mindezek a lélektani tényezők, amelyeket Tölgyessy politikai elemzőként meggyőzően mutat be, karöltve a gyanakvással, amellyel az „öreg” ellenzékiek a különállásukra kényesen vigyázó, a maguk saját szubkultúrájával szívesen kérkedő fideszeseket fogadták, eleve kétségesse teszi, volt-e bármiféle realitása Tölgyessy tervének, hogy a Fidesz és az SZDSZ koalíciója váltsa le az MDF uralta kormányt, és állítsa meg az MSZP előretörését. Ha pedig nem volt realitása, akkor a körülmények – nem is annyira a politikai, a társadalmi körülmények, inkább lélektani, szubkulturális tényezők – kényszerű módon kijelölték a pályát, amelyet az SZDSZ és a Fidesz 1991-től napjainkig bejárt.

Mégis van néhány mozzanat, amely azt sejteti, hogy a Fidesz – az MSZP előretörését érzékelve – képes lett volna legyőzni magában a liberális együttműködés lélektani akadályait. Ilyen mozzanat volt, hogy 1993 őszén – a Fidesz kezdeményezésére – választási koalíció jött létre a liberális pártok között. És ilyen volt 1994 januárjában Orbán Viktor híres-hírhedt gondolatkísérlete: az országgyűlés négy alkotmányos pártja (Fidesz, SZDSZ, MDF, KDNP) együttesen alkothatna koalíciót a választáson nyertes MSZP ellenében. Az MDF és az SZDSZ válllatve tiltakozott az ötlet ellen. Az SZDSZ publicistái még azt is hozzátették, a gondolatkísérlettel Orbán voltaképpen azt jelentette be, hogy választási szövetségeseivel szemben az MDF oldalára áll.

Ekkor már persze késő volt: az SZDSZ-ben 1992 óta egyre inkább azoknak a véleménye érvényesült, akik az SZDSZ és az MSZP koalíciójában voltak érdekeltek.

Az érdekeltséget legnyíltabban talán Farkasházy Tivadar fogalmazta meg éppen azokban a napokban, amikor ténylegesen létrejött az, amin évek óta dolgozott: az MSZP és az SZDSZ együttes kormányzása. „Ez a 68-as nemzedék – mondta Farkasházy a maga »nagy generációjáról« –, amely ide-oda-amoda vetődött, igazából sosem kapta meg a lehetőséget, hogy az ország vezetésében szerepet vállaljon. (...) A Kádár-rendszer utolsó éveiben már kapott egy pici lehetőséget, de az MDF-koalíció csúnyán, gonoszul belerúgott, és a maga másodosztályú társaságával próbálta az eszméit megvalósítani. Arra gondoltam, hogy nekem nincs még négy évem, hogy esetleg egy számomra szimpatikusabb választási eredmény szülessen. (...) Ha színtiszta MSZP-kormány lenne, ezek megint rákényszerülnének a másodosztályú emberekre.” (*Beszélő*, 1994. június 16.)

Valójában „a nagy generáció” aranykora a Kádár-rendszer szétesésének fél évtizede volt, amikor a párthatalom ötlettelensége és erőtlensége óriásira növelte a politikai felelősség nélkül reformterveket kovácsoló értelmiség szerepét, és kvázi-vállalkozóvá tette a közgazdász végzettségű szocialista menedzsereket anélkül, hogy a vállalkozói kockázatot ténylegesen vállalniuk kellett volna. Konrád György és Szelényi Iván nagy hatású könyve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, nem annyira az évszázados múltú marxista forradalmi teória marxista – azaz osztályszempontú – elemzése volt, hanem inkább költői vízió a közeljövőről, a reformértelmiség társadalmi hegemoniájáról. A jövőndő politikát ez az értelmiségi és gazdasági elit önmaga és a visszavonuló pártbürokrácia küzdelmeként látta. Hasonló jövőképet sugallt a *Beszélő* különszámaként megjelent és utóbb a demokratikus ellenzék programjának tekintett *Társadalmi szerződést* 1987-ben. Ha a meggyengült pártállam kénytelen ki-

egyezni a társadalommal (a szovjet világrendszer békés összeomlásával akkor senki sem számolt), a politika arról fog szólni, hol húzódnak a valóságos határok az önkorlátozó párt és az önkorlátozó társadalom között.

A kommunizmus összeomlása leértékelte mind a reformértelmiség, mind a reformorientált gazdasági elit szerepét. A kárvallottak bosszúsága érthető volt, annál is inkább, mert az állam- és tekintélyelvű új kormány sok esetben olyan pártállami bürokratákat juttatott velük szemben hatalmi pozíciókba, akik a nyolcvanas évek második felében éppen a reformok előretérése nyomán szorultak háttérbe. Jogos azonban mégsem volt a bosszúság, hiszen a reformértelmiségnek is meg kellett volna értenie, hogy a parlamenti demokráciában a kormányzati hatalomról a választók döntenek, nem pedig az, hogy ki készíti a legjobb reformterveket a megvalósításukra egyébként képtelen kormány számára. – Annyira rosszkor jött ez a rendszerváltás – nyafogta csacsi őszinteséggel az egykori Fővárosi Tanács egyik menesztett tisztségviselője. – Pedig a reformok már annyira jól haladtak.

A reformértelmiség a késői Kádár-rendszer és 1989 visszahozatalát várta a szocialista győzelemtől, az MSZP pedig pontosan azt ígérte, hogy folytatja a Németh-kormány – „Magyarország első szocialista kormánya” – politikáját, amelyet az 1990 tavaszán bekövetkezett baleset, az MDF választási győzelme, megszakított. Az SZDSZ liberalizmusával rokonszenvező reformértelmiségnek érzelmileg mégis kínos lett volna Horn Gyula és Nagy Sándor pártjára szavazni, ezért volt számára nemzeti ajánlás, hogy nem kell választania az MSZP és az SZDSZ között. Ismét Farkasházyt idézve: „Én nem vagyok liberális, szocialista vagy konzervatív, ugyanis ez mind él bennem. Megmondom, mi között nem tudnék választani: Békesi László és Tardos Márton között.” Ennek a Tölgyessy szavával „kettős kötöttségű” és nagy

befolyással rendelkező társadalmi csoportnak vált eszményévé és mozgalmává az SZDSZ által kezdeményezett, de hamarosan önálló politikát folytató Demokratikus Charta. Érdekes azonban megjegyezni: a Charta mozgalmában a két párt politikai elitjéből csak az SZDSZ vezetői vettek aktívan részt, az MSZP csupán a liberális Vitányi Ivánnal képviseltette magát, miközben a párt valóságos hatalommal rendelkező vezetői távol maradtak a Charta rendezvényeitől. Ez akár figyelmeztetés is lehetett volna a chartás értelmiség számára: Horn Gyula kormánya éppen az ő reményeiket fogja a legkevésbé beteljesíteni.

Amikor Antall József a Demokratikus Charta felhívásának aláírása miatt menesztette Surányi Györgyöt a Nemzeti Bank éléről, Tölgyessy is aláírta a dokumentumot. De a szervezkedést – a baloldali népfront politikáját a demokrácia felszámolására törekvő jobboldallal szemben – időszerűtlennek tartotta. A jobboldali radikalizmus erősödését az MDF-ben a hatalmát veszítő kormánypárt dühödt reakciójának látta, nem a jogállam egészét fenyegető veszélynek. „A kudarcot kudarokra halmozó, szorongó MDF hatalmi törekvéseit pótcselekvések sorával egészítette ki”, nyilatkozta 1992. június 16-án a *Magyar Hírlap*nak. 1989-es tapasztalatai azt igazolták, hogy Antall a jogállam híve, akár párttársai ellenében is. Ezért elevenítette fel a személyes kapcsolatot a miniszterelnökkel: az SZDSZ hagyományos eliteje ezt már-már árulásnak minősítette. Pető Iván Tölgyessyvel ellentétben úgy vélte, Antall „integrálódik, akarata ellenére talán, ez számomra másodlagos dolog, egy olyan MDF-be, amely egyre inkább a jobboldali radikalizmus határoz meg”. Álláspontját Pető Iván és az SZDSZ 1992 novemberétől pozícióját visszanyert régi-új vezetése akkor sem vizsgálta felül, amikor 1993 januárjában Antall az MDF országos gyűlésén két vállra fektette Csurkát, és nyilvánvaló volt, hogy kiszorítása az általa létrehozott pártból csak idő kérdése.

Kétségtelen persze, hogy 1991–1992 Csurka előretörésének korszaka, 1992 ősze a jobboldali radikalizmus legszebb órája volt. Ennek az évnek a szeptemberében került sor a Charta legnagyobb tömegmegmozdulására. Valóban úgy tetszett, hogy mindenekelőtt a tömegmozgalom, az utcára vonuló demokratikus tömegek ereje állhatja útját a jobboldali radikalizmusnak, amely maga akarta a politikát a parlamentből az utcára kivinni. Máig sem dönthető el, mekkora szerepe volt a chartista tömegmozgalomnak Csurka visszaszorításában. Tölgyessy szerencsétlenségére a lehető legrosszabb időben lépett fel a Charta ellen. Charta-ellenessége az SZDSZ véleményalkotó értelmisége számára azt igazolta, hogy Tölgyessy idegen az SZDSZ-ben. Holott 1992 nyarán, de már 1992. március 15-én is szembeszökő volt, hogy az SZDSZ által kezdeményezett mozgalom irányítása mindinkább a szocialisták kezébe csúszik át, a Charta szóvivői testülete pedig a láthatatlan koalíció irányító szervévé emelkedik anélkül, hogy erre bármiféle pártközi megállapodás vagy választás felhatalmazta volna. Tamás Gáspár Miklós megengedhette magának, hogy tiltakozzon: a Demokratikus Chartát egyes szóvivői antifasiszta népfrontnak fogják fel, amelyben a vezető szerep csakis a szocialistáké lehet. Kimutathatta azt is, hogy a Charta 1992. május 1-jén kibocsátott szociális kiáltványának főbb elemei az MSZP programjából valók. Botrány azonban nem ebből lett, hanem abból, hogy a *Beszélő* megírta: Tölgyessy, Tellér, sőt maga a *Beszélő* sem mondott mást, mint Tamás Gáspár Miklós. Ráadásul még azon is élcélődni mert, hogy a Magyar Bálint emlegette „antiliberális satu” legfeljebb technikailag különbözik a Tölgyessy-féle „konzervatív ollótól”. (*Tapsoljunk Gáznak, Beszélő*, 1992. július 11.) Ekkor az SZDSZ elitje leírta a *Beszélőt*, novemberben pedig a gondosan előkészített küldöttgyűlés menesztette Tölgyessyt.

A választási rendszer egyik tervezőjeként Tölgyessy 1989 tavaszán két követelményt tartott szem előtt: a győztes párt rendelkezzen szilárd többséggel, ugyanakkor azonban kisebb pártok is hallathassák a hangjukat a parlamentben. Hosszabb távon két párt vagy pártszövetség váltógazdálkodását tartotta optimálisnak. Sokan gondolkodtak akkor így. „Semmi sem kívánatosabb, mint hogy a Magyar Demokrata Fórum körül kereszténydemokrata középpárt, a szabad demokraták körül pedig szociálliberális középpárt alakuljon ki. E két párt (vagy pártkoalíció) *váltógazdasága* a jövőben magyar demokrácia egyik nagy esélye” – vallotta akkoriban e sorok írója is. (*Beszélő*, 1989. december 18.) Később, az MSZP erősödése láttán vált általánossá az a nézet, hogy a magyar társadalom háromosztátú: van egy rendies, konzervatív felfogású harmada, amely a tekintélyelvű és gondoskodó államban látja boldogulása biztosítékát, van egy harmada, amely a gondoskodó-újraelosztó állam feltámadásában reménykedik, és van egy középső harmada, amely elsősorban a saját kezdeményezőkészsége, a növekvő szabadsága révén próbál boldogulni. Ennek a társadalomképnek és a belőle következő politikának a védelmében fordult szembe Tölgyessy az SZDSZ-en belül azzal a másik irányzattal, amely szerint „vanak a demokrácia ellenfelei (a kormánypártiak) és vannak a demokrácia barátai (az ellenzékiek), és az utóbbiaknak szoros egységben össze kell fogniuk. Ezt a véleményt én nem osztom, sőt nagyon veszélyesnek tartom, mert destabilizál és kettéhasítja a magyar politikát.” (Such György interjúja, *Magyar Narancs*, 1992. november 5.) A legnagyobb veszély a magyar politika kettéhasadása: „A szoros ellenzéki koalíciót követelő politika jól láthatóan eltávolít a Fidesztől, és csorbítja a polgári liberális közép választási esélyeit. Ez a közéleti blokkok masszív szemben-

állásának megszilárdulásához vezethet.” (*Magyar Hírlap*, 1992. október 17.) Ezt az aggodalmat visszhangozta az 1994-es választások küszöbén Orbán Viktor is. „El tudjátok képzelni, mi lenne itt, ha szociálliberális koalíció kerülne kormányra, a másik oldalon meg egy táborba sodródna a konzervativizmus és a radikális jobboldal? A két lövészárk között megint egy nemzedéknyi időre nem nőne fű.” (*Beszélő*, 1994. február 17.) Orbán Viktor utóbb mindent megtett, hogy jóslata beteljesüljön. De ezen az úton Tölgyessy már láthatólag nem követi.

1993-ban egy másik veszély is reálissá vált. Felsejlett, hogy a mérsékelt jobboldal parlamenti képviselő nélkül maradhat. Úgy tetszik, Tölgyessy inkább meg volt győződve arról, hogy az MDF 1994-ben súlyos vereséget fog szenvedni, mint azok, akik fenntartás nélkül kívánták ezt a vereséget. „A kormánytöbbséget lassan eléri végzete” – írta *Lesz-e jobbközép pártja a magyar demokráciának?* című cikkében. (1993. július 7.) Sorsát a rendszerváltás nagy gyűjtőpártja önmagának köszönheti: szinte minden hatalmi ággal konfliktusba került. A küszöbön álló bukáiban kétségtelenül része van a sajtónak, de ez nem a sajtó bűnösségét bizonyítja, hanem azt, hogy az MDF képtelen volt hatalmi gőg nélkül viszonyulni a sajtóhoz. A legnagyobb baj azonban az, hogy „a két világháború közötti jobboldalnak pedig akár az úri konzervativizmusa, akár a radikális része ma már anakronizmus az egységesülő Európában”.

Ugyanakkor van egymillió választó, aki „értékeiben nemzeti és konzervatív”. A jobboldali szavazók nem fognak eltűnni. Lehet, hogy az 1994-es választáson kivételesen otthon maradnak, de előbb-utóbb szavazni akarnak. Vagyis: „Kell egy párt, amely az MDF milliós közönségét modernizációs pályára vezeti.” Ha az ellenzéki pártok és a közvélemény-formáló értelmiség nem elégszik meg az MDF vereségével, hanem a megsemmisítésére törekszik, a jobboldali radikalizmus esélyeit növeli.

A vereség előtt álló MDF és a majdani győztesek jövőbeni viszonya Kis Jánost is foglalkoztatta. Ő is a magyar demokrácia jövője felől közelítette meg a kérdést, de inkább programadó szándékkal, a majdani győzőkhöz fordulva. (*Rendszerváltástól kormányváltásig, Magyar Hírlap*, 1993. december 24.) Az elemzés abból indul ki, hogy mindkét oldal fél. „A kormánypárti oldal attól [tart], hogy a választások után a jobbszárny kiszorulhat a politikai életből. Az ellenzéki oldal attól, hogy nem is lesznek választások.” Kis János zárójelbe teszi a kérdést, mennyire reális az utóbbi félelem. Nem az a kérdés – így Kis János – megalapozott-e a félelem, hanem az, hogy miképpen lehet eloszlatni, mielőtt önbeteljesítő jóslatként önmagát teszi megalapozottá. 1989 eseményei követhető példát kínálnak. Akkor, a rendszerváltás éles harcai közepette is, mindkét fél óvakodott attól, hogy kenyértörésre vigye a konfliktusokat. Példa az országgyűlés megalakulása és az MDF–SZDSZ-megegyezés is: mindkettő arról szólt, hogy a kormánypártoknak és az ellenzéknek nem egymás felszámolására, hanem tartós együttélésre kell berendezkedniük. A majdani győztesnek már a kampány kezdetén világossá kell tennie, hogy ezeket a precedenseket kívánja folytatni, hogy tudja, az MDF a jövőben is részese lesz a magyar politikai életnek, és a választás után „lojális viszonyra fogunk törekedni vele”. Izgalmasak a különbségek: Tölgyessy nem számol a választások elmaradásának a lehetőségével, Kis János nem számol azzal, hogy az MDF mandátumai száma szerint kis párttá válik, amely már nem tekinthető az ellenzék vezető erejének. De izgalmas az is, ami közös a két írásban: a győztesnek nem az ellenfél megsemmisítésére kell törekednie, hanem arra, hogy győztes és vesztes „együttműködő ellenfelekké váljanak” (Kis János), hiszen „még ellenzéknek is konstruktívabb lenne egy modern jobbközép párt” (Tölgyessy).

Az MSZP nagy arányú választási győzelmével és főképp azal, hogy az SZDSZ koalícióra lépett riválisával, nyilvánvaló lett,

hogy a háromosztatú pártszerkezetnek vége, sőt a politikai váltogazdaság esélyét is csak az ellenzékbe szorult pártok szoros szövetsége teremtheti újjá. Ez a pártszövetség azonban nem lehet tisztán jobboldali: kizárólag a jobboldal szavazataival nem lehet választást nyerni. A Fidesznek kellene „a késő Kádár-kori társadalom megbontásával, a polgárosodásra fogékony szavazók megnyerésével” új szavazókat hoznia, egyúttal a közép felé tolva az új jobbközép centrumát. Ehelyett a Fidesz „mintha az MDF belső meghódítására készülne, inkább a hagyományos választórétegek kegyeit keresi”. Pedig ezzel nem nyer új szavazókat a jobbközépnek, sőt eltaszíthatja magától jelenlegi közönségét is. Tölgyessy viszonylag sokáig, 1996 szeptemberéig halogatta kiválását az SZDSZ-ből, holott attól kezdve, hogy a koalíciós kormány programja ellen szavazott, nem lehetett helye a kormánypárti frakcióban. Az is nyilvánvaló volt, hogy politikai jövőjét csakis a Fidesz soraiban keresheti. Mégis, jövőbeli Fidesz-politikus létére nem tartózkodott a Fidesz nyilvános bírálattól. De még az iróniától sem. „A Fidesz közönsége még ma is jobbára távol áll a konzervatív pártoktól. A fiatal demokraták vezetői olyan sebesen haladnak a jobboldali erőter felé, hogy kétséges, szavazóik tudják-e őket követni. Ez már a harmadik arculatuk...” (*Mindenki győzött*, 1994. december 17.)

Az 1994-es téli önkormányzati választásokon a választási szabályok hebehurgya módon keresztülerőszakolt megváltoztatása választási koalícióba kényszerítette az ellenzék három, magát mérsékeltnek minősítő pártját. Az így létrejött Polgári Szövetség – mindenekelőtt a megyei jogú városokban és Pesten – nem jelentéktelen sikereket ért el, fordulatot azonban a szövetség létrejötte nem hozott. Tölgyessy elemzése szerint a három párt összefogása csak arra volt elegendő, hogy az országgyűlési választáson rájuk szavazók voksait a legeredményesebben hasznosítsák, az MSZP–SZDSZ táborából azonban új szavazókat nem tudtak

megnyerni. Az önkormányzati választásokat követő időszakban a publicista Tölgyessynek újra meg újra ezzel a problémával kell szembenéznie: a kormányzó koalíció váltópártja csak akkor jöhet létre, ha a Polgári Szövetség pártjainak uniója a jobboldali szavazókön kívül meg tudja nyerni a polgári – polgárosodni vágyó – középrétegeket. Ennek azonban az a fő akadálya, hogy a Kádár-korszakban boldoguló rétegek és nemzedékek – a legmagasabb státusú új tulajdonosok, az állami elosztásból élő közalkalmazottak, a Kádár-rendszer biztonságát visszavágyó munkásrétegek – a szocialistákra, a dinamikus, piacképes középrétegek az SZDSZ-re szavaznak, a Fidesz-generáció nagy része számára pedig idegen a nemzeti-keresztény pártok értékvilága és retorikája. Mégis: az ellenzéki pártok ebben a helyzetben is rosszul tennék, ha az egyensúlyjavító intézkedéseket – magyarán a Bokros-csomagot – a szocializmustól örökölt költségvetési újraelosztás védelmében, azaz balról támadnák. A politikus, aki 1991–92-ben mind az MDF-kormány, mind az erősödő szocialista ellenzék ellenében (de teljes egyetértésben szabad demokrata riválisaival) az állami újraelosztás rendszerének radikális visszaszorítása mellett emelt szót, félreszorítva is határozottabban kiállt a régi reformközgazdasági elvek első következetes megvalósítója mellett, mint maga az SZDSZ.

1996 végéig a kormánykoalíció leválthatatlannak tetszett, a jobbközép pártok együttes támogatottsága a Bokros-csomag és a Bokros-csomag elleni uszítás ellenére sem nőtt az 1994-es választásokon elért szint fölé. A jobbközép ellenzék válságát elemző cikkében (1996. február 10.) Tölgyessy ebből a helyzetből nem látott az ellenzék számára kiutat. Az Antall-kormány pártjai ellenzékbe szorulva (bár az 1994-es tavaszi választások után voltak erre utaló kezdeményezések) az önkormányzati választások viszonylagos sikere után nem vizsgálták felül korábbi politikájukat. A KDNP vezetői útját állták a Polgári Szövet-

ségbe tömörült pártok integrációjának, az MDF számára pedig Boross Péter és Lezsák Sándor együttműködése – így Tölgyessy – aligha hoz új szavazókat. „A lakitelki eredetmitosz érvényessége a párt leghűségesebb híveire korlátozódik”, a Bíró Zoltán vezetésével 1987-ben létrejött „nemzeti baloldal” már rég nem tényezője a magyar politikának. De nem ígér sikert sem az MDF, sem a Fidesz számára Antall József emlékének eszménnyé emelése sem. A miniszterelnök politikájával, politikai stílusával a társadalom többségéből inkább ellenérzéseket váltott ki. „Nincs kilátás a miniszterelnök örökségének folytatására, ha követői nem tudnak szembenézni súlyos tévedéseivel is.” Tölgyessy Péter írta ezt, akit ellenfelei az SZDSZ-ben azzal gyanúsítottak, hogy az MDF útjára akarja terelni a szabad demokraták pártját, és a leg-súlyosabb támadásokat azzal váltotta ki ön maga ellen, hogy személyes párbeszédet kezdett a miniszterelnökkel.

Az 1996 végére kialakult helyzet azt jelezte, hogy az 1994 őszén ad hoc megszervezett Polgári Szövetségből nem jön létre rövid úton tartós koalíció. De nem járható a Fidesz számára a jobboldali erőtértől való eltávolodás sem: ennyi kanyar már az odaadó párthívek hűségét is kikezdené. Tölgyessy „megfontolt önépítést” javasolt a fiatal demokratáknak. Az enigmatikus kifejezés lehet üres erkölcsi intelem. De lehet egy új stratégia fedőneve is. Bár ezt sosem írta le, feltehető, hogy a KDNP és az MDF reménytelen belső megosztottságát látva úgy vélte: a Fidesz már nem a két rivális párttal való összefogásban érdekelt, hanem abban, hogy azok megsemmisülve vagy súlytalanná válva bocsásák szavazóikat, szervezetüket és egyes esetekben politikusaikat a Fidesz-MPP rendelkezésére.

A szocialista-liberális koalíció választási vereségét nem az ellenzéki pártok népszerűségének növekedése, hanem a kormánykoalíció pártjaiban való – elsődlegesen morális – csalódás tette 1996 végére mégis reális lehetőséggé. „A közvetítői siker-

díj körüli botrány egy szemvillanásra bevilágítani látszott a hatalomgyakorlás rendszerét, milliónyi szavazópolgár képzelhette egyszerre megtalálni a magyarázatot megpróbáltatásaira” – írta Tölgyessy 1996-os karácsonyi cikkében (*Ki fog itt végre kormányozni?*). A kormánykoalícióban csalódott választók azonban nem követik a Fidesz jobb felé rohanását. „Még ma is sok száz-ezer elbizonytalanodott választó lehet félúton a Fidesz és a koalíció pártjai között.” Labilis a győzelem, amely mindenekelőtt a másik oldal elutasításán alapszik. Labilis a győzelem, amely beválthatatlan ígéretek teljesülésének reményében fogant. Ha a majdani kormány valóban megpróbálja átszabni az évek során kialakult tulajdon- és sajtóviszonyokat, ha valóban felmondja a Szlovákiával megkötött alapszerződést, nemcsak a megtámadott intézményekkel kerül szembe, hanem a választók tömegével is, akik nem akarják megfizetni a radikális változtatások árát. Sőt: könnyen szembe kerülhet a nemzetközi közvéleménnyel is. „A négy ellenzéki párt koalíciója így pillanatok alatt belecsúszhat a Mečiar-kormány helyzetébe.” Végezetül pedig labilis lehet maga a kormányzás is, ha a koalíciót két egyformán erős párt, a Fidesz-MPP és az FKGP alkotja.

Ellentétben a kilencvenes évek elejével, amikor Tölgyessy már két évvel a választások előtt az MSZP győzelmét valószínűsíthette, az 1998-as választások végső eredménye, mondhatni a második forduló lezárultáig bizonytalan maradt. Bár két választás igazolta a teóriát, hogy az első forduló győztese a második fordulóban jelentősen növeli mandátumai számát, Tölgyessy az ellenkező lehetőséget sem zárja ki: „Szoros befutó esetén – írja – matematikailag még az is elképzelhető, hogy az országban legtöbb szavazatot elnyerő szervezet mandátumai számát tekintve csupán a harmadik lesz.” (*Ki szerezheti meg a parlamenti többséget?* 1997. május 31.) Tudjuk, 1998-ban majdnem ez történt. A Fidesznek sikerült a maga javára hasznosítani az esélytelen

MDF szavazatait, és a két forduló között megegyezve a kisgazdákkal, a második fordulóban sikerült a második helyre szorítania az első fordulóban győztes MSZP-t.

A győzelmet, amely részint válasz volt az MSZP hencegésére, hogy a kormányzó koalíciónak nincs alternatívája, Tölgyessy „lélektani fordulatnak” nevezi, amelyet „az anyagi és szervezeti erőnél fontosabbnak bizonyult elszánt küzdeni tudás” váltott ki. A Fidesz „meghaladva az annyi bajt okozó MDF-SZDSZ megosztottságot, egyesítette a polgári szavazók java részét”. A pozitív megállapításhoz azonban nyomban hozzátesszi: „Ezt a közönséget nem lesz könnyű szilárdan egybetartani.”

A választásokat követő szűk fél esztendőben Tölgyessy – akár 1990-ben – ismét párt közeli publicistaként lépett a nyilvánosság elé. Ekkor írt cikkeiben a Fidesz bírálatát háttérbe szorítja az egyre hevesebben bírált kormányzó párt védelmezése.

A publicista mindenekelőtt a kisgazdákkal való koalíciót veszi védelmébe. Mind a szocialistákkal köthető nagykoalíció, mind pedig a szocialisták engedélyével megkísérelt kisebbségi kormányzás éppen a változást tenné semmissé, amire a választópolgárok szavaztak. „Torgyán József a legkisebb veszélyt talán akkor jelenti, ha a jobbközép nem semlegesíteni, hanem minél jobban bevonni próbálja a kormányzati felelősség viselésébe.” A Fidesznek azonban a győzelem mámorában sem szabad elfelejteni, honnan érkeztek a szavazói. „A párt támogatóinak harmada többnyire kétszer is a szabad demokratákra voksolt.” „Az új hatalom nem követheti egyedül a tradicionális magyar jobboldal értékeit (...). A választásokon még csak a Horn-kormány megbuktatására szövetkezett állampolgárokat kizárólag a nagyban különböző kultúrájú társadalmi csoportok valóságos érdekegyesítése őrizheti meg véglegesen a Fidesz mögött.” (*Itt van Rhodus, most ugorj!* 1998. június 6.)

Tölgyessy a régi közjogi meggyőződésének megfelelően védelmébe veszi a miniszterelnöki hatalom megerősítését. „A hatalomkoncentráció közjogi ellensúlyait nem a kormányon belül célszerű kiépíteni (...) A főhatalom gyakorlóját nem gúzsba kötni, hanem leváltani kell, amennyiben politikája nem felel meg a közvéleménynek.” (*Cselekvőképes állam – ellenőrzött hatalom*, 1998. augusztus 19.)

A miniszteri tárcák jelentős részét szakértők töltik be, akiknek csekély a politikai súlyuk. Ez az elnöki rendszerekhez közelíti a magyar kormányzati berendezkedést. Minthogy a kormányban kevéssé van politikai kontrollja a kormányfő akaratának „régén múltott ennyi a miniszterelnök arányérzékén”. Ez az utolsó mondat figyelmeztetésnek, de akár bírálatnak is felfogható. S egyértelműen bírálat illeti az adóhatóság új vezetőjének (Simicska Lajos) kinevezését és a Fidesz-vezetőkkel kapcsolatos titkos információgyűjtés ügyének kitergetését. „E két döntés ajándék a meggyőző mondanivaló híján maradt ellenzéknek. Az állampolgárok jelentős részében erős a bizakodás, hogy a Fidesz majd másképp politizál, mint az MSZP. A történetek kikezdhetik a párt sikerét megalapozó reményt, ami ha elvész, igencsak fáradtságosan állítható helyre.” (*Új politikai korszak kezdetén*, 1998. szeptember 26.) Bírálatával, azzal, hogy kényes pontokon szembeszáll a miniszterelnök politikájával, Tölgyessy feladja a Fidesz-képviselőként vállalt szolidaritást Orbán Viktor pártjával.

Az önkormányzati választások eredményei is a Fidesz-hatalom korlátaira figyelmeztetnek: az önkormányzati hatalom nagyobbik fele az ellenzék kezében maradt. Önvesztélyes döntés, hogy jobbra tartását a párt kormányra kerülve is folytatja. A „miniszterelnök az ős-Fidesz és a volt SZDSZ-szavazók igényei előtt elégti ki a hagyományos jobboldal elvárásait. Ezzel maga enged teret riválisainak a kulcsfontosságú politikai centrumban.” (*Mi az, ami változott?* 1998. október 24.)

A kötetet záró cikk már a Fidesz-politika átfogó bírálata, elbocsátó szép üzenet. A Fidesz támadó fellépésével elment „az írott jog szerinti legszélső mezsgyéig, sőt esetenként készséget mutatott a jogállami határok feszegetésére is”. E fellépésektől, ha a demokratikus intézmények nincsenek is veszélyben, a politikai kultúra sérül. Az állandó háborúskodás az ország kormányozhatóságát veszélyezteti. A változtatásra kapott felhatalmazás az erő és a mértéktartás megfelelő aránya nélkül nem teljesíthető. A rendszerváltás óta kialakult a magántulajdon rendje, a fennálló gazdasági és kulturális erőviszonyokat nem lehet hatalmi szóval megváltoztatni. Akcióival a Fidesz legyőzött ellenfeleit erősíti. A fővárost jelenleg sújtó intézkedéseivel például „maga emeli az országos politika szintjére az ellenzék egyetlen versenyképes emberét”, Demszky Gábort. (*Kalandozások kora*, 1998. december 24.)

1999 tavaszára az elemző a politikai erőviszonyok jelentős megváltozását jósolja. Ez – mint Tölgyessy Péter legtöbb előrejelzése – azóta bekövetkezett. Hatalmi göggyével a Fidesznek sikerült elérnie, hogy a magyar választók immár nagyobbik fele mind türelmetlenebbül várja a kétszer megbukott szocialisták visszatérését. Még szerencse, hogy a konszolidálódó piacgazdaság körülményei közt már nincs is olyan nagy jelentősége, hogy ki kormányoz.

Az SZDSZ renegátja?

A legszenvedélyesebb SZDSZ-szidalmazók az SZDSZ-renegátok közül kerültek ki: Tóth Gy. László, Tellér Gyula, de távolabbról közénk tartozik Schmidt Mária vagy a demokratikus ellenzék-ből indult Sneé Péter is. Tölgyessy sosem keveredett az SZDSZ-re acsargók táborába, noha a sértődöttségre leginkább neki lett

volna oka. Írásaiban sokat bírálja az SZDSZ-t, de hiszen valamennyi pártot bírálja, vágyteljesítő gondolkodás azonban nem befolyásolja előrejelzéseit. Sőt: sok esetben több esélyt jósol az SZDSZ-nek, mint amennyi utóbb reálisnak bizonyult.

Hatni az SZDSZ-re utoljára akkor próbált, amikor a párt küldöttgyűlésének 1994 nyarán az MSZP koalíciós ajánlatáról kellett döntenie. A demokratikus ellenzék – mondta a küldöttgyűlésen (a beszéd szövege sosem jelent meg, a kötetben sincs benne) – akkor és azáltal jött létre, hogy néhányan szakítottak a reformértelmisség gyakorlatával: nem belső használatú szakértői anyagokkal próbálták jobb belátásra bírni az állampárt vezetését, hanem a cenzúrát semmibe véve mondták ki a véleményüket. Most az SZDSZ arra készül, hogy visszájára fordítsa ezt a folyamatot: a nyilvános bírálat helyett a kormányzó koalíció tagjaként belülről akarja befolyásolni az abszolút többséghez jutott MSZP-t. A koalíciós tárgyalások megkezdése helyett köszönje meg a küldöttgyűlés udvarias levélben az ajánlatot, és kívánjon sok sikert Horn Gyulának a kormányzáshoz. Természetesen tudta, hogy javaslatát le fogják szavazni. Hiszen a párt véleményformálói, a chartás értelmiség, „a kettős kötődésű, a szocialistákkal is rokonszenvező elitek” és a finanszírozók, akik „érthetően a kormányzati szerep felé ösztökölték a szervezetet”, ellenállhatatlan nyomást gyakoroltak a szabad demokratákra a koalíciókötés érdekében.

Bár a koalíció létrehozását Tölgyessy mind az ország, mind a liberalizmus esélyei, mind pedig az SZDSZ szempontjából károsnak ítélte meg, nem próbálta elhíttetni magával, hogy a koalíció rövid életű lesz, és nem hitt abban sem, amit a koalíció hívei állítottak: ha nem tetszik, majd kilépünk. „Az MSZP–SZDSZ-koalíciót tartós képződménynek gondolom, amely akár több választási ciklus idejére szóló együttműködéshez is vezethet” – mondta a koalíciókötés után adott első interjújában (1994. júli-

us 9.). Viszonylagos sikert hozott az SZDSZ-nek 1994 telén az önkormányzati választás is. A siker egyelőre igazolta a számítást: a választók értékelték, hogy az SZDSZ a Horn-kormány belső ellenzéke. De világosak a növekedés határai is: „Az SZDSZ csupán a szocialistákkal együtt kormányképes.” (*Mindenki győzött*, 1994. december 17.)

Az SZDSZ-hez közel álló pénzügyminiszter, Békesi László menesztését követő koalíciós válság Bokros Lajos és Surányi György kinevezésével az SZDSZ kedvére oldódott meg. Kinevezésük mégsem a szabad demokraták érdeme, „személyükben a miniszterelnök nem a karakteres reformközgazdászt, hanem a szocialista színeket 1990-ben is vállaló országgyűlési képviselőt, illetve a Németh-kormány államtitkárát választotta.” (*Újra választút előtt*, 1995. február 16.) A későbbi legendákkal szemben a Bokros-csomag elfogadására nem az SZDSZ, hanem a fizetésképtelenség réme készítette a miniszterelnököt. „A kormányban őt igazán csak egyetlen ember támogatta – idézi Tölgyessy Bokros Lajos kijelentését – Horn Gyula miniszterelnök.” (Mink András és Neményi László interjúja, *Beszélő*, 1996. december.) (1992-ben az MDF halogató gazdaságpolitikáját bírálva Tölgyessy mintegy előre megrajzolta a Bokros Lajos körül kialakult helyzetet. „A nagyszabású gazdasági reform és különösen a költségvetési reform – mondta a rádióban Farkas Zoltánnak – azt jelenti, hogy aki ebbe belekezd, az mindenkivel összeütközésbe kerül: az összes hivatallal, apparátussal, a társadalom minden szférájával. Egyetlenegy ember lehet mögötte: a miniszterelnök.”) Mindazonáltal tény, hogy a Bokros-csomag egyes részei – tekintettel az MSZP-n belüli nézet- és érdekkülönbségekre – a szabad demokraták szavazatai nélkül nem kapták volna meg a többséget. Horn Gyulának tehát ebben az időszakban – 1995 tavaszán – a személye ellen irányuló SZDSZ-es támadások ellenére valóban szüksége volt a koalíciós partnerre. Ez volt az a pillanat, amikor

Tölgyessy értékelése szerint az SZDSZ kilépve a koalícióból megnyerhette volna az MSZP-ben csalódott közepes és magas státusú szavazók támogatását. Az SZDSZ vezetői ezzel szemben úgy vélték, a miniszterelnök személyét, „rögtönzéseit” bírálva a koalíción belül is folytathatják a harcukat a politikai hegemonia megszerzéséért. Az egész koalíció leváltása pedig ekkor még olyan illuzórikusnak tűnt, hogy Tölgyessy *A kerekasztaltól a koalícióig* című cikkében (1995. december 2.) leírta: az SZDSZ a következő hét évben megkerülhetetlen tényező marad.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a koalícióhoz ragaszkodó SZDSZ helyzete a koalícióban változatlan. Horn Gyula „hét-ről hétre teremtetett precedensekkel sikeresen megszabadult a korábban sokszor fejére olvasott koalíciós megállapodás kötöttségeinek jelentős részétől”. A koalíciós együttműködés során „az SZDSZ szakértői hitele megkopott (...) a privatizáció vezényleéséből kimaradt (...) a szocialista politikusok érdekérvényesítő, kijáró képessége messze meghaladja a szabad demokratákét”. Az SZDSZ mozgásteret mind kisebb. Nemcsak azért, mert a koalíción kívül csak engesztelhetetlen ellenfelek vannak, hanem mert „irányadó támogatóik, a kettős kötődésű, szocialistákkal is rokonszenvező elitek nemigen látnak más lehetőséget, mint a jelenlegi koalíciós konstrukció fenntartását”. Eközben a párt mindinkább eltávolodott a demokratikus ellenzék szegényekkel szolidaritást vállaló elképzeléseitől. „Az emberi jogok érvényesüléséért való harcos kiállásból mára többnyire csak a más-ság elfogadtatását célzó kampányok maradtak.” (*Elégedetlenségek egyensúlya*, 1996. április 27.)

A koalícióból való kilépést Tölgyessy elvben még a Tocsik-ügy után sem látta lehetetlennek. „A szabad demokratáknak el kell fogadniuk a koalíciót lényegében olyanak, amilyen, vagy nem várhatnak tovább a szakítással” – válaszolta Mink András és Neményi László kérdéseire. De természetesen tisztában

volt azzal, hogy az utóbbi döntésnek kicsi a valószínűsége. Az SZDSZ meghatározó vezetői arra számítanak, hogy az MSZP megnyeri a választásokat, de abszolút többség híján 1998-ban valóban rá lesz szorulva az SZDSZ harminc-negyven szavazatára, s így a párt akár javíthat is koalíciós pozícióján. De: a kilépés ára az 1996. év végi árnál „nagyobb már csak akkor lesz, ha a koalíció elveszti a választást, és az SZDSZ kis ellenzéki pártként egyedül marad”.

Tölgyessy lévén négy éven át az SZDSZ egyik vezetője, egy évig elnöke, természetesen jól ismerte az SZDSZ sajtókapcsolatokat, ismerte a véleményformáló értelmiség, a pénzügyi elit vagy akár külföldi politikusok, diplomaták szerepét az SZDSZ politikájának alakulásában. Ismeretei alapján meg gondolkodásának racionalitása jegyében is undorral utasított el mindenféle összeesküvés-elméletet, paranoiás, indulat vezérelte okoskodást. Az SZDSZ vezetői „távolról sem irányítják közvetlenül a magyar tömegkommunikációt, hatásuk a médiavilágban inkább a nyelvi azonosság, a közös értékek alapján érvényesül”. (*A kerekasztaltól a koalícióig*, 1995. december 2.) Az SZDSZ médiahatalmának képzetéhez bizonyára hozzájárult, hogy az SZDSZ az egyetlen párt, amely képes volt megtervezni és végigvinni egy médiakampányt, tudatosan felépíteni egy politikai személyiséget a közvélemény előtt. Ez azonban még nem gonosz ármány.

„Az SZDSZ véleményformáló elitje már régóta gyűlöletteljes viszonyban áll a korábbi kormánypártokkal. Egy ideje a Fidesz vezetői is jórészt osztják ezeket az érzelmeket (...), hasonló vélemények terjednek a szocialisták döntéshozói között is. (...) Az ellenzék pártjai láthatóan készek lennének támogatni a kormányfőt a magyar közélet legveszedelmesebb szereplőjének gondolt SZDSZ megzabolázásában.” (*Újra választást előtt*, 1995. február 1.)

A közvélemény-kutatások nem igazolták vissza ezt a gyűlöletet. A másodlagos preferenciák alapján az SZDSZ ebben az időben is a legkevésbé elutasított párt. Az SZDSZ-szel szembeni ellenszenv a politikai életben mégsem csupán az SZDSZ elszigetelésére törekvő tudatos politikai stratégia része, s nem is teljességgel alaptalan politikai hisztéria. „Az SZDSZ nagyon más párt, mint a többiek. Egyrésztől leginkább hasonlatos a mai tömegdemokráciák választási pártjaihoz, messze a legjobban képes a médiaelvárásoknak megfelelni. Másrésztől talán a radikális mozgalmárértelmisségi fogantatásból eredően folytonosan a többi politikai szereplő nevelőjeként, alkalmanként a bírójaként nyilatkozik. (...) Mindig is ellene voltam a koalíciókötésnek, de ha már a párt belépett a Horn-kormányba, önvészélyesnek tartom azt a magatartást, amelyet az SZDSZ egy-két jellegadó személyisége tanúsít a szocialisták jó néhány politikusával szemben. Egyáltalán nem a tárgyi vitát kifogásolom, hanem azt a bántó arroganciát, azokat a minduntalan érzékelhető lekezelő gesztusokat, amelyeket nem-hogy a koalíciós partner vezetőivel, hanem a demokratikus pártok között senkivel sem szabadna alkalmazni. Az SZDSZ véleményirányítói az elmúlt nyolc esztendőben még az egyébként korántsem mértéktartó magyar közéletben is túl gyakran mutattak kíméletet nem ismerő türelmetlenséget a sajátjukon kívül minden más politikai kultúra megjelenítőjének személyével szemben. Az SZDSZ a politikai centrum majd minden politikusán nehezen felejtethető sebet ejtett. A párt így nemcsak hogy mindjobban potenciális partnerek nélkül maradt, hanem tagadhatatlanul hozzájárult a politikai közép meggyengüléséhez is.” (Mink András és Neményi László interjúja, *Beszélő*, 1996. december.)

Persze kérdés, ki kezdte. Vajon nem az MDF kezdte-e az *Apák és fiúk* stílusú személyeskedő, rágalmazó támadásaival? Tölgyessy erre így válaszol: „Az MDF távolról sem volt hibátlan, de az SZDSZ is részes abban, hogy nálunk nem alakult ki

normális politikai kultúra. A szabad demokraták véleményformálói szívesen beszélnek a másság tiszteletéről, de a megértést ténylegesen inkább csak néhány marginális csoporttal szemben gyakorolják. A *politikai különbözőség elismerésére* – legyen szó a '89–90-es MDF-ről, a párton belüli irányzatokról, a Fideszről vagy akár a szocialistákról – az SZDSZ *mindig is képtelen volt.*” Tölgyessy magáról is beszél. A liberális intoleranciát a más állásponttal szemben, az egyébként toleráns és független esszéisták falanxyszerű rohamát a saját bőrén tapasztalhatta meg.

Caesar háborúi

Egyik interjújában Tölgyessy azt mondta, visszavonulva a politikától egy könyv megírását tervezi a rendszerváltásról. Ha lesz ilyen könyve, több, a kötetében szereplő írását vázlatnak vagy előtanulmánynak tekinthetjük a majdani krónikához. (*A demokratikus átmenet regénye*, 1999. április 17.–május 8.; *A kerekasztaltól a koalícióig*, 1995. december 2.) De Tölgyessy aktuális politikai cikkeiben is gyakran visszapillant az előzményekre, és a nagyobb interjúkban is készséggel válaszol a politikai fejlődés folyamatára, illetve a saját szerepére vonatkozó kérdésekre (Farkas Zoltán, Pintér Dezső interjúi 1992-ben, Mink András és Neményi László interjúja 1996-ban).

A politikai folyamatok krónikásaként Tölgyessy személytelenségre törekszik. „Az [önkormányzati] választási siker estéjén az SZDSZ elitcsoportja váratlanul eltávolította tisztségéből a párt frakcióvezetőjét” – írja 1995-ös cikkében a saját, 1990-es leváltásáról, politikai pályafutása valószínűleg legkeserűbb pillanatáról. Julius Caesar a két nagy hadjárataról, a gall háborúról és a polgárháborúról írott műveiben egyetlenegyszer sem használja az egyes szám első személyt. A cselekvések alanya min-

dig Caesar, akárha a hadvezér és a szerző két különböző személy lenne. Tölgyessy ennyire nem következetes, *A demokratikus átmenet regénye* című, mindeddig legterjedelmesebb emlékező elemzésében olykor – és érdekes módon leginkább akkor, amikor az Antall Józseffel folytatott személyes megbeszéléseiről ír – egyes szám első személyben szól, de többnyire inkább kerül a személyes hangot. Az Ellenzéki Kerekasztal döntéseiről írva önmagát „az SZDSZ képviselőjének” nevezi, a népszavazási kezdeményezést megelőző utolsó egyeztetési kísérletről mint „hatszempközi” megbeszélésről ír. Ha máshonnan nem, Kis János 1989: *a víg esztendő* című írásából (*Beszélő*, 1999. október) tudjuk, hogy az utolsó egyezkedés három szereplője Kis János, Szabad György és Tölgyessy Péter volt. „Az MDF” pedig, amely nem fogadta el az ajánlatot, Antall József nevét fedi.

Kis János 1989-ről szóló évvesszéje jó alkalmat kínál arra, hogy néhány vonatkozásban összevegyessük a két politikusnak, az események akkor még fennakadás nélkül együttműködő két főszereplőjének utólagos képét a jelenkori magyar történelem sorsdöntő évéről.

Ha eltekintünk néhány szembeszökő különbségtől (Kis János műve történeti tanulmány, amely részletezve idézi fel és értékeli a politikai egyeztető tárgyalások eseménytörténetét, Tölgyessy cikksorozata inkább politikatörténeti esszé; Kis János elbeszélése a naptári év végével zárul, Tölgyessy az 1990-es év történetét is belevonja krónikájába; Kis János bővebben szól a Budapesten zajló politikai egyeztető tárgyalások nemzetközi környezetéről, elsősorban az állampárt és a Szolidaritás lengyelországi megegyezéséről, Tölgyessy inkább a pártállam összeomlását megelőző hazai társadalmi folyamatokat vázolja), az a meglepő, hogy a két hajdani rivális gondolatmenete – mind az elemzést meghatározó értékrendszer, mind pedig az események utólagos értékelése tekintetében – mennyire egybevág.

Mind Kis János, mind pedig Tölgyessy megítélése szerint az 1989. év legfontosabb hozadéka az egyértelműen nyugat-európai típusú alkotmány, és az, hogy az alkotmány keretei között minden előzetes alku nélkül kerülhetett sor a szabad választásokra.

Kis János elismeri: „Engedtünk abból az induló szabályból, hogy a köztársaság alapvető intézményeiről nem tárgyalunk.” Érdemes hozzátenni: ha az elveinkből akkor nem engedünk, ma nem lenne az elveinknek megfelelő alkotmányunk.

„A rendszerváltás – értékeli tanulmánya végén Kis János 1989 eredményeit – horderejét tekintve semmiben nem maradt el a történelem nagy forradalmaitól. Mégis úgy mentünk át az egyik világból a másikba, hogy a jogrend folytonossága egy pillanatra sem szakadt meg. És olyan világot teremtettünk, amelynek alkotmányos alapelveit jó lélekkel lehet vállalni.” Tölgyessy gyakorlatiasabban, de nem kisebb elégedettséggel fogalmaz: „A közélet szereplőinek távolról sem volt hibátlan minden lépése, sokszor csak a jó szerencse segített. A régi és új pártok gyakran bizonyultak gyarlónak. A magyar demokratikus átmenet mégis igazi sikertörténet.”

Kis János és Tölgyessy egy oldalon állnak azokkal az MDF-es és újabban fideszes politikusokkal szemben, akik legyintenek 1989-re, és azt állítják, a rendszerváltozás csak a szabad választásokkal, azaz az MDF győzelmével következett be. (Lehet, hogy új elvárásaival az „alkotmányos forradalom” formuláját használó Antall József sem értene egyet.)

Az alapvető párhuzamosság ellenére számos jelenség értelmezésében lényeges különbség van Kis János és Tölgyessy elbeszélése között. A demokratikus ellenzék értékelésében Tölgyessy mintha a mai *Magyar Nemzet* közönségének is engedményt tenne. Egyrészt elmosza a különbséget a reformértelmiség és a demokratikus ellenzék között (a szamizdat-készítők „eltökélten fogadták a hatóságok zaklatásait, de végig részesei maradtak

a baloldali reformértelmiség kulturális közösségének”), másrészt egybekeveri a népi tábor és demokratikus ellenzék harmadikutasságát. Pedig ha volt Magyarországon szakadék a különböző értelmiségi-politikai csoportok között az – legalábbis 1987-ig – éppen a demokratikus ellenzék és az összes többi csoport között húzódott: azok között, akik nyögve, de elfogadták, illetve akik felmondták a puha diktatúra játékszabályait. Szakadék választja el a népi értelmiség (Tölgyessy kifejezésével: „a nemzeti baloldal”) elvi harmadikutasságát a *Társadalmi szerződés* kompromisszumos javaslatától is. Az előbbi az államszocializmus és a modern kapitalizmus ellenében a munkálkodó kistulajdonosok archaikus társadalmának utópiáját próbálta politikai céllá emelni. A *Társadalmi szerződés* ellenben azt vizsgálta, milyen feltételekkel jöhet létre átmeneti kiegyezés a még szilárdnak látszó pártállam és a demokráciát óhajtó társadalom között. Elveiben harmadikutás megoldást a *Társadalmi szerződés* csak egy kérdésben tartalmazott: hatékony munkás-önigazgatással kívánta korlátozni a tőketulajdonos hatalmát. De ne feledjük: a legkeményebb kritikát a programirat éppen ezért a fejezetért kapta, és éppen a baloldali reformértelmiségtől. Jobbközép olvasóit a Fidesz-MPP ellen lázadó Tölgyessy így sem elégítette ki. Debreczeni József a fejére olvasta, hogy a népszavazást még mindig SZDSZ-es módra értékeli.

Jelenős mértékben különbözik Kis János és Tölgyessy társadalomképe is.

„Aki az idő tájt odafigyelt a politikára – márpedig akkor szinte az egész ország politizált –, tudhatta: ez az év el fogja dönteni az ország sorsát” – írta Kis János. Igaz, azt is hangsúlyozza, hogy a független szervezetek tagsága 1989 februárjában együttesen nem haladta meg a 10-15 ezer főt, hogy Magyarországon a pártállammal szemben nem jött létre olyan kikezdhetetlen tekintélyű ellenzéki mozgalom, mint a lengyel Szolidari-

tás. Tölgyessy ítélete mégis rezignáltabb. „A társadalom jó része azonban – így jellemzi a Nagy Imre-temetés után kialakult helyzetet – továbbra se igen bízott a politikai cselekvésben. Az emberek szerettek volna a Kádár-korszakban megszokott módon, de már a nyugati fogyasztási mintákhoz közelítve élni. Mivel tudták, odaát többpártrendszer van, hát azt is elfogadták, ám a demokratikus berendezkedés nem vált általánosan elfogadott önértékké. Hazánkban mindössze néhány százezer polgár vett közvetlenül részt az átmenet eseményeiben. A közönség rendszerint csupán a televízión keresztül követte a történéseket. (...) A lakosság tekintélyes hányada a megalakulásuktól kezdve *gyanakvással tekintett az új politikai szervezetekre*. (...) Az állampolgári aktivitás különböző mutatói lényesen alatta maradtak a kilencvenes évek közép-európai adatainak.” Tölgyessy szerint Magyarországon nem annyira a tömegektől való félelem szorította rá az állampártot a tárgyalásokra, inkább a magabiztosságuk tette őket engedékennyé. Az előzetes megkötésektől mentes választások elvét azért fogadták el, mert bizonyosak voltak benne, hogy a maguk harminc százalékot meghaladó támogatottságával, az erőtlen és töredezett ellenzékkel szemben biztosan megnyerik a választásokat. Csak a nyári időközi választásokon elért MDF-győzelmek meg az ellenzék átütő sikere a lengyel választásokon ébresztette rá az MSZMP-t, hogy veszíthet.

A félelem nyomán értékelődött fel az MSZMP-s köztársasági elnök szerepe: az elnöki intézmény lett a választásokon elérhető hatalommegosztás pótszere.

Kis János azt írja, Antall és Pozsgay bizalmas megállapodásából az SZDSZ számára csak az volt elfogadhatatlan, hogy a köztársasági elnök megválasztására – legalábbis az első alkalommal – közvetlen szavazással kerüljön sor. Valójában a baj súlyosabb volt. Antall csak áltatta közönségét (és talán önmagát is), hogy az 1946-os I. törvénycikkre hivatkozva megtalálta a köz-

tes megoldást az MSZMP erős és az ellenzék reprezentatív elnöke között. Holott alkotmányunk – mint korábban már volt róla szó – 1989-ben a köztársaság elnökét nem Tildy Zoltán, hanem Horthy kormányzó utódává, legfőbb hadúrrá emelte. A Varsói Szerződésnek, ha fennmarad, éppen ilyen elnök-főparancsnokra lett volna szüksége. (1991–92-ben néhányan az SZDSZ-ben még örültünk is ennek a megoldásnak. Mécs Imre, Szabó Miklós és jómagam is az alkotmányos álláspontot képviselő Király Bélával, Hack Péterrel szemben úgy véltük, az MDF esetleges államcsínkísérlete esetére „jól jön”, hogy Göncz Árpád a fegyveres erők főparancsnoka.)

1989 őszére világossá vált: az óriási kockázat ellenére népszavazásra van szükség, mielőtt még a szocialista államfő túlhatalmát a nép szavazatai korlátlaná teszik.

A népszavazás igényének bejelentése 1989. szeptember 18-án az SZDSZ testületi döntése volt; Kis János arra is utal, hogy a Tölgyessy felolvasta nyilatkozatot „az SZDSZ vezetői” fogalmazták. A nyilatkozat elhangzása előtt – írja Kis János – „nem volt módunk kikérni az SZDSZ tagjainak véleményét, azokét, akiktől az aláírások összegyűjtését remélhattuk”. Utólag is riasztó belegondolni, hogyan vállalhatta az SZDSZ a népszavazás kezdeményezését, ha még nem volt biztos benne, komolyan gondolja-e. Hiszen ha a nyilatkozat után nem kezdődik meg az aláírásgyűjtés, az olyan hitelvesztés a párt számára, hogy még a parlamentbe való bejutás is kétségessé vált volna. Érzékelve a bizonytalanságot, akkoriban jó ideig azt hittem, a nyilatkozat lehetett akár Tölgyessy önkényes partizánakciója. Ezt az elfelelt gyanút Kis János most minden kétséget kizáróan szétfoslatta. De arról nem győzött meg, hogy a végső döntést az SZDSZ vezetése valóban száz-százötven – semmiféle döntési kompetenciával nem rendelkező – SZDSZ-aktivista reakciójától tette volna függővé, akiket egészen más célból, a majdani választá-

si kampányra való felkészítés céljából hívtak össze már korábban egy Sopron melletti kempingbe. Mindez Tölgyessy gyanakvó állítását támasztja alá: „A párt régi vezetői közül többen úgy ítélték meg, a kis értelmiségi szervezet képtelen három hét alatt végrehajtani ekkora vállalkozást” – tudniillik százezer aláírás összegyűjtését.

A soproni táborozás levert hangulatban kezdődött. Tölgyessy másnap délután érkezett meg. Kérdése, amikor az emelvényre lépett, nem az volt, legyen-e aláírásgyűjtés, hanem az, hogy mikor kezdődjön, és hogyan hangozzanak a kérdések. Ezt követte a „minden reményünket felülmúló, kitörő lelkesedés” (Kis János), majd a kérdések együttes megfogalmazása, „ott helyben”. Tölgyessy népszerűsége az SZDSZ-ben valószínűleg ekkor emelkedett Kis Jánosé mellé.

Az ellenben nem áll, hogy az SZDSZ-t „többen tartósan értelmiségi programpártként kívánták megőrizni”, és nem fordítottak figyelmet a vidéki csoportok szervezésére. Kis János a párt megalakulásának pillanatától szorgalmazta a taglétszám növelését, a szervezetek létrehozását. Igaz viszont, hogy a népszavazás szabadította ki az SZDSZ-t elszigeteltségéből. Ekkor sikerült behozni a hátrányt, amelyet az okozott, hogy 1988 tavaszán, amikor már megalakult a Fidesz és az MDF javában építette szervezeteit, a demokratikus ellenzék a saját szervezete megalakítása helyett az összes ellenzéki csoportosulás népfrentjának megszervezésével vesztegette az időt. Tölgyessy állítását személyes tapasztalatommal is cáfolhatom. 1989-ben más akkori SZDSZ-vezetőkkel együtt egy sor tagtoborzó gyűlésen vettem részt (Veszprém, Hódmezővásárhely, Szombathely). Valamennyi szereplésünket új szervezetek megalakulása, új tagok tömeges jelentkezése követte.

Farkasházy Tivadar még 1990-ben azt írta: Kis János vagy Demszky nem lehetnének más pártban, csakis az SZDSZ-ben. Tölgyessy meg Kónya Imre ellenben valószínűleg feldobtak egy mallért, úgy döntöttek el, melyikük lesz az SZDSZ, melyikük az MDF frakcióvezetője.

Mint minden jópofa rágalomban, ebben is van egy szemernyi igazság. 1989-ben véletlenek dönthették el, ki lett az egyik, ki a másik szervezet tagja, de az egyszeri döntés nyomán sokak váltak fegyelmezett, odaadó katonáivá az esetlegesen választott pártnak. Tölgyessy esetében azonban nem ez történt. A Farkas Zoltánnak adott interjúbán (1992) elmondja, miért az SZDSZ-t választotta, noha 1988-ban kapcsolatban állt az MDF-fel is: „Nem kötődtem sem a népiek, sem a demokratikus ellenzék hagyományaihoz, mégis azt hiszem, ez kölcsönös választás volt: osztottam és ma is osztom a szabadelvű, modern, nyugatos irány alapértékeit. Az SZDSZ attitűdje, racionális stílusa közelebb állt hozzám, mint az MDF pátosza. (...) De nemcsak stíluskülönbség létezett, látszott az is, hogy az MDF-ben nagyobb a hajlandóság arra, hogy kompromisszumot kössön az átalakulás tempójáról. Látszott, hogy az MDF még koránt sincs elkötelezve a valódi piacgazdaság mellett. Ekkor az MDF még »harmadikutas« politikát követett. (...) Kutatói tudásom szemben állt az MDF kezdeti romantikus antikapitalizmusával.”

Hadd váltsak át itt a személyesebb hangra. Tölgyessy megjelenése az SZDSZ-ben az én vétkem vagy dicsőségem. 1988 őszén a kormányzat társadalmi vitát hirdetett a készülő egyesülési és gyülekezési törvényről. A Szabad Kezdeményezések Hálózata felszólította aktív tagjait, ki-ki menjen el kerületében a társadalmi vitára, és ismertesse a Hálózat szóvivőinek állásfoglalását a Kulcsár Kálmán-féle törvénytervezetről. Kicsit félve indul-

tam a Hazafias Népfront V. Kerületi Bizottságának helyisége felé. Nem lesz könnyű, gondoltam, a pártveteránok pfujolása közepette beszélnem a Hálózat álláspontjáról. A terem azonban csupa ismerőssel, megrögzött szamizdatvásárlókkal volt tele, inkább a pártveteránok motyogtak riadtan olyasmiket, hogy azért Angliában se szabad folyton tüntetni. Ha lámpalázam volt, inkább azért, hogy mit mondhatok, ami még nem hangzott el.

Aztán egy kopaszodó szemüveges fiatalember kapott szót, és egyetlen nyelvbottlás nélkül húszperces előadásban szedte ízekre a törvénytervezetet.

A minisztériumi előadó zavartan kért bocsánatot: neki a minisztérium álláspontját kell képviselnie, a minisztérium pedig a pártközpontból kapott irányelvek alapján dolgozta ki a tervezetet; ő a maga részéről semmiféle ellenvetést nem tud tenni. Az összejövetel végén odamentem a felszólalóhoz, elmondtam, hogy a Hálózatot szeretnénk társadalmi szervezetté (magyarán: párttá) alakítani, és megkérdeztem, nem segítene-e az alapszabály elkészítésében. Leginkább a munkahelyén lehet elérni, az Állam- és Jogtudományi Intézetben, mondta Tölgyessy Péter, és megígérte, szívesen segít. Én pedig nyomban elfeledkeztem róla, mint a fáraó főpohárnoka az álomfejtő Józsefről a Bibliában.

Csak hogy az emlék engem is orrba vert, akár a főpohárnokot. Már megalakult az SZDSZ, az alapszabályt rég elfogadtuk, amikor 1989 januárjában valamennyi új társadalmi szervezet meghívást kapott az Igazságügyi Minisztériumba a készülő alkotmánytervezet Pozsgay Imre részvételével megrendezett vitájára. Az SZDSZ ügyvivői testülete Magyar Bálintot delegálta a tanácskozásra. Kettesben mentünk hazafelé Bálinttal a Déry Miksa utcából, az SZDSZ első székhelyéről. Mégiscsak kelle-ne egy alkotmányjogász, mondta Bálint. Ekkor jutott eszembe Tölgyessy Péter. Bálint nem ismerte a nevét, láttam rajta, nem

bízik a javaslatomban, biztosan valami kócos, vicsorgó ellenzékít ajánlok, gondolhatta. De aztán megkérdezte az akkori feleségét, és kiderült, hogy Halustyik Anna meg Tölgyessy együtt dolgozott Sárközy Tamás tanszékén. Az összefüggés, mint utóbb hallottam, az alkotmányjogász megismételte a népfront-helyiségben bemutatott produkcióját. Csak nagy ritkán pillantva bele a jegyzetébe 130 pontban fejtette ki, miért nem lehet a Kulcsár-féle tervezet a demokratikus Magyarország alkotmánya. Magyar Bálint ekkor meghívta abba a szakértői körbe, amely *A rendszerváltás programján* dolgozott. Kapóra jött a feltűnése: az SZDSZ bővelkedett közgazdászokban, társadalomkutatókban, elméleti jogász és főképp alkotmányjogász ellenben kevés volt a fiatal párt körül. Utóbb Pető Iván az SZDSZ programalkotó küldöttgyűlésén idézte fel a pillanatot, amint az SZDSZ alapító értelmisége Tölgyessy előadásában a jogi megfelelőt ismerte fel annak a szemléletmódnak, amelynek a maga szakterületén, szociológusként, közgazdászként híve, alakítója volt. Engem ismét lenyűgözött, ahogy Tölgyessy nyomdakészen adja elő a jövőendő magyar alkotmányt.

Az első baljós jelre akkor figyeltem fel, amikor Tölgyessy az SZDSZ-es programalkotás folyamatában az Országos Tanács ülésén ismertette alkotmánytervezetét. Ahogy a *Van közünk a közjogunkhoz?* című írásában, az OT előtt is felvetette a Kossuth-címer vagy koronás címer dilemmáját. Érveket hozott fel mindkét álláspont mellett és ellen, majd azt mondta, a címerkérdés ideális tárgya lehet egy népszavazásnak. A termet belengte a felháborodás. Hogyan lehet a címer az SZDSZ alkotmányjogász szakértője számára nyitott kérdés? Hogyan mondhatja, hogy a Kossuth-címer forradalmak jelképe ugyan, de „elbukott forradalmaké, ami nem jó ómen”? Hiszen az SZDSZ Elvi nyilatkozatában három magyar forradalom, 1848, 1918 és 1956 örököséként határozta meg önmagát! Akkor éreztem először a hangu-

latot, ez az ember okos, felkészült, meggyőző, de nem közölünk valót. Ami számunkra kézenfekvő, számára nem az.

Ma sem gondolnám, hogy a címerkérdésben az „így is jó, úgy is jó” álláspontja a helyes. A heraldikában – a címerpajzson elhelyezett korona a monarchikus államforma jelzése –, visszaszámolva, hogy a köztársaság koronás címet használ. Az SZDSZ-es elutasítás azonban nem annyira ezzel, inkább az Elvi Nyilatkozatban megfogalmazott szemlélettel függött össze, amely a magyar progressziót emelte az SZDSZ hagyományává. Ez pedig nem csupán a polgári radikális, de – közvetve – a kommunisták által is átvett függetlenségi hagyományhoz kapcsolódik: a magyar történelem négyszáz év küzdelem a függetlenségért, illetve az utolsó száz évben a demokráciáért. Holott a levert szabadságküzdelmek szüneteiben, a csúf Habsburg-uralom alatt honosodott meg Magyarországon az újkori európai civilizáció, a kiegyezés nyomán jött létre a modern alkotmányosság és a modern kapitalizmus. Ezt – szembefordulva a Thaly Kálmántól Révai József-ig ívelő hagyománnyal – éppen a liberális történészek bizonyították be a hatvanas évektől kezdve, akik maguk igen közel álltak az SZDSZ-hez. Ezért is rokonszenveztem a címerkérdésben az Antall javasolta (de az MDF által elvetett) kompromisszumos megoldással: legyen a közhatalmi dokumentumokon szereplő állami címer a Kossuth-címer, de ismerje el az alkotmány a történelmi címernek nevezett koronás címer tiszteletét is. Ezt a szemléletet véltem felfedezni Tölgyessy pro és kontra érvelésében. Előadása nyomán úgy véltem, a jövőben olyan kérdésekről is érdemes elgondolkoznunk, amelyekre – eddig azt hittük – kész és kikezddhetetlen válaszaink vannak.

Tölgyessy 1989 március végén külföldön volt, először április 7-én vett részt az Ellenzéki Kerekasztal ülésén, sorrendben a harmadikon. Némelyek az SZDSZ-ben még mindig csupán alkotmányjogász szakértőnek tekintették.

Kónya Imre azt javasolta, hogy Sólyom Lászlóval együtt Tölgyessy képviselje az EKA-t az MSZMP-vel folytatandó előkészítő tárgyalásokon. Április 19-én Tölgyessy terjesztette a kerekasztal elé az MSZMP Központi Bizottságának címzett levél tervezetét, amely az SZDSZ programja nyomán a tárgyalások ügyrendjére tett javaslatot tartalmazta. Mire a hosszan elnyúló előkészítő tárgyalások június 10-én véget értek, Tölgyessy lett az EKA kulcsszereplője, az Országgyűlés épületébe először belépő, újdonsült politikusok lélekvezetője.

Az I/6-os albizottság tagja voltam, az EKA ülésein június 13-a, az érdemi tárgyalások megkezdése után csak szórványosan vettem részt. Plenáris ülésen első ízben július 25-én, éppen a választási rendszerrel foglalkozó vitán voltam jelen. Az érdemi párbeszéd Tölgyessy és egy férfi között folyt, akit korábban nem láttam, nem ismertem. Meghökkenett, hogy Tölgyessy meg az „új ember”, azaz természetesen Antall József, milyen mesterien pingpongozik a többiek feje fölött, és vitázva is mintha egy nyelvet beszélnének. Ahogy elolvastam a múlt évben végre kiadott jegyzőkönyvet, úgy tetszik, méltánytalanul értékeltem le a többi hozzászóló, Torgyán József, Orbán Viktor, a kereszténydemokrata Szakolczay György megjegyzéseit. De hogy így történt, viszszaemlékezve éppen azt igazolja, hogy Antall József megszólalásai, az Antall-Tölgyessy riposztok ott a helyszínen az írott szöveg alapján az indokoltnál erőteljesebb benyomást tettek a hallgatóra. Antall szavai súlyánál nagyobb volt a stílus, a személyiség súlya.

Túl voltunk az egyeztető tárgyalásokon, túl a népszavazáson, az SZDSZ népszerűsége töretlenül emelkedett. A szabadelvű párt húzódozott attól, hogy miniszterelnök-jelöltet nevezzen meg, a kampányplakátokról is hárman pillantottak a választókra: Magyar Bálint, Pető Iván és Rajk László. A párt első számú vezetője, Kis János nem vállalt országgyűlési képviselő-

séget, nem kívánt közvetlenül részt venni a parlamenti politikában. A listavezető személyéről mégis dönteni kellett, a képviselőjelöltek listáján nem lehetett az első helyen két vagy három név. A listavezetőt a közvélemény miniszterelnök-jelöltnek tekintette; de ha nem az SZDSZ nyeri meg a választásokat, a listavezetőből akkor is a legnagyobb ellenzéki párt frakcióvezetője lesz a parlamentben.

Az Országos Tanács nyílt vitában nem tudott választani Pető Iván és Tölgyessy között, inkább áthárította a feladatot az ügyvivői testületre. Tekintettel a kérdés súlyára, a testület az ülést nem az SZDSZ irodájában, hanem régi ellenzéki szokás szerint egy magánlakásban tartotta.

Vidékre kellett utaznom aznap, a vitán nem vehettem részt. Írtam azonban egy levelet az ügyvivőknek. Az ügyvivők között többségben voltak Pető Iván támogatói, Tölgyessyt – miként Tamás Gáspár Miklós a frakcióvezető lemondása alkalmából írt nekrológjában (*A Tölgyessy utca, Beszélő*, 1990. október 27.) elmondja, csak ő meg én támogattuk. Írásban meggyőzőbb tudok lenni, mint szóban – ezzel szoktam volt vigasztalni magam, valahányszor egy-egy kérdésben leszavaztak. Ezúttal valóban így lehetett: a levelem felolvasása után az ügyvivők Tölgyessy mellett döntöttek. Akkor még jó néhányan azt reméltük, a gyilkos választási kampány után a két nagy párt legalább átmeneti időre, a rendszerváltás legsürgetőbb feladatainak együttes végrehajtására mégis koalícióra lép. A kerekasztal mellett szerzett benyomásaim alapján azzal érveltem, valamennyiünk közül (talán az egy Tamás Gáspár Miklós kivételével) Tölgyessy az, aki leginkább otthonos abban a közjogi hagyományban, amelyre Antall minduntalan hivatkozik, ő a leginkább alkalmas arra, hogy egy esetleges koalícióban együttműködjön Antallal. Ez az érv, amely egy évvel később a legzordabb vád lett Tölgyessy ellen, hatott. Ha nem így történik, ki tudja sikerül-e tető alá hozni az

MDF és az SZDSZ létfontosságú megállapodását, amelyet – bármennyi racionális argumentum szolt is mellette – mindenk előtt Antall és Tölgyessy személyes kapcsolata tett lehetővé.

Manapság amikor már senki számára nem jelent politikai veszélyt, a politizáló közvélemény általában elismeri, hogy Tölgyessy kiváló politikai elemző, de megmaradt az 1990–91-ben kialakult ítélet, hogy gyakorló politikusnak, politikai vezetőnek nem vált be. Izgékony, provokatív, provokálható – írta róla lemondása után idézett cikkében Tamás Gáspár Miklós, „a nagyformátumú, de alkalmatlannak bizonyult” politikust méltatva, amikor még nem látott benne végveszélyt, mint majd egy évvel később. A parlamentben pártoskodónak, a televízióban okvetetlenkedőnek tetszik, azonkívül képtelen megosztani a feladatokat, mindent egymaga akar elvégezni. „Néha az volt az ember érzése, hogy Tölgyessy kebléhez szorít kétszáz dossziét, száguld az Országház folyosóján, és az egész párt lihegve rohan utána, hogy megkérdezhesse: mi is áll bennük.”

Mindebben sok az igazság. De igaz az is, ezt Tamás Gáspár Miklós is elismeri, az 1989-es tárgyalások szervezéséhez, levezényléséhez politikai tárgyalókészség kellett, keménység és rugalmasság, meg képesség arra, hogy szót értsen az ellenséges, de legalábbis gyanakvó partnerekkel. Amikor az SZDSZ nevében elutasította az egyeztető tárgyalások záródokumentumának aláírását, majd a gúnyosan vigyorgó MSZMP-nagyságok gyűréjében bejelentette, az SZDSZ népszavazást kezdeményez, a sok millió tévénezőnek inkább a lélegzete akadt el – nem az okvetetlenkedőt hibáztatták. Ami pedig a mindent magához vonó vezetési stílust illeti: az országgyűlési képviselőcsoportban Tölgyessy a közéleti ügykörök szóvivőiből kibővített frakcióvezetőséget hozott létre, több mint húszfős árnyékkabinetet, s a parlament elé kerülő politikai témákat ezzel a választott testülettel vitatta meg.

Talán éppen itt volt a baj. Tölgyessy úgy vélte, a parlamenti demokráciában egy politikai párt általános irányvonalát természetesen a párt szervei határozzák meg, de a napi politika színtere a parlament, az aktuális döntéshozatalé pedig a frakció. Elvette tehát azt a gyakorlatot, hogy a parlamenti ügyekben hétről hétre az ügyvivői testület, azaz a pártelnök Kis János meg Magyar Bálint és Pető Iván hozzon előzetes döntést.

Leváltásakor a leginkább kézzelfogható vád Tölgyessy ellen az volt, hogy az önkormányzati választásokat megelőző utolsó parlamenti ülésnapon elmondott beszédét senkivel sem egyeztetette. A beszéd belefutott a kormánypárti képviselők kiáltozásába, ráadásul egy tárgyi tévedés a gúnyolódásra is alkalmat adott a kormányoldalnak. Tölgyessy utolsó frakcióvezetői szereplése tehát valóban kínos volt az SZDSZ számára. De az egyeztetés elmulasztásának vádja egyszerűen nem igaz. A beszéd vázlatát a frakcióvezető elmondta a kibővített vezetőség ülésén, ahol rajtam kívül nyilván más ügyvivő is jelen lehetett, hiszen az ügyvivők majd mind tagjai voltak vagy a szűkebb, vagy a kibővített frakcióvezetésnek. Az elhangzottakkal kapcsolatban senki sem miféle kifogást nem jelzett.

Az önkormányzati választások második fordulója előtt két nappal az ügyvivői testület ismét informális ülést tartott, ezúttal Domszky házában, a Börzsöny északi oldalán. Nem tudom, minden ügyvivő meg volt-e híva az összejövetelre, bizonyos azonban, hogy ott voltak olyanok is, például Eörsi Máttyás, akiket nem választottak meg ügyvivővé, de azért minden fontosabb megbeszélésen jelen lehettek. A hangulat lever volt, mondhatni szorongó, holott az önkormányzati választások első fordulója a tavaszi országgyűlési választások eredményéhez képest az SZDSZ jelentős előretörését jelezte, és semmi sem indokolta azt az aggodalmat, hogy a második forduló két nap múlva visszaveszi a liberális sikert. Kis János mégis Marxot idézte: az

ellenforradalom mindig akkor a legkegyetlenebb, ha az uralkodó osztály veszni érzi, de aztán mégis képes helyreállítani a hatalmát. Lásd az '56 utáni megtorlást. A második forduló rácaffolt a szorongásra: az SZDSZ meg a Fidesz a városok többségében győzött. Az előrejelzés annyiban mégis igaznak bizonyult, hogy a választási vereség meg néhány nap múlva a taxisblokádk sokkja a jobboldali radikalizmust erősítette a kormánypártokban. Csak az a kérdés, indokolt volt-e megrettenni a szélsőséges acsargástól, amikor a társadalom egyértelművé tette, hogy nem kér a több évtizedre tervezett MDF-uralomból. Persze a választások eredményéből, a rendkívül alacsony részvételből az is kiolvasható volt, hogy a társadalom jócskán kiábrándult az új politikai elitből, de még magából a rendszerváltásból is.

Az SZDSZ-vezetőket a választás kimenetelével kapcsolatos aggodalmak mellett még két további gond szorongatta. Az egyik a párt helyzete volt. Egy héttel az önkormányzati választások után Kis János terjedelmes interjúban válaszolt F. Havas Gábor kérdéseire. (*A hatalom láthatatlan korlátai, Beszélő*, 1990. október 27.) Az SZDSZ elnöke arról beszélt, hogy a rövid idő alatt nagyra nőtt pártban egymás mellett él a jogállamot védő liberalizmus és a jogállamot kikezdő antikommunista radikalizmus. „Ebből akkor keletkezett feszültség, amikor a pártállami rendszer már összeroskadt, de a választások még nem következtek el. Talán nem is lehetett lefékezni az akcionista mozdonyt, de az biztos, hogy nekünk nem sikerült.” A jelenlegi helyzetben azonban az SZDSZ-nek azzal szemben kell meghatároznia önmagát, amit a kormánykoalíció képvisel. Jól látható, hogy mindaz, ami egy évvel később, a Tölgyessy-válság idején megosztotta a pártot, már itt megjelent. Keserűvé Kis Jánost a demokratikus ellenzékéből kibontakozó párt új arculata tette, annak a belső meghasonlásnak a rendkívül korai érzékelése, amelyet végül felszámolni csak a párt sorvasztó öncsonkítása árán lehetett. Az új

arculatnak volt jelképe Tölgyessy is, noha az antikommunista radikalizmusához kevés köze volt.

A szorongás harmadik oka maga Tölgyessy volt. Amikor útnak indultunk a börzsönyi község felé, a kérdés már eldöntött: Tölgyessynek mennie kell. Ezt a jelenlévők közül Tölgyessyn kívül mindenki tudta. Az SZDSZ-vezetőkben pedig küzdött a kérelhetetlenség meg a zavart légyszívűség. Szörnyű órák következtek. Ketten közrevették Tölgyessyt, és felváltva tették fel kérdéseiket – akárha holmi kihallgatás szemtanúja lettem volna. Kis János komoran hallgatott. Én szorongva vártam, mikor mondják ki: azt akarjuk, hogy mondjal le. De nem mondták ki, talán azt várták, hogy Tölgyessy kérdezzen rá. Tölgyessy azonban nem kérdezett, ahogy a munkavállaló sem kérdezi meg a munkáltatót „Akkor most ki vagyok rúgva?”, mert azt reméli, ha nem mondja ki, talán a munkáltató sem fogja kimondani.

Elmúlt a délután, elmúlt az este is, de nem történt semmi. Kis Jánost Tölgyessy vitte vissza Pestre, ketten ültek a kocsiban, ám arról még mindig nem beszéltek. A döntést vasárnap este közölték Tölgyessyvel, miközben az SZDSZ örömmámorban úszva ünnepelte a választási győzelmet. Még az sem lehetetlen, hogy a halogatásnak nem érzelmi, hanem taktikai okai voltak. Hétfő reggelig Tölgyessynek aligha lehetett módja rá, hogy felkészüljön az ellenlépésre. Nem tudni, mi lett volna, ha akkor nyomban szavazásra teszi fel a kérdést, akarja-e a frakció, hogy lemondjon. De nem tette ezt, elfogadta a lemondatását, távozott. F. Havas Gábor utóbb példátlanul antidemokratikusnak és öngyilkosnak nevezte az SZDSZ-vezetés eljárását. (*Beszélő*, 1991. november 30.) Én magam, szégyenletesen, gyáván nem mentem el a frakcióülésre.

A lemondatás, tudjuk, nem a vége, hanem a kezdete vagy inkább a felszínre bukkanása volt a válságnak. A *Beszélőt* akkori-ban sokan tölgyessystának bélyegezték, sőt némelyek a *Beszélő*

árulását emlegették. Holott a lap nem állt Tölgyessy mellé, csupán közölte a mellette érvelő cikkeket is. Például Darvas Ivánét.

Az SZDSZ megropppanása számomra nem a Tocsik-üggyel kezdődött, még csak nem is az 1994-es koalíciókötéssel, hanem Tölgyessy és a Tölgyessyhez csatlakozók kíméletlen kikészítésével. A sajtókampánnyal, amelyben a csúsztatás, a rágalmazás és a hisztériakeltés megengedett, sőt derék módszer volt. A hadjárat végül nemcsak az SZDSZ erkölcsi hitelét kezdte ki, de a tagság jelentős részét is kiűzte a pártból. 1994-ben aztán a lehetőség is elég volt ahhoz, hogy az SZDSZ az MSZP oldalára forrjon, majd törpe párttá válva elfogadja, hogy léte és jövője egyedül az MSZP-től függ.

A rendszerváltás színehagyott, összeroskadó pártjaival eltűnnek a politikából a rendszerváltás nagy politikai személyiségei is. Antall József nem érte meg pártja vereségét. Kis János rég távozott a politikából, Tölgyessy szótlanként ül a Fidesz pad-sorában. Demszky magányos idolként őrizi az SZDSZ régi auráját, de hová lett mögötte a párt? Orbán Viktor pedig, a magyar politika egykori Lúdas Matyija, már letépni sem tudná az arcára égett álarcot.

Nincs a rendszerváltó elit alkonyának szomorúbb bizony-sága, mint az, hogy Tölgyessy Péternek már egyetlen párt sem tud otthont adni*.

2000

* A fenti írásra, amely a *Beszélő* 2000. évi 4. számában jelent meg, Kis János válaszolt *Köszeg visszanez* címmel a folyóirat 7-8. számában

Sakk! Matt?

Töprengések Magyar Bálintról és a húsz éves SZDSZ-ről

A Szabad Demokraták Szövetségét Magyar Bálint hozta létre. Ő is tette tönkre.

A Mayflower utasai

A demokratikus ellenzéknek nem volt tagsága, de nem kérdés, hogy Magyar Bálint a demokratikus ellenzékhez tartozott. Szociológusként az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének munkatársa volt, 1981 januárjában intézeti kiküldetésben Lengyelországba utazott, Varsóban Szolidaritás-vezetőkkel is találkozott. A lengyel állambiztonsági szervezet folyamatosan a nyomában volt, majd tíz napos kiküldetésének hetedik napján kiutasították az országból, itthon pedig a kutatóintézet igazgatója, Bognár József akadémikus, országgyűlési képviselő fegyelmeivel elbocsátotta az állásából. Végül az MTA elnöke, Szentágothai János közbenjárására Magyar Bálint a Szövetkezeti Kutatóintézetben folytathatta munkáját. Miközben zajlott a fegyelmi ügy (amelyet a *Beszélő* 4. száma ismertetett részletesen*), Bálint az

* *Mégsem dobták ki... Beszélő Összkiadás*, AB-Beszélő Kiadó, Budapest 1992. I. kötet, 200-203. oldal. A *Beszélő* 25 éve, 1981-2005. CD

előzőnél is sokkal kockázatosabb ellenzéki vállalkozás részese volt: ő hozta össze egykori egyetemi évfolyamtársát, Orosz Istvánt, a *Beszélő* későbbi nyomdászát Kis Jánossal. Ennek alapján szervezte meg Orosz a dunabogdányi műhelyt, ahol a *Beszélő* előállítására folyt: a lapszámok kéziratát Bálint juttatta el Oroszhoz. Szerepe az ellenzékben tehát kulcsfontosságú volt, a kockázat semmivel sem kisebb, mint azoké, akik a nevükkel vállalták az ellenzéki szerepet. Egyike volt azoknak a keveseknek az ellenzékben, akik sikeresen tudtak konspirálni.

Mindezt azért indokolt itt elmondani, mert a rendszerváltás idején az SZDSZ-en belül, de azon kívül is még volt rangja annak, hogy valaki nem akkor fordult nyíltan szembe a rendszerrel, amikor a szembefordulás már kelendő árucikké vált. Máig úgy vélem, hogy az egykori „másként gondolkodókat” összeköti ez a múlt, lett légyenek egykor polgári liberálisok vagy népnemzetiek, katolikus szolgálatmegtagadók vagy karizmatikus keresztyének, s akár SZDSZ képviselő lett belőlük, akár Kossuth téri rendszerváltó. Ahogy a Mayflower-utasok leszarmazottainak is rangot adott, hogy felmenőik egy hajón érkeztek az Újvilágba.

A titkos összekötő szerepe fegyelmet követelt Bálinttól és lemondást az üldöztetés dicsőségéről. De megkockáztatom, hogy arisztokratikus alkatának is ez felelt meg. Sok más „fedett” ellenzékihez hasonlóan nem akarta elveszíteni kutatói állását. Előszörban nem az egzisztenciális biztonság miatt, hanem egyrészt a munkája, a kutatási téma miatt, másrészt azért, mert nem akart kiszakadni abból az értelmiségi közegből, amelyben intézeti munkatársként élt. Nem akart belemerülni az ellenzéki mozgalomba, amelynek forgatagában voltak kiváló, alkotó szellemek, de megbillent személyiségű habókosok is, és ahol sokakról nem lehetett tudni, hogy azért rúgták ki őket az állásukból, mert ellenzékiek voltak, vagy azért lettek ellenzékiek, mert ki-

rúgták őket. Úgy vélte, a demokratikus ellenzéknek, olyan programoknak, mint a *Társadalmi szerződés* meghatározó szerepük volt a rendszerváltásban, de a „kis stencilforgató gyerekekre” csak legyintett. Évtizedes távlatból sem látta be, hogy mozgalom nélkül, akármilyen kicsi és zűrzavaros volt is, a *Társadalmi szerződés* se lett volna egyéb, mint egyike a sok-sok kiadatlan kéziratnak, külföldön megjelent tanulmánynak. Hogy mozgalom nélkül a híres mondat: „Kádárnak mennie kell!” nem harasant volna bele a magyar közgondolkodásba.

Agrárszociológusként Bálint a kulákokkal foglalkozott, mondta többször is Solt Ottilia, akit mindig a legszegényebbek, a leszakadó rétegek sorsa izgatott. Szociológusként természetesen Ottilia is tisztában volt vele, hogy a kutatás nem rangsorolhatja a társadalmi rétegeket, hogy a kulákként megbélyegzett, hosszú ideig üldözött módos parasztság helyzete mellőzött és éppen ezért nagyon is fontos területe a kutatásnak. A megjegyzés arra vonatkozott, hogy Bálintot mindig az erősek, a győztesek csoportja, maga a győzelem foglalkoztatta. Nélkülözhetetlen, de önmagában veszélyes hajlama ez egy induló politikusnak.

November 13-a előtt és után

1988-ban, szinte májusi megalakulása pillanatában világossá vált, hogy a Szabad Kezdeményezések Hálózata, amely az ellenzéki csoportok ernyőszervezete, ha tetszik, népfrontja kívánt lenni, elkésett vállalkozás. Hiszen már formálisan is megalakult a Fidesz, az MDF gőzerővel dolgozott szervezetei kiépítésén, ráadásul az MDF – pontosan felmérve a mély világnézeti különbséget a liberális ellenzék és a nép-nemzeti ellenzék között – elutasította a csatlakozást a Hálózathoz. Harmincéves ismeretségünk alatt soha nem értettünk egyet Magyar Bálinttal annyira, mint

1988 nyarán, amikor (egymástól függetlenül) mindketten arra a következtetésre jutottunk, hogy behozhatatlan lépéshátrányba kerülünk, ha a laza Hálózatból nem hozunk létre tagsággal és vezetéssel rendelkező szervezetet. A teendőkre vonatkozó elképzeléseink azonban különbözőek voltak. Kezdetben úgy képzeltem, elegendő, ha egy állásfoglalást küldünk ki a Hálózat támogatóinak, amelyben érveket sorakoztatunk fel az addiginál szorosabb, működőképesebb szervezet létrehozása mellett. Aki az állásfoglalást aláírja, az ezzel tagja lesz az átalakuló szervezetnek. Bálint ezzel szemben úgy vélte, mindenekelőtt a létrehozandó szervezet elveit és céljait kell meghatározni. Ezért fogalmazta meg Szabó Miklós tervezete alapján, Kenedi János társaságában a későbbi SZDSZ Elvi Nyilatkozatát. A Hálózat őszi közgyűlésén pedig dönteni kell a nyilatkozat elfogadásáról, a szervezetté alakulásról, és meg kell választani az új szervezet vezetőségét. Hamar beláttam, hogy igaza van, csak ez az út járható. Bár menet közben kiderült, hogy az átalakulást elvi vagy személyi okokból sokan ellenzik, és korántsem volt biztos, hogy az átalakulás hívei fognak győzni, az 1988. november 13-i közgyűlés 998 regisztrált résztvevője közül végül 930-an szavaztak az átalakulás mellett, köztük a Hit Gyülekezetének mintegy 350 tagja. A sikerben jelentős része volt Bálint szenvedélyes beszédének is. Ezért állítom, hogy – bár a szervezet megalakításán négyen-öten dolgoztunk, vitázva, de együttesen –, ha egy személyt kell megneveznem az SZDSZ létrehozójaként, akkor Magyar Bálint az.

A rendszerváltás programjának összeállítása során ismét megmutatkozott az a kiváló képessége, hogy ki tudja választani és összehangolt, gyors munkára tudja készíteni különböző témák legjobb szakembereit. Az SZDSZ programja (a „Kék könyv”) megírásában 45-en vettek részt, az eredmény mégis koherens, a későbbi választási kampányban is jól használható szöveg lett. Maga a rendszerváltás szó is Bálint leleménye. Utóbb Antall Jó-

zsef azon gúnyolódott, hogy váltani az inget meg a lovakat szokták. Valójában, amikor egy tévéműsorban, reformkommunista partnerei modellváltást, struktúraváltást sürgető szövegére Bálint a *rendszerváltás* kifejezéssel válaszolt, maga a szó felszabadító erejű volt. (Tetszetek volna akkor nyelvészkedni, írtam Antallnak címezve egy cikkemben.) Ahogy megvilágító erejű volt az is, hogy elsőként mondta ki, a piacgazdaság, amit akarunk, nem valami köztes megoldás a csúf szocializmus meg a nem kevésbé csúf, kizsákmányoló kapitalizmus között, hanem maga a kapitalizmus.

A program közjogi fejezetét Tölgyessy Péter írta. Tölgyessy én ajánlottam Bálint figyelmébe.* Javaslatomat kételkedve fogadta, nem ismerte Tölgyessy nevét, én pedig valahol félúton voltam a *Társadalmi szerződés szerzői* és a stencilforgatók között. Tölgyessy a vitán porra zúzta az alkotmánytervezetet, ettől kezdve a fiatal jogász főszereplője lett a programkészítésnek, az MSZMP és az ellenzéki kerekasztal között 1989 nyarán zajló tárgyalásoknak, végül pedig kezdeményezője a négy igenes népszavazásnak.

A népszavazás után nyilvánvaló volt, hogy tavasszal az SZDSZ nagy pártként kerül a parlamentbe, az sem volt kizárt, hogy megnyeri a választást. Ennek ellenére a párt nem nevezte meg a miniszterelnök-jelöltjét: nem volt miniszterelnök-jelöltje. Ez a bizonytalanság is hozzájárult ahhoz, hogy a választás első fordulójában az SZDSZ mintegy másfél százalékkal lemaradt az MDF mögött. Listavezetőre azonban így is szükség volt, és valószínűnek tetszett, hogy a listavezető, ha miniszterelnök nem is, a párt országgyűlési frakciójának a vezetője lesz. A párt el-

* A Tölgyessy-ügyről részletesebben írtam *Tölgyessy és a rendszerváltó pártok alkonya* című cikkemben (lásd a jelen kötetben), itt csak a legfontosabb mozzanatokra utalok.

nőke és vitathatatlan tekintélyű vezetője, Kis János nem indult az országgyűlési választáson. A két lehetséges jelölt Pető Iván és Tölgyessy Péter volt. Az Országos Tanács az ügyvivői testületre bízta a döntést, amelynek többsége Pető mellett állt. Valamilyen vidéki út miatt nem tudtam részt venni az ülésen, ehelyett levelet írtam az ügyvivőknek. Mint utóbb többen elmondták, a levél felolvasása után a hangulat megfordult, Tölgyessy, akit addig csak Tamás Gáspár Miklós támogatott egyértelműen, megkapta a többség támogatását.

Az első válság

Tölgyessy az őszi – az SZDSZ számára diadalmas – önkormányzati választásig vezette a frakciót. A leváltásával nyílt harc indult meg az SZDSZ vezetéseért.

Az 1990 telén, Szombathelyen tartott küldöttgyűlésnek egyebek közt az volt a feladata, hogy megalkossa a nagyra nőtt szervezet új alapszabályát. A tervezetet az „A” szekcióban folyó politikai vitával párhuzamosan a „B” szekció vitatta meg. A szekció ülését Somogyi János ügyvéd társaságában én vezettem, az ügyvivők mind az „A” szekció ülésén vettek részt. A megoldandó kérdések közé tartozott az Országos Tanács szervezete. A párt parlamentjének tekintett testületnek nem voltak tisztségviselői, az ülések napirendjét is a kormány szerepét betöltő Ügyvivői Testület határozta meg. Ésszerű volt a javaslat, hogy az Országos Tanács válasszon a tagjai sorából elnökséget és elnököt, amelynek és akinek a jogköre a tanács irányítására, az ülések előkészítésére korlátozódik, a döntéseket továbbra is a tanács, illetve az ügyvivők hozzák. A Tölgyessy-ügy következtében az alapszabálynak ez a nyilvánvalóan indokolt kiegészítése politikai kérdéssé változott. Magyar Bálint, akit minden bizonnyal értesít-

tettek, hogy a „B” szekcióban tölgyessysta összeesküvés zajlik, „maga mellé rántva” (hogy Csurka István szavait és stílusát idézzem) a jogtudó Eörsi Mátyást, akkor lépett be a terembe, amikor a szekció éppen megszavazta az OT elnökségéről és elnökéről szóló szakaszt. Bálint nyomban tiltakozott. Levezető elnökként figyelmeztettem, hogy az előzetes megállapodás értelmében már megszavazott paragrafusokra nem térünk vissza. (A szekció ülése így is tovább tartott 24 óránál.) Bálint magából kikelve ugrott fel: – Hatalmat akartok felelősség nélkül? – kiabálta. A higgadt Eörsi Mátyás rávette Bálintot, hogy üljön le, és súgott neki valamit. Bálint hamarosan új javaslattal állt elő. Eszerint az OT elnöke politikai döntést nem hozhat, politikai nyilatkozatot nem tehet. Elnökként szót adtam magamnak. Ennek a javaslatnak nincs értelme, mondtam, hiszen az előzőekből következik, hogy az elnökség nem döntéshozó testület, a politikai nyilatkozat tilalma pedig azt is lehetetlenné teszi, hogy az OT elnöke az OT ülése után elmondja az újságíróknak, mi történt az ülésen. Vita alakult ki, az egyik hozzászóló azzal érvelt, az előbb Bálint engedett, most hadd legyen neki igaza. A jelenlévők, akik tisztelték Bálintot és általában az ügyvivőket, örültek a kompromisszum látszatának, megszavazták a javaslatot. Egyetlen politikustól sem várható el, hogy olyan tisztséget vállaljon el, amely némaságra kötelezi. A döntés tehát kizárta, hogy Tölgyessy, aki az őszi, puccsszerű leváltása után elhagyta az ügyvivői testületet, az OT elnökeként visszatérjen az SZDSZ vezetésébe. Bálintnak nyilvánvalóan ez volt a célja, és el is érte. Csakhogy ezzel azt is lehetetlenné tette, hogy valamilyen együttműködés, párbeszéd alakuljon ki Tölgyessy és az ügyvivők között. A leváltott frakcióvezető számára nem maradt más lehetőség, minthogy az egész addigi vezetéssel szembefordulva megpályázza az SZDSZ elnöki tisztét. Kis János nem indult a választáson, az elnökválasztási kampány két táborra szakította az SZDSZ-t.

Elég valószínűnek tetszett, hogy Tölgyessy fog nyerni, az SZDSZ meghatározó politikusai közül senki sem akart veszíteni vele szemben, megtették hát jelöltjüknek Dornbach Alajost, aki bár a parlament alelnöke volt, nem rendelkezett önálló politikai súllyal. A képet csak színezte, hogy harmadikként az örök le-
szavazott, Mécs Imre is beszállt a versenybe. A Tölgyessy elleni kampány elsősorban a sajtóban folyt. Tölgyessy elnökké választása végveszélybe sodorná az SZDSZ-t, írta például Tamás Gáspár Miklós a *Népszabadságban* (1991. október 5.). De az elnökségért folyó látványos csata hátterében az SZDSZ vezetése az átmenetinek tekintett Tölgyessy-korszak utáni helyzetre készült. A távlati felkészülésnek kulcseleme volt, hogy az, aki az SZDSZ vezetői közé tartozott, és Tölgyessy után is vezető akar maradni, az Tölgyessy elnöksége alatt nem vállalhat vezető szerepet. Nem tudom, ki volt az ötlet gazdája, a verdiktet azonban Magyar Bálint közölte az SZDSZ kulcsembereivel. A szabály érvényesítéséhez meg kellett változtatni a hatályos alapszabályt, meg kellett cserélni az ügyvivők és az elnök megválasztásának sorrendjét. A változtatás mellett Pető Iván érvelt (az ügyvivő-jelölt csak akkor tud dönteni arról, hogy elfogadja-e a jelölést, ha a megválasztott elnök politikájával egyetért), ellene én (egy demokratikusan gondolkodó politikusnak el kell fogadnia a többségi döntést, és annak szellemében kell dolgoznia). Az érvelésem gyenge volt, Pető javaslata elsőprő többséget kapott. Amikor azonban a leköszönő ügyvivők sorra elhárították a jelölést, sokan megkérdezték, tudtam-e, hogy ez lesz. – Ha tudtad, miért nem ezt mondtad – vontak kérdőre. – Akkor sosem szavazzuk meg Pető indítványát. A vitában Haraszi Miklós Tölgyessy ellen foglalt állást, a küldöttek egy része kifütyülte, Eörsi István B-középnek nevezte őket. Aztán 453 szavazattal az Országos Tanács tagjává választották Tamás Gáspár Miklóst és hasonlóan magas szavazati aránnyal az összes régi ügyvivőt, akik egy órával előbb szer-

vezetten utasították vissza a részvételt a megválasztott új elnök ügyvivői testületében, végül pedig felállva, hatalmas tapssal búcsúztatták a leköszönő elnököt, Kis Jánost. Vajon kik bizonyultak toleránsabbaknak: a „B-közép”, vagy a régi ügyvivők?

Ellenzékiek és rendszerváltók

Szabó Miklósnak az volt a véleménye, hogy az SZDSZ-ben két „platform” verseng egymással: a „rendszerváltó” és az „ellenzéki”. Az előbbi fő ellenfelének továbbra is a kommunizmust tekintti, célja a kommunisták kiszorítása a hatalmi és gazdasági pozíciókból. Az utóbbi az igazi veszélynek az MDF-kormány diktatórikus törekvéseit látja. A fejtegetés válasz volt Bilecz Endre és Rab Károly SZDSZ-képviselők írására, amely a *Népszabadság* 1991. november 4-i számában jelent meg. A *Népszabadságban* közreadott cikket Szabó Miklós a rendszerváltó platform zászlóbontásának értelmezte. Írását ezzel a mondattal fejezte be: „Várom a másik platform hasonló módon végiggondolt, következetes megfogalmazását.” De nemcsak várta, hanem meg is írta, és *Az SZDSZ Szabadelvű Körének platformja* címmel nyomban le is adta a *Beszélőnek*. Mi a szerkesztőségben az írást cikknek tekintettük, hiszen rajta volt a szerző neve, és bele is tettük a küldöttgyűlést követő első lapszámba. Alighogy visszaértünk a nyomdából, már éjszaka volt, megjelent a szerkesztőségben Dornbach Alajos. A platform-cikket most még nem hozhatjuk le, mondta, mert akkor megelőzné a Szabadelvű Kör nyilvános zászlóbontását, a szöveg megvitatását és elfogadását. Ekkor tudtuk meg, hogy a cikkben leírt platform valóságosan létező szervezeti egység... lesz. Kínos vita következett, amelynek során országgyűlésünk alelnöke felajánlotta, hogy kifizeti a lapszám áttördelésének többletköltségét. Ajánlatát köszönettel el-

utasítottuk. Bálint hamarosan szervezni kezdte a Szabadelvű Kört az SZDSZ képviselői között. A platform azonban nem maradt meg önmagában, Tamás Gáspár Miklós megírta a Konzervatív Liberális Unió alapító nyilatkozatát. Bár a két csoport politikai filozófiája, társadalom- és jövőképe jelentős mértékben különbözött egymástól, ez nem volt akadálya annak, hogy a kétből Liberális Koalíció néven létrejöjjön egy közös szervezet. Az Ügyvivői Testület, azaz a párt választott vezetése 1992 áprilisában hetekig tartó egyeztető tárgyalások után megállapodást kötött a Liberális Koalícióval, vagyis tekintélyes képviselők magántársaságával, amelynek alapján a koalíció képviselői részt vehettek az Ügyvivői Testület ülésein, miután a testületbe belépni nem kívántak, ellenben a koalíció állásfoglalásairól csak tájékoztatniuk kellett a párt vezető szervét. A Liberális Koalíció országos rendezvényeket szervezett, amelyekre nem hívták meg a párt elnökét.

Vásárhelyi Miklós a *Beszélő*nek adott interjújában (1991. 49. szám) azt mondta, az természetes, hogy egy pártban akár lényeges kérdésekről is megjelennek különböző vélemények, az egyetértők körök, klubok hoznak létre, de szervezeti egységként megalakuló platformok nincsenek a nagy nyugat-európai pártokban. A platformok szétbomlaszthatják a pártot, mondta, és hozzátette, „kötelességemnek tartom a küldöttgyűlés által most megválasztott vezetőséget minden erőmmel támogatni annak elenére, és ebből nem is csináltam titkot, hogy egyáltalán nem voltam Tölgyessy elnökségének híve”. Szerettem volna, ha Vásárhelyi Miklós lesz az Országos Tanács elnöke, azt reméltem, hogy az ő tekintélye útját állhatja annak, hogy az OT az tegye, amitől tartva Magyar Bálint meg akarta akadályozni az OT-elnökség létrehozását: nevezetesen, hogy a régi ügyvivők az OT révén bénítsák meg az új vezetést. Azt képzeltem, senki nem lesz, aki jelöltként fellép a párt „nagy öregjével” szemben. Tévedtem. Magyar Bálint

készítésére Tamás Gáspár Miklós elfogadta a jelölést, Vásárhelyi pedig korára hivatkozva visszalépett. Az új OT-elnök esetében feledésbe merült, hogy politikai nyilatkozatot nem tehet, Tamás Gáspár Miklós elnöki tevékenységét azzal kezdte, hogy közlé tett egy esszét a menekülőkkel való helyes bánásmódról, majd írását határozatként fogadtatta el az OT-vel.

Szabó Miklós szövege szerint a Szabadelvű Kör „a megszilárduló demokrácia legnagyobb veszedelmének az MDF és az általa uralt kormány központosító törekvéseit, olykor új diktatúra kiépítésére irányuló tevékenységét tekinti”. Nincs itt még szó a szélsőjobb oldali veszélyről, amely később a fő indoklása, magyarázata lett az MSZP felé való közeledésnek: Szabó Miklós magában az Antall-kormányba látott veszélyt a demokráciára. Akkor sokan láttuk ezt így, így gondolta a *Beszélő* legtöbb szerkesztője is. Az egyik írásomban módosítottam Kis János nevezetes mondását: a rendszer ellenzékéből a kormány ellenzéke lettünk. „Az eltelt idő mégis azt sugallta – írtam a *Beszélő* 1991. évi 3. számában –, nem lehetünk csak a kormány ellenzéke, meg kell maradnunk a rendszer ellenzékének is.” Egy liberális ellenzéki pártnak feladata, hogy szembeszálljon a kormány etatiszta törekvéseivel. De eltúloztuk a veszélyt, beugrottunk az MDF önáltató propagandájának, hogy évtizedekre rendezi be a hatalmát. Pedig az önkormányzati választáson elért liberális előretörés meggyőzhetett volna, hogy az MDF vezette koalíciónak nem sikerül bebetonoznia a hatalmát, Ezt támasztották alá közvélemény-kutatási adatok is: a Medián felmérése szerint 1991 nyarán a biztos szavazók 28 százaléka szavazott volna a kormánykoalíció pártjaira, 38 százaléka a liberális ellenzék két pártjára. Diktatúrát pedig csak puccsal lehetett volna teremteni. Ez a félelem jelen volt az SZDSZ-ben, utólag azonban be kell ismernünk, a kormányzati puccstól való félelem egyike volt azoknak a félelmeknek, amelytől Bibó óvta a demokratákat.

A Szabó Miklós szöveg másik, mondhatni élesebbik éle „a rendszerváltók”, a radikálisok ellen irányult, azok ellen, akik továbbra is a még helyükön maradt egykori kommunista káderek eltávolítását, az igazságtételt tekintették az SZDSZ fő feladatának. A „radi-szadi” hovatovább olyan szitokszó lett az SZDSZ-ben, mint amilyen a trockista volt a sztálini Szovjetunióban.

A „rendszerváltó” és az „ellenzéki” platform szembeállítással azonban az volt a legnagyobb probléma, hogy az SZDSZ eredetileg egy gyökerűnek látta a kormány hatalomkoncentráció etatizmusát és a pártállamtól örökölt hatalmi szervezetek, Tellér Gyula híres-hírhedt kifejezésével a „megalvadt struktúrák” (*Beszélő*, 1991, 5. szám) továbbélését. 1990 októberében a szabad demokrata tömegek (milyen furcsa ma leírni ezt a kifejezést), amelyek aktívan támogatták az utakat eltorlaszoló fuvarozókat, nem a Kádár-rendszert akarták visszahozni, miként azt a sértődött MDF állította. Ellenkezőleg: azért lázadtak, mert úgy érezték, nem történt semmi, ugyanúgy és ugyanazok döntenek a fejük felett, mint a rendszerváltás előtt. Az elmaradt forradalmat szerették volna pótolni, amelyet, ugyebár, (hál’ Istennek) nem tetszettünk megcsinálni.

Tölgyessyt és Magyar Bálintot minden politikai és személyes ellentétük, meg merném kockáztatni, egymás iránti kölcsönös gyűlöletük ellenére egy valami összekötötte: mindkettőjük politikai gondolkodásának középpontjában a választási siker állt. Ez nem jelent elvtelenséget, mindketten az SZDSZ érdekében, a szabadelvűség jegyében politizáltak, bár a liberális párt érdekeinek és teendőinek megítélésében ellentétes nézeteket vallottak. De mindketten tisztában voltak azzal, hogy bármennyire fontos egy párt elvrendszere, programja, mindez semmit sem ér választási eredmények nélkül. Magyar Bálint folyamatosan nyomon követte a közvélemény-kutatási eredményeket, pártvezetőként legfontosabb feladatának a jelöltállítás és a kampány megszervezé-

sét tekintette. Tölgyessy politikai elemzéseinek a középpontjában mindig az egyes pártok választási esélyei állnak, politikai szociológusként azt vizsgálja, a különböző pártok és programok milyen társadalmi csoportok támogatására számíthatnak.

Valószínűleg Tölgyessy volt az első politikus, politikai elemző az országban, aki – már 1992 őszén! – jelezte, hogy az akkor 13 százalékos támogatottsággal rendelkező MSZP lehet az 1994-es választás győztese. Hiába volt a Fidesz támogatottsága a biztos szavazók körében 29 százalékos, a fiatal demokraták egyetlen időszaki választást sem nyertek meg. Az MSZP ellenben elhódított két választókerületet (Kisbér-Oroszlány; Budapest, Erzsébetváros), ahol 1990-ben az SZDSZ győzött. A karanténból az MSZP-t nem a Demokratikus Charta hozta ki, hanem azok a bérből élő választók, akik a rendszerváltás veszteségeinek érezték magukat. Békéscsabát viszont az SZDSZ hódította el az MDF-től. Ezekből a tényekből Tölgyessy azt a következtetést vonta le, hogy célját, azt, hogy az MDF-kormányt a liberális centrum váltsa le, az SZDSZ csak akkor érheti el, ha liberális partnerével együtt megelőzi az MSZP-t. „Még nem dőlt el a dolog – válaszolta a *Beszélő* kérdésére abban a páros interjúban, amelyet közvetlenül az 1992-es elnökválasztás előtt adott együtt kihívójával, Pető Ivánnal –, de az igazi kérdés ma az, hogy a liberális közép szerzi-e meg majd a kormányalakítás lehetőségét, vagy az MSZP?” Nem a radi-szadi antikommunizmusa, hanem a választási esélyek mérlegelése késztette arra, hogy a szocialista pártot tekintse az SZDSZ igazi ellenlábasának. Úgy vélte, 1990-ben az SZDSZ túlpörgette az antikommunista retorikát, miközben az MDF-től kellett tartania. 1992-ben viszont elsősorban nem a sorvadozó MDF-fel kellene harcolnia, hanem majdani vetélytársával, az erősödő MSZP-vel. Tölgyessy álláspontjával szemben Pető Iván úgy vélte, elképzelhetetlen, hogy az MSZP több szavazatot kapjon, mint az SZDSZ és a Fidesz együttvé-

ve. De még ha így lenne is, aligha talál koalíciós partnert magának. „...én nem hiszem – tette hozzá –, hogy van olyan ember az SZDSZ-ben, aki az MSZP-vel bármiféle szövetséget akarna kötni.” Biztos vagyok benne, hogy Pető ezt akkor így is gondolta.

De hiába igazolták a két évvel későbbi események Tölgyessyt, az SZDSZ tagságának többsége elfordult tőle. A radi-szadi csalódott: idoljuk nem lett a vezérük, és nem tett csodát. Az értelmi-ségi holdudvar rosszallta, hogy bár a Demokratikus Charta felhívását aláírta, politikájától távol tartotta magát. A tagság pedig érzekelte, hogy hiába választották elnökké, a hatalom a pártban a régi ügyvivőké maradt. Bár az előrejelzések Pető Iván biztos győzelmét ígérték, ez a választás sem volt mentes a manipulációtól. Baranyi Imrét (1994-ben Magyar Bálint kampánystábjának munkatársa, 1996-98-ban, Bálint minisztersége idején a Művelődési és Közoktatási Minisztérium sajtófőnöke) a tölgyessysta IX. kerületben nem választották meg küldöttnek, a küldöttgyűlésen mégis jelen volt, egy Zala megyei kistéleplülés küldöttéként. Baranyit mindenki ismerte, Zala megyei kitűzője sokaknak feltűnt. De senki sem tudja, hány „küldött” volt még jelen olyan kistéleplülések képviseletében, ahol az 1990-ben még működő SZDSZ szervezet időközben megszűnt.

Pető Iván elnökké választása után a platformok eltűntek, mint nyári délelőtt a hajnali harmat.

Két lövészárók

Papíron az SZDSZ stratégiai céljai nem változtak. 1993 márciusában az Ügyvivői Testület munkaokmányt terjesztett az Országos Tanács elé *A szabadelvű politika mozgástere* címmel. A dokumentum szerint a szabadelvű párt célja „legyőzni az MDF-et, megelőzni az MSZP-t”. Az elemzés az MDF-et olyan pártként ír-

ja le, amely „tekintélyelvű politikai rendszert akar létrehozni”, szükség esetén pedig kész átlépni „a törvényesség határait” is. Ez persze nem újdonság, az új az, hogy bírálva az MSZP illúziókra építő gazdaságpolitikáját, elismeri, az ellenzéki helyzetben a szocialisták számára is „fontossá vált a demokrácia alapintézményeinek, a nyitott választások lehetőségének a védelme”. A munkaokmányból kiviláglik, hogy az SZDSZ, miközben Antall pártját továbbra is a demokráciát fenyegető veszedelemnek tekinti, a szocialistákat besorolja a demokráciát védelmező erők közé.

Pedig a munkaokmány elkészültét két esemény is megelőzte, amely meggondolásra készíthette volna az SZDSZ vezetését. Az MDF januári Országos Gyűlésén Antall agyagba taposta Csurkát, az MDF alapítóját és egyik legnépszerűbb politikusát. A Pesti Hírlapnak adott interjúban piszkos lavórnak nevezte azt a csónakot, amelyben állítólag együtt kellene ülnie Csurkával. Kijelentette: csak az a demokrata, aki nem tudja elképzelni a nemzeti értékek védelmét jogállamiság, parlamentáris demokrácia és szociális piacgazdaság nélkül. Szavaival kirekesztette Csurkát a demokraták sorából. Nyilvánvaló volt, hogy megkezdődött Antall és Csurka párharcának végső szakasza. Gál Zoltán mégis úgy vélte, nem tisztázták a lényegi különbségeket. Ezt mondták a szabad demokraták vezetői is. A nézetkülönbségek valódi tartalmáról nem folyt érdemi vita, állította Pető Iván. Magyar Bálint szerint pedig: a gyűlésen a hatalmi stabilitás érdekében Csurkát gyakorlatilag újra visszafogadták” (Új Magyarország). Az erről írott cikkem (*A vihar kapujában, Beszélő*, 1993. február 6.) volt önmagam számára is az első jele annak, hogy a politikai felfogásom eltér az SZDSZ vezetőinek felfogásától.

Február 24-én megállapodás jött létre a Fidesz és az SZDSZ vezetői között a két párt választási együttműködéséről. Ennek ellenére az alig két héttel később keletkezett munkaokmány azt jósolja, hogy a Fidesz a választási küzdelemben „valószínűleg

mérhetetlenül felnagyítja a két párt programja közötti különbségeket”. Holott az együttműködési megállapodás III. pontja szükségesnek nyilvánítja, hogy a '94-es választások után „a liberális polgári közép” vegye át az ügyek intézését, azokkal szövetségben, akik – tőle jobbra vagy balra – elfogadják a demokrácia alapértékeit. Az SZDSZ és a Fidesz mindig hullámnzó, hol baráti, hol konfliktusos viszonya alapján nehéz megmondani, hogy Orbán Viktor és köre mennyire gondolta komolyan az együttműködést. A megállapodás és a munkaokmány hangsúlykülönbségei azonban azt sugallják, hogy az SZDSZ vezetői már akkor sem gondolták komolyan. A későbbi Fidesz felől visszatekintve úgy tetszhet, igazuk volt. Csak hát utólag nem dönthető el, hogyan alakult volna a Fidesz politikája, ha az 1993-94-es évek eseményei nem fordították volna végtelenen szembe egymással a két liberális pártot.

A nagyobbik liberális párt 1993 tavaszán lassú, óvatos lépésekkel megindult a szocialistákkal létrehozandó koalíció felé. 1990-91-ben a sajtó dédelgette a Fideszt, de amikor a közvélemény-kutatások azt sugallták, hogy az 1994-es választás a népszerű Fidesz és a felfelé kúszó MSZP között fog eldőlni, a lapok, kivéve a kormány közeli *Pesti Hírlapot* szembefordultak a fiatal demokratákkal. A csúf székház ügyet (a Fidesz és az MDF a köteles résznél jóval nagyobb adagot kapott a pártoknak juttatott székházvagyonból, s a többletet áron felül adta el az állami tulajdonú Külkereskedelmi Banknak) jócskán felfűjták, miközben arról, hogy az MSZOSZ a saját hasznára ad el olyan ingatlanokat, amelyek a szakszervezetek összvagyonát képezik, csupán a *Beszélő* írt. Orbán Viktor „gondolatkísérletét”, miszerint az alkotmányos rendszerváltó pártoknak (MDF, SZDSZ, Fidesz, KDNP) össze kellene fogniuk megelőzendő az MSZP választási győzelmét és kormányra jutását, szántszándékkal félreértelmezték, mintha a Fidesz vezetője a kormánypártoknak ajánlott

volna koalíciót. A sértődött Fidesz ügyetlenül kezelte a sajtót, félvállról vette például, hogy gyenge lábakon álló vádak alapján megszüntették a televízió *Egyenleg* című műsorát, és meghurcolták a szerkesztőt, Bánó Andrást. Mégis az SZDSZ-nek, ha komolyan veszi a választási együttműködést, ha fenntartásokkal is, de védelmébe kellett volna vennie a Fideszt, hiszen a vádak részben egyoldalúak, részben hamisak voltak. Ehelyett éppen az SZDSZ sztárpublicistái, Eörsi István és Tamás Gáspár Miklós intézték a legélesebb támadásokat a Fidesz és személy szerint Orbán Viktor ellen.

Ez azonban csak a sajtó. Fodor Gábor ügye viszont pártügy volt mind a Fideszben, mind az SZDSZ-ben. Fodor és a Fidesz, Fodor és Orbán konfliktusa a sajtóban és a liberális közvéleményben pusztán elvi konfliktusként jelent meg: Fodor elutasította a Fidesz közeledését az MDF-hez, szembefordulását az SZDSZ képviselte liberalizmussal. Mindez természetesen igaz. Fodor azonban egyúttal szervezeti átalakulást is követelt a Fideszben, az elnökség és a pártelnök ellenében szélesebb jogkört a választmánynak, amelynek az elnöki tisztségére pályázott, beleszólást a jelöltállításba, ellenőrzési jogot a párt pénzügyei felett. Ha mindez nem a Fideszben történik, Magyar Bálint ismét elmondhatta volna: hatalmat akar felelősség nélkül. Fodor azonban vereséget szenvedett, a Fidesz választmánya Szájer Józsefet választotta elnökévé. Négy nappal később, 1993. november 3-án Fodor kilépett a Fideszből, de nem ült át, mint sokan feltételezték, az SZDSZ padsoraiba, hanem lemondott a mandátumáról. E gesztusa alapján Magyar Bálint Fodort a politikai etika hercegének nevezte. De nem kellett hozzá nagy fantázia, hogy bárki sejthesse, néhány hónap múlva, amikor a ciklus véget ér, Fodor (a nyomában lemondott képviselőtársaival, Molnár Péterrel és Ungár Klárával együtt), az SZDSZ színeiben fog visszatérni a politikai életbe. Az Országos Tanács ülésén Magyar Bálint,

az SZDSZ kampányfőnöke bejelentette, hogy Fodor az országos lista második helyén indul, rögtön a listavezető, Kuncze Gábor után. Erre a döntésre Magyar Bálintnak, de az ügyvivői testületnek sem volt joga, az országos listát az OT-nak kellett jóváhagynia, és ezt meg is tette, már hetekkel korábban. A Fidesz országosan legnépszerűbb politikusának a látványos befogadása az SZDSZ-be kihívóan barátságtalan gesztus volt a Fidesszel szemben: illet egy párt az ellenfelével tesz meg, nem azzal a párttal, amellyel választási szövetséget kötött.

Ennek ellenére az SZDSZ nem ismerte el, hogy közeledik az MSZP-hez. „Egyik rosszabb, mint a másik” – mondta Pető Iván a kormánykoalícióról, illetve az MSZP-ről 1994 februárjában (*Beszélő*, 1994. 5. szám). Orbán Viktor pontosabban ítélte meg a készülő liberális-szocialista koalíció esélyét és veszélyeit, s egyúttal a saját jövőbeli magatartását is „megjósolta”. „El tudjátok képzelni, mi lenne itt, ha szociálliberális koalíció kerülne kormányra – kérdezte a *Beszélő* szerkesztőit – a másik oldalon meg egy táborba sodródna a konzervativizmus meg a radikális jobboldal? A két lövészárk között megint egy nemzedéknyi időre nem nőne fű.” Majd hozzátette: „Ma a közvélemény tekintélyes része MSZP–SZDSZ–Fidesz együttműködést akar, és egy ilyen előre beharangozott koalíció bizonyára elsőpró sikert aratna a választásokon. (...) ha bennünket az érdekelne, hány bársonyszék kerül az ülepünk alá, akkor haladéktalanul össze kellene állnunk az MSZP-vel. Ezt a saját – rövid távú – előretörésünk kedvéért sem tesszük” (*Beszélő*, 1994. 7. szám).

Az SZDSZ sokkal bizonytalanabb volt, akarta is a koalíciót meg tartott is tőle. A külső hatásokra mindig Magyar Bálint volt a legfogékonyabb, érzékelt, meg a közvélemény-kutatásokból is látta, amiről Orbán Viktor beszélt: a társadalom többsége azt akarja, hogy az ellenzéki pártok fogjanak össze a sikertelennek bizonyult kormány leváltására. Ugyanakkor az SZDSZ-en belül

erősebb volt az elutasítás, sokan hallani sem akartak arról, hogy az SZDSZ együtt kormányozzon a volt állampárt utódpártjával. Ezt nemcsak a megveszekedett antikommunisták gondolták így, de olyanok is, mint Eörsi István. Bálintnak azonban az SZDSZ belső közvéleményénél és úgynevezett „holdudvaránál” mindig fontosabb referenciacsoport volt az a reformértelmiség, amely a régi rendszer utolsó éveiben *szakértőként* egyre fontosabb szerepet játszott, időnként úgy érezte, hogy az állampártnak adott tanácsaival ő vezeti az országot, és ezt a pozícióját szeretne volna visszanyerni. „Nem tudnék választani Békesi László és Tardos Márton között” – mondta a *Beszélő*nek Farkasházy Tivadar (1994. 25. szám), s talán az ő szavai fejezték ki a legvilágosabban ennek a kettős, liberális és szocialista kötöttségű értelmiségnek a véleményét. „Ha az MSZP Horn Gyulát nevezi meg miniszterelnök-jelöltnek a választás után, ezzel gyakorlatilag kizárja a szocialisták és a szabad demokraták koalícióját” – mondta Magyar Bálint az SZDSZ május 13-i sajtótájékoztatóján (lásd *Heti Világgazdaság*, Fókuszban, 1994. 22. szám). Öt nappal Magyar Bálint sajtótájékoztatója előtt, a választás első fordulójában az MSZP 33 százalékot kapott, az SZDSZ (hajsza! híján) 20-at, az MSZP elnöke, listavezetője, következésképp miniszterelnök-jelöltje Horn Gyula volt. A kijelentésnek akkor lett volna értelme, ha Magyar Bálint azt akarta volna tudatni Horn Gyulával, hogy szó sem lehet koalícióról. A helyzet azonban nem ez volt.

A lehetőség csábítása

A választások közeledtével mind világosabb lett, hogy az MSZP nélkül nem lehet kormányt alakítani. Ezt igazolta az első forduló is. Az eredmények alapján, papíron elképzelhető lett volna ugyan Orbán Viktor gondolatkísérletének valóráváltása, ezt

a négypárti koalíciót azonban elutasította a közvélemény, de elutasította az MDF meg az SZDSZ is. Vagyis az első forduló eredményei alapján az SZDSZ nem maradhatott ki a kormányból. Ha az MSZP-nek nincs abszolút többsége, és az SZDSZ nem vesz részt a kormányzásban, új választásokat kell kiírni. Ezt azonban senki sem akarta. A helyzet persze nyomásgyakorlási lehetőséget is teremtett az SZDSZ-nek, de a közvélemény aligha díjazta volna, ha él vele. Magyar Bálint keménykedése tehát ártott a pártnak, és az sem kizárt, hogy növelte az MSZP támogatottságát.

A két forduló között az SZDSZ meghirdette: „a választás tétje, kizárólagos szocialista kormány lesz-e, vagy többpárti kormány alakulhat”. A szocialisták 54 százalékos győzelme után megszűnt a koalíció kényszere, mondta nyomban az eredményhirdetés után Pető Iván. A lehetőség fennmaradt, folytatta, a lehetőséggel azonban a szabaddemokraták – vezetők és tagok – túlnyomó többsége nem kíván élni. Hamarosan megérkezett azonban Horn Gyula üzenete, hogy az MSZP elsőprő győzelme ellenére továbbra is koalíciót akar. A koalíciót támogatták az SZDSZ-közeli vállalkozók, a chartás értelmiségiek, a nyugati nagykövetek. Reggelre az SZDSZ-vezetők többsége a koalíció pártjára állt, és Magyar Bálint lett a legdinamikusabb szószója annak, hogy a szabad demokraták lépjenek be Horn Gyula kormányába.

A választást követő hetekben, a sajtóban, így a *Beszélő*ben is rengeteg írás jelent meg a koalícióról, érvek ellene és mellette. Itt az SZDSZ-ben zajló vitának csak két, Magyar Bálinthoz kapcsolódó mozzanatát idézem fel. Az Országos Tanács a soron következő ülésén egy levél tervezetét vitatta meg. A címzett a leköszönő kormány volt, a szöveg búcsúzóul ismét sorra vette a kormány hibáit. A kormány úgyis megbukott, mondtam felszólalásomban, nem kellene most ilyen hangon írni. Érvként felidéztem Orbán Viktor szavait a két tábor elválasztó lövészár-

kokról. – Orbán Viktor inkább azzal foglalkozzon – felelte Bálint –, hogyan tudja kihozni a pártját abból az árokból, amelybe belekormányozta. Az OT hangos hahotával jutalmazta szellemességét. (Szerencsére Kis János a küldöttgyűlésnek egy másik szöveget javasolt, és a küldöttek azt fogadták el.) A küldöttgyűlésen Bálint hosszan érvelt a koalíció mellett. A kampányunkat sokan, sok pénzzel támogatták, mondta. Ezek az emberek azért adták a pénzt, hogy kormányozzunk. Ha most azt látják, hogy itt a lehetőség, mégsem vállaljuk a kormányzást, soha többet nem fognak pénzt adni. Te jó ég, gondoltam. Azért döntünk így vagy úgy, mert pénzt kapunk érte? Elsőként a küldöttek fognak tiltakozni, aztán a sajtó felkapja a történetet, és hónapokig ezen fog lovagolni. De semmi sem történt, a küldöttek nyugodtak maradtak, a sajtó nem idézte a fenti érvelést, az ügyvivők álláspontja négyszeres többséget kapott. Igaz, nem a koalíciót szavazták meg, csak a koalícióról való tárgyalás megkezdését. De egyértelmű volt: semmi sem állhatja útját a koalíció megkötésének.

Az SZDSZ álláspontja mintegy tíz éve az, hogy a koalíció megkötése helyes volt, a párt zuhanásának nem a koalíciókötés az oka, hanem hogy félidőben nem lépett ki. Ezt a teóriát részben közvélemény-kutatási adatokkal szokták alátámasztani (a párt népszerűségvesztése nem 1994-ben, hanem csak a Tocsik-ügy után, 1996-tól következett be), részben pedig azaz, hogy az SZDSZ nélkül nem lehetett volna végrehajtani Bokros stabilizációs programját.

Az SZDSZ jobboldali ellenségei azt állítják, hogy az SZDSZ az 1990-es sikerét annak köszönheti, hogy a választók bedőltek a radikális antikommunista retorikájának. Érdekes módon olykor ugyanezt mondják az SZDSZ vezetői is: igazi liberális szavazó nincs egy millió az országban. Csakhogy 1994-ben az SZDSZ-ről már senki sem hihette, hogy radikális antikommunista párt,

az ökölrázó antikommunisták mind átmentek a MIÉP-be, az SZDSZ 1994-ben, az első fordulóban mégis átlépte az egymillió határt, sőt 16 ezerrel több szavazatot kapott, mint 1990-ben. Persze a szavazótábor összetétele megváltozott. A békéscsabai időszaki választás eredményét értékelve Tölgyessy hívta fel a figyelmet arra, hogy a lakótelepek lakói, akik 1990-ben az SZDSZ-re szavaztak, 1994-ben a szocialistákat választották, az MDF 1990-es szavazói viszont, kiábrándulván a kormányból, az SZDSZ-t. 1991 őszén a *Figyelő*nek nyilatkozva Pető Iván elutasítóan beszélt az SZDSZ-tagság kielégíthetetlen kívánságairól. Pedig 1990-ben Antall József még halálra sértődött azon, hogy Vajda Mihály szerint a választók az ország haladottabb, nyugati részén szavaztak az SZDSZ-re, az MDF az elmaradottabb keleti megyékben győzött. A Vas és a Győr-Moson-Sopron megyei választók, akik kétszer szavaztak az SZDSZ-re bizonyára nem minősíthetők primitív antikommunistáknak. A közvélemény-kutatások nyomában a koalíciókötés után még nem jelezték az SZDSZ népszerűségvesztését, de ezek az eredmények nem tükrözték az SZDSZ-en belüli hangulatot. Az esetleges, egyéni tapasztalatok persze nem vethetők össze objektív közvélemény-kutatási eredményekkel, számomra azonban mindig fontosak voltak. 1994 augusztusában néhány napot a Fertő tó partján töltöttünk. Sorra kerestek meg környékbeli SZDSZ-esek, és beszéltek rosszkedvűen a koalícióról. „Itt az emberek – mondta B. Tóni, a strand fagylaltosa, az SZDSZ alapító tagja az 1990-es választásra utalva – az első perctől tudták, miről van szó. Volt összehasonlításuk, látták, hogyan élnek odaát”. „Itt nem csipik a kommunistákat – tette hozzá. – Kertész Zoli (1994-ben Sopron SZDSZ-es országgyűlési képviselője) is ezért tudott nyerni. De most van is mit hallgatnia, hogy lepaktáltunk” *Úti képek, Beszélő*, 1994. 32-33. szám). A következő három választást Sopronban a Fidesz jelöltjei nyerték meg.

Békesi László stabilizációs programjának az elindítását – pedig ez volt az egyik legfontosabb érv a koalíció mellett – Horn Gyula nyolc hónapon át meggátolta. Békesi menesztésekor komolyan felvetődött, hogy az SZDSZ kilép a koalícióból, emelt szót például Fodor Gábor, aki korábban a koalíció híve volt. Bokros Lajos programjának az elfogadására, mint köztudott, nem az SZDSZ bírta rá Horn Gyulát, hanem az, hogy külföldi szakértők és politikusok megértették vele, hogy Magyarországot pénzügyi csőd fenyegeti. Sőt az SZDSZ frakcióban erőteljes ellenvetések fogalmazódtak meg a „csomaggal” szemben. Amikor Bokros miniszterjelöltként bemutatkozott a frakciónak, Magyar Bálint azt mondta, szép dolog a kísérletezés, de a lombik felrobbanhat a kémikus kezei között. Bokros utóbb azt állította, hogy a kormányban csak a miniszterelnök állt mögötte. Bár az is kétségtelen, hogy a reformcsomag egyes elemei az SZDSZ szavazatai nélkül nem kapták volna meg a többséget.

A 72 százalékos kormánytöbbség létrejöttkor az SZDSZ úgy nyilatkozott, hogy ezt a többséget nem fogja úgy felhasználni, hogy az ellenzék akarata ellenére kétharmados törvényeket szavazzon meg. Ettől az álláspontjától azonban éppen a ciklus legelején tért el leginkább: néhány hónappal az őszi választások előtt az országgyűlés kétharmados többséggel megváltoztatta az önkormányzati választási törvényt. Az önkormányzati választásra készülve Magyar Bálint meghirdette az MSZP és az SZDSZ közös polgármester-jelölteket és közös képviselőjelölteket indít. Ez jelentős fölényt biztosított volna a koalíciónak az önkormányzatokban, de szétválaszthatatlanul összetapasztotta volna a két pártot. Ez azonban sok volt Horn Gyulának. Szeptemberben úgy döntött, hogy az MSZP saját jelölteket indít, nem közösködik az SZDSZ-szel. Az ellenzéki pártok viszont létrehozták a Polgári Szövetséget, jelentősen javítva ezzel választási esélyeiket. Az

SZDSZ-t pedig, bár akkor még nagy párt volt, az fenyegette, hogy beszorul a két tömb, az MSZP és a jobboldali gyűjtőpárt közé.

Menni vagy maradni?

Az SZDSZ folyamatosan lebegtette kilépését a koalícióból. Elvégre a Demokratikus Charta 1994. május 31-i rendezvényén Bodor Pál is azzal érvelt a belépés mellett, hogy: ha nem jó, majd kiléptek. Az SZDSZ 1994. novemberi küldöttgyűlésén Pető Iván 12 pontban fogalmazta, mit vár az SZDSZ a képviselői számát tekintve háromszor nagyobb partnerétől. Én voltam olyan naiv, apolitikus vagy destruktív, hogy az ultimátumnak hangzó pontok alapján határozati javaslatot nyújtottam be, amely szerint az 1995 tavaszán esedékes küldöttgyűlésnek értékelnie kell a koalíció működését, és döntenie kell a kilépés vagy folytatás kérdésében. Azt képzeltem, hogy ennél szerényebb és óvatosabb javaslatot elgondolni sem lehet, hiszen csupán azt tartalmazta, hogy vitassuk meg, amiről amúgy is állandóan vitatkozunk. Attól kezdve a küldöttgyűlés másról se szólt, mint az én javaslatomról, amelyet benyújtani is súlyos politikai hiba volt. A vita végén előterjesztőként válaszoltam az elhangzott érvekre. A levezető elnök, Világosi Gábor másodszor is szót adott Tamás Gáspár Miklósnak. Az előterjesztő zárszava után nem szokás folytatni a vitát, jegyeztem meg lemenőben a dobogóról. – A Gazsi még hadd beszéljen – felelte a parlament későbbi alelnöke.

Az egyik legnyomósabb érv a határozati javaslat ellen az volt, hogy nem lehet ilyen döntésekkel megkötni az ügyvivők kezét. Ők majd tudni fogják, mikor kell a kilépést kezdeményezni. De nem tudták. Nem kezdeményezték 1995 februárjában, Békesi László leváltásakor, és nem kezdeményezték 1996 novemberében, a Tocsik-botrány kirobbanásakor sem.

Soha olyan erőteljes nem volt a kilépési hangulat az SZDSZ-ben, mint a Tocsik-ügy feltárulásakor. Nem sodródhatunk tovább, az nem lehet, hogy erkölcsileg is a volt állampárt szintjére süllyedjünk le – ez volt az akkor még majd hetvenfős frakció túlnyomó többségének a véleménye. A helyzetről a frakció a parlament épületében vitázott, késő éjszakáig. Sokan azt akarták, hozzunk nyomban határozatot a kilépésről. Pető Iván az alapszabályra hivatkozott: a döntés a küldöttgyűlés jogköre. Most csak az tehetjük, hogy felkérjük az Országos Tanácsot, vitassa meg a kérdést, majd terjessze a novemberi küldöttgyűlés elé. Ezt a határozatot szinte mindenki megszavazta, csak a koalíció néhány elkötelezett híve, Bauer Tamás, Szabó Miklós szavazott ellene. Én tartózkodtam. Másnap Gulyás József, a kilépés-pártiak egyik legszenvedélyesebb szószólója, kérdőre vont, hogy lehet, hogy a koalíció ellenzőjeként mégsem szavaztam meg a határozatot. – Mert úgyse lesz belőle semmi! – feleltem.

A Tocsik-ügyről mindenki tudta, hogy az nem Tocsik Márta és társai ügye, hanem a szocialista és a szabad demokrata vezetőké. Azt is tudta mindenki, de talán máig nem írták le, hogy az SZDSZ részéről a főszereplő nem lehetett más, mint Magyar Bálint. Az ügynek hatalmas sajtója volt, a részleteket nem érdemes itt felidézni, a történetek legjobb leírása és értelmezése talán Zolnay János cikke a *Beszélő* 2000. évi 7-8. számában. Tocsik Mártát elsőként Vitos Zoltán kereste meg, hogy sikerdíja első részének egyharmadát utalja át egy „alvállalkozó”, az Arány Rt. számlájára. Tocsik felhívta mentorát, Boldvai László szocialista képviselőt; az megerősítette, tud Vitos felszólításáról, fizessen, de őt többé ne hívja fel. Májusban Budai György kereste meg Tocsik Mártát, megbeszélésre hívta a Bajor sörözőbe, ahol jelen volt Boldvai László. Budai a sikerdíj második részének 80 százalékát kérte, de végül Boldvai közbelépésére megelégedtek 50 százalékkal. Tocsik hamarosan 112-112 millió forintot utalt át az

Arány Rt. illetve az Utilitás Rt. számlájára. Az Utilitás vezetője Bernhard Barnabás volt, korábban az SZDSZ Országos Tanácsának a tagja, a zuglói szervezet ügyvivője. A zuglói szervezetből jött Virág Attila is, aki az állami vagyon kezeléséért és privatizációjáért felelős állami szervezetben, az ÁVP RT. igazgatótanácsában az SZDSZ-t képviselte. Virág és Bernhard közös cége, a Reálgár Kft. 1996 szeptemberéig az SZDSZ Mérleg utcai székházában volt bejegyezve. A zuglói SZDSZ volt Magyar Bálint és Pető Iván szervezete, 1990-ben mindkettőjüket Zugló két választókerületében választották képviselővé, mindketten itt voltak képviselőjelöltek 1994-ben is. 1994-ben Budai György volt az SZDSZ Magyar Bálint vezette kampányának a menedzsere.

A hetilap *Beszélő* 1995 nyarán csődbe ment, júliusban megszűnt. A szerkesztők egy része havi folyóiratként akarta újra indítani a lapot, törekvésüket mi, régi szerkesztők támogattuk. A havi folyóirat jövődő főszerkesztője, Kiss Ilona Budai Györgytől kért tanácsot, hogyan lehetne pénzt szerezni az induláshoz. A megbeszélésen a régi szerkesztők is részt vettek, Budai nagyon ígéretes elgondolást vázolt fel nemcsak a *Beszélő*, hanem számos más, nem piacképes, de kulturálisan jelentős folyóirat támogatására. Látna egyetértésünket, a beszélgetést ezzel a mondattal zárta: – Jó, akkor megbeszélem Magyar Bálinttal. Ez természetes volt, hiszen a folyóiratok támogatása állami pénzt, kormányzati hozzájárulást igényelt, az illetékes Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezetője pedig Magyar Bálint volt. De ezen túl is az volt a benyomásom, hogy Budai György semmit sem tesz Magyar Bálint hozzájárulása nélkül. Kizárt dolog, hogy Magyar Bálint háta mögött kért volna – egyetértésben Boldvaival – részesedést Tocsik sikerdíjából. 1999 februárjában a Fővárosi Bíróság nem jogerősen befolyással való üzerkedés miatt letöltendő szabadságvesztésre ítélte Boldvai Lászlót és Budai Györgyöt. Bár utóbb mindkettőjüket felmentették (Budai

2007-ben elhunyt), úgy tetszik az 1999-es ítélet volt a legracionálisabb a tíz évig tartó Tocsik-ügyben. A két közvetítőnek volt befolyása, amit latba vethettek, és ez a befolyás csak a kormányon lévő pártjuktól származhatott*.

Horn Gyula sokkal jobban kezelte a botrányt, mint az SZDSZ. Menesztette az ÁVP Rt. vezetését, és feláldozta Suchmann Tamást. Az SZDSZ viszont megpróbált kibújni a felelősség alól. Nem is tehetett másképp, hiszen ha vállalja a felelősséget, Magyar Bálintot kellett volna feláldozni, márpedig Magyar Bálint volt maga a párt. Végül a következő év áprilisában azzal az indoklással, hogy egy pártelnök mindenért felelős, ami a pártban történik, Pető Iván lemondott pártelnöki és frakcióvezetői tiszttségéről. De ez nem segített az SZDSZ-en, amely a vagyonátmenetek ostromozásától a Fidesz székházügyének kemény elítéléséig a közéleti korrupció leghevesebb kritikusa volt. Az Országos Tanács 1997. áprilisi zárt ülésén Pető Iván védelmében megjegyeztem, hogy Magyar Bálintnak is illene vállalnia némi felelősséget. – Még egyetlen vezető szabad demokrata sem ismer-te el az SZDSZ vezetés felelősségét a Tocsik-ügyben – mondták többen, felháborodva. – Ha ez kiszivárog, tönkretetted a pártot. Nem szívárgott ki. De a párt tönkre volt téve, a népszerűség-zuhanást nem lehetett megállítani.

Az áprilisi OT-ülést azonban megelőzte az 1996. novemberi küldöttgyűlés, amelynek a koalíció jövőjéről kellett döntenie. Itt mindenki kiereszthette a gőzt, leszedték a keresztvizet a koalíciós kormányzásról. A legélesebben Hack Péter bí-

* A *Heti Válasz* 2008. augusztus 28-i száma – írásomra hivatkozva – Magyar Bálint büntetőjogi felelősségére utalt. Valójában cikkemben – a közismert tények értelmezése alapján – feltételezésként vettem fel Magyar politikai felelősségének kérdését. A *Heti Válasz* szeptember 3-án helyreigazította a korábbi közleményt.

rálta az MSZP-t. A koalíción belüli megújulást számos tényező akadályozza – mondta. Az erre irányuló kísérletek rendre kudarcot vallottak. Ezért, fűzte hozzá, a koalícióból való mielőbbi kilépésben nagyobb esélyt lát az SZDSZ megújulására. Ettől a szándéktól csak akkor szabad elállni, ha rövid időn belül radikális változások történnek. (Lásd: 4X4-es Szabad Demokrata Tájékoztató, 1996. november 28.) Ez a „csak akkor” volt a küldöttgyűlés kulcskifejezése. Határozati javaslat ugyanis nem volt, a vitát, amelyen a legradikálisabb véleményt is a megengedő „hacsak” zárta, nem követte szavazás. Magyar Bálint pedig az OT következő ülésén kijelentette: a küldöttgyűlés bírálta a koalíciót, de a fenntartása mellett döntött. Ezért kilépésről a jövőben ne essék szó.

Kis János korábban is megfogalmazta fenntartásait a koalícióval kapcsolatban, 1996-ban már határozottan a kilépés pártján állt. Még hozzá nem a Tocsik-ügy miatt, hanem jóval előbb és sokkal általánosabb megfontolásokból. Véleménye szerint 1996 kora nyarán, Bokros lemondatása során kellett volna felülvizsgálni a koalíció létrejötte mögötti feltételezéseket, írta éppen abba a cikkében, amelyben az én Tölgyessyről szóló írásommal szállt vitába (*Köszeg visszánéz, Beszélő*, 2000. 7-8. szám). „A revízióra nemcsak azért lett volna szükség, mert mostantól az a veszély fenyegetett, hogy a szabad demokraták semmilyen további céljukat nem tudják elérni a kormányban, Horn Gyula pedig azt tesz velük, amit akar (...) 1995-ben egyre-másra robbantak ki az MSZP korrupciós botrányai, az olajgate-ügy, az egészségügyi önkormányzat ügyei, Pál László kinevezése a MOL élére meg a többi. Sejtteni lehetett, hogy a meggyengülő SZDSZ-ről végül egyetlen sablon marad a közvéleményben: a tehetetlenség a szocialisták mohóságával szemben. Az SZDSZ 1996 nyarán veszítette el az 1998. évi választásokat, nem 1994-ben, amikor a kormányba belépett”.

Az SZDSZ első elnöke, ha nem lépett is vele a nyilvánosság elé, aligha fojtotta magába a véleményét. Az SZDSZ vezetése azonban nem hajlott az önrevízióra. Kunczénak púp volt a hátán a belügyminiszterség, Magyar Bálint azonban ragaszkodott a tárcájához. Nem holmi hatalomvágyból. Meggyőződése volt, hogy végig kell vinni az oktatás megkezdett reformját, és erre csak ő képes. Nem akarta tudomásul venni, ha az SZDSZ bukik, vele bukik a tárcája is meg a reform is. Azzal nyugtatta magát, hogy a romló közvélemény-kutatási eredmények csupán a kormányzati ciklus közepén szokásos kormányellenességet jelzik. Nem gondolta végig, hogy kis pártként az SZDSZ sem az erős koalíciós partnerével szemben, sem az erős ellenzékkel szemben nem tud keresztülvinni semmiféle reformot, viszont minden kudarc bűnbakja lehet.

A vereség jutalma

1998-ban megbukott a Horn-kormány, az SZDSZ pedig a 7,88 százalékaival a parlament legkisebb pártja lett. Egy párt életében az, hogy egyszer kormányon van, majd át kell adnia a kormányzást más pártoknak, természetes dolog. De az, hogy 20 százalékos pártból 8 százalékos párt lesz, nehezen kiheverhető, súlyos vereség. Kuncze, ahogy az ilyenkor illik, lemondott a pártelnökségről. Az elnöki tisztségre egyetlen jelölt volt: Magyar Bálint. Az a politikus, aki részese, sőt többnyire kezdeményezője volt az összes döntésnek, amelyek a kudarchoz vezettek. De nem volt mit tenni. A Magyar, Kuncze, Pető triumvirátusnak nem volt a pártban alternatívája. Az Országos Tanács ülésén mégis felszólaltam a jelölés ellen, bár más jelöltet nem tudtam ajánlani. De elmondtam, Magyar Bálint 1988 óta mindig keresztül tudta vinni az akaratát, mindenért felelős; ami történt, most a vere-

ség után az SZDSZ nem emelheti elnökévé, mert ez azt jelentené, hogy elismerjük, neki volt igaza. Utánam Ungár Klára kért szót. Ha Magyar Bálint tényleg mindig keresztül tudja vinni az akaratát, akkor csak ő az alkalmas arra, hogy elnök legyen. Nem tudtam megállni, közbekiabáltam: – Csak az nem jó, amit akar. Aztán elszégyelltem magam, és Bálint felé fordulva javítottam: – Nem mindig jó...

*

Ez az írás Magyar Bálint pártpolitikusi tevékenységéről szól, miniszteri munkáját, közoktatási reformjait tárgyismeret híján nem tudom megítélni. Elég valószínűnek tetszik azonban, hogy Magyarország az Európai Unió tagjaként nem maradhat ki a felsőoktatási rendszer átalakításából: Magyar Bálint a bolognai rendszer támogatásával ezen az úton indult meg. Az iskolai diszkrimináció felszámolása érdekében tett lépéseit helyesnek és bátornak gondolom. A növekvő arányszámú roma gyerekek iskolai integrációjával szembeszegülnek a szülők, a tanárok, az iskolák és az önkormányzatok. Félek hogy a magyar társadalomnak véres és tragikus tapasztalatok nyomán kell majd legalább felfognia, nem bölcs dolog, ha egy ország az állampolgárai tíz százalékát az ellenségének tekinti. El kell ismerni: a miniszter ebben az ügyben, a népszerűtlenséggel is dacolva, megkísérelte a lehetetlent. Törekvéseinek mégsem a társadalmi tiltakozás állta útját, hanem az, hogy Gyurcsány Ferenc nem akart, nem mert szembeszegülni a társadalom és a saját pártja reformellenességével.

Fennállásának huszadik évében az SZDSZ, már ami maradt belőle, új helyzetbe került. A megismételt küldöttgyűlés Fodor Gábor választotta elnökévé: 1992 óta először fordult elő, hogy

nem a párt Magyar Bálint körül csoportosuló erős embereinek az akarata érvényesült. Kilépett a koalícióból (vagy Gyurcsány kiszekírozta) – mindenesetre visszanyerte cselekvési szabadságát. A párton belüli viták azonban nem ültek el. A többség úgy véli, támogatnia kell a kormányt, hogy kitölthesse idejét; 2010-ig talán történik valami, és az SZDSZ-nek lesz még helye a következő parlamentben. Némelyek szerint az SZDSZ azzal mutathatná meg, hogy van saját arculata, ha siettetné a választásokat, sőt maga kezdeményezné a parlament feloszlatását. Ehhez persze elszántság kell. De a „kint is vagyok, bent is vagyok” politikáját a koalíción kívül még annyira sem lehet folytatni, amennyire a koalícióban – látszólag – lehetett.

Magyar Bálint kiszáll az SZDSZ-ből, kiszáll a hazai pártpolitikából, egy tekintélyes európai uniós szakértői testület tagja lesz. Ez azt jelenti, az SZDSZ-ben nem lát esélyt a saját jövőre számára. De valószínűleg nem lát esélyt az SZDSZ számára sem. Hány győzelmet aratott, amíg ez a mai romhalmaz előállt!

Levettem a bástyádat – mondja diadalmasan a kezdő sakkozó. – Látom, feleli tapasztalt ellenfele. – De: sakk... És matt!

Matt?

2008

Betegség, halál – orvosok

*Életképek Okatootáiáról**

*Virágozzál dicső ország,
Nagyra termett náció,
S még soká ne háborgasson
A civilizáció!*

Petőfi Sándor: Okatootáia (1847)

*Dr. M. L.-nek,
aki megkísérelte a lehetetlent.*

Anikó meghalt. Betegsége már a kezelés megkezdésekor gyógyíthatatlannak minősült. Az orvosok nem curatív, azaz gyógyító, hanem palliatív, vagyis a szenvedéseket enyhítő kezeléseket írtak elő. Sajnos azonban a palliatív kezelések egy része nem eny-

* Okatootáia Kína és Ausztr(ál)ia között terül el, csekély mérete miatt azonban a Nagy vagy Csendes-óceán végtelen víztükrében nehezen fedezhető fel. Történetünk idején Okatootáia népe éppen választásra készült, a heves küzdelem szinte kettészakította az ország társadalmát. A feszültség különösen éles volt a kórházakban, minthogy előzőleg egy orvos-politikus, bizonyos dr. Müller, át akarta alakítani Okatootáia egészségügyi rendszerét. Elszántságában afféle szuper-Titanicnak képzelte magát, és megpróbálta széttördelni a Csendes-óceán jéghegyeit. Tíz hónap után rá kellett jönnie, hogy a jéghegyek erősebbek.

hítette, hanem tetézte a szenvedéseket. Ilyen helyzetekkel szemben nem az egyes orvos, hanem olykor maga az orvostudomány tehetetlen. A frusztrált orvos mégis úgy érzi, ha ő nem, akkor bizony a beteg a hibás. Meg persze hibás az egészségügyi rendszer, az alulfinanszírozott betegellátás meg a „reform”, ki tudja, hanyadik Okatootáia balsors tépte történetében. A rosszallásnak ez a hangulata tovább növeli a beteg és hozzátartozója kínos érzését a kezeléseik során.

Csontritkulás, vérsüllyedés

És miért vártak augusztusig? – kérdezte Egyeske, az 1-es számú gyógyintézet főorvosa, amikor az első vizsgálatkor, szeptember 30-án Anikó elmondta, márciusban érezte először, hogy „furcsán nyel”. A kérdést a főorvos nem Anikóhoz, hanem hozzám intézte, rám nézett szúrós tekintettel, és én szégyenkezve éreztem át a mulasztás felelősségét. Anikó önállótlan volt, gyűlölte az „ügyintézést”, félt tőle, a főorvos jól látta, hogy az or-

Okatootáian hajdan szokás volt, hogy a kórházakban a betegeket az ágyuk száma szerint Egyeskének, Ketteskének szólították. Ennek mintájára elbeszélésünkben, színre lépésük sorrendjét követve, számmal jelöljük az egészségügyi dolgozókat és intézményeket. A beteget és hozzátartozóit egy-egy keresztnév jelöli. Az elbeszélő hajdan közszereplő volt Okatootáia politikai életében. A történetet egyes szám első személyben mondja el, de ez nem jelenti azt, hogy azonos a szerzővel. A valóságban a szerző sosem járt Okatootáian. Ezért nyomatékosan kéri esetleges olvasóit, hogy ne lapozgassák Okatootáia telefonkönyveit, ne kutakodjanak az interneten, azaz ne próbálják a történet színhelyeit és szereplőit Okatootáia egészségügyi intézményeivel és egészségügyi dolgozóival azonosítani. A történet teljes egészében – beleértve a közölt áldokumentumokat – az írói fantázia szüleménye, következésképp bármilyen vélt egybecsés valóságos intézményekkel, személyekkel vagy kórházi zárójelentések szövegével a véletlen szeszélyes játéka csupán.

vosi vizsgálatot nekem kellett volna kezdeményeznem. Meg is tettem, mondtam néhányszor, menjünk el orvoshoz, de Anikó nem akart, én meg ráhagytam, pedig ha tényleg akartam valamit, tudtam erőszakos lenni. De ebben az esetben talán féltem az eredménytől, és hagytam, halasszuk későbbre. Az előző év februárjában, három nappal a hatvanadik születésnapja előtt, Anikó elesett, combnyaktöréssel operálták, de néhány hónappal később már a járásán sem látszott, milyen műtéten esett át. Összel végére sikerült rábeszelnem, hogy kezeltesse a már korábban is megállapított csontritkulását. Az ortopéd szakorvos a gyógyszer felírása előtt laborvizsgálatra küldte Anikót, majd miután a vérsüllyedése és a fehérvérsejt száma is igen magas volt, góckutatás céljából fül-orr-gégészeti vizsgálatot kért. A novemberi vizsgálatkor a fül-orr-gégész adjunktus garati elváltozást nem észlelt; az orrváladékozásra antibiotikumot írt fel.

Elég sokára mentünk vissza az ortopéd orvoshoz, a megismételt laborvizsgálat szerint a süllyedés az antibiotikum-kezelés ellenére alig változott. A csontritkulás elleni gyógyszert az orvos így is felírta.

Manapság sokan és sokat szoktak beszélni a holisztikus gyógyításról. A kifejezés többnyire holmi ezoterikus hókuszpókuszt takar, homeopátiát és méregtelenítést. De a holisztikus (az egészre tekintő) szemlélet persze roppantul fontos (volna) a tudományos orvoslásban is, hiszen a beteget – az embert, mondjuk talán inkább így – nem lehet annyi részre szabdalni, amennyi a szakvizsgatárgyak száma az orvosképzésben. Mindenhez persze senki sem érthet, ami elvárható, az csupán annyi, hogy a szakorvos küldje a beteget oda, ahol érdemben foglalkoznak a más szakterületre tartozó problémával. Egyszerűbben szólva, jó lett volna, ha a szakorvos figyelmezteti Anikót, hogy a vérképével késlekedés nélkül menjen el a háziorvosához. Mindez persze önmentegetés is, hiszen, mint a legtöbb laikus, annyit én

is tudtam, hogy a magas vérsüllyedés gyulladás vagy daganatos betegség tünete lehet.

Júniusban csak elmentünk a háziorvoshoz, a csodálatos, nem ebből a mai világból való (de a legújabb gyógyszerek ügyében is naprakész) Ketteske doktornőhöz. A doktornő háziorvosi rendelője ez idő tájt egy kerületi rendelőintézetben működött. Ketteske doktornő, minden betegére odafigyelt, Anikót azonban valahogy személyesen is megszerette, megsimogatta a kezét, átölelte, amikor belépett a rendelőbe, aggódott érte. Számomra ez nem volt meglepetés, Anikót majdnem mindenki szerette. Júniusi látogatásunkkor Anikó elmondta a panaszait, de nyomban hozzátette, nem szeretne most, a nyár elején belevágni a kivizsgálásokba. A doktornő ezt elfogadta, bár láttam rajta, nem tetszik neki a halogatás.

„Csodálkozol a kokainistán”, írta Okatootáia egyik, méltán népszerű költője. Az emberek többsége úgy véli, aki önhibájából került nehéz helyzetbe, nem is érdemli meg, hogy segítsenek rajta. Erőteljes, sokaknak tetsző szociálpolitikai irányzatok épülnek erre a meggyőződésre. Anikó sokat dohányzott, legalább egy doboz mentolos cigarettát elszívott naponta, és egy időben rendszeresen ivott is. A whiskyt szerette, de többnyire azt a borzadályos olcsó konyakot itta, amelyet magamban XXI. Napóleonról neveztem el. A környezetünkben mindenki tudta ezt, csak én nem. Sok alkoholistát ismertem, Anikó azonban nem úgy viselkedett, mint ők: biztosan járt, tisztán beszélt. Legfeljebb az tűnt fel, hogy időnként aránytalan agresszivitással reagált apró megjegyzésekre, vagy szenvedélyesen érvelt olyan állítások mellett, amelyeket maga sem gondolt komolyan. Ilyenkor néha megkérdeztem: – Ittál? – ő pedig ingerülten visszakérdezett: – Hogy ittam volna? Ez addig tartott, amíg maga meg nem próbált felhagyni az ivással. Ekkor az elvonási tünetek drámai formában léptek fel. A fentebb idézett költőt követve persze el

lehet gondolkodni az okain is tán, de nincsen sok értelme. Anikó tizennégy évig élt külföldön. Amikor majd ötvenévesen visszatért szülőhazájába, alig volt esélye rá, hogy a szakmájában, gyógypedagógusként állást kapjon. A második férje egy ideig fizette a tartásdíjat, amelyet a konfliktusmentes válás érdekében nagyvonalúan felajánlott, aztán leállt vele. A kiszolgáltatottság érzése akkor is gyötrő, ha megalapozatlan. Hiszen Krisztina, Anikó első házasságából származó lánya, meg az első férje egész családja, a két testvére mindig mellette volt. És kiderült az is hamar, ha olykor összeveszünk is, két hétnél tovább nem igen bírjuk ki egymás nélkül. A szerelem, amely akkor lobbant fel, amikor tizenhét éves korában megismertem, sosem hunyt ki teljesen. Amikor Éva, a feleségem meghalt, Anikó pedig hazajött külföldről, nem volt nehéz egymásra találnunk. Az orvosok azonban nem az okokat kutatták. Csak megkérdezték: dohányzik-e, iszik-e. „Igen” és „Már nem” volt a válasz.

Én, mint a legtöbb laikus, csak annyit tudtam, hogy a dohányzás a tüdőrák kockázatát növeli. Kétszer sikerült is rábeszélnem Anikót, hogy menjünk el együtt a tüdőgondozóba. Az átvilágítás mindkét alkalommal azt mutatta, a tüdejének semmi baja, a tüdőkapacitása pedig nagyobb volt, mint az enyém, holtott én sosem dohányoztam. Anikó diadalmasan nézett rám, én pedig megnyugodtam.

Navigare necesse est

Augusztus vége felé Anikó sem titkolhatta tovább, hogy nehezen nyel. Egyszerre feltűnt, mennyit fogyott, pedig világéletében nagyon sovány volt. Addig azonban csak azt vettem észre, hogy eltűnt az előredomborodó hasa, amely rontott a hatvan éves korában is elegáns alakján. Most a fürdőszobai mérleg 41 és

fél kilót mutatott a szokásos 48 helyett. (A magassága 168 cm volt.) Ketteske doktornő másnapra, augusztus 28-ára rendelte be: laborvizsgálat, fül-orr-gégészet. A hasi ultrahangos vizsgálatot és a gyomorröntgent csak 31-én, hétfőn tudták elvégezni. Mind a gégészet, mind a röntgenes szövettani vizsgálatot javasolt a garatból, illetve a nyelőcső alsó szakaszából vett szövetminta (biopszia) alapján. A vérsüllyedés 59 mm/óra. Ketteske doktornő a 2-es számú gyógyintézetbe írt beutalót. Anikó az Okatootáia székvárosát kettészelő folyam jobb partján lakott, így esetében a 2-es számú volt a területileg illetékes gyógyintézet.

A kezdő beteg téblábol, az útját keresi. Nemcsak a betegségtől, a diagnózistól szorong, de attól is, hogy nem tudja, hová kell mennie, ki fogja kezelni, megértik-e egyáltalán, mit akar. Ketteske doktornő a beutalót a 2-es számú gyógyintézet endoscopos laboratóriumának címezte. Az endoscoppal már volt személyes tapasztalatom, így legalább sejtettem, hogy a címzettet a kórház gastro-enterológiai osztályán kell keresni. De a fül-orr-gégészeti leleten csak annyi állt, hogy „directoscopia elvégzése javasolt”. Fogalmunk sem volt, mit jelent ez, csak annyi látszott kézenfekvőnek, hogy a rendelőintézet gégészeti leletével a kórház gégészetére kell mennünk. Egy rokonszenves fiatal orvos megvizsgálta Anikót, és felállította a diagnózist, amelyet utóbb a szövettani vizsgálat is igazolt: Neoplasma hypopharingis, vagyis az algarat daganata. Azt is megtudtuk, hogy a garatból vett szövetmintavételt nevezik directoscopy-nak, ezt altatásban végzik, tehát egy napra be kell feküdni a kórházba. Az adjunktus meghatározta a beavatkozás napját is: szeptember 11. Nem lehetett többé kétség, Anikónak rákja van. Egy kis szerencsénk azonban ezen a leverő napon is volt: szeptember 10-ére sikerült időpontot kapni a nyelőcsővizsgálatra. Ez az utóbbi a szövettani lelet elkészülte előtt is valószínűsítette, hogy a nyelőcső alsó harmadában észlelt kemény, vérzékeny, mogyorónyi tumor rá-

kos daganat. A doktornő (boríték az asztalon), aki a vizsgálatot végezte, megkérdezte, van-e, aki navigál bennünket. Nemleges válaszukra felajánlotta, hogy majd ő navigál. Az események azonban másként alakultak.

A tíz nap, amennyit a szövettani vizsgálatra várni kellett, az okatootáiai gyakorlatban nem számít hosszúnak. Krisztina, érthető módon, mégis türelmetlen volt, gyorsabb eredményt akart. Krisztina ennek a történetnek a legfontosabb szereplője. A betegség hét hónapja alatt szinte mindennap órát töltött „az anyával”, főzte, turmixolta neki az ételeket, de ami ennél is fontosabb, ő volt az egyetlen, akinek a jelenléte megnyugtatta Anikót (meg engem is), aki enyhíteni tudta a riadalmát, oldani a szorongását. Pedig közben a munkáját is el kellett végeznie meg gondoskodnia kellett a két iskolás fiáról, akik maguk is szorongtak az imádkozott nagyanyjukért. Igaz, folyamatosan a segítségére volt Laci, a társa, pedig szegény olyan betegségfóbiás, hogy láttam rajta, elsápad, valahányszor be kellett lépnie egy kórház épületébe. Nos, Krisztina kinézte az interneten, hogy Okatootáia Állami Egyetemének alapításában működik egy egészségügyi magánvállalkozás, amely 25 ezer forint ellenében a szövetminta átadásától számított 24 órán belül elkészíti a szövettani leletet.

Kíváncsi volnék persze, hogy az öt egyetemi tanár és az öt egyetemi docens közül, akiknek a neve a vállalkozás honlapján olvasható, akadt-e, aki szembeszállt az egészségügyi privatizációt ellenzők kampányával, amely „Az egészség nem áru” jelszót tűzte a zászlajára. Az ő extraprofitjuk abból származik, hogy a jelenlegi ellátó rendszernek több mint egy hétre van szüksége egy szövettani lelet előállításához. Versengő magánbiztosítók esetén a vállalkozás egy lenne a versenytársak között. Krisztina ötletét elleneztem. – Nekünk nem egy, hanem két leletre van szükségünk – mondtam. – Továbbá, ha nem akarjuk megvárni a 10-11-ikét, akkor kell találnunk egy helyet, ahol azonnal meg-

csinálják a két biopsziát. Ez vélhetően csak magánkórházban lehetséges, ahol a beavatkozás legalább százezer forintba kerül.

Éreztem, hogy nem győztem meg Krisztinát, inkább erősítettem benne a gyanakvást, hogy spórolni akarok Anikó kezelésén. Közben persze én is úgy éreztem, nem várhatunk tétlenül, Anikónak kemoterápiára, esetleg műtétre lesz szüksége, tanácsot kell kérjünk, hol kezeljék, ki kezelje.

Nem fordulhattam máshoz, de jobbhoz nem is fordulhattam volna: Hármaska főorvost hívtam fel. A feleségemet 1994 májusában operálták meg egy, a petevezetékéből kiinduló, nagyméretű daganattal, miután a betegségét előzetesen tévesen diagnosztizálták, és három hónapon át kezelték olyan hormontapasszal, amelyre nagy betűkkel rá volt írva: Alkalmazása daganatos megbetegedés esetén tilos. 1995 őszén ismét daganatot találtak a hasüregben, az újabb műtétet a sebész nem vállalta. Ekkor kerestük meg barátaink tanácsára Hármaska főorvost. A második, radikális műtét másfél évvel hosszabbította meg Éva életét. Hármaska doktor két sebészt ajánlott: Négyeske doktornőt, az 1-es számú gyógyintézet főorvosát, aki korábban közös barátunkat, Okatootáia neves költőjét is kezelte és Ötöske tanár urat, aki nem sokkal korábban távozott az 1-es számú gyógyintézetből. Utóbbit Hármaska doktor nyomban fel is hívta, majd viszszafelelt, hogy Ötöske tanár úr várja a telefonomat.

Szocialista egészségügy nem volt, nem is létezhetett soha; de hiszen szocializmus sem létezett. De nem volt, és 1990 óta sem alakult ki piaci alapon szervezett kapitalista egészségügy sem, jöllehet az 1989-1990-ben Okatootáian lezajlott, úgynevezett „alkotmányos forradalom” nyomán az országban kiépült a magántulajdonon alapuló piacgazdaság. Az egészségügy területén azonban megmaradtak az ősi, hűbéri viszonyok. Ez egyebek közt azt jelenti, hogy a kiterjedt hálapénzrendszer ellenére nem a pénz számít. Persze lehet, hogy az igazán nagy pénz szá-

mít, de akinek igazán sok pénze van, az magánkórházban kezelteti magát vagy külföldön. Ami ellenben – talán – számít, az a „celebség”, a VIP státusz, a társadalmi összetartozás. A negyven fölötti orvosok többnyire tudták, kicsoda, vagy inkább kicsoda volt a beteg kísérője: egykori képviselő, hajdani közszereplő. Ennek következtében Anikó is a közszereplő hozzátartozója volt, nem „ketteske” csupán. Az ismertség azonban, mint az olvasó majd látni fogja, negatív következményekkel is járt. De valószínűleg az ellenszenvező személyesség is jobb, mint ha valaki csak egy a folyosón szorongó sok száz beteg közül. Az ismertség mellett a személyesség másik forrása a társasági kapcsolat. Az egyik orvossal együtt voltunk társaságban, a másikkal együtt voltunk gyerekzsúrbán: ha nem tartoztunk volna mind egyazon értelmiségi középosztályhoz, efféle felismerésekre aligha kerülhetett volna sor.

Ötöske tanár úr a 2-es számú gyógyintézet sebészetére hív bennünket, ott operál meg egy másik jobb parti kórházban. Hosszú évekig volt osztályvezető főorvos, találkozásunkkor, szeptember elején a 2-es számú gyógyintézetben rendezetlen a státusza, a neve nincs kiírva, a nővérek nem tudják, hol és mikor lehet megtalálni, szobája sincs, végül a folyosón vizsgálja meg Anikót. Pedig régi munkahelyén, mint utóbb tapasztaltuk, távozása után is nagy a tekintélye. Régi ismerősként üdvözlöl, hogyhogy nem emlékszem, többször is együtt vendégeskedtünk Sz. Gyuláéknál. Gyuláék lánya, Juli, kisiskolás koruk óta az idősebbik lányom egyik legjobb barátnője, Ötöske doktor lánya pedig Juli osztálytársa volt. Zavarba jövök, az orvos-beteg relációban mindig az orvos a főnök, eszembe se jutott, hogy tegezzem Ötöske tanár urat. Egy töredékmásodperccel később veszem észre, hogy ő tegeződésre készült, csak az én köszönésem nyomán nyelte vissza a szervuszt. (A következő találkozásunkkor elnézést kértem, attól kezdve zavartalanul tegeződ-

tünk.) Elrévedve idézzük fel, milyen fantasztikus tortákat süített Gyula, mérnök létere szebbeket és jobbakat, mint a legtöbb cukrász. Anikó némán áll mellettem, a nyelése napról napra romlik, nemhogy a könnyű tésztát, már a habot se tudná lenyelni. Hirtelen a hangja is fedetté vált, olyan mintha súlyos torokgyulladás-tól volna rekedt. Nyilvánvaló, hogy a betegség rohamosan terjed. Ötöske tanár úr mégis nyugtatni próbál, a garati laphámrák, mondja, általában jól reagál a sugárkezelésre, a nyelőcsővi képlet lehet akár jóindulatú is, a szövettani lelet ugyanis még mindig nem készült el. De azért körültekintően figyel, hirtelen Anikó torkára teszi a kezét – Mióta van a nyakán ez a duzzanat? – kérdezi. Addig észre se vettük a duzzadt nyirokcsomót, az át-tételkedés nyilvánvaló jelét. De nem jelzett nyaki elváltozást a néhány nappal korábban készült ultrahangos vizsgálat sem. A duzzadt nyirokcsomót Anikó a fül-orr-gégészeten is megmutatja. – Hogyhogy én ezt nem vettem észre? – kérdezi mintegy önmagától a rokonszenves fiatal adjunktus. Előzőleg – mint-hogy a 2-es számú gyógyintézetben nincs nyelőcsősebészet – egy másik kórház mellkassebészeti osztályára adott vizsgálat-kérő lapot, hogy ott keressen magának Anikó egy nyelőcsőse-bészt. Ha nincs Hármaska főorvos, ha nincs Ötöske tanár úr, ki tudja, kik és hol kezelték volna Anikót. A szabad orvosválasztás az csak a második kérdés. Az első az, hogy a betegnek *nincs* kezelőorvosa, se szabadon választott, se „kirendelt”.

– Gondolom, Hármaska doktor Négyeske doktornőt ajánlot-ta – mondja hétfőn (szeptember 28.) Ötöske tanár úr. – Én még-is azt javaslom, Egyeske főorvost keressétek meg. Mindkettő ki-váló sebész, de én Egyeskével szoktam együtt dolgozni. Ha hoz-zájárultok, fel is hívom, megbeszélem vele, hogy megkeresitek, megadom a mobil számát. Egyébként – teszi hozzá – szinte biz-tos, hogy most rögtön nem lesz műtét, sugárkezelés lesz, esetleg kemoterápia, a többi ezeknek az eredményétől függ.

Jó is meg rossz is ezt hallani, hisz haladékot jelent, de per-sze azt is jelzi, a daganatok annyira kiterjedtek, hogy a jelenlegi helyzetben nem operálhatók. Szeretném, ha Anikót a saját be-tegének tekintené, mondom Egyeske főorvosnak a telefonban, nyomaték-kal, arra utalok, hogy első alkalommal akár a magán-rendelőjében is felkeresnénk. Ő azonban az 1-es számú gyógy-intézetbe hív bennünket két nappal későbbre. Utóbb megtudjuk, ez az ambuláns napja, akkor egész nap járóbetegeket vizsgál. Az nem is derült ki, hogy van-e egyáltalán magánrendelője.

A rendelőintézeti bejárat előcsarnokában kényelmes ülőgar-nitúrák, a betegeket digitális kijelzők szólítják az ablakokhoz, az emeletre tágas, átlátszó falú liftek visznek fel. Mindez azt a be-nyomást kelti, hogy az 1-es számú gyógyintézet az okatootáiai átlaghoz képest igen jól ellátott intézet. Az ambulancia folyosó-ján azonban rémületes a zsúfoltság, a betegek egy része állva vá-rakozik az orvosok ajtaja előtt.

„Magának jó összekötetései vannak...”

Egyeske főorvos ruganyos mozgású, megnyerő ember. Ha ő a kezelőorvosa, Anikó jó kezekben lesz, gondolom. Attól, hogy az első szavaival rám pirított, nem bántódtam meg, igazat ad-tam neki. Azóta sem tudom, sosem fogok egyértelmű választ kapni rá, változtatott volna-e a betegség lefolyásán, ha az elő-ző év novemberében, a vérsüllyedés-lelet alapján megkezdődik Anikó kivizsgálása, ha márciusban, az első jelzésekkor nyom-ban orvoshoz megyünk. Egyeske doktor pontosan azt mondja, amit Ötöske tanár úr előre jelzett: sugárkezelés, esetleg kemo-terápia, műtét az eredménytől függően. A hangszínváltozást az okozza, hogy a tumor ráterjedt a bal oldali gégefélre. – Ha sor kerül a műtetre – mondja a főorvos –, valószínűleg Ötöske tanár

úrral együtt fogjuk megoperálni, ő csinálja a mellkasi, én a nyaki részt. Akkor azonban a gégefőt is el kell távolítanom. Anikó a gyógypedagógiai főiskolán logopédusi szakképesítést kapott, pontosan tudja, hogy a gégefő eltávolítása a természetes beszélőképesség elvesztését jelenti. – Ahhoz nem járulok hozzá – mondja szokatlanul határozottan. – Azt megteheti – feleli a főorvos, és a hangjában gúnyt is érzek. – De ha fuldokolni kezd, megcsinálom a gégemetszést, mert az viszont kötelességem.

Az orvosnak tájékoztatnia kell a beteget a betegségéről, a kezelés veszélyeiről, a betegnek joga van hozzá, hogy tudja, mi történik vele. Ez persze jobb, mint a régi gyakorlat. K. Ágival 1974-ben elhittették, hogy valamilyen ritka immunbetegségben szenved, erről beszélt a barátainak, miközben mindegyikük tudta, hogy rákja van. (Ági a feleségem volt, mire a betegsége kiderült, már régen elváltunk. Akkor operálták, amikor a nagyobbik lányom született. Gyereknézőből, a jobb parti kórházból mentem, többször is, Ágihoz a nagy bal parti kórházba. Milyen szerencsém van, gondoltam a buszon zötykölődve, hogy mindkét kórház egyazon autóbusz vonalán fekszik. Legalább nem kell átszállnom. Anikó betegsége kapcsán sokan említették együttérző pillantással, hogy másodszor élem át egy hozzám tartozó nő gyógyíthatatlan betegségét. Harmadszor, kedveském, harmadszor, mondogattam magamban, de nem szóltam, mert nyilvánvaló volt, hogy a kiigazítás röhejbe fordítaná a részvétet.) Ma-napság a másik véglet dívik. Évához az első műtétje előtti este bement az operáló orvos, és a legújabb amerikai irodalom adatai alapján ismertette vele a petefészekrák halálozási adatait. A nagymamám Neumann Henrik, a híres ausztr(ál)iai fülész operálta. (A professzor Okatootáia királyát is kezelte. – Kíváncsi bármit – mondta állítólag az uralkodó a sikeres műtét után. – Okatootáj nemességét kérek, felség – felelte az orvos. Így lett a neve héthársi Neumann.) A nagymamám azt kérdez-

te a professzortól, ugyancsak a műtét után, miért nem mondta meg nyíltan, milyen nagy műtét előtt áll. – Mert egy zsidó nem veri fejbe baltával a másik embert – felelte héthársi Neumann. Vajon nem lehetne, morfondíroztam magamban, úgy biztosítani a beteg információs önrendelkezési jogát, hogy közben az se érezze úgy magát, mint akit baltával csaptak fejbe?

– A sugárkezelés várólistás – mondja Egyeske főorvos. – Lehet, hogy hetekig, akár hónapokig is várni kell, amíg sorra kerül. – Nem lehetne ezt valahogy lerövidíteni? – kérdezem naivitást tettetve. A főorvos úgy tesz, mintha nem értené a kérdés rejtett tartalmát, az egészségügy helyzetéről, a nem kielégítő finanszírozásról kezd beszélni. Ezt már sokszor hallottam orvosoktól, tudom, hogy igazat beszélnek, de úgy véltem, Titanic-Müller intézkedései, amelyeket Okatootáia orvostársadalma hevesen ellenzett, valamelyest javítottak a helyzeten. Ezúttal azonban a szokásos morgásnak mintha lett volna valamilyen gúnyos-személyes éle, mintha a főorvos azt mondta volna, most a saját bőrödnön tapasztalhatod, mit műveltetek ti, liberálisok az egészségüggyel. Gyorsan el akartam hessentení ezt a paranoiás képzetet, de a doktor folytatta. Magának jó összeköttetései vannak, hívjon fel valakit. Itt már nem lehetett félrehallani az ellenséges-elutasító prekonceptiót. Egyáltalán nem voltak jó összeköttetéseim, senki sem jutott eszembe, akit felhívhatnék, hogy Anikó kerüljön előbbre a várólistán. – Hívja fel a főigazgatót – ajánlotta Egyeske. Olyan érzésem támadt, hogy Egyeske ugrat. Talán nem tévedtem, mert nyomban visszaszívta a javaslatát, mint aki megijedt, hogy komolyan veszem: – Nem, ne hívja fel! – mondta. Korábban – az Éva műtétjével kapcsolatos tapasztalataim alapján – írtam egy kis cikket a beteg java és a gyógyítás anyagi korlátozottsága konfliktusáról. Most nem tudtam megállni, hogy meg ne említsem, hozzászóltam Hármaska főorvos meg a főnőke vitájához. – Kinek az oldalán? – kérdezte Egyeske. – Én látat-

lanban a főorvosnak adtam igazat – feleltem. – Ha ismerné a tényeket is – mondta Egyeske megvetően –, akkor nem így gondolná. Hármaska doktor kiváló sebész, de ebben az ügyben nem volt igaza. Én voltam a hibás, miért kellett a cikkemmel dicsekednem. Az Okatootáitát megosztó törésvonal, éreztem hirtelen, itt, a kórházi ambulancián is jelen van. Innen nézvést én, a halálos beteg Anikóval együtt, a rossz oldalon állok.

A sugárkezelés megkezdésére végül nem is kellett olyan nagyon sokat várni, mindössze egy hónapot, és ez alatt az egy hónap alatt is egymást követték a különböző vizsgálatok és kezeléseik. Az első találkozás után újból felhívtam Egyeske főorvost, részint, hogy ismét kérjem, tekintse Anikót a saját betegének, részint hogy nincs-e valami, amit Anikó jelenlétében mégsem akart elmondani. Mintha tudta volna (pedig ez kevésbé valószínű), hogy a hasüregi rákról vannak tapasztalataim, összehasonlítással kezdte. A hasüregi ráknál, valahogy így mondta, hacsak nem jön létre bélelzáródás, az életfunkciók működnek. A nyaki rákok ellenben lehetetlenné teszik a rendes táplálkozást, neheztik a légzést, és előbb-utóbb nagy fájdalmakkal járnak. Szorongató volt ezt hallani, bár én, mihelyt a kezünkben volt a diagnózis, nem reméltem semmit, tudtam, hogy Anikó meg fog halni, ahogy meghalt Éva is, Ági is. Tudta ezt Krisztina is, többször beszéltünk róla, de azért préselte a sárgarépat, darálta a tönkölyfüvet meg a többi természetgyógyászati csodaszert. És biztos vagyok benne, hogy Anikó is tudta. Csak azért nem beszélt róla, mert nem akarta hallani a szokásos, üresen kongó biztatásokat: Ne mondj ilyeneket, meg fogsz gyógyulni...

Az október 6-i onkoradiológiai konzílium meghozta a hivatalos döntést: a sugárkezelés november 4-én kezdődik. A kezelést megelőző MRI és CT vizsgálatra október 26-ára, illetve 29-ére adtak időpontot. A konzílium után Egyeske főorvos október 13-ára a kórházi osztályára rendelte be Anikót. Készüljön

fel, mondta, egy-két napos bent maradásra, egy szondát fognak behelyezni a gyomrába, azon keresztül kell táplálni, mert a folyékony tápszer fogyasztása nem elegendő. Rendesen enni, nyelni Anikó már rég nem tudott. A fő tápláléka egy folyékony tápszer volt, az első adagokat még Ketteske doktornő írta fel. Négyöt doboz nagyjából fedezte a szervezet napi kalóriaszükségletét. Ekkor ismerkedtünk meg a PEG kifejezéssel (Percutaneous Endoscopic Gastrostomy). Az eljárás lényege, hogy a szondát a gyomortükrözésre is használt endoszkóp segítségével a szájon át juttatják le a gyomorba, majd a hasfalat és a gyomrot átszúrva a szonda egyik vége a szabad levegőre kerül, a másik végén lévő felfújható labda a gyomor belső falához tapad. Az eljárás egyszerű, helyi érzéstelenítéssel végzik, komplikáció ritkán fordul elő.

„...tumor került felismerésre”

A mondott napon a kórházi bejáraton át lépünk be az épületbe. A PEG-et még aznap megcsinálják az ambulancián, Hatoska főorvos rendelője előtt várakozunk, ezúttal hármasban, Krisztinával együtt. Az egyik kilépő nővér azt mondja, még legalább fél óra, amíg Anikó sorra kerül. Krisztinával lemegyünk a büfébe meginni egy kávé, Anikó marad. Néhány perc múlva megcsörren a telefonom, Anikó az. Alighogy elmentünk, behívták a rendelőbe, de az endoszkóp elakadt a nyelőcsővében, nem sikerült lejuttatni a gyomrába. Csak egy nővérral tudunk beszélni, igen, mondja, az endoszkóp behelyezése közben kiderült, hogy a nyelőcső alsó szakaszán is van egy szűkületet okozó daganat, azon a szakaszon az eszköz nem ment át. – Hogyhogy kiderült? – kérdezem. – Hiszen a nyelőcsődaganat a leleteken is szerepel. Ő nem tudja, feleli a nővér, beszéljünk Egyeske főorvos úrral, ő volt a beavatkozást kérő orvos. Anikót Krisztina visszakísé-

ri a kórterembe, én Egyeske főorvost keresem, ambuláns napja van, a rendelőjében kell lennie, néhány ajtónyira Hatoska főorvos szobájától. Hamarosan kijön, de nagyon siet valahová, megkér, várjak. Fél óra múlva tér vissza, igen, magyarázza, a nyelőcső beszűkült szakaszán nem ment át az endoszkóp, ilyesmi előfordul. – Értem – próbálok válaszolni –, de mi az, hogy kiderült? – Ezt a kérdést mintha nem hallaná. – Ilyen esetben sebészeti eljárással kell behelyezni a szondát. Lehet, hogy erre csak a jövő héten kerülhet sor, minden műtő folyamatosan foglalt. De Anikó azért maradjon bent a kórházban, egy bent fekvő beteg előbb kerül sorra, ha otthonról jön be, esetleg heteket kell várni. Ennek ellenére másnap reggel megcsinálják a műtét előtt kötelező laborvizsgálatokat, a véralvadási értékek nem teljesen megfelelőek, mondja az osztály egyik orvosa, kérdés, hogy a műtétet nem kell-e megelőznie gyógyszeres kezelésnek. Másnap reggel Anikó telefonál, menjek be azonnal, még a délelőtti folyamán meg fogják operálni. Korán reggel ismét vért vettek, most már rendben találták a véralvadási értékeket, bár alig különböztek az előző napitól. Az így behelyezett szondát már nem PEG-nek, hanem gastrostomának, azaz gyomorszájadéknak, az eljárást gastrostomiának hívják.

Mire beérek a kórházba, Anikó már a műtőben van, még alszik, amikor visszatolják a kórterembe. Ahogy ébredszik, persze fáj a sebe, az infúzióba adagolják a fájdalomcsillapítót. De nem is a fájdalom a legrosszabb, hanem a szomjúság: gyomorműtét után tilos vizet inni, ezt ötven évvel ezelőtt én is megtapasztaltam, amikor a gyomromat operálták. Aztán persze elmúlik a gyötrő szomjúság, Anikó hamar lábra áll, láthatólag erősödött, egy héttel a műtét után megkapja a zárójelentést, elhagyhatja a kórházat. Hanem a zárójelentés igazolta, amit hajlamos lettem volna félrehallásnak, képzelgésnek vélni. Ez állt benne: „A beavatkozás során az oesophagust [a nyelőcsövet] körkörös

sen szűkítő tumor került felismerésre, melyen az endoscopot átvezetni nem sikerült”. Hiszen a tumort már a 2-es gyógyintézetben felismerték. Igaz, az a szeptember 10-én kelt lelet még arról számolt be, hogy az endoscop levezetése a nyelőcsőben akadálytalan. Ennek meg az ugyanott készült kórszövettani leletnek az alapján írta le a szeptember 30-i első vizsgálat után Egyeske főorvos a diagnózisa harmadik tételeként: „Nyelőcső rosszindulatú daganata”. Állhatott volna a zárójelentésben a valóságnak megfelelően, hogy a korábban felfedezett tumor időközben annyira leszűkítette az oesophagust, hogy a szűkületen az endoscopot már nem lehetett átvezetni. Mire jó az efféle csúsztatás?

A lábadozás valamelyik napján, már megszokott módon lementem a büfébe. Az egyik asztalnál régi ismerősöm, barátom, Imre ült, a feleségével. Kölcsönös meglepődés, kérdezősködés. – Májrák, áttétekkel – mondja Imre, vidáman, szinte diadalmasan, és az aggodalmas, de persze üres kérdéseimet egy viccel hárítja el – És mit mondott az orvos, Balogh néni? – Mondott az mindent, kígyót, békát. – Kígyót, békát? – Ja, meg még rákot is. Imrével valahogy párhuzamosan futott a pályánk Okatootáia alkotmányos forradalmának két nagy pártja közül Imre a konzervatív néppárt egyik alapítója volt, én a liberális párté, aztán mindketten egyre távolabb kerültünk a pártpolitikától, Imre jogvédőként elsősorban az Okatootáia etnikai kisebbségét ért jogsértések ellen lépett fel, keményen, jogászai szakszerűséggel. Tudtam, hogy betegeskedik, tudtam, hogy a huszonhét éves fiát gyógyíthatatlan betegség vitte el... Megrendítő volt, hogy itt találkozunk újból.

November 4-én megkezdődött a sugárkezelés, Anikó nyakán, mellkasán le nem mosható tintával megjelölték a kobaltbesugárzás helyét. A sugárkezelést irányító megnyerő, fiatal doktor, Heteske főorvos telefonon megkérdezte Egyeske főorvost, hogy a besugárzással párhuzamosan megkezd-e a kemoterápi-

át. Egyeske a döntés előtt belgyógyászati konzíliumot kért: megengedi-e a beteg általános állapota a kettős terhelést. Az ember a konzíliumot úgy képzelte, hogy egy helyiségben összegyűlnek az illetékes orvosok, ki-ki a maga szakterülete szerint megvizsgálja a beteget, aztán sorra elmondják a véleményüket, és együttesen hoznak döntést. Ez a gyakorlat azonban már többé-kevésbé a múlté. Ma a konzíliumot kérő orvosnak nem kell személyesen találkoznia a konzulens orvossal, elegendő, ha az utóbbi véleménye megjelenik az intézet számítógépes rendszerében. Csak az marad el, amit a consilium szó alapjelentése kifejez: a tanácskozás. Nyolcaska belgyógyász adjunktus megvizsgálja Anikót, és az általános állapota, a soványsága alapján úgy ítéli meg, hogy a besugárzás és a kemoterápia együttesen túlon túl veszélyes megterhelést jelentene.

A sugárkezelés megkezdésekor Heteske főorvos figyelmezteti Anikót, hogy a besugárzás rosszullétet, szájszárazságot, fájdalokat okozhat, panaszait nyomban jelezze. A várakozáshoz képest Anikó elég jól viseli a naponkénti besugárzást. A hamarosan jelentkező torokfájást egy viszonylag enyhe fájdalomcsillapító kellőképpen csillapítja. Ahogy beáll a kezelés rutinja, a várakozási idő percekben mérhető. Negyed 11-kor érkezünk meg a rendelőbe, fél 12-kor már otthon is vagyunk. Megismerkedünk az azonos időben várakozó betegekkel. Egy fiatalasszony vonattal jár be naponta, miután a három gyermekét elindította az iskolába. Korán felismert nyaki rákját már megoperálták, a besugárzást utókezelésként kapja. Ő talán meggyógyul, meggyógyult. Nagyon remélem, hogy jól van. Naponta mind többen érkeznek a kezelésre a szájuk előtt gézmaszkkal. A térségben influenzajárvány ütötte fel a fejét, a sajtóban tombol a háború a vírus és az oltóanyag körül, az ellenzék politikusai sorra jelentik ki, nem oltatták be magukat, és nem is fogják. A „Nem oltatok!” politikai jelszóvá vált, hiszen már csak néhány hónap van hátra a vá-

lasztásokig. Aki gézmaszkkal lép be a sugárterápiás váróba, az biztosan ellenzéki szavazó, gondolom, az P. képviselőasszony álláspontját követi. A vírusos influenza ellen, nyilatkozta a politikusnő, nem védőoltással, hanem megelőzéssel, például gyakori kézmosással kell küzdeni. November elején a sajtó azt adta hírül, hogy az Okatootáival ugyancsak határos Ruténiában már 71 halálos áldozata van az influenzának. Legközelebbi találkozásunkkor Heteske főorvos véleményét kérdezem, beoltassa-e magát Anikó. A főorvos mosolyogva legyint, a kormány négy-millió adag oltóanyagot vásárolt a gyártótól, most attól tartanak, hogy a nyakukon marad, azért keltik a pánikot. Nem érzem meggyőzőnek az álláspontját, túlságosan egybevág azzal, amit az ellenzéki sajtó hirdet. Egy nyaki rákban szenvedő beteg számára egy közönséges influenza is halálos lehet, vélem laikusként. Nagy baj, ha egy orvos szakmai véleményét a politikai álláspontja befolyásolja. De persze az se kisebb baj, ha én látom bele az orvos véleményébe a politikai elfogultságot, noha a főorvos valójában a szakmai meggyőződése alapján nyilatkozott. Hogy lezárjam a bizonytalankodást, Nyolcaska adjunktust hívom fel. Ő belgyógyász, a kemoterápiáról mondott véleménye alapján megfontolt, inkább óvatos orvosnak látszott, a politikai álláspontjáról pedig nem tudok semmit. Fiatal ember, a nevem láthatólag semmit sem mond neki. Nyolcaska határozotlan az oltás mellett foglal állást. Nyomban elmegyünk Ketteske doktornőhöz, Anikó tekintettel a betegségére ingyen kapja az oltást. Aztán megkapom én is. – Maga meg azért, mert öreg – mondja Ketteske doktornő, és megveregeti a vállam. (Az ellenzéki televízió 2010. áprilisi közleménye szerint az influenzának Okatootáin 131 halálos áldozata volt. Százezer lakosra számítva jóval több a térség átlagánál. Bennünket, Anikót meg engem az influenza – az oltás jóvoltából, vagy attól függetlenül –, hál’ Istennek, elkerült.)

A sugárkezelés hat hete alatt azonban nem a sugárkezelés okozta a gondot. A legtöbb baj, kellemetlenség, szorongás és szenvedés forrása a gastrostoma volt. Anikó többet kínlódott vele, mint az utolsó heteket leszámítva magával az alapbetegségével. Pedig ez is jól indult. Nemcsak Krisztina tanulta meg, hogy egyre változatosabb, kalória- és vitamindús turmixolt ételeket készítsen, csirkehúsból, puhára főtt marhahúsból, brokkoliból, sóskából vagy gombából, de Anikó is megtanulta, hogyan mossa át minden étkezés előtt és után a szondát, hogyan szívja fel a fecskendővel a háztartásunkban franciásan bolnak nevezett áttetsző kék csészéből a folyékonyra hígított ételt, és hogyan nyomja a szondába, kapkodás nélkül, lassan, egyenletesen. Meg én is megtanultam a szonda környékének tisztogatását. Ez már hozzátartozik a napi szertartáshoz. Óvatosan elemelem a bőrtől a szonda tappancsát, pálcikára sodort vattával letörlöm a tappancs alatti érzékeny bőrt, fertőtlenítővel letisztítom, majd friss gyulladásgátló krémmel bekenve a tappancs alá simítom a tiszta gézlapot, végül orvosi ragasztószalaggal újra leragasztom. Szeretem csinálni, bármennyire is praktikus, egészségügyi feladat, testi intimitás van benne, az erotika utolsóinak megmaradt, átszellemített formája. Ezért is háborít fel annyira, hogy utóbb a sebgyógyulás elhanyagolásával gyanúsítanak.

A kezdeti, nyugalmas periódus után a tappancs alatt a sipoly váladékozni kezd, a gézlap egy-két óra alatt mosogatóronggyá ázik, már nem elég naponta egyszer, két-három óránként cserélni kell. Az egyik délelőtti sugárkezelés után átmegyünk Egyeske főorvos osztályára, de a főorvos a műtőben van, csak délutánra várják. Másnap úgyszemint esedékes egy radiológiai kontroll. Heteske doktor szelíd szemrehányással kezdi, Anikó, mondja, láttam, hogy amint kiléptek az épületből, rágyújtott. Való igaz, a dohány-

zásról Anikó, bár jóval kevesebbet szív, mint korábban, nem bír és valójában nem is akar leszokni. A szonda szivárgásával kapcsolatban a főorvos azt javasolja, keressük meg a sebészen a stomás szakápolónőt, a stomaügyekhez jobban ért, mint bármelyik orvos. Nincs szerencsénk, pontosabban a nővérnek nem volt szerencséje, néhány nappal korábban elesett, betegállományban van, nem tudni, mikor kezd újra dolgozni. Elbizonytalanodva téblábolunk a sebészeti kezelő előtt, s akkor mégis ránk mosolyog a szerencse. Egy műtősnő megkérdezi, kit keresünk, ráadásul emlékszik is rám a rendszerváltás (az első rendszerváltás?) körüli időkből, és gondjába veszi Anikót. Előkerít egy sebszét, az megnézi a szondát, közben sértődötten dohog, mi köze neki ehhez, miért nem az foglalkozik a gastrostomával, aki a műtétet végezte. De azért kicseréli a szondát (amelyet az ambuláns lapok hol kanülnek, hol katéternek neveznek), felpumpálja a ballont, amely belülről a gyomor falához szorulva megakadályozza a gyomortartalom kiszivárgását, és röntgenre küldi Anikót. A november 18-i röntgenlelet szerint „a gastrostoma jó helyzetű”. Jótevő angyalunk megnézi a számítógépben, ki volt az operáló orvos, de mindannyiunk meglepetésére nem talál adatot. Aztán néhány napi kutakodás után kiderül, a műtétet nem az általános sebészen, hanem Egyeske főorvos osztályának a műtőjében végezték el, az operáló orvos pedig éppen az a Kilenceske doktor volt, aki úgy vélte, az foglalkozzon a szondával, aki behelyezte. A szivárgás azonban a kanülcse ellenére sem szűnik meg.

Ellenkezőleg, a gyomortartalom egyre bőségesebben folyik ki a szonda mellett. Egy hét múlva, Heteske főorvos vizsgálatot kérő lapjával Anikó Hatoska főorvost keresi fel, aki a PEG eljárás első számú szakértője a kórházban. „A ballon 10 ml-es felfújásával megfelelő illesztést értem el. Probléma esetén az operáló sebésznel jelentkezzen” olvassuk a november 25-én kelt Ambuláns lapon. Jótevőnk közbenjárására legközelebb, december

2-án maga az osztályvezető főorvos, Tizeske vizsgálja meg Anikót. A finom arcú és finom kezű professzor azt teszi, ami a laikus logika szerint is a leginkább indokoltnak tetszik: „szűkítő öltés behelyezésével” próbálja meggátolni a „gastrostoma melletti váladékozást”, december 7-ére pedig kontrollra rendeli be a beteget. A 7-i Ambuláns lap kétes eredményről tanúskodik: „A gastroscopia drain mellett váladékozás csökken”. Az újabb kontroll időpontja december 14. A „váladékozás” azonban nem várja meg a kontroll időpontját. 9-én estére olyan menynységben folyik ki a gyomortartalom a szonda mellett, hogy be kell mennünk a sebészet ügyeletére. A fiatal ügyeletes orvos, Tizenegyeske doktor megállapítja: „katéter lazán rögzítve, mellette híg savós-véres váladék ürül, bőrt kissé felmarta”. A terápia: „szűkítő dohányzacskóöltés. Coloplast pastával a felmaródott bőrt kezelem, katétert meghúzva rögzítem.”

Tartós javulást a dohányzacskóöltés sem hozott, a „savós-véres váladék” egyre bőségesebben ömlik a szonda mellett. Felhívom Hármaska főorvost, továbbra is leginkább benne bízom. – Nyilván annyira kitágult már a szonda körül a sipoly – mondja elgondolkozva, hogy a szűkítő varrás nem segít. Talán meg lehetne próbálkozni egy nagyobb méretű szondával. Aztán még hozzáteszi, ilyen esetben stomazsákot helyeznek a sipolyra, az legalább felfogja a kiömlő gyomortartalmat. Megadja egy szakápoló nővér telefonszámát, őt a 3-as számú gyógyintézetben a karácsonyi napokban is megtaláljuk. December 20-án abban a reményben keressük fel Hatoska főorvost, hogy nagyobbra cseréli ki a lötyögő szondát. Rendelőjében arról értesülünk, hogy az intézetben csak egyfajta szonda létezik. – Arra nincs kerete az intézetnek, hogy különböző méretű szondákat készletezzen – mondja. A következő kérdésre, hogy hol vehetnének meg mi magunk a nagyobb méretű szondát, nem tud válaszolni. Egyet tehet, ismét körülvarrja a létező szondát. Ehhez Anikó nem járul hozzá.

Krisztina egyik rokona sebész egy vidéki kórházban, Krisztina tőle kér segítséget. Nagyobb méretű szonda náluk sincs, mondja, de dolgozik egy ausztr(ál)iai kórházban is, ott biztosan van. Elhozni azonban csak az ünnep után tudja. Időközben véget ért a sugárkezelés, Heteske főorvos egy utolsó kontrollra rendeli be Anikót, de megkeressük Egyeske főorvost is, mindkettjüknek békés karácsonyt kívánunk. Egyeske főorvosnak elmondom a gastrostomával kapcsolatos szűnni nem akaró problémát, és szóvá teszem azt is, hogy szinte minden alkalommal más sebész vizsgálta, varrta a szonda körüli nyílást. Óvatosan arra próbálok célozni, nem lehetne-e, hogy mint Anikó kezelőorvosa, ő állapodjon meg az általános sebészeti osztály vezetőjével, hogy jelöljenek ki egy sebészt, aki gondját viseli Anikónak. A mondtak illusztrálására hierarchikus sorrendben előszámlálom, ki mindenki kezelte, varrta a sipolyt Anikó hasán: Kilenceske doktor, Tizenegyeske doktor, Hatoska főorvos, Tizeske professzor. – Ennél feljebb már nem lehet menni – teszem hozzá. – Próbálkozzon... – feleli a főorvos, és váratlanul a volt miniszterelnököt nevezi meg, aki, bár leköszönt posztjáról, továbbra is az ellenzék támadásainak a célkeresztjében áll. – Most már megvárom a legközelebbi miniszterelnököt – kellett volna válaszolnom, de ez a kézenfekvő riposzt sajnos csak pár perccel később, kifelé menet jut az eszembe.

A gastrostomából folyamatosan ömlik a savas gyomortartalom, a 3-as számú gyógyintézetben a szakápoló nővér felteszi a stomazsákot. Most legalább látjuk, mennyi folyadék ömlik ki a sipolyon, a zsák rövid idő alatt megtelik, egy-két óránként üríteni kell. Ekkor próbálok először élni az Egyeske főorvos emlegette összeköttetéseimmel. Magas szintű kapcsolatam hamarosan visszahív, menjünk ki a 4-es számú gyógyintézetbe, ott várni fognak. Karácsony van, december 25-e. A külkerületi kórházban a szakvizsgájára készülő ügyeletes orvosnő csak annyit tud,

hogy maga a főigazgató telefonált egy beteg ügyében. A szondáról, pláne a szokásosnál nagyobb szondáról nem is hallott. Áttelefonál a sebészetre, az ügyeletes elfoglalt, több új beteg érkezett, várunk kell. Közben megjön Krisztina és Laci, ők is velünk vannak. Aztán szólnak a sebészetről, hogy menjünk át oda.

Elsőre az ügyeletes sebész, Tizenketteske adjunktus sem érti, mit akarunk, hogy kerültünk a távoli kórházba. De aztán felküldi Anikót a kezelőbe. Az a benyomásom, ő az első, aki komolyan veszi Anikó és a gastrostoma állapotát. – Ez a folyadék – mutatja az újból megtelt stomaszákat – így nagyon gusztusos, valójában azonban tele van értékes tápanyagokkal. Ha a gastrostoma nyílásán minden kifolyik, nem jut se táplálékhoz, se folyadékhoz. Ez életveszélyes. Ha akarja, most rögtön felveszem, kap infúziót, a mesterséges táplálás a vékonybélbe vezetett szondával is megoldható. A lényeg az ambuláns lapon is olvasható: „...táplálkozási képtelenség miatt gastrostoma behelyezés történt, mely gyakorlatilag hasfali gyulladás miatt nem használható, gyomor-bélnedv szabadon távozik...” A státusz leírása után a vélemény: „...osztályos felvétel javasolt az exsiccosis [kiszáradás] veszélye miatt”

Anikó nem akar a 4-es számú gyógyintézetben maradni, túlságosan hirtelen érte az ajánlat. Magam is úgy gondolom, az alapbetegséget az 1-es számúban kezelik, ha műtetre kerül sor, azt is ott fogják megcsinálni. Arra kérem Tizenketteske doktort, hívja fel Egyeske főorvost, kérdezze meg az ő véleményét. – Küldjék át a beteget az intézetbe – mondja a főorvos –, az osztályunkon fogjuk elhelyezni. Az ismerős osztályon karácsonykor kevés a beteg, aki teheti, hazament az ünnepekre. Az osztály ügyeletesétől kérdezi az Anikó állapotára vonatkozó adatokat, Anikó a szomszédos kezelőhelyiségben várja az ügyeletes sebészt, a két helyiséget függöny választja el egymástól. Beszélgetésünket, amely közben megint a politika területére siklott,

a sebész érkezése szakítja félbe. Nem látom persze, de mintha már az ajtóból harsogná: – Ez ápolási probléma, rosszul gondozták a stomát, sebészi teendő nincs. Át akarok menni a másik helyiségbe, hogy megmondjam a véleményemet, de aztán visszafogom magam. A velem szemben ülő fiatal orvos a fejét csóválja. – Én sem egészen értek egyet ezzel – feleli a tiltakozó megjegyzésekre –, de ebben a kérdésben a sebész a kompetens. Közben az ügyeletes sebész a konzíliumot már befejezte, csak a jelenlévő nővéreket szórakoztatja: – Egy 62 éves asszonynak a hasfala nem lehet olyan, mint egy 16 éves szűzlányé. Bunkó, gondolom magamban. Mint egy vízvezeték-szerelő, aki az elvásott csövet fikázza. Az ambuláns lapon ott a verdikt írásban is: „Jelenleg a stoma helytelen ápolásából adódó felmaródás észlelhető a stoma körül kb. 10x15 cm területen, a stoma körül behelyezett szűkítő célzatú öltés insufficiens [elégtelen] (eltávolítva)”. Az olvasó talán nem felejtette el, hogy az insufficiens szűkítő öltéseket az ügyeletes sebész főnöke, Tizeske professzor és kollégája, Tizenegyeske doktor helyezte be. „Javasolt aktív bőrvédelem, hámosítás. Pajzs és balon szorosra húzása és helyben tartása.” Ezt korábban Kilenceske doktor és Hatoska főorvos már megtette, eredmény nem mutatkozott. „Jelenleg akut sebészeti teendő nincs és nem is jön szóba. Szükség esetén a műtétet végző orvossal konzílium szóba jön”. A fogadtatásból egyre inkább nyilvánvaló, Anikó érkezését megelőzte a híre: egy külkerületi kórház ügyeletes adjunktusa felülbírált a messze földön híres intézet tudós orvosainak az eljárását. Hibás csakis a beteg, illetve a beteg hozzátartozója lehet. Ez a vélemény nyomban kötelező normává vált. Másnap délelőtt az ügyeletes főorvos asszonytól, aki sosem kezelte Anikót, ismét megkapom a szemrehányást: nem gondoztuk a stomát megfelelően. Az ambuláns lapról tudom meg, hogy az ügyeletes sebész Tizenhármaska főorvos volt.

Kétségbeesésemben Ötöske tanár urat hívom fel. Az intézet hajdani főorvosa, akinek a nevét lehalkított hangon, de nagy tisztelettel említik a volt kollegái, megígéri, hogy vasárnap, azaz december 27-én reggel megnézi Anikót. Vasárnap korán reggel a tanár úr megjelent a kórházban, tekintettel a karácsonyi időszakra, Anikó egyedül volt a három ágyas kórteremben, átvitette a beteget a sebészetre, majd maga mellé szólítva az éppen ügyeletes Kilenceske doktort, alaposan körülvarrta a szondát. Tizenhármaska főorvos döntése tehát, miszerint akut sebészeti teendő nem jön szóba, alig harminchat óráig volt érvényben. A zárójelentésben a külsős közreműködésnek természetesen nincs nyoma, az eljárást a zárójelentés sebészeti konzíliumnak nevezi, de a szűkítő öltés elvégzése kiderül belőle. Egyeske főorvossal nem találkozom, kérdésemre Anikó azt mondja, nem volt bent a kórtermében, pedig a gastrostoma sorsáról neki kellene döntenie, hiszen a behelyezését is ő rendelte el. Az intravénás folyadékpótlás meg a folyékony tápszer hatására Anikó valamelyest erősödik, nem látom értelmét, hogy az Újévet is a kórházban töltsse. Erőt veszek magamon, felhívom Egyeske főorvost. Egyetért a kiírással, 30-án Anikó hazamehet. Este eljönnek Krisztinának a gyerekekkel, Szilveszter estjén két régi barátunk jön látogatóba, éjfélkor megiszunk egy-egy pohár pezsgőt, mindannyian arra gondolunk, amit valójában egyikünk se remél, hátha az új év fordulatot vagy legalább nyugalmas hónapokat hoz. A gyomortartalom karácsony esti ömlésével szemben, most valóban csak szivárog a nedvesség a szonda mellett. A tappancs azonban lazán lifeg a sipoly fölött. Január 5-én ismét bemegyünk az intézetbe. A mindig segítőkész Tizennégyeske doktornő bekeni a még mindig gyulladt bőrt, feszesre húzza a szondát, rögzíti a tappancsot. A következő hat hétben a szonda szivárgása miatt nem kell berohannunk az 1-es számú gyógyintézetbe.

Január elején meghalt Anikó édesapja, kilencvennégy éves volt. Utolsó hónapjaiban Anikó két testvére ápolta. Nyilvánvaló volt, hogy nincs sok ideje hátra, mégis szorongtam, nehogy túlélje Anikót. Mindig úgy éreztem, a három lánya közül gyerekkorukban Anikó lehetett a kedvence. Bár ezekben a hetekben zavart állapotban volt, engem hol iskolatársának, hol katonabajtársának nézett, biztos voltam benne, Anikó halálát felfogná, és kétségbeesve halna meg. Hajni, aki egy évvel fiatalabb Anikónál, gyerekkoruk óta bensőséges szövetségi viszonyban volt Anikóval; kettejükkel szemben mindig az Anikónál egy évvel idősebb nővére, Ildikó volt a felnőtt, komoly lány. Hajni, Anikóhoz hasonlóan, levelezőn végezte el a gyógypedagógiai főiskolát, ma egy súlyosan, halmozottan fogyatékos gyerekeket gondozó-fejlesztő intézet vezetője. Mindig csodáltam, miként képes nap mint nap bizakodással elvégezni reménytelennek tetsző feladatát, hogy egy kicsit élhetőbbé tegye ezeknek a gyerekeknek az életét, akik közül sokan beszélni, járni, önállóan enni sem képesek. Hajni gyakran jön Anikóhoz, Krisztinán kívül ő az egyetlen, akivel Anikó bizalmasan beszélget. Néha még össze is vesznek, akár gyerekkorukban.

„Gastrostoma zárása, mivel nyelése visszatért”

Az örökös gond a szondával nemcsak azért látszott elmúlni, mert ezúttal talán feszesebb, tartósabb volt a szűkítő varrás, mint korábban. Hanem elsősorban azért, mert a szonda főlölegessé vált. Minden bizonnyal a sugárkezelés hatására Anikó a turmixolt ételeket újból le tudta nyelni, oldódott a rekedtsége is. A szonda, minthogy nem kellett mozgatni, békében maradt, a sipoly nem tágult ki. A házilagós megfigyelés feltételezéseit az orvosi felülvizsgálat visszaigazolta: Január 27-én Egyeske főor-

vos konstata, hogy a nyakon tapintott rákos nyirokcsomó el-
tűnt, a korábban kiterjedt algarati tumor alig látható. – Ha most
kellene operálni, nem tudn k mit kív gni – mondja el gedet-
ten. Pontos  llapotle r sra persze csak a megismételt MRI  s CT
vizsgálat után, azaz február végén kerülhet sor, a sugárkezelés
végeredménye a kezelés befejezése után két hónappal  llap tha-
t  meg. Bizakodva megy nk el az ambulanci r l. A nyugalom
február közepéig tartott.

A második februári hétvégén Anikó hasi fájdalmakról pa-
naszkodik, ezek vasárnap estére ijeszt ekk  válnak. Megr m -
l k, vajon nem bélelzáródás okozza-e a g r cs ket. Az intézet se-
b szet n Tizenhármaska főorvos az ügyeletes, most kedvesen,
szinte régi ismerősként fogad. Megnyugtatja Anikót, a helyzet
nem vészes, j jj nk vissza másnap, akkor hasi röntgen is k -
szülhet. Szóba kerül, milyen rossz, hogy a sebészeti kezelésnek
nincs gazdája, eddig minden alkalommal más vizsgálta, kezelte
Anikót. Ezzel a főorvos is egyetért. Nem tudom megállni, hogy
szóba ne hozzam, mennyire nem értettem egyet azzal a véle-
m ny vel, hogy a stomaprobl m t a gondatlan ápolás okozta.
A főorvos azonban elvágja a vitát. Több mint harminc éve or-
vos, szakmai kérdésekről nem vitatkozik egy laikussal. A p r-
tomr l, mondja, készséggel vit zna.

A p rtom kifejezésre legyintek, ami ebben a szituációban nem
volt helyes. Akkor az 1989-es tárgyalásokról. B r, teszi hozzá, ta-
l n jobb, ha arról az ember nem tud meg mindent. Persze nem
kezdünk vitázni. Kifelé menet azonban elt preng k. Vajon mi-
lyen sötét, titkos alkukat sejt ez a tekintélyes főorvos a tárgya-
lások hátterében? A tárgyalások főbb fordulatairól a sajtó aznap
hírt adott, akkoriban a f l ország a tévé előtt  lt, hogy nyomon
kövesse az eseményeket. A tárgyalások szó szerinti jegyző-
könyvét h t kötetben adták ki. Ha valaki nem bízik a kinyom-
tatott szövegben, némi utánajárással az eredeti videofelvételeket

is megnézheti. A két nagy párt megállapodása – a „paktum” –
szövege és tartalma az aláírás pillanatától kezdve nyilvános volt.
Kik között és miről jöhettek létre olyan alkuk, amelyekről tisz-
tess ges embernek m g tudnia sem kívánatos?

Másnap megint egy új orvos, Tizen t ske vizsgálja Anikót,
a röntgen azonban nem támasztja alá a subileus (a bélelzáródást
megelőző állapot) gyanúját, a b lmozgat  gyógyszerek hatására
a g r cs k enyhülnek. A következő nap mégis újra be kell menni
a kórházba, a sipoly újból v lad kozik, a szonda tappancsa meg-
lazult, ismét Tizenn gyeske doktornő húzza feszesre a rögzítő
cérnát. Csütörtökön Anikó riadt kiáltással h v be a f rd szo-
b ba. Rémülten rohanok be, a szonda a ballonnal együtt a f l-
d n hever, Anikó hasán pingponglabd nyi lyuk tátong, a ny l -
son vastag p szm ban folyik ki az étel, amit nemrégiben mege-
vett. Azt se tudjuk, hogy ilyen állapotban hogyan tudunk eljutni
a kórházig, hiszen az étel s nyomában a gyomorsav kiömlésének
már semmi sem állja az útját. Ismét a régi j tevv nk igaz t  t-
ba. Tizenhatoska doktor is felismer, belőle a múltam nem gya-
nakv st, inkább rokonszenvet vált ki. Tamponk nt valamilyen,
a sebgyógyulást elősegítő folyadékkal átitatott g zt helyez el
a nyílásban; elképedve figyelem, hogy a lyuk m tersz mra nyeli
el a g zt. Nem hiszem, hogy a hatalmas ny l s magától bezárul,
de a másnap déli kontrollon Tizenhatoska doktor megállapítja,
hogy a sarjadzás megindult, majd Tizeske professzor rendelke-
zésére hivatkozva k cser li a perubalzamos g ztampont.

Kontrollra másnap, szombaton kell bemenn nk. A természet
azonban most sem igazodik az orvosi napt r hoz, a több méteres
g z péntek este, persze jó későn, kiesik a hasfalba vágott lyuk-
b l. Megint egy másik orvos az ügyeletes, Tizenheteske főorvos.
  is bar t an, pertu  dv z l, egy társaságban voltunk együtt
többször is, a ’80-as évek el f l ben. Tizenheteske főorvos v g-
re kimondja, a ny l st műtéti úton be kell zárni. Másnap reg-

gel a műtét előtt kötelező laborvizsgálatok után Anikót betolják a műtőbe. Kérésünkre ezúttal megkapjuk a műtési leírást is, ebből kiderül, hogy az operáció összesen 23 percig tartott. Ha karácsonykor az 1-es számú gyógyintézet munkatársai a védekező összetartás helyett érdemben értékelték volna a külkerületi kórházban kapott véleményt, a műtétet talán már akkor el lehetett volna végezni. Mindazonáltal az a tény, hogy a szonda kiestt a gyomorba vágott szájadékból, csak a február 18-án kelt gyomorröntgen leletéből tudható meg. A zárójelentés szerint „kis szivárgás miatt naponta kezeli a PEG környékét. Panaszokat okozó gastrostoma zárása miatt vettük fel.” A műtési leírás szerint pedig ez áll: „Gastrostomia zárása, mivel nyelése visszatért.” Bizony jó lett volna, ha a zárásra azért kerül sor, mert a szonda táplálás fölöslegessé vált. A valóságot ismét csúsztatások, elhallgatások torzítják.

Február 21-én interjú jelenik meg az egyik napilapban, Imrével. Kiderül belőle, hogy kórházban van. Aligha lehet másutt, mint az 1-es számú gyógyintézetben. Valóban ott kezelik, a belgyógyászatban, ahol Anikót is vizsgálták, még hozzá valamilyen új gyógyszerrel. Imre sokkal jobban van, mint amikor októberben találkoztunk. Bizakodó, és ettől bennem is feltámad egy csöppnyi remény.

Ki vagyunk rúgva...

Február 25-én és 26-án megcsinálják az MRI és a CT vizsgálatot. Anikó megint nehezebben eszik, de most mintha nem a nyelőcsőjével volna a baj. Állandóan hányingere van, gyakran kihányja a lenyelt ételt. Karácsony óta három kilót hízott, most megint csont és bőr, amilyen októberben volt. Március 2-án eltávolítják a műtési varratot, a seb rendben gyógyul. Vajon

az MRI és a CT lelete elkészült már? A nővér megnézi a gépet, kinyomtatja a leletet. A lelet a betegé, joga van elkérni. De talán mégis helyesebb, ha az orvos adja át, aki meg is tudja magyarázni, mi van benne. A nyaki MRI megnyugtató, arról szól, amit már a gégeészeti kontroll is elárult: „Kezelés hatására jelentős regresszió mutatható ki.” Ezt egy laikus is megérti. A mellkasi CT ellenben megrémít. Hiába van benne, hogy a nyelőcső falának megvastagodása 1,2 cm-ről 0,7 cm-re csökkent, a lelet cystát és gócot jelez a májban. „A májban megjelent gócot hepaticus disseminációnak felelnek meg.” Ez vajon azt jelenti, hogy rákos áttétek szóródtak szét a májban? Anikónak botcsinálta szakértőként azt magyarázom, hogy ciszták gyakran fordulnak elő különböző szervekben, többnyire nem veszélyesek. Tudom, hogy nem győztem meg, de nem kérdez többet. Csak két napot kell várni, 4-én Heteske főorvoshoz megyünk kontrollra. Ekkor már nincs kétség, a lelet áttéteket mutat. A főorvos kemoterápiás konzíliumot kér Nyolcaska adjunktustól, Anikónak március 8-án, hétfőn kell a belgyógyászati osztályon jelentkeznie. Vajon most lesz mód a kemoterápiára? Hiszen Anikó általános állapota a novemberihez képest semmit sem javult. A kemoterápia megkezdése előtt erősítésre, roborálásra lenne szüksége, gondolom. Legalább olyan állapotba kellene kerülnie, amilyenben január közepén volt.

Amikor Évánál jelentkeztek áttétek a májában Tizennyolcaska tanár urat kerestük fel. Mielőtt – évekkel korábban – Tizennyolcaska tanár úrral találkoztam, azt hittem, a máj érintetlen, akinek a májában áttétek jelentkeztek, azon már nem lehet segíteni. Tizennyolcaska doktor világosított fel, hogy ez nem így van.

A kezelőben a tanár úr végigkopogtatja Anikó hasát. Lehet, hogy tévedek, de úgy rémlik, hogy ezt az ősi, kopogtatós módszert a kezelések során talán csak Ketteske doktornő használta.

Pedig a gyerekkoromból jól emlékszem a gyerekorvos, Gyula bácsi hűvös ujjaira meg a belgyógyász nagyapám kezére is, ahogy végigkopogtatta a hátam, ha meg voltam fázva és csúnyán köhögtem. Meg is jegyeztem, milyen jó, hogy az orvos a kezével meg a fülével is beleláthat a beteg hasába, nem kell hozzá feltétlenül a mennydörgő MR-masina. – Ott is az orvos szeme számít – feleli Tizennyolcaska doktor. – Valószínűleg kemoterápiára lesz szükség – teszi hozzá. Felhív, hogy kit keressünk meg.

Így kerültünk kapcsolatba Tizenkilenceske tanár úrral, az 5-ös számú gyógyintézet osztályvezető főorvosával. Már a telefonban jelezte, bár nem találkoztunk, számos közös ismerősünk, barátunk van, illetve volt. Tizenkilenceske tanár úr másnap fél tízre hív be a kórházba, sikerül öt perccel hamarabb odaérnünk, ő pontban fél tízkor fejezi be a vizitét, nyomban megvizsgálja Anikót. Egyebek közt szakterülete a mesterséges táplálás is, lehet, hogy már rég hozzá kellett volna fordulnunk. Egyeske főorvos március 10-ikére rendelte be Anikót kontrollra, abban maradunk, hogy ez után a kontrollvizsgálat után telefonon beszélünk, és eldöntjük, hol folytatódjék a kezelés. Nyolcaska adjunktusnál megint az az érzésem, hiába a sok jól csengő szöveg teammunkáról meg multidiszciplináris kezelésről, nem sikerült eldönteni, ki is Anikó kezelőorvosa, ki a kezelés gazdája. Az adjunktust konzíliumra kérték, ő belgyógyászként magnóra mondja a véleményét, de a döntést visszahárítja Egyeske főorvosra. Nyolcaska doktorral abban maradunk, a főorvosi kontroll után, szerdán délután visszatérünk hozzá. Ha nem találjuk a rendelőjében, várjuk meg.

Szokásos ambuláns napján Egyeske főorvos megnézi a nyaki MRI leletét, a tükrörel benéz Anikó szájába, és szinte ugrál örömeiben. – Az algaratból eltűnt a daganat – mondja elégedetten, boldogan. Rokonszenves ez az őszinte azonosulás a beteggel. Maradéktalanul rokonszenves volna, ha nem tudnám, hogy ott

a mellkasi CT lelete. Kérem, nézze meg azt is. – A nyelőcső daganata ügyében Tizeske professzorral kellene beszélniük – ajánlja. – Meg itt vannak ezek az áttétek a májban... Nyolcaska adjunktus úrral megbeszéltük, hogy visszamegyünk hozzá – jegyzem meg. A főorvos felderül: – Helyes, menjenek vissza hozzá. Még rendelkezik, hogy május végén kerüljön sor újabb, ellenőrző CT és MRI vizsgálatra, aztán elbúcsúzik. Részéről a kezelés, úgy tetszik, befejeződött.

Nyolcaska adjunktusra valóban várnunk kell. Ez nem a szokásos rendelési ideje, a folyosó üres. Az egyik ajtón Imre lép ki, maga előtt tolja a kerekeken guruló infúziós állványt. Most megint nagyon rosszul néz ki, a szokásosnál is soványabb, nehezen jár, de beinvitál a szobájába, ezúttal egyedül van egy kis kórteremben. „Szébb kilátásokat remélve” dedikálja a legújabb versfüzetét Anikónak és nekem. Anikó halála után irigykedve és reménykedve gondoltam Imrére: hátha nála bejött az alkalmazott kísérleti gyógymód, hátha ő megmenekül. De éppen amikor itt tartok a mi történetünkben, olvasom az interneten: meghalt. Három évvel volt fiatalabb Anikónál, két hónappal élte túl.

Miközben beszélgetünk, hallom, nyílik a szemben lévő ajtó, megérkezett az adjunktus. Az a benyomásom, elfelejtette, hogy iderendelt, mindenestre szabadkozik, nagyon kell sietnie. Két hét múlva el tudjuk kezdeni a kemoterápiát – mondja –, akkor jelentkezzenek, addig egyen, erősödjön. Anikó tiltakozik, nem bír enni, nincs étvágya, feszül a hasa, mindentől hányingere van, amit mégis magába erőltet, kihányja. – Felírok valamit hányinger ellen, ez segíteni fog – mondja Nyolcaska doktor, és már zárja is a szobáját, újabb vizsgálatra nem rendeli vissza Anikót. Ugyanazt a gyógyszert írta fel, amit korábban is, akkor sem sokat használt. Ismét az az érzésem, az 1-es számú gyógyintézet lemondott rólunk, ki vagyunk rúgva. Már nem kell döntenünk, nincs is más választásunk, csak az 5-ös számú gyógyintézet.

Tizenkileceske tanár úr másnap reggelre rendeli be Anikót. Krisztina is velünk jön. A tanár úr is úgy tervezi, körülbelül két hét múlva kezdi meg a kemoterápiát, de a megelőző roborálást nem bízta a betegre, Anikót nyomban ott tartja, nem az onkológián, hanem az egyik belgyógyászati osztályon, egyágyas szobát kap. A bent fekvéshez szükséges holmikat Krisztina hozza be a kórházba. Nyomban bekötik az infúziót, ezúttal nem a szokásos folyadékpótló fiziológiás konyhasóoldat csöpög a vénába, hanem valamilyen sűrű fehér anyag. Hamarosan megtanulom az új szót: parenterális táplálás. Mindannyiunkat megnyugtat, hogy úgy érezzük, Anikó jó kezekben van, odafigyelnek rá. Láthatóan erőre kap, a kedve is jobb, estefelé kioson a kórterem előtti nyitott folyosóra, titokban elszív egy cigarettát. Itt akár kilencig is bent maradhatok, legfeljebb a teherbejáraton kell kiennem, az egész éjjel nyitva van. De ez a jobb hangulat sem változtat a lényegen, Anikó hasa feszül, puffadt, már a belgyógyászatra való felvételekor tapintással megállapították: ascites. Régies, csúf orvosi szóval: hasvízkór, folyadék a hasüregben, súlyos májbetegségek, a májban terjedő rákos áttét jellegzetes tünete. Tizenkilenceske doktor az első vizsgálat után négy szemközt megmondta nekem, „Anikó meg fog halni”, a kemoterápia, ha sikeres lesz, legfeljebb haladékat jelent. Most bejön Anikó szobájába, elmenőben int, hogy menjek utána. Az ultrahangos lelet alapján, mondja, a helyzet sokkal rosszabb, mint gondolta. A májban jóval több a daganat, mint amennyit három hete az MRI mutatott. Kérdeznék valamit, de a főorvos, közbeszól: – Menj inkább vissza – mondja –, még azt fogja gondolni, hogy ki tudja, milyen szörnységeket beszélünk a háta mögött. Elszégyellem magam, ebben az orvosban, aki alig egy hete ismeri Anikót, több a figyelmesség iránta, mint bennem. Anikó így is megkérdezi: – Nagyon rosszakat mondott? Azzal ütöm el, hogy a közelgő választás esélyeiről kérdezte a véleményem.

Anikó rám hagyja, tudom, egy szavamat nem hiszi el. Pénteken, március 19-én Anikót kiengedik a kórházból, a tanár úr azonban szól, hogy mielőtt távoznánk, menjünk be a szobájába. – Van egy eljárás – mondja –, amely nagyon megkönnyíti a táplálkozást. Egy tubust (ez az angol tube, [cső] szó magyarítása) helyeznek el a nyelőcsőben, az öntáguló cső nem engedi összehúzóulni a nyelőcsövet. Akkor nemcsak pépes ételt bír majd lenyelni. Fontos, hogy rágjon, Ha megtörtént a behelyezés, utána egy héttel meg lehet kezdeni a kemoterápiát. Ha Anikó beleegyezik, nyomban felhívja Huszaska professzort, a 6-os számú gyógyintézet vezetőjét, ő ebben a legjobb. Odaadóan bólogatok, ott dolgozik Tizennyolcaska tanár úr is. Anikón látszik a szorongás, de nem tiltakozik. Tizenkilenceske tanár úr kimegy, Anikó, mondja néhány perc múlva, hétfőn reggel negyed 9-re legyen a gyógyintézetben. – Téged – fordul felém – látásból ismer, a jobb parti lankán szoktál kutyát sétáltatni. Soha nem volt kutyám, a professzor nyilván összetéveszt valakivel. – Mindjárt megírom a vizsgálatkérő lapot – mondja a tanár úr –, a vizsgálat eredményét már aznap tudni fogom, hétfőn egy kongresszus kezdődik Ausztr(ál)iában, ott találkozunk. A professzor egyébként, teszi hozzá, mint afféle sebész, időnként nyers modorú, ne vegyétek rossz néven.

Hétfőn megtörténik, ami a sugárkezelés alatt egyszer sem fordult elő, a vekker nem szólal meg, elalszunk, tíz perc késéssel érkezünk a klinikára. Mialatt az adminisztrációt intézzük, a professzor bement a műtőbe, négy órát kell várnunk. Anikó a vizsgálat előtt nem ehet, nem ihatott még egy kávét sem, elég rosszul bírja a várakozást. Én körülnézek a masszív, 19. századi épület előcsarnokában. 1942-től 1945-ig M. professzor volt az intézet vezetője, a háború végén nyomban eltávolították az intézet éléről. Alapító tagja volt az Okatootáj Orvosok Nemzeti Egyesületének. Az OONE fanatikusan fajvédő szervezet volt. 1942 nya-

rán mindent elkövetett azért, hogy a zsidó orvosokat, a szervezet által összeállított és a Honvédelmi Minisztériumnak átadott listák alapján munkaszolgálatra vigyék ki a frontra. Az ügynevezett SAS-behívók rendszere – írja *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus* című könyvében a korszak történetének kutatója, K. M. Mária – lehetővé tette, hogy a névre szóló behívókat célzottan olyanok kapják meg, akik valakinek az útjában álltak (...) a behívott zsidó orvosokat rendszerint fizikai munkára, lövészárkok ásására és vasúti sínek építésére vezényelték, azzal sem törődve, hogy az országban, de a fronton is súlyos volt az orvoshiány. Hosszú az orvosszervezetek önzésének és álszentségének a története.

SAS-behívót kapott az apám is. Negyvenegy éves volt, tudatosan távol tartotta magát a politikától, mindent elkövetett, hogy jó okatootájnak számítsa. Név szerinti behívásának semmi más oka nem lehetett csak az, hogy „valakinek az útjában állt”, pusztán azzal, hogy elismert fogorvosként jó praxisa volt. A nagy offenzíva napjaiban, valószínűleg már betegen esett fogásba, feltehetőleg a tehervagonban halt meg. Mindez persze nem indokolná, hogy ennyit írjak M. professzorról. Az unokája, M. Magdi miatt írok róla. Magdi „messze esett a fájától”, szociológus volt, cigányokkal készített életútinterjúkat, és sehol sem érezte magát olyan otthonosan, mint az ország legtávolabbi szegletében, putrikban élő, vallásos cigányok között. Egyike volt a négy nőnek, akivel hosszabb-rövidebb ideig együtt éltem, és akik mind meghaltak. Magdi azonban, Ágival, Évával, Anikóval ellentétben, nem várta meg a rákot: harminchét évesen öngyilkos lett. A Holdra költözik, írta a búcsúlevelében, amelyet a lakásomba rendszeresen besurranó állambiztonságiak ellopottak, ott fog várni. Nem hiszek a túlvilágban, de időnként elragad a giccs-thrillerek képvilága. Nem lehet-e, hogy Magdi jár vissza a Holdról, ő áll bosszút, ő bünteti azokat, akikre féltékeny

volt, akire féltékeny lett volna. Pedig a búcsúlevelében azt is írta, nem haragszik rám. Az urnáját a nagypapa sírjába temették, a síron, csak úgy magától, kinőtt egy fenyőfa. Évente egyszer-kétszer ki szoktam menni temetőbe, virágot viszek, mécsest gyújtok. A lángok a majd hatvan éve elhunyt OONE-alapító professzorért is lobognak.

Vége a műtéteknek, bemehetünk a kezelőbe. Huszaska professzor a legkevésbé sem érdes, figyelmes, jó humorú ember, az első benyomásom alapján egyenesen aranyosnak mondanám. Az algaratból eltűnt a leírt daganat. erősíti meg a korábbi megállapítást. Tisztázzuk a kutyasétáltatást is: a professzor K. Jánost látta, azaz a helyemet a politikai térképen elég jól lőtte be. Indul Ausztr(ál)iába, mondja, az onkológus kongresszusra, ott találkozik Tizenkilenceske doktorral, neki is elmondja a véleményét. Pénteken már itthon lesz, akkor hívjuk fel, hétfőn behelyezi a tubust, Anikónak legfeljebb egy napot kell bent maradnia a klinikán, Tizenkilenceske tanár úr már a következő héten, nyomban húsvét után el akarja kezdeni a kemoterápiát, addig Anikónak erősödnie kell. A hét végén. Anikó nagyon rosszul van, retteg, nem fog élve kijönni a klinikáról, mondja Krisztinának. Nekem erről egyikük se beszélt.

Közjáték a hálapénzről

A régi mesterek sokszor humoros közjátékot illesztettek a tragédia zárójelenete elé ezzel oldva vagy éppen fokozva a végkifejlet feszültségét. Mint fentebb már utaltam rá, a népszokásként gyakorolt hálapénzadásban maga a pénz nem is olyan lényeges. Azzal az átlagos jövedelemmel, amellyel Anikó családjá meg én is rendelkezünk, a különleges ellátást nem lehet megvásárolni. Inkább olyan az orvosi hálapénz, mint a pincérnek adott bor-

ravaló. Attól, hogy a vendég ötezer forintot ad a négyezer forintos vacsoráért, nem lesz omlósabb a hús, ízezebb a körítés. Nem lesz az a következő alkalommal sem. De a vendég nem érzi magát szarevőnek, a pincér pedig csak a konyhában tesz rá megjegyzéseket. Mégis van egy hatalmas különbség. Aki nem tud hálapénzt adni, vagy mert nincs rá pénze, vagy, mert nem tudja, ki fogja megoperálni, sőt esetleg utólag sem tudja, ki operálta, óhatatlanul úgy fogja érezni, minden bajának az az oka, hogy nem adott hálapénzt. És ez gyalázatos.

Azt, hogy a hálapénznek értelme van, mindössze egyszer élttem át. Anikó aznap ment be az egészségügyi intézménybe, még nem volt ágya, de a beavatkozás már megtörtént, a kezelőből ke-rekesszéken tolta a majdani szobája felé egy ápoló. A holmiját, egy meglehetősen súlyos táskát én cipeltem utánuk. A lift előtt várakozva végre alkalmam nyílt, hogy belecsúsztaskak a betegtologató köpenye zsebébe egy ezrest. A fiatalember, aki addig a pillantására sem méltatott, nyomban kikapta a kezemből a táskát, sőt visszamenőleg elnézést kért, amiért eddig nem vette észre, hogy cipekedem. Tiszta helyzet volt, én fizettem, ő többletteljesítményt nyújtott. Milyen szép lenne, gondoltam, ha az orvosoknak adott hálapénz is ilyen derűs egyértelműséggel tartozna össze valamilyen többletszolgáltatással.

A megkülönböztetett – jó és rossz értelemben megkülönböztetett – bánásmódot, mint fentebb írtam, a közéleti helyemnek köszönhettem, nem a pénznek. Ez a megkülönböztetett hely viszont a hálapénz-átadást is meg az elutasítását is különösen kénossá tette. Az utóbbin némileg enyhített, ha a doktor a régi ismeretségre hivatkozva, baráti gesztussal tért ki a pénz átvétele elől. A legkínosabb viszont az a fajta visszautasítás volt, amely formálisan korrektnek látszott („Erre itt semmi szükség”), a gesztus, a mimika nyelvén mégis inkább azt jelentette: „A maga pénze nem kell!”.

A hálapénzről beszélgetve egy műtősnő azt mondta, húsz év gyakorlat után a nettó jövedelme százezer forint. Egy tudományos fokozattal rendelkező főorvos nettója nem éri el a 250 ezer forintot. A versenyszférából ismert alkalmazotti jövedelmekhez képest ezek az összegek nagyon alacsonyak. A főorvos hozátette, nagyon meg kell gondolnia, hogy elmenjen-e hosszabb szabadságra, vagy elutazzon-e egy tudományos konferenciára, mert ha egy hétig nem jut paraszolvenciához, azaz hálapénzhez, felborul a háztartása költségvetési egyensúlya.

Ha egy kofa a piacon számla nélkül ad el egy kiló krump-lit, megbüntetik. Orvos esetében viszont fel sem merül, hogy számlát adjon. 2004. december 31-én Okatootáia vádhatóságának a vezetője az egészségügyi miniszter kérdésére válaszolva írásba adta: a hálapénz elfogadása a gyógyító-megelőző tevékenység keretében nem meríti ki a hivatali vesztegetés törvényi tényállását. A törvényesség legfőbb őre a rá jellemző bölcs részrehajlással járt el. Hiszen a hálapénz pusztá elfogadása valóban nem vesztegetés. Eltitkolása, különösen folyamatos eltitkolása azonban adócsalás. De majd bolond lett volna szembekerülni az orvosszervezetekkel és az orvostársadalom többségével, amely fontos részét alkotta egykori pártja szavazóbázisának.

A hálapénz illendő összegéről fogalmam se volt, és ma sincs. A nővéreknek általában kétezer forintokat adtunk, hol Krisztina, hol én, hol Anikó, egy öt-hat napos kórházi tartózkodás során két-három alkalommal. Orvosnak, úgy véltem, ötezer-nél kevesebbet nem lehet adni, főorvosok, tudományos fokozattal rendelkezők esetében tízezer az alsó határ, kisebb beavatkozások esetén is. Aki hosszabb időn át foglalkozott a kezeléssel, annak húszezer jár. Egy komolyabb beavatkozásért eredetileg harmincezer akartam adni, de aztán látva az interneten az illető publikációs listáját, negyvenre emeltem az összeget. Min-dent összevéve hálapénzre aligha költöttünk többet százötven-

kétszázezer forintnál. Elosztva a betegség hónapjaival nem nagy pénz, viszont nem is kaptunk érte semmit.

A rituálé része, hogy az ember mintegy lopva teszi le az asztalra a borítékot, aztán néz a levegőbe, mintha semmi köze sem lenne az asztalra került tárgyhoz. Az orvos pedig úgy tesz, mintha nem venné észre, hogy egy boríték hever az asztalán. Olykor az orvos hallat valamilyen hangot, amiről nem tudni, köhögés volt-e vagy köszönöm. Anyám sokszor elmesélte, orvostanhallgatóként egy vizsgán professzor úrnak szólította a professzort. Az előző évet Ausztr(ál)ia egykori császárvárosában végezte, ott a Herr Professor magasabb rang volt, mint a Herr Minister. A dél-okatootáiai tanférfiú azonban nem így látta a világot – Én magának méltóságos úr vagyok, megértette? – üvöltötte, kikelve magából. Nem kívánnám, hogy a feudális egészségügybe a feudalizmus efféle külsőségei is visszatérjenek. De azért az is abszurd, hogy egy címzetes egyetemi tanár köhécselve köszönje meg a keze ügyébe csúsztatott bankjegyet, mint egy eret vágó borbély vagy a dögönyözésben is járatos fürdőmester.

„Gyorsan romló légzési elégtelenség”

Március 29-én, hétfőn reggel nyolcra érkezünk meg a 6-os számú gyógyintézetbe. Most nem kell várunk, egy nővér levezet bennünket az alagsori kezelőbe, ott hozzákezdenek a műtét előtti rutinvizsgálatokhoz: vérnyomásmérés, vérvétel. De nem érnek a végére, máris szól a telefon, a professzor úr várja a beteget. Anikót kerekesszéken betolják a liftbe, én lent maradok az alagsorban. Talán negyedóra se telik el, ismét jön a lift, Anikó holtra váltan ül a kerekesszékekben. Örömködni próbálok, máris túl van a dolgon, percek alatt betették a tubust a nyelőcsővébe, most rendesen tud majd enni. Anikó nem válaszol, látha-

tólag nagyon rosszul van, alighogy betolják a kezelőbe, sugárban hány, pedig tegnap este óta nem evett semmit. Egyágyas szobába viszik, egy kicsit megnyugszik, felkel, de újra meg újra rájön a hányinger, hánynia kell. Megérkezik Krisztina, lemegyek a földszintre, megkérem a professzor úr titkárnőjét, szóljon fel értem, ha a professzor úr kijött a műtőből. Fél egy körül megszólal a telefon, mehetek a professzorhoz. – Szeretném megköszönni a... – Még ne köszönjön semmit – vág közbe a professzor –, a daganat elhelyezkedése következtében a cső derékszögben megtört, innen az irritáció és a hányás. Együttérzést remélve panaszkodni kezdek. – Igen – mondom –, nagyon szorongott ettől a tubus-behelyezéstől, hiszen a gastrostomával is annyi baj volt. Együttérzés helyett a professzor ingerült lesz, már nem az a kedves, aranyos ember, amilyennek egy hete láttam, szinte felmagasodik a székben. – Kérem – mondja haragosan –, ha a beteg nem bízik az orvosában, nincs mit tenni. Mentegetőzni próbálok, elsorolnám, min ment keresztül Anikó a folytonosan szivárgó kanüllel, a vastagon ömlő gyomorsavval, a gyomrából kieső szondával, de leginkább azzal, hogy a kezelésének nem volt gazdája, – Ugyan, kérem – mondja a professzor –, minálunk nincs olyan, hogy kezelőorvos. Ebben sajnos igaza van, csak azt nem tudom, hogy ezt bírálatként mondja-e, vagy pedig olyan tényként, amit el kell fogadni. Aztán még hozzáteszi: gastrostomiánál az esetek harminc százalékában lépnek fel komplikációk, endoprotézis beültetésnél az esetek öt százalékában. Ha valaki mindkettőbe beleesik... és itt elharapja a mondatot. Arról érdeklődöm, mi történik, ha nem marad abba a hányás. – Előfordul – mondja a professzor –, hogy ki kell venni a tubust. Nem kérdezek tovább, nyilvánvaló, hogy ez tovább zsugorítaná a haladék időtartamát.

Ehelyett az örökzöld témáról kezdünk beszélgetni: szabad orvosválasztás a beteg anyagi hozzájárulása alapján. Ilyen csak

a szülészeknél van, mondja a professzor. Nemrégiben olvastam Titanic-Müller könyvét, abban egyértelműen benne van, hogy az egészségügyi törvény módosítása lehetővé tette, hogy a beteg szabadon válasszon egészségügyi intézményt és orvost. Könyvében az orvospolitikus szól arról is, hogy a nagyobbik kormánypárt nyomására éppen a szülészeket vették ki a törvény hatálya alól. „Amorális lenne a szülésekért pénzt kérni”, mondták a párt képviselői, akik természetesen éppen olyan jól tudták, mint bárki más, hogy a szüléseknek előre közzölt, fix ára van. Ugyanezen a vitán bukott el az a javaslat is, hogy a hozzájárulási díj bevezetésével egyidejűleg mondja ki a törvény, a hálapénz elfogadása büntethető. Mégsem merek vitatkozni, részint Anikó miatt, de azért sem, mert hátha rosszul emlékszem a könyv szövegére, vagy időközben netán hatályon kívül helyezték a törvény módosítását.

A kötelező egészségbiztosítási ellátásról szóló módosított törvény hatályos szövege pontosan azt tartalmazza, amit Titanic-Müller leírt a könyvében. Eszerint a biztosított részleges térítési díj ellenében – a terhesgondozás és a szülészeti ellátás kivételével – jogosult az ellátást végző orvos megválasztására. A részleges térítési díj nem haladhatja meg az egészségbiztosító felé felszámolható összeg 30 százalékát. A beteg által fizetett térítési díjból az intézmény a szabályzatában meghatározott módon külön juttatásban részesítheti az ellátásban közreműködő személyeket. Az erről szóló tájékoztatót az egészségügyi intézményben jól látható helyen ki kell függeszteni. Persze a jogszabály alapján kifizethető honorárium vélhetőleg kisebb összeg, mint a hálapénz, ráadásul az adót is meg kell fizetni utána. Értethető tehát, hogy az orvosok nagy része ellenkezőképpen tudja a törvényt, mint ahogy az három éve hatályba lépett. A térítési díjakról és a szabad orvosválasztásról szóló tájékoztatót nem láttam kifüggesztve sem az 1-es, sem a 2-es, sem a 3-as számú

gyógyintézetben, de a 4-esben, az 5-ösben és a 6-osban sem. A prostituáltakat megbírságozták, ha az előírt 200 méter helyett 198 méterre álltak egy templomtól, és ha nem fizettek, börtönbe kerültek. De egyetlen polgármestert vagy jegyzőt sem vontak felelősségre, mert – dacolva a törvény előírásával – nem jelölte ki a türelmi zónát. Tudomásom szerint nem vontak felelősségre egyetlen kórházvezetőt, egyetlen klinikaigazgatót sem, amiért nem teremtette meg intézményében a szabad orvosválasztás feltételeit. Ugocsa non coronat. Hatalom védte forradalmárok!

Másnap Huszaska professzor újra megvizsgálja Anikót, a kontrasztanyagot röntgen biztató képet mutat. A tubus valamennyire kiegyenesedett, már nem törik meg derékszögben, szilárdan illeszkedik a nyelőcső belső falához, jó esély van rá, hogy megfelelően fog működni, és megkönnyíti a táplálkozást. Valóban Anikó egy kicsit jobban érzi magát, megeszi a kórházi ebédet, eszik az otthonról hozott ételből is. Bejön hozzá Tizennyolcaska tanár úr, ne csak pépeset egyen, mondja ő is, nagyon fontos, hogy rágjon, attól indul meg a nyáltermelés, a nyál pedig kell az emésztéshez. Eldöntött dolog, hogy másnap Anikó elhagyja a kórházat, húsvétkor otthon lesz, az ünnep után kezdődik a kemoterápia. Késő délután a nővér egy csésze meleg tejet hoz be, tudom, hogy Anikó sosem iszik tejet, megkérdezem a nővért, nem kaphatna-e inkább joghurtot. – Tegnap is megitta – mondja a nővér kurtán, és kimegy a szobából. Anikó engedelmesen kortyolni kezdi a tejet, a következő pillanatban felkel, kitámolyog a fürdőszobába, mindent kihány, amit a nap folyamán megevett. Másnap korán akarok bemenni a kórházba, hogy eljöhessünk, mielőtt a sebészek eltűnnek a műtőben. Reggel hétkor azonban szól a telefon, ma mégsem engedik haza, mondja Anikó, éjszaka olyan fájdalmak voltak, amilyenek a betegsége alatt még soha. Délben sikerül beszélnem Huszonegyeske doktorral, az osztály rokonszenves fiatal orvosával, holnap már, mondja,

biztosan kiengedik Anikót. Neki tízre kell bemennie a műtőbe, legyen bent kilencre, hogy Anikó délelőtt elmeheessen. Anikó nagyon rosszul érzi magát, a fájdalmait a mellkasára ragasztott tapasz, amelyből valamilyen, a morfiumhoz hasonló anyag áramlik a szervezetébe, valamelyest enyhíti, enni azonban semmit sem bír. Bejön Tizennyolcaska tanár úr, az a benyomásom, észébe sem jut, hogy Anikót másnap kiírják, de nem merem mondani neki, nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha a közbenjárását kérném, hogy Anikó bent maradhasson a gyógyintézetben. Meg bizonytalan is vagyok, szeretném, ha otthon lenne, de félek is, mi lesz, ha otthon törnek rá a fájdalmak, ha drámaira fordul az állapota. Másnap, csütörtökön reggel kiderül, Huszonegyeske doktornak váratlanul mégis be kellett mennie a műtőbe, a kiírás ismét eltolódik egy nappal. Délben végre egy kicsit hosszabban tudunk beszélni, Huszonegyeske nyugtatni próbál, ellátják Anikót fájdalomcsillapítóval, és bármikor visszajöhet a klinikára. Közben az az érzésem, ő maga sem helyesli, hogy Anikónak mennie kell, de természetesen nem mond ilyet, a kiírásról nyilván a professzor döntött. Búcsúzóul megkérdezem, mennyi ideje van hátra Anikónak. – Egy vagy két hónap – feleli, részvéttel a hangjában. A munkaszüneti napokra meg kell szervezni Anikó otthoni ápolását. Ketteske doktornőt hívom fel, szerencsére csütörtökönként mindig délután rendel, menjek be hozzá, mondja, minél hamarabb, hogy intézkedni tudjon.

Ketteske doktornő rendelője új helyen működik, a parányi helyiségben szokatlanul sokan várakoznak. Mialatt távol vagyok, Anikó ismét erős fájdalmakat jelez, azt mondja, gyöngyöző fájdalmat érez a mellkasában. Hajni Huszonegyeske doktort hívja, az orvos azonnal lehozatja az intenzív osztályról az EKG készüléket. Ketteske doktornőnél már éppen sorra kerülnék, amikor Krisztina telefonál, Huszonegyeske doktor szólt neki, hogy azonnal hívjanak vissza a klinikára. Amikor beérek, Anikót az

ágyból éppen egy tolókcocsra teszik át, légzési elégtelenség lépett fel, röntgenre viszik. Aznap reggel, mielőtt még én beértem a kórházba, egy nővér látogatta meg Anikót: az unokaöccse felesége. Előző nap tudta meg, hogy Anikó a gyógyintézetben fekszik, Anikónak pedig fogalma sem volt róla, hogy a rokon fiatalasszony, akivel családi összejöveteleken találkozott néhányszor, éppen itt dolgozik. Később a nővér visszajött Anikóhoz, ott találta Krisztinát, négy szemközt megmondta neki, Anikónak legfeljebb egy-két napja van hátra. Utóbb megkérdeztem tőle, miből látta, hogy Anikó a végső stádiumban van. – Terminális állapotban, azaz viszonylag rövid idővel a halál beállta előtt az ember arca, légzése, tekintete, beszéde, bőrszíne megváltozik – hangzott a válasz. Aztán hozzátette: – Félig már a túloldalon van, és előbb-utóbb át is ér. De hogyhogy az orvos nem látta a terminális állapotot? Végigfut rajtam a rosszindulatú gyanakvás. Azért mondott egy-két hónapot, mert azt mégsem mondhatta, kiírjuk, úgyis egy-két napja van csak hátra. Vagy épp ellenkezőleg: húzta az időt, hogy ne magunkra hagyva kelljen végigcsinálnunk az utolsó órák drámáját? Hiszen csütörtökön délben még bőven lett volna módja megírni a zárójelentést.

Tizenöt perc sem telik el, Anikót a röntgenből visszahozák a kórterembe. Az átvilágítás kimutatta, a tüdejében is víz van, hirtelen légmell alakult ki. Az orvos megkérdezte, hozzájárul-e, hogy lélegeztető gépre tegyék, úgy tartsák életben. Anikó életében olyan sokszor volt bizonytalan, olyan sokszor elfogadta, hogy mások döntsenek helyette. Most azonban határozottan, egyértelműen válaszolt: Nem, nem járul hozzá. A nővér felteszi az új fájdalomcsillapító tapaszt, tudom, hogy ezek a bőrön át felszívódó, kábító hatású fájdalomcsillapítók órák múlva kezdenek hatni, ezért ilyenkor egy gyorsabban ható fájdalomcsillapítót is be szoktak adni. Már jön is vissza a nővér, beszúrja az injekciót. A gesztusaiból azt vélem kiolvasni, ez a véget je-

lenti. Hajni az ágyon ül, én a széken. Anikó int, hogy üljek mellé. Furcsa örömet érzek, hogy magához hívott. Két oldalról fogjuk a kezét, Krisztina a falnak fordul, folynak a könnyei. – Elment – mondja Hajni –, megcsókolja a nővérét, és belesúgja a fülébe: Találkozunk. – De hiszen érzem a pulzusát – próbálok tiltakozni. – A saját ujjbegyed lüktetését érzed. Kimegy, behívja az orvost, az bólint, április 1-én 16:40-kor beállt a halál. Egy perccel később megérkezik Anikó nővére is, már csak a halott kezét simogathatja meg.

– Kérik-e, hogy eltekintsünk a boncolástól – kérdezi az egyik orvos. Az én jogosítványaim Anikó halálával megszűntek, nem voltam sem a férje, sem az élettársa. Krisztina rám néz. Szerintem kérjed – mondom. A professzor úrnak kell majd engedélyeznie – mondja az orvos. A professzor úrtól kell kérvényezni azt is, hogy kiadják a halotti zárójelentést. – Írja a bal felső sarokba, hogy Prof dr. Huszaska stb –. sorolja Krisztinának a titkárnő Huszaska címeit –, a professzor úr ad az ilyesmire. Miután a zárójelentés három hét múlva sem érkezik meg, felhívom az irodát. – Elnézést – szabadkozik a hölgy, akivel beszélek –, már holnap kiküldöm az értesítést, hogy be lehet jönni érte. – Nem lehetne, hogy magát a zárójelentést küldje ki – kérdezem. – Nem, azt személyesen kell átvenni. – És mi lenne, ha az elhunyt lánya holnap bemenne érte? – Azt sem lehet, csak az értesítés alapján adjuk ki.

A zárójelentés főleg arról szól, hogy a tubus behelyezése sikerült: „a kontroll nyelésröntgen vizsgálaton a tubus a cardián való szöglettöréssel megfelelő helyzetben ábrázolódott, szövőd-ményre utaló jel nem volt” Végül azonban „...április 1-én délután hirtelen kialakult gyorsan romló légzési elégtelensége jelentkezett, az azonnal elvégzett mellkasröntgenen bal oldali köpeny pneumothorax látszott.” A gyógyintézet egyik adjunktusa a rosszindulatú daganat okozta nyelőcsőszűkület kezeléséről ír-

ta a PhD dolgozatát: Húsz év alatt 865 betegnél végezték el az endoprotézis beültetését, az eljárás 89 százalékuknál azonnal rendezte a táplálkozási zavart. Ugyanebben az időszakban 21 beteg (2,4 százalék) rövid idővel a beültetés után meghalt. E halálesetek jellegzetessége „a beteg hirtelen és előzmények nélküli állapotromlása” – írta a doktorandus. A halál pontos oka „nehezen deríthető ki”, minthogy a halálhoz vezető hirtelen állapotromlás „rendszerint a sikeresnek vélt protézis-beültetést követően, a beteg otthonába való távozása után alakul ki”. Anikó lekés-te az otthonába való távozást...

Másnap reggel a Vöröskeresztől hívtak fel, Ketteske doktor-nő jelezte, mondta a telefonáló, hogy házi ápolásra van szükség. – Már tárgytalan – felelem, majd Ketteske doktornőt hívom, hogy megköszönjem az intézkedését, és elmondjam, Anikó meghalt. A következő hét szerdáján Tizenkilenceske tanár úr telefonál, miért nem jelentkeztünk előző nap a kemoterápia megkezdésére. Úgy érzem, elsüllyedek kínomban: hogy mulaszthattam el a felhívását?

Amikor Anikó meghalt, Hajnival megpróbáltuk lezárni a szemhéját, de nem sikerült. – Emeljük feljebb egy kicsit, akkor magától le fog csukódni – mondtam. Olyan könnyű volt, mintha az üres pizsamáját emeltük volna.

2010. május-június

Búcsúszó

1989 előtt újságot, folyóiratot, de valójában könyvet is csak az állam adhatott ki. A *Beszélő* 1981-től kezdve „szamizdatként”, azaz szerkesztői saját kiadásában jelent meg, az állam engedélye, jóváhagyása nélkül, mintegy az állam háta mögött. Példányait az állambiztonsági szolgálat – a politikai rendőrség – elkobozta, a szerzők, a szerkesztők, a terjesztők, sőt olykor az olvasók ellen is, sajtórendészeti vétség, szabálysértés címen eljárás indult.

A *Beszélő*nek formálisan a tizedik számtól kezdve, de tartalmi értelemben a megindulásától volt egy állandó rovata, amely a *Befejezetlen múlt* címet viselte. Mindjárt az első szám *A Magyar Demokratikus Függetlenségi Front Kibontakozási Javaslatát* közölte. Az 1956 decemberében kelt dokumentumot, amely a forradalom leverése után a kiegyezés lehetőségét kereste a szovjet megszállók és a magyar társadalom között, szerzői Nehru indiai elnöknek juttatták el. A szerkesztők arra törekedtek, hogy a folyóirat minden számában legyen egy cikk vagy dokumentum, amely a forradalmat, a forradalom előtörténetét, vagy a megtorlás iszonyatát idézi. Az volt a meggyőződésünk, hogy az 1956-os forradalom „befejezetlen múlt”: az új magyar demokrácia, amelynek létrejöttében szerzők és olvasók (kivéve persze a politikai rendőrség meg a pártközpont szobáiban kuporgó hivatasos olvasókat) valamennyien reménykedtünk, nem valósulhat meg a forradalom hagyományainak felidézése, tanulságainak elemzése nélkül. Közelmúltunk története tele van lezáratlan

történesekkel, megválaszolatlan kérdésekkel. Ezért a *Befejezetlen múlt* rovatcím tovább élt az 1990 és 1995 között hetilapként megjelenő *Beszélő*ben, és tovább él a ma is megjelenő havi folyóiratban.

Amikor befejeztem a jelen kötet összeállítását, újraolvasását, furcsa, zavart érzés fogott el. Hiszen majdnem minden, amiről írok: *befejezett múlt*. 2000-ben még volt értelme, volt némi súlya, hogy visszapillantva kiálltam a Szabad Demokraták Szövetségéből kiszorított Tölgyessy Péter igaza mellett. 2003-ban még időszerű volt elmondani, hogy megítélésem szerint miben látott másoknál előbbre, és miben tévedett Kis János, a demokratikus ellenzék, majd pedig az SZDSZ meghatározó vezetője. 2008-ban még botrányt kavart, hogy leírtam a véleményemet: Magyar Bálint tévútra vitte a magyar liberális pártot, politikája nagymértékben felelős azért, hogy az SZDSZ-t matt fenyegeti. De mit mond ez ma, amikor a matt már bekövetkezett? Nem célom, sőt szándékaim ellenére van, hogy írásaimból azok gyűjtsenek érveket, akiknek szájában, tudatlan és elfogult agyában az SZDSZ és a liberalizmus szitokszó.

Az emberiség és az egyes ember történetében talán azok a legszebb korszakok, amikor a levegőben van, hogy az önmagát túlélő régi világ szétesni készül, hogy valami felszabadító új következik. Ilyen volt például Európa-szerte az 1848-at megelőző idő, amelyet a német nyelvterületen Vormärznek, az 1848. márciusi forradalmi mozgalmakat megelőző szellemi pezsgés korszakának neveznek, ilyen volt a magyar reformkor. Nekem és nemzedékem sok tagjának megadatott, hogy kétszer is átéljek egy ilyen korszakot: először 1956 nyarán, azután pedig az 1980-as években. Ez az utóbbi meghosszabbított, vagy inkább megismételt kamaszkor volt. Olykor el kellett viselni a házkutatásokat, éjszakai kihallgatásokat, de barátok vettek körül, és számíttatás nélkül azt mondtam, azt írtam, amit gondoltam.

A legcsúfabb korszakok ellenben – nem számítva persze a háborúk, a népiirtások, a véres zsarnokuralmak időszakait – azok, amikor egy öntelt hatalom átrendezi maga körül a világot, bárgyú módon hirdeti, hogy vele kezdődött minden, és pöffeszkedve hisz a maga küldetésében. Ilyen világot láttam – láttam volna – 1947-1948-ban, amikor a diktatúra még nem tombolt teljes nyíltsággal, de már készült a totális hatalomátvételre, és azzal büszkélkedett, hogy joga is van hozzá. Láttam volna, írtam, mert gyerekként magam is hittem a cifra jelszavakban, és csak néha éreztem rá, hogy valami nincsen rendben. De aztán olvastam a korszak folyóiratait, az akkoriban zajló vitákat, és utólag érezhettem, hogyan nyelik le a vitázók a valódi véleményüket, hogyan változik meg folyóiratok, újságok karaktere egyik hónapról, egyik lapszámról a másikra, hogyan azonosulnak a szerzők a rájuk kiosztott szereppel.

Ami a hatalom önteltségét illeti, mintha újból ilyen korszakban élnénk, ilyen korszak felé menetelnénk. Ami azonban a hatalom lehetőségeit meg a társadalom önfeladását, a szellem embereinek öncenzúráját illeti – talán mégsem. De azért egy új március még messze van.

Könyvem arról is szól, hogy ami bekövetkezett, arról mi, a liberális demokrácia hívei is tehetünk. A rövidlátó pártpolitikává torzult liberalizmus is hozzájárult a társadalom szétszakadásához. Az intolerancia a politikai ellenfelek nézeteivel szemben nemcsak az ellenfeleink sajátja. Hiába hirdetünk toleranciát, ha lándzsával rontunk neki minden nézetkülönbségnek. Ilyen módon nem tudunk sem megegyezni, sem szövetséget kötni. Azt is mondhatnám: megérdemeltük, amit kaptunk. Csak hogy a társadalom nem ezt érdemelte.

Az önbírálat nem jelenti azt, és senki számára se jelentse azt, hogy elfogadom, amit kaptunk. Ami van, az elfogadhatatlan, mert hamis és hazug. Elfogadhatatlan, mert katasztrófába visz.

Az olvasó ezek után megkérdezheti, minek olvassa el ezt a könyvet, ha az a befejezett múltról szól. Kit érdekel már a tavalyi hó? Hiszen ahhoz, hogy történelemnek olvassuk, a tegnapjaink mégiscsak túl közel vannak.

Ez a kötet azonban – azt remélem – elsősorban mégsem politikáról szól. Az elbeszélő, akár K.-nak hívják, akár egyes szám első személyben szól, történeteket akar elmondani, mulatságosakat és szorongatóakat. Mindenekelőtt a mesélőkedv, a „Lust zu fabulieren” készletű írásra. Alakokat akar felidézni, körülrajzolja az árnyékukat, ahogy a régiek tették, amikor még nem volt fényképezőgép. Akikről ír, részint közszereplők, így az árnyékrajzokból sem maradhat ki a politika: De a politika beleolvad az elbeszélésbe, s a történet akkor is él, ha a tanulsága: befejezett. A tavalyi hó pedig átnedvesíti a talajt, és ha közel hajolunk hozzá, érezhetjük a föld nehéz illatát.

2011. április 2.

Tartalom

„... kipörögnek a napvilágra...” 7
Gyerekek az ellenzékben és a rendszerváltáskor

K. TIZENÖT TÖRTÉNETE

Szeged, suttogások 61
Zászlófelvonás 65
Frau Poldi 71
„És hol vannak a régi pápák?” 75
16 óra Veres Péterrel 82
Secco 87
Györgyike drága gyermek 93
Puccs 98
Dél-Afrika 109
Hol forog az igazság? 122
Gyürkőzés a múlttal 127
Egy tyúkper: a tojásper 133
Alattó bácsi 140
Yan 145

SZILUETTEK

Erdélyben – Komlóssal 155
„Egy csöppel kevesebb remény” 188
B. Nagy László emlékezete
Két lektor 196
Litványi Károly és Lakatos András

„5-600 példány átvételét javaslom”	211
<i>Tamás Gáspár Miklós első könyve</i>	
Elkéssett vita Eörsi Istvánnal	233
Egy forradalmár polgár	244
<i>Krassó György</i>	
Az apród és a hírhozó	254
<i>Kenedi János</i>	
Aki előbbre látott.....	265
<i>Kis János</i>	
Ottília és a Beszélő	272
<i>Az újságíró Solt Ottília</i>	
Kötekedve a halottal	301
<i>Féloldalas emlékezés Bence Györgyre</i>	
Tölgyessy és a rendszerváltó pártok alkonya	316
Sakk! Matt?	379
<i>Töprengések Magyar Bálintról</i>	
<i>és a húsz éves SZDSZ-ről</i>	
 Betegség, halál – orvosok	 411
<i>Életképek Okatootáiáról</i>	
 Búcsúszó.....	 459

X 172868

ténetei önéletrajzi tárcanovellák, melyek (...) kronológi-
rba rendeződve (...) már majdnem kiadnak egy élet- és csa-
ténetet. A demokratikus ellenzék és a demokratikus köz-
ág egyik legszínesebb közpolgárának az élettörténetét.

Révész Sándor, *Népszabadság*, 2009. május 23.

a deheroizáló, ironikus, távolságtartó hangfekvés bizony
z az 56-os forradalom időszakában, a Kádár-érában vagy
títettű demokráciában zajló (nem mellesleg jókora anyag-
et felvonultató) történeteknek.

Bazsányi Sándor, *Élet és Irodalom*, 2009. június 19.

csés ember, akinek legerősebb műfaja az élet. (...) K. él-
retett igazán, és ha meg kéne határoznom, kiféle, miféle,
rávágnám: elegáns kalandor. (...) Könyve jó olvasmány.
ber nem sajnálja a vele töltött órákat

Végh Alpár Sándor, *Magyar Nemzet*, 2009. július 4.

gy személyiség életvallomása, aki fájdalmas, pikareszk
ukár hősiepizódokon át igenis teleologikusan megal-
a helyét, de mindenesetre egy olyan helyet, ahol „nem”-et
bármiféle teleológiára (...)

Pór Péter, *Beszélő*, 2009. november–december

épesztő. K. borzalmas. K. rettenetes. És épp ettől (is) lesz-
történetei nagyon is közeli, nagyon is olvasni valóak.

Ambrus Judit, *Népszava*, 2009. november 14.

2990 Ft / 11 EUR

ISBN 978-80-8101-444-4

9 788081 014444

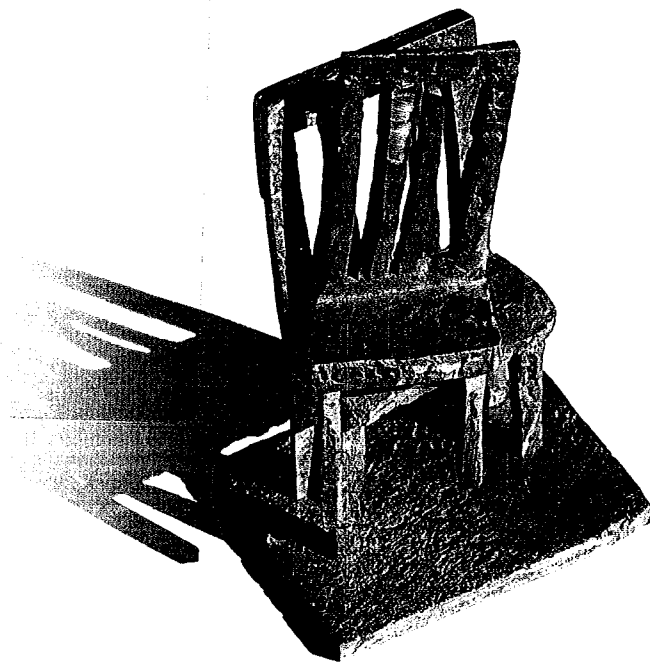
KÖSZEG FERENC

XB 192375

VÉGE

KÖSZEG FERENC

múltunk VÉGE

K A L L I G R A M